THE BOOK WAS DRENCHED

UNIVERSAL
LIBRARY
OU_160065
UNIVERSAL
LIBRARY

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No. 1814/S53R V. 3. Accession No. 23098

Author Shastri, M.D.

Title Rgveda - Pratisakhya

This book should be returned on or before the date last marked below.

THE

PUNJAB ORIENTAL SERIES

No. XXIV.

THE

PUNJAB ORIENTAL SERIES

OR

A COLLECTION OF RARE & UNPUBLISHED

BOOKS RELATING TO ANCIENT

INDIA

Edited by the

WELL-KNOWN & EMINENT SCHOLARS

OF

INDIA, EUROPE AND AMERICA

No. 24

LAHORE (India)

THE PUNJAB SANSKRIT BOOK DEPOT

1937

THE
RGVEDA-PRĀTIŚĀKHYA

WITH

THE COMMENTARY OF UVAṬA

EDITED FROM ORIGINAL MANUSCRIPTS, WITH INTRODUCTION, CRITICAL AND ADDITIONAL NOTES, ENGLISH TRANSLATION OF THE TEXT AND SEVERAL APPENDICES

BY

MANGAL DEVA SHASTRI

M.A., D. PHIL. (OXON.), U. P. E. S.,

Registrar, Government Sanskrit College Examinations, United Provinces, Benares

AND

Officiating Principal, Government Sanskrit College, Benares

Volume III

ENGLISH TRANSLATION OF THE TEXT, ADDITIONAL NOTES, SEVERAL APPENDICES AND INDICES

Published by :—

MOTI LAL BANARSI DAS

LAHORE

Published by—
SUNDAR LAL JAIN
Proprietor,
Messrs MOTI LAL BANARSI DAS
Said Mitha, Lahore.

(Copy right reserved)
First edition, 500 copies
1937

Printed by
A. Bose,
at the Indian Press, Ltd.,
Benares-Branch.

FOREWORD

The present volume affords an essential supplement to the edition of the Ṛgveda-Prātiśākhya, with the Commentary of Uvaṭa, published in 1931. For the great majority of purposes in the case of so highly technical a work as the Prātiśākhya an English Translation is indispensable. Without its aid even those familiar with the terminology of the Prātiśākhya have no easy task in discovering the significance of the Sūtras, while for workers in other fields who have occasion to turn to the text it remains gravely obscure.

The merits of the present translation are clear. It is based on the researches of the author in establishing the text, on which further light is here thrown by extracts from European as well as Indian MSS. of the text and commentary consulted by him after his earlier work at Oxford. He has been able therefore to improve substantially the renderings of Max Müller and Regnier, and to clear up several of the obscurities of the text, and thus his work represents one of the most substantial contributions to Indian studies due to the pupils of the late Professor A. A. Macdonell, under whose auspices the author started on his task.

The completion of the work by the appearance of the Introduction and the text of the Prātiśākhya in its original form will be welcomed by all students of Indian literature.

A. Berriedale Keith

The University of Edinburgh,
January 1, 1937.

PREFACE

I am glad to bring before the scholarly public this third volume of my edition of the Ṛgveda-Prātiśākhya, which is in continuation of its second volume published by the Indian Press, Limited, Allahabad, in 1931. It is a matter of regret that it was not found possible to continue the same arrangement also for its publication. But, in spite of it, the whole plan of this volume is based on the idea of unity of the whole work, no matter whether published by one or more than one publishers. All the references, whether by Paṭala and Sūtra, or by page and line, to the Ṛgveda-Prātiśākhya or its commentary by Uvaṭa in this volume, are based on the second volume.

The Additional Notes in their original form were prepared during my stay at Oxford from 1919 to 1922. They have been revised and enlarged in later years. Excepting in a very few places (e.g., on pages 162-163) these notes do not take into account the evidence supplied by my subsequent collation of MSS. which is set forth in Appendix I. Whenever necessary a reference to Appendix I has, however, been given in the footnotes to the Additional Notes. It will be noticed that in most of the cases the evidence contained in Appendix I confirms my own conclusions already arrived at independently.

I often refer, in this volume, to my Introduction to the Ṛgveda-Prātiśākhya to be published in Vol. I (still in the press). A part of the Introduction was, however, published from Oxford in 1922. Whenever I refer to particular pages of the Introduction, that reference should therefore be taken to that Oxford publication.

Several Appendices and Indices have been added to this Volume. All of them have their own importance and utility. Appendix III is, however, specially important for showing the relation of the Prātiśākhya with the Pāṇinian Grammar as well as for tracing the development of the Pāṇinian Grammar itself. I intend to explain the implications of this comparison in the Introduction in Vol. I. The Indices do not take into account the Varga-dvaya-vṛtti which, as shown in the Introduction (pp. 8-12), is not the work of Uvaṭa.

Sarasvatī Bhavana,
BENARES,
the 28th August, 1937
(Kṛṣṇāṣṭamī, 1994).

M. D. SHASTRI

CONTENTS

	Pages
ABBREVIATIONS	i—vi
TRANSLATION	1—137
ADDITIONAL NOTES	138—256
APPENDICES:	
I. Notes based on MS. evidence not incorporated in Vol. II .	257—305
II. Analysis of the contents of the Ṛgveda-Prātiśākhya . .	307—327
III. Comparison of the Ṛgveda-Prātiśākhya with the Pāṇinian Grammar	329—344
INDICES:	
I. Authorities quoted in the Ṛgveda-Prātiśākhya	345—346
II. Vedic words or word-groups quoted in the Ṛgveda-Prātiśākhya	347—378
III. Words occurring in the Ṛgveda-Prātiśākhya, other than those given in Indices I and II	379—425
IV. Authorities referred to in the Commentary of Uvaṭa . . .	426—427
V. Passages quoted by Uvaṭa, other than those from the Ṛgveda	428—430

ABBREVIATIONS

Ā. Dh.	=	आपस्तम्बधर्मसूत्रम्, Mysore, 1898.
Ait. Ār.	=	ऐतरेयारण्यकम्, edited by A. B. Keith. Oxford, 1909.
Anuvākānu.	=	अनुवाकानुक्रमणी. Unless otherwise specified Macdonell's edition (Oxford, 1886) is referred to.
Apo. Ṛg.	=	Die Apokryphen des Ṛgveda, edited by J. Scheftelowitz.
Ār. Br.	=	आर्षेयब्राह्मणम्.
Ar. Ś.	=	अर्थशास्त्रम् by Kauṭilya, revised edition, 1919.
Ā. Ś.	=	आश्वलायनश्रौतसूत्रम्, Bibliotheca Indica, 1874.
Āś. G.	=	आश्वलायनगृह्यसूत्रम्, Bibliotheca Indica, 1869.
Ā. Śikṣā	=	आपिशलिशिक्षा, edited by Dr. Raghuvīra, in the Journal of Vedic Studies, Vol. I, No. 2. Lahore, 1934.
A. S. L.	=	A History of Ancient Sanskrit Literature, by M. Müller. Allahabad, 1912.
Aṣṭa-vik. Vi.	=	अष्टविकृतिविवृतिः, edited with a Comm. by Satyavrata Sāmaśramī. Calcutta, 1811 Śakābda.

Ath. Prāt.	=	अथर्वप्रातिशाख्यम् (= शौनकीया चतुरध्यायिका), edited by W. D. Whitney.
Bhāg.	=	श्रीमद्भागवतम्, Nirṇaya Sagar Press edition of the text only.
Bṛ. D.	=	बृहद्देवता, edited by A. A. Macdonell.
Ch. Anu.	=	छन्दोनुक्रमणी of Śaunaka.
Ch. Up.	=	छान्दोग्योपनिषद्.
Comm.	=	Commentary.
C. V. Bh.	=	चरणव्यूहपरिशिष्टभाष्यम् by Mahidāsa, Benares Sanskrit series.
G. Br.	=	गोपथब्राह्मणम्, Bibliotheca Indica.
G. Dh.	=	गौतमधर्मसूत्रम्, Mysore, 1917.
G. Śikṣā	=	गौतमीशिक्षा (शिक्षासंग्रहः, pp. 450-455), Benares Sanskrit series.
Kāś.	=	काशिकावृत्तिः on पाणिनीयाष्टाध्यायी.
K. Br.	=	कौषीतकिब्राह्मणम्, edited by B. Lindner. Jena, 1887.
L. Śekhara	=	लघुशब्देन्दुशेखरः.
L. Śikṣā	=	लोमशीशिक्षा (शिक्षासंग्रहः, pp. 456-462), Benares Sanskrit series.
Mādh. Yajur. (or Vāj. S.)	=	वाजसनेयिमाध्यन्दिन(यजुर्वेद)संहिता.
Mahā.	=	पातञ्जलमहाभाष्यम्, edited by F. Kielhorn.
Mahābhā.	=	महाभारतम्, edited by T. A. Krishnacharya and T. R. Vyasacharya. Bombay, 1908.

M. Dhātu. = माधवीयधातुवृत्तिः.

Mīm. S. = पूर्वमीमांसासूत्रम्.

M. M. = Max Müller.

M. Śikṣā = माण्डूकीशिक्षा (शिक्षासंग्रहः, pp. 463—478), Benares Sanskrit series.

Ni. = यास्कीयनिरुक्तम्. Referred to by Adhyāyas and Khaṇḍas.

Nid. S. = निदानसूत्रम्, edited by Satyavrata Sāmaśramī.

N. Śikṣā = नारदीशिक्षा (शिक्षासंग्रहः, pp. 394—449), Benares Sanskrit series.

Pada-m. = पदमञ्जरी.

Pari. S. = परिभाषेन्दुशेखरः.

Piṅ. S. = पिङ्गलकृतच्छन्दःसूत्रम्.

P. Man. = प्रौढमनोरमा.

Prāt. = प्रातिशाख्यम्.

Prāt. P. Śikṣā = प्रातिशाख्यप्रदीपशिक्षा (शिक्षासंग्रहः, pp. 210—326), Benares Sanskrit series.

P. S. = पाणिनीयाष्टाध्यायी (= Pāṇinisūtrāṇi)

P. Śikṣā = पाणिनीयशिक्षा (शिक्षासंग्रहः, pp. 378—384), Benares Sanskrit Series

P. V. = पाणिनिसूत्रवार्त्तिकानि.

P. Vṛ. = पार्षदवृत्तिः on the Ṛg. Prāt. (not yet printed).

Reg. = M. Regnier.

Ṛg. Anu. (or Ṛ. Anu.). = ऋक्सर्वानुक्रमणी, edited by A. A. Macdonell. Oxford, 1886.

Ṛg. (or Ṛ.) Kalpa-druma	=	ऋग्वेदकल्पद्रुमः. Not yet printed.
Ṛg. Pari.	=	परिशिष्टानि (or अष्टमाष्टकपूरणिका, pp. 1—46). Printed as a supplement to Gaṇapata-Kṛṣṇā-jī's edition (Bombay) of the Ṛgveda-saṁhitā with Sāyaṇa's Comm.
Ṛg. Prāt.	=	ऋग्वेदप्रातिशाख्यम्.
Ṛ. Pari. [1]	=	ऋग्यजुःपरिशिष्टम् (pp. 494—501), edited with the शुक्लयजुःप्रातिशाख्यम् in the Benares Sanskrit Series.
Ṛ. T. or (Ṛ. Tan.)	=	ऋक्तन्त्रम्, edited by Surya Kanta Shastri. Lahore, 1933.
ṚV. (or Ṛg.)	=	ऋग्वेदसंहिता.
S.	=	Sūtra.
S. Bh. Śikṣā	=	स्वरभक्तिलक्षणपरिशिष्टशिक्षा (शिक्षा-संग्रहः, pp. 172—175), Benares Sanskrit Series.
S. Kaum.	=	व्याकरणसिद्धान्तकौमुदी.
Svarāṅ.	=	स्वराङ्कुशः, edited by Satyavrata Sāmaśramī.
Śabda-k.	=	शब्दकौस्तुभः.
Śāṅ. Ār.	=	शाङ्खायनारण्यकम्, edited by A. B. Keith, Oxford, 1909.
Śāṅ. Ś.	=	शाङ्खायनश्रौतसूत्रम्, Bibliotheca Indica, 1888.

1. 'Ṛg. Pari.' on page 140, l. 11 should be corrected to 'Ṛ. Pari.'

Śikṣā-pr. = शिक्षाप्रकाशः (शिक्षासंग्रहः, pp. 385—393), Benares Sanskrit Series.

Ślo. Vār. = मीमांसाश्लोकवार्त्तिकम्, Benares, 1898

S. Saṅ. = शिक्षासंग्रहः, Benares Sanskrit Series.

Tait. Ār. = तैत्तिरीयारण्यकम्, Bibliotheca Indica.

Tait. Prāt. = तैत्तिरीयप्रातिशाख्यम्, edited by W. D. Whitney.

Tat. Bodh. = तत्त्वबोधिनी.

Tribhāṣ. (or Tribhā. R.) = त्रिभाष्यरत्नम्, a Comm. on the Tait. Prāt.

Upanid. S. = उपनिदानसूत्रम्, edited by M. D. Shastri in the "Princess of Wales Sarasvatī Bhavana Texts Series". Benares, 1931.

Vāc. Br. = वाचस्पत्यबृहदभिधानम्.

Vaidikā. = वैदिकाभरणम्, a Comm. on the Tait. Prāt.

Vāj. Prāt. = वाजसनेयिप्रातिशाख्यम्, edited and translated by A. Weber, Indische Studien, Vol. IV. In special cases, however, the शुक्लयजुःप्रातिशाख्यम् of the Benares Sanskrit Series is also referred to specifically.

Vāj. S. (or Mādh. Yajur.) = वाजसनेयिमाध्यन्दिनसंहिता.

Varṇa-r.	=	वर्णरत्नप्रदीपिका शिक्षा by Amareśa (शिक्षासंग्रहः, pp. 117—137), Benares Sanskrit Series.
Var. Vṛ.	=	वर्गद्वयवृत्तिः by विष्णुमित्र.
Viṣ. P.	=	विष्णुपुराणम्, edited by Jīvānanda Vidyāsāgara. Calcutta, 1882.
V. V.	=	विकृतिवल्ली, edited by Satyavrata Sāmaśramī.
Λ. V. Ṭīkā	=	विकृतिवल्लीटीका by Gaṅgādhara Bhaṭṭācārya, edited by Satyavrata Sāmaśramī.
Yaj. Anu.	=	शुक्लयजुःसर्वानुक्रमसूत्रम्, with the Comm. of Deva Yājñika, Benares Sanskrit Series.
Y. Śikṣā	=	याज्ञवल्क्यशिक्षा (शिक्षासंग्रहः, pp. 1—35), Benares Sanskrit Series.

ṚGVEDA-PRĀTIŚĀKHYA

TRANSLATION

——:-o-:——

The Introductory Stanzas

(1) Having made obeisance to the supreme first God, the lotus-born,—to him whom, in the lower and the higher Veda (परावरे ब्रह्मणि), the great sages always describe as the soul and the abode of the Veda,—Śaunaka states the nature (लक्षणम्) of the Ṛk-stanzas (ऋचाम्).

(2) Māṇḍūkeya says that the union (of the earth and heaven) is the air. Likewise, Mākṣavya (says), in this connection (अस्य, that it is) the ether alone. Āgastya thinking that there is an identity between the air and the ether (says that the union is) the same (*i.e.*, the ether) without omitting (the air, अवि-परिहारम्).

(3) With regard to the self, Śūravīra and (his) son dispute about the order of speech and mind.

The turning into euphonic combination they call 'Nirbhuja', and the pronouncing of pure syllables, 'Pratṛṇṇa'[1].

(4) Both (the Nirbhuja and the Pratṛṇṇa) are embraced by the Ubhayamantareṇa ; and so are the (objects of) desires known as food, heaven, and both.

(One should know) the breath (of the Saṁhitā), *i.e.*, the letter ṣ, the strength, *i.e.*, the letter ṇ, and the mutual sacrifice of speech and breath.

(5) & (6) Heaviness, lightness, homogeneousness (of sounds); short, long, and prolated (syllables); dropping, insertion, and modification; natural state, the unchanged Visarjanīya (विक्रमः), and duplication ; (the quality of) the circumflex, acute, and grave accents; breath, voice, and both—all this must be understood by one studying the Vedic speech.

(7) For the sake of knowledge of (all) this, I will expound, in the following, this whole treatise with reference to the Śaiśirīya text, as well as the science of the metres, their

---

1. The Nirbhuja is the Saṁhitā; the Pratṛṇṇa, the Pada; and the Ubhayamantareṇa (see stanza 4), the Krama text.

form, the knowledge of beings, the pervasion of the metres, and the achievement of heaven and immortality.

(8) One who knows the distinction of the Pada and the Krama text, is expert in the succession of sounds (*i.e.*, in the Saṁhitā text), and distinctly knows accents and quantity, will attain the perfection of a teacher.

(9) *A, ṛ, i, u, e, o, ai, au* (these are the vowels: *svaras*).

Ḷ, among the vowels, (does not occur) at the beginning and at the end of words (*i.e.*, the vowel *ḷ* occurs only in the middle of words).

(One should recognise) the long vowels, beginning with ā, as the seconds to (their corresponding) short ones.

They exist in the case of all the five (short vowels).

(10) *K, kh, g, gh, ṅ ;*
c, ch, j, jh, ñ ;
ṭ, ṭh, ḍ, ḍh, ṇ ;
t, th, d, dh, n ;
p, ph, b, bh, m ;
y, r, l, v ;
h, ś, ṣ, s ;
ḥ (Visarjanīya), *ḫ* (Jihvāmūlīya), *ḭ* (Upadhmānīya), *ṁ* (Anusvāra).

This is the group of (all the) letters and (their) order.

PAṬALA I.

(1) The eight (vowels), in the beginning, are monophthongs (समानाक्षराणि).

(2) Then the next four are diphthongs (संध्यक्षराणि).

(3) These (both monophthongs and diphthongs) are vowels (स्वराः).

(4) A prolated vowel (प्लुतः), followed by *i*, (is to be treated) like a long vowel.

(5) Anusvāra is either a consonant or a vowel (*i.e.*, it shares some of the qualities of consonants and some of vowels).

(6) All the rest (are) purely consonants.

(7) The first of them are ' contact consonants ' (स्पर्शाः).

(8) They (consist of) five classes, each of five (letters).

(9) Then the (next) four are semi-vowels (अन्तःस्थाः).

(10) The next eight are ' breathings ' (ऊष्माणः).

(11) The last seven of them (*i.e.*, of the breathings) are voiceless (अघोषाः).

(12) The first two in each class are also voiceless.

(13) The even ones (in each class) are aspirates (सोष्माणौ).

(14) The final (in each class) is nasal (अनुनासिकः).

(15) Gārgya (takes) a contact consonant in pause, apart from that (*i.e.*, apart from the final consonant of each class), as the third (of its respective class).

(16) (But) Śākaṭāyana (takes it) as the first (of each class).

(17) Among the vowels, the odd ones, up to the seventh, are short.

(18) The rest are long.

(19) But both (the short and long ones) are syllables (अक्षराणि).

(20) The long vowels are heavy.

(21) Similarly, (those) of the others (*i.e.*, of the short vowels) which are followed by a conjunct consonant or Anusvāra (are heavy).

(22) Anusvāra and a consonant are parts of a syllable.

(23) Consonants between two vowels belong to the following one.

(24) Anusvāra and Visarjanīya belong to the preceding (vowel).

(25) The first (letter) of a conjunct consonant (between two vowels) optionally (belongs to the preceding or the following vowel).

(26) In the same way, when the second (letter of a conjunct consonant) is doubled, both (the consonants caused by reduplication optionally belong to the preceding or the following vowel).

(27) A short vowel has one mora.

(28) That much is the interval of an Avagraha[1].

(29) A long vowel has two (moras).

(30) A prolated vowel is said to have three (moras).

(31) (This) prolation (प्लुतिः) occurs (in the Ṛgveda) thrice (in the passages :) अधः स्विदासीꣳ३त् (Ṛg. X. 129,5), उपरि स्विदासीꣳ३त् (Ṛg. X. 129,5), भीरिव विन्दतीꣳ३ (Ṛg. X. 146,1) (and there) it has a reference to the meaning (of the sentence).

(32) The ' vowel-part ' (स्वरभक्तिः) belongs to the preceding (letter and) is a part of the (preceding) syllable.

(33) The longer (Svarabhakti) has half a mora.

(34) The others (*i.e.*, consonants) also (have half a mora).

(35) The other (Svarabhakti, *i.e.*, the shorter one) is less by half (the longer one, *i.e.*, has one-fourth of a mora).

(36) A nasal letter is called ' coloured ' (रक्त).

(37) But a coming together of consonants is conjunction (संयोगः).

(38) The letter *a* (*i.e.*, *a* and *ā*) is a guttural.

---

1. Separation of words in the Pada text indicated by the sign ' ऽ '.

(39) Also both the first and the fifth of the breathings (*i.e.*, *h* and *ḥ*, are gutturals).

(40) Some (teachers hold that) these two (letters) are chest-sounds (उरस्यौ).

(41) *Ṛ* (*i.e.*, *ṛ* and *ṝ*), *ḷ*, then the sixth breathing (*i.e.*, jihvāmūlīya) and the first class of consonants (*i.e.*, *k*, *kh*, *g*, *gh*, *ṅ*) are produced at the root of the tongue.

(42) *E*, the *c*-class (*i.e.*, *c*, *ch*, *j*, *jh*, *ñ*), *i* (*i.e.*, *i*, *ī*), *ai*, *y* and *ś* are palatals.

(43) *Ṣ* and the *ṭ*-class (*i.e.*, *ṭ*, *ṭh*, *ḍ*, *ḍh*, *ṇ*) are cerebrals.

(44) But the *t*-class (*i.e.*, *t*, *th*, *d*, *dh*, *n*) is produced at the root of the teeth.

(45) Also *s*, *r* and *l* (are produced at the root of the teeth).

(46) Some (teachers hold that) *r* is produced at the projected place lying immediately above the upper gum (वर्त्स्यम्).

(47) & (48) The rest are labials, excepting the nose-sounds, (*i.e.*) the *nāsikya*[1], the twins (यमाः), and Anusvāra.

(49) Such are the places of articulation.

(50) At this point the explanation of the Yamas (is to be given).

---

1. On the meaning of *nāsikya*, see note.

(51) The teacher Vadamitra, however, says that the root of the tongue and the palate (together) are the places of articulation of *ḍ*.

(52) That *ḍ*, occurring between two vowels, becomes *ḷ* according to the same (teacher).

The same (*ḍ*) becoming *ḍh* by an addition of a breathing (*i.e.*, *h*) is changed to *ḷh* (between two vowels) according to the same (teacher).

The examples here are : इळा, साळ्हा, and the word वीड्वङ्गः (when given) with the Avagraha.

(53) One should understand the exceptions as connected with the (corresponding) general rules.

(54) Irregular formations (are to be understood) as given with reference to the whole treatise.

(55) In a statement as to the places of articulation and the contraction of vowels, (one should), when a short vowel is mentioned, (understand) the two homogeneous vowels: short and long.

(56) (One should understand that) the expression ' this to that ' means becoming that, with reference to the sound which (in its relation) stands nearest to it[1].

---

1. Cp., for instance, II. 15.

(57) Ritual summonses (प्रैषाः, should be treated) just like metrical quarters.

(58) (One should regard) the finals of words joined (by Sandhi) to that (*i.e.*, non-Vedic *iti*) as (they appear) before the non-Vedic *iti* (is added in the Pada text).[1]

(59) (The finals of those words which are) not joined, by Sandhi, to that (*iti*, should be taken just as they are).

(60) The so-called Sāma-vaśa Sandhis (cp. VII. 1) that make an accomplishment of the two elements (*i.e.*, the short and long syllables) of a Pāda (should be taken as) exceptions.

(61) In the absence of a statement to the contrary, (one should treat) the parts of a compound as words.

(62) Excepting (the instances of) cerebralization (नत), sibilation (उपाचरित), the Krama text, and the accent.

(63) Teachers maintain that the first eight vowels, when (they occur) in pause and are not Pragṛhyas, are nasalized.

(64) The followers of Śākalya show that (nasalization) only in the case of a vowel having three moras, in order to prevent the loss

1. Thus *prātar iti* of the Pada text (in which the non-Vedic *iti* is added to *prātaḥ*) appears in the Saṁhitā text as *prātaḥ*.

of the teaching of the Ācāryas (referred to above).

(65) The ten vowels beginning with *ṛ* (are called) Nāmins (*i.e.*, causing the change of a dental into a cerebral).

(66) In the case of cerebralization (of a dental) the letter which causes the cerebralization (नन्ता) stands first, (while) that which suffers the same (नम्यम्) follows.

(67) A Visarjanīya, which is not rhotacized (अरिफितः) and is followed by a vowel or a sonant consonant, (should be treated), together with its penultimate, as one letter.

(68) *O* appearing (as final) in a vocative is Pragṛhya.

(69) Also the other (*O* which is) a word (by itself is Pragṛhya).

(70) Also (*O*) not occurring at the end of the first part of a compound (is Pragṛhya).

(71) The three long vowels, beginning with the sixth, (*i.e.*, *ī*, *ū*, *e*), when standing at the end of a dual, (are Pragṛhya).

(72) The first two (of these three long vowels) belonging to the seventh case (are) also (Pragṛhya).

(73) Also (the words) अस्मे, युष्मे, त्वे and अमी are Pragṛhya.

(74) The last but one word (*i.e.*, त्वे), when it is *anudātta* or a part of a compound, (is) not (Pragṛhya).

(75) *U*, when joined to इति and standing alone (*i.e.*, not joined to a consonant), is nasalized and lengthened and is also (Pragṛhya) according to the teaching of Śākalya.

(76) The fifth breathing (*i.e.*, *ḥ*), when preceded by a Nāmin vowel, is rhotacized (रेफी).

(77) With the exception of महः and अपः, the other (Visarjanīya, *i.e.*, one not preceded by a Nāmin vowel, is rhotacized), as is stated (below).

(78) The word अन्तः, when it has the *udātta* accent on its final syllable, (is rhotacized).

(79) The word अन्ताः (is rhotacized) when otherwise (*i.e.*, when it has no *udātta* accent on its final syllable).

(80) The word उषः, forming the first part of a compound, (is rhotacized), if a contact consonant follows.

(81) The word प्रातः (is rhotacized).

(82) The word भाः, in the phrase देवं भाः, (is rhotacized).

(83) The word वधः, if it has the *udātta* accent on its first syllable, (is rhotacized).

(84) The word कः, if *anudātta*, (is rhotacized).

(85) The word अबिभः (is rhotacized).

(86) The word अदः after the phrase तदा (is rhotacized).

(87) The word स्तः, when it occurs in the Pragātha-hymns, (is rhotacized).

(88) The word कः after एतशे (is rhotacized).

(89) The word कः after दिवे (is rhotacized).

(90) The word कः after अपः (is rhotacized).

(91) The word अत्साः (is rhotacized).

(92) The word अस्तः (is rhotacized), if not preceded by वि.

(93) The word स्वः (is rhotacized), if it has the *svarita* accent.

(94) (The word स्वः is) not (rhotacized), if it forms the latter part of a compound.

(95) The statement of accent (in Sūtras 78, 79, 83, 84, 93 is applicable only) to the case of words not forming the first part of a compound.

(96) The word अवः (is rhotacized), when followed by the word महः.

(97) The word ऊधः, if followed by a vowel or a sonant consonant, and if not at the end of a hemistich, (is rhotacized).

(98) (The word ऊधः is) not (rhotacized), when *r*, or the words अरुषासः, अतृणत्, and मही follow.

(99) The words वः, अवः and आवः preceded, in the same Pāda, by वि or अप (are rhotacized), if they (*i.e.*, any of these five words) do not form a part of a compound.

(100) (The words वः, अवः and आवः are) not (rhotacized), if followed by (the eight words) पथ्या, मघोनी, दिवि, चक्षसा, मदे, पूर्वैः, अर्चिषा, अतीतृषाम.

(101) (The sixteen words) होतः, सनितः, पोतः, नेष्टः, सोतः, सवितः, नेतः, त्वष्टः, मातः, जनितः, भ्रातः, त्रातः, स्थातः, जरितः, धातः, धर्तः (are rhotacized).

(102) (The nine words) जामातः, दुहितः, दर्तः, प्रशास्तः, अवितः, पितः, दोषावस्तः, अवस्पर्तः, प्रयन्तः (are rhotacized).

(103) (The nineteen words) दीधः, अभाः, अवरीवः, अदर्दः, दर्दः, अदर्धः, अजागः, अजीगः, वाः, अपुनः, पुनः, अस्पः, अकः, स्पः, सस्वः, अहः, सनुतः, सबः, अस्वाः (are rhotacized).

PAṬALA II.

(1) The Saṁhitā text has (disjointed) words as its material (प्रकृति).

(2) (It is called Saṁhitā), because, while combining the finals of words to the initials of words, it proceeds without any interval of time.

(3) The interval, however, between two vowels, is called hiatus (विवृत्तिः).

(4) That (hiatus) has optionally the duration of a 'vowel-part' (स्वरभक्ति).

(5) One should understand the teaching of (euphonic) modification (as applicable) only to those initials and finals of words which are seen in the Pada text (and this also) in virtue of an (explicit) rule.

(6) A word, consisting of (only) one letter, even if contracted, (is to be treated) as the final as well as the initial of a word.

(7) (One should make) the euphonic combinations according to the succession (of words).

(8) When the words एषः, स्यः, सः or vowels precede (and) a consonant follows, these 'combinations according to the succession of syllables' (अन्वक्षरसंधयः) are 'in the natural order' (अनुलोमाः).

(9) When it is otherwise (*i.e.*, when consonants precede and vowels follow), the

same (*i.e.*, the *anvakṣarasandhis*) are 'contrary to the natural order' (प्रतिलोमाः).

(10) In the so-called *pratiloma anvakṣarasandhis* the first class-consonants become the third class-consonants.

(11) In the case of others (*i.e.*, *anuloma anvakṣarasandhis*) the breathing (*i.e.*, Visarjanīya) of the three (words, *i.e.*, एषः, etc.) is dropped, excepting the vowel (preceding the Visarjanīya).

(12) But not where they are parts of a compound.

(13) पुरएता, तितउना, प्रउगम्, नमउक्तिभिः—(these) are (the four cases of) hiatus in the interior of words.

(14) Cases of hiatus, other than these, (occur) in the (external) combinations of words.

(15) Two monophthongs which have the same place of articulation become one long vowel.

(16) *A* (*i.e.*, *a* and *ā*), when followed by *i* (*i.e.*, *i* and *ī*), is, together with the following (vowel), changed into *e*.

(17) In the same way (*a*, *i.e.*, *a* and *ā*), followed by *u* (*i.e.*, *u* and *ū*), is changed into *o* (together with the following vowel).

(18) If the odd ones (*i.e.*, *e* and *ai*) among the next (vowels, *i.e.*, the diphthongs) follow, (*a*, *i.e.*, *a* and *ā*, together with the following vowel), becomes *ai*.

(19) (*A*, *i.e.*, *a* and *ā*, together with the following vowel) becomes *au* when the even (diphthongs, *i.e.*, *o* and *au*) follow.

(20) These combinations (Sūtras 15-19) are named 'contracted' (प्रश्लिष्टाः).

(21) A non-guttural monophthong is changed into its own semi-vowel, when followed by a vowel.

(22) (But) not (so) whenever the same monophthong (as the preceding one) follows.

(23) These (combinations), in which the following (vowel) remains unchanged, are called 'hastened' (क्षैप्राः).

(24) An unrhotacized Visarjanīya, if preceded by a long vowel and followed by a vowel, becomes *ā*.

(25) Also the last two vowels (*i.e.*, *ai* and *au*, become *ā*, when followed by a vowel).

(26) These (Sūtras 24-25) are (the cases of) 'hiatus between two words' (पदवृत्तयः).

(27) But that (unrhotacized Visarjanīya), if preceded by a short vowel (and followed by a vowel), becomes *a*.

(28) So the two vowels[1] which precede the last but one (vowel become *a*, when followed by a vowel).

---

1. The last but one vowel being *ai*, the two vowels preceding it are *e* and *o*.

(29) These (combinations) are (technically called) *udgrāhas*.

(30) If followed by a long vowel (the same combinations are called) *udgrāha-pada-vṛttis*.

(31) When the two vowels (*i.e.*, *a* and *ā*), which arise from labials (*i.e.*, *o* and *au*), are followed by a non-labial (vowel), there is an insertion of *v* (which is technically called) *bhugna*.

(32) The two guttural (vowels) become *a* when followed by *r*. This (combination is technically called) *udgrāhavat*.

(33) When forming the first element (पूर्वरूपाणि, *i.e.*, the finals of preceding words) of the so-called *udgrāha* combinations and when followed by *a*, the two (letters, *i. e.*, *e* and *o*) remain unchanged, (while) the former (*i.e.*, *aḥ*) becomes *o*. These (combinations) are (technically called) *prācya-padavṛttis* and *pañcāla-padavṛttis*; those in which the preceding (vowel) is a labial belonging to the Pañcālas (*i.e.*, are called *pañcāla-padavṛttis*).

(34) Now begins the combination (called) 'absorbed' (अभिनिहितः).

A in the beginning of a Pāda, becomes one with these primary and secondary

(vowels, *i.e.*, *e* and *o*) ; they (*i.e.*, *e* and *o*, remaining) here as the result of combination.

(35) (Also) in the interior of a Pāda (*a* similarly becomes one with the preceding *e* or *o*), if, in the Saṁhitā text, a light syllable beginning with *y* or even *v* follows the light vowel *a*.

(36) If a similarly constituted (syllable, *i. e.*, a light syllable following a light *a* in the Saṁhitā text), even beginning with another (consonant, *i. e.*, a consonant different from *y* or *v*), follows, (*a*) which is preceded by a word ending in *āvaḥ* (becomes one with the preceding vowel).

(37) (If preceded by words) ending in *aye*, *ayaḥ*, *ave* and *avaḥ*, *a* (becomes one with the preceding vowel), under all circumstances.

(38) (*A* becomes one with the preceding vowel) when (preceded) by the word वः, the latter being preceded by the words आ, न, प्र, क, चित्रः, सविता, एव, कः .

(39) (The initial *a* of) the following words (becomes one with the preceding vowel), if (preceded) by any word (ending in *e* or *o*).

(40) (The words referred to in the previous Sūtra are :) अदात्, अवत्रंः, अजनयन्त, अव्यत्यै, अभेत्, अयोऽपाष्टिः, अवन्तु, अवीरता, अमुमुक्तम्, अमतये, अनशामहै, अव त्वचः, अवीरते, अवांसि, अवः, अरथाः .

(41) (*A* becomes one with the preceding vowel) when preceded by the words : वासोवायः, अभिभुवे, कवष्यः, संक्रन्दनः, धीजवनः, स्वधावः, उत्सादतः, ऋतावः, सगर्भ्यः, हिरण्यशृङ्गः .

(42) (The absorption of *a* appears in the following combinations of two words :) येऽराः, रायोऽध, मेऽधायि, नोऽहिः, अग्नेऽभिदासति, जायमानोऽभवः, अग्नेऽयम्, नृनोऽपः, अंहोऽतिपिप्रति .

(43) (So also in the combinations :) जम्भयन्तोऽहिम्, मरुतोऽनुभर्त्री, यवसेऽविष्यन्, वयुनेऽजनिष्ट, वृत्रहत्येऽवीः, समरेऽतमानाः, मरुतोऽमदन्. अभितोऽनवन्त .

(44) (The absorption of *a* appears in the combinations :) ब्रुवतेऽध्वन्, तवसेऽवाचि, मेऽरपत्, दधिरेऽग्ना, नहुषोऽस्मत्, पुरोऽभिनत्, उप तेऽधाम्, वहतेऽयम्, यमोऽदितिः, जनुषोऽया, सुवितेऽनु, श्रियेऽधित .

(45) (The absorption of *a* also appears in the combinations :) वपुषेऽनु, विशेऽयन्त, सन्तोऽवद्यानि, खेऽनसः, भरन्तोऽवस्यवः, अवोऽस्तु, बुध्न्योऽजः, मायिनोऽधमः .

(46) (So also in the combinations of words :) देवोऽनयत्, पुरूवसोऽसुरघ्नः भूतोऽभि, श्वेतोऽरुषः, तेन नोऽद्य, येऽजामयः, तेऽरदत्, नोऽधिवक्ता, तेऽवर्धन्त, तेऽरुणेभिः, सदोऽधि .

(47) (So also in the following combinations :) स्वाध्योऽजनयन्, धन्वनोऽभिमातीः, अग्नेऽप दह, मनसोऽधि, येऽध्वनः, येऽह्याः, तेऽविन्दन्, तपसोऽधि, न येऽधि, पादोऽस्य, येऽति, ब्राह्मणोऽस्य, येऽनमत् .

(48) (The absorption of *a* also appears in the combinations :) सोऽस्माकं यः, द्वेषोभ्योऽन्यकृतेभ्यः, तेभ्योऽकरम्, पथस्वन्तोऽमृताः .

(49) (The absorption of *a*) does not take place when the words अन्यः, अर्वाके and अथो (respectively) follow the words पुत्रः, पराके and परावतः .

(50) Even in the interior of a Pāda, (the absorption of *a* does not take place in the case of the following :) वयो अन्तरिक्षे, वयो अस्य, अश्वथयः, हेतयः, त्रयः, वो अन्धसः, शयवे अश्विना, उभये, श्रवो अधि, साङ्ग्र्यः, जामयः, पयः .

(51) The so-called Pragṛhya vowels remain unchanged, when occurring before the word इति .

(52) (The so-called Pragṛhya vowels remain unchanged) also when vowels follow in the Saṁhitā text.

(53) The first (Pragṛhya, *i. e.*, *o* in the vocative, is, however, treated in the Saṁhitā text) as is said (above)[1].

(54) These (combinations), occurring with the following words, are everywhere (*i. e.*, either in the Saṁhitā or in the Pada text, called) *pragṛhītapadas*.

(55) (But Pragṛhya vowels) that occur at the end of three-syllabic words (do) not (remain unchanged) when followed by the word इव (in the Saṁhitā text).

---

1. That is, in Sūtras II. 28, 31 and 34.

(56) *U*, when preceded by *y* which is the result of a euphonic combination, and also when following a hiatus, (remains unchanged), only in the Saṁhitā text.

(57) The word सु (remains unchanged) when a word beginning with *ū* follows.

(58) If not preceded by a monosyllabic word or the word तन्न, the word पूषा (remains unchanged), when *a* follows.

(59) The words श्रद्धा, सम्राज्ञी, सुशमी, स्वधा, ऊती, पृथुज्रयी, पृथिव्री, ईषा, मनीषा, अया, निद्रा, ज्या and प्रपा (remain unchanged), when the first, the fifth and the sixth of the vowels (*i. e.*, *a*, *i*, and *ī*) follow.

(60) The word सचा (remains unchanged), when a vowel, in the beginning of a Pāda, follows.

(61) *Ā*, if standing by itself (and followed by a vowel occurring in the beginning of a Pāda, remains unchanged), when preceded by a word ending in *ṣu*, the words जोषम्, चर्षणीः, चर्षणिभ्यः, a word ending in *e*, or the words मित्रयोः, अस्मत्, ईवत्, and नमस्युः .

(62) The two guttural (vowels, *i.e.*, *a* and *ā*, remain unchanged), before (the hymns belonging to the seer) Luśa, when followed by *e* and *o* (occurring in the beginning of a Pāda).

(63) The word अमिनन्त (remains unchanged) in the Gotama-(hymns).

(64) The words विश्वा, विधर्ता, विपन्या, कदा, या and माता (remain unchanged), when *r*, even if not belonging to the beginning of a Pāda, follows.

(65) The words भीषा and पथा, in the Parucchepa-(hymns, remain unchanged), if *a* follows.

(66) The (hiatus) एवां अग्निम्, with its penultimate lengthened, (occurs) in (the hymns of) the descendants of Atri.

(67) The hiatuses, which, from सचा (Sūtra 60) to one with its penultimate lengthened (Sūtra 66), have been prescribed, have their penultimate nasalized.

(68—77) (The following irregular combinations should be taken) just as they are given here :—

सेदु, सास्मिन्, सेमभि, साभिवेगः, सेदभवः, सोपमा, सौषधीरनु, सास्मा अरम्, सोत नः, सेन्द्र विश्वा, सेति, सास्माकमनवद्य, सासि (68) ;

सेदग्ने, सेदग्निः in the Vasiṣṭha-hymns, सास्माकेभिः, सेदुग्रः, सेमे, सैना, सैनम्, सेमम्, सोदञ्चम्, सेमाम्, सोषाम्, सेशे, सेदीशे (69) ;

नू इत्था ते, सानो अभ्ये, वो अस्मे, वासौ, वेद्यस्याम्, धिष्ण्येमे, नू अन्यत्रा चित्, नू इन्द्र in the beginning of a Pāda, ऊत्यर्वाक् (70) ;

उदू अयान्, रजेषितम्, धनर्चम्, शतर्चसम्, दशोण्ये, दशोण्ये, यथोहिषे, यथोचिषे, दशोणिम्, पिबा इमम् when followed by a vowel, रथोऽह (71) ;

वीरास एतन, तमू अकृण्वन्, ततारेव, प्रैषयुः, रोदसीमे, धन्वर्णसः, सरपसः, सचोत, प्रधीव, वीळू उत, सर्तवाजौ (72) ;

अश्विनेव, पीवोपवसनानाम्, महो आदित्यान्, उषसामिवेतयः, स्तोतव अम्ब्यम्, सृजा इयध्यै, सचेन्द्र, सानो अव्यये, स्वधामिता (73) ;

गोओपशा, गोऋजीक in any gender or case (प्रवाद), मनीषा आ त्वा, पृथिवी उत द्यौः, मनीषावस्युः, रणया इह, आव, बृहतीइव (74) ;

येनिमारैक्, अगादारैक्, आरैक्, दुर्योण आवृणक्, हन्त्यासत्, रुप आरुपितम्, अनायुधास आसता (75) ;

अस्त्वासतः, निराविध्यत्, अभ्यादेवम्, क आसतः, न्यावृणक्, नकिरादेवः, न्याविध्यत्, एनमायुनक् (76) ;

अहिहत्यारिणक्पथः, आयुक्षाताम्, उदावता, रिक्थमारैक्, य आयुक्त, कुरुश्रवणमावृणि (77).

(78) The euphonic combinations in the three cases शुनश्चिच्छेपं निदितम् (Rg. V. 2, 7), नरा वा शंसं पूषणम् (Rg. X. 64, 3), नरा च शंसं दैव्यम् (Rg. IX. 86,42) are not according to the succession (of words in the Pada text).

(79) Where there is (at least) a long vowel the hiatuses are long.

(80) Those hiatuses, in which there is a vowel on both sides of an (intermediate) vowel, are technically called *dvi-sandhis* (=admitting twofold combination).

(81) According to the old Śākalya (the hiatuses) in the Prācya and Pañcāla (Padavṛttis)[1] have their following vowels resembling their preceding ones.

(82) (But) the settled practice is otherwise.

---

1. Cp. II. 33.

PATALA III

(1) The acute (उदात्त), the grave (अनुदात्त), and the circumflex (स्वरित) are the three accents. They are uttered respectively through stretching (आयाम), relaxing (विश्रम्भ), and carrying across[1] (आक्षेप, of the organs).

(2) They belong to syllables.

(3) When there is a combination of the first two accents (*i. e.*, of the acute and the grave) into one syllable, (the resulting) accent is circumflex.

(4) A half-mora or even half (the whole quantity) of that (circumflex) is higher than the acute.

(5) The rest which follows is grave, (but) is heard like the acute.

(6) (Only) if the following syllable is not uttered acute or circumflex.

(7) A circumflex syllable which is preceded in (the same) word by an acute (should be regarded in its nature) as grave.

(8) The circumflex, in (the same) word, (which is) different from this (*i. e.*, which is not preceded by an acute), they call natural (or independent : जात्य) circumflex.

---

1. Cp. Whitney on Ath. Prāt. I. 16 ; also Uvaṭa.

(9) One should regard one or more than one grave syllables which follow (in the same word) those two (kinds of circumflex) as acute (*i. e.*, heard like an acute).

(10) If not preceding (a syllable) which happens in that way (*i. e.*, which is either an acute or a circumflex).

(11) In a coalescence (of two vowels), one of which is acute, the syllable resulting from the combination (सन्ध्य) is acute.

(12) But (the result of the combination) is circumflex, if (there is a coalescence of) a circumflex with a following grave.

(13) One should, according to Śākalya, proceed in the same way (*i. e.*, should regard the result of the combination as circumflex), in the contraction of two short *i* vowels and in the so-called 'hastened', and 'absorbed' combinations, if the first element (in the different combinations) is acute.

(14) According to Māṇḍūkeya, one should traditionally recognise the same in all cases of the contraction (the first element of which is acute).

(15) These are the (accentual) characteristics of (vowels) arising from coalescence.

(16) (The vowels arising from coalescence) with a following (acute) become the first (*i. e.*, acute).

(17) A grave syllable, preceded by an acute and intervened by hiatus or a consonant, is circumflexed, if not followed by an acute or circumflex.

(18) According to (their) euphonic combination, they call these different kinds of circumflex, respectively *Vaivṛtta*, *tairovyañjana*, *kṣaipra*, *abhinihita*, and *praśliṣṭa*. (Cp. III. 13 and 17).

(19) The grave syllables which follow a circumflex have the accent (called) 'accumulation' (प्रचय), (in which case) they (*i.e.*, the grave syllables), one, two, or even more, are heard like an acute.

(20) Some (teachers), however, (beginning) from the end, pronounce one or more than one syllables as grave, or (they do so) even till the last (syllable).

(21) But certainly (the syllable) followed by an acute or circumflex (is grave).

(22) Some (teachers explain this) grave accent for (this) reason, that there might appear the distinguishing features (धर्म) of the so-called 'accumulated accent' (प्रचयस्वर).

(This) practice with regard to the 'accumulated accent' is according to Śākalya and Ānyatareya.

(23) Vyāli, however, (maintains) the usage of the grave accent with regard to those syllables which, in 'the repetition with *iti* interposed' (परिग्रह), follow either a word ending in the non-Vedic (इति) or a syllable that has become one with that (इति), if those two accents (*i.e.*, acute and circumflex) follow.

(24) Just as the accent of the syllables, that are combined without being coalesced, has been prescribed, so one should understand (the accent) of them in the case of Avagraha.

(25) But the first syllables of the second parts of those compounds which have two acute accents (one should regard) as if not combined (with their first parts, in the case of Avagraha).

(26) (One should treat) the finals of the two words तनू and शची, when they are first parts of a compound (having two acute accents), like an independent circumflex or in the same way (as stated above either in Sūtra 24 or 25, in the case of Avagraha).

(27) According to some, the last mora of the last two trimoric (words)[1] is lower than a grave in the 'accumulated accent' (प्रचयस्वर).

1. Cp. 1. 31.

(28) Vyāli (however says that) both (the above-mentioned moras) have the same accent (as the rest of the moras).

(29), (30), (31) One should pronounce the accents free from indistinctness (असंदिग्ध), unseparated (अविकृष्ट), (and) free from tremor.

(32) One should not too much emphasize a circumflex.

(33) Nor should one exaggerate the first two accents, *i.e.*, acute and grave).

(34) The (four kinds of) circumflex called respectively 'independent' (जात्य), 'absorbed' (अभिनिहित), 'hastened' (क्षैप्र), and 'contracted' (प्रश्लिष्ट) suffer 'depression' (कम्प), when followed by an acute or circumflex.

PAṬALA IV

(1) If contact consonants precede and consonants follow, this (mere combination, without causing any change, is called) 'uninfluenced' (अवशंगम, and is one) of the so-called *āsthāpita* combinations.

(2) The first class-consonants, when followed by sonant consonants, become their own thirds.

(3) (The first class-consonants) become the last consonants (of their own class), if followed by the last class-consonants.

(4) *Ś* preceded by any of the first class-consonants becomes *ch* according to the father of Sākalya.

(5) A following (*i. e.*, initial) *h* (preceded by) the same (*i. e.*, the first class-consonants) becomes the fourths of the latter (according to the father of Sākalya), when (the preceding first class-consonants) appear as finals of words and with the change into the thirds.

(6) If a contact consonant having a different place of articulation follows, *m* becomes the last (of the class) of the following consonant, according to all (the teachers).

(7) If initial semi-vowels, excepting *r*, follow, (*m*) becomes the corresponding nasal (semivowel).

(8) In the same way *n* (is changed into the corresponding nasal semi-vowel), when *l* follows.

(9) *N* becomes *ñ*, when *ś* and the *c*-class (*i. e.*, *c*, *ch*, *j*, *jh*, *ñ*) follow.

(10) When *j* and *l* follow, *t* becomes the same two (*i. e.*, *j* and *l*, respectively).

(11) *T* becomes *c*, if a voiceless palatal consonant follows.

(12) *Ś* following those two (*i. e.*, *ñ* and *c*) becomes *ch*.

(13) (*Ś* does) not (become *ch*) according to Śākalya.

(14) These (combinations, from Sūtra 2 to 13, are called) 'influenced' (वशंगम).

(15) If *r* and breathings follow, *m* becomes Anusvāra, and this (combination) they (technically) call *paripanna*.

(16) According to some, if *ṁ* is followed by a voiceless breathing, *k* (is inserted) between (the two).

(17) (The same teachers) maintain that *t* (is inserted between), if *ṭ* and *n* are followed by *s*.

(18) If *ñ* is follwed by *ś*, *c* (is inserted between the two, according to some).

(19) These (combinations, from Sūtra 16 to 18, are called 'insertions' (अन्तःपाताः).

(20) (Now begins) the prescription, in this Paṭala, regarding those words which end in a breathing and about which no (rule of) combination has (yet) been given.

(21) The breathing (*s*) is dropped in the phrase चित् कम्भनेन.

(22) ककुद्मान् (is an exception to Sūtra 3 of this Paṭala).

(23) The stem सम्राज् is an exception to the so-called *paripanna*[1] combination.

(24) An unrhotacized Visarjanīya (together with its penultimate vowel) becomes *ā*, if followed by a sonant consonant.

(25) Preceded by a short vowel, (it, together with its penultimate vowel,) becomes *o* (if followed by a sonant consonant).

(26) These two combinations are (respectively called) *niyata* and *praśrita*.

(27) A rhotacized Visarjanīya, however, which is preceded by any (short or long vowel) becomes *r*, if followed by a vowel or a sonant consonant ; these being called 'r-combinations' (रेफसंधयः).

(28) A (rhotacized) Visarjanīya is dropped, if followed by *r*.

1. Cp. IV. 15.

(29) The penultimate vowel of a short (rhotacized Visarjanīya) is lengthened (if *r* follows, while the Visarjanīya is dropped).

(30) These two (combinations are respectively called) *akāma* and *niyata*.

(31) When a voiceless contact consonant, not followed by a breathing, follows, both rhotacized and unrhotacized Visarjanīya becomes a breathing having the same place of articulation as that (*i.e.*, the following voiceless consonant).

(32) If a (voiceless) breathing follows, (Visarjanīya) becomes the same (breathing).

(33) If a (voiceless) contact consonant of the first or of the fifth class follows, (the change prescribed in Sūtra 31 takes place) optionally.

(34) Also when an uncerebralized breathing follows, (the change prescribed in Sūtra 32 takes place optionally).

(35) This combination, where Visarjanīya is changed to a breathing, is called 'changed' (व्यापन्न); while that, where the penultimate (*i. e.*, Visarjanīya) remains unchanged, is called 'passed-over' (विक्रान्त).

(36) If a breathing followed by a voiceless consonant follows, (Visarjanīya) is dropped, even if the (following) breathing is cerebralized.

(37) This combination (is technically called) *anvakṣara-vaktra*.

(38) Non-change (of Visarjanīya) is (however) the usage, when *k*, *kh*, *p* and *ph* follow.

(39) (The Visarjanīya of) स्वः, भूः, पूः, when they are not independent words (*i. e.*, only in a compound), becomes *r*, when voiceless consonants follow.

(40) (Visarjanīya is) not treated regularly in the following combinations:) अद्धा इन्दुः, स्वधितीव, अह एव, भूम्या ददे, अहोभिः, उषर्बसूयवः, आवर्तमः, अहेरात्राणि, अदो पितेा, प्रचेता राजन्, and वर्तनीरह .

(41) As stated (later on, a Visarjanīya) preceded by a 'cerebralizing' (नामिन्) vowel becomes *ṣ*, and the other (Visarjanīya, *i. e.*, one not preceded by a 'cerebralizing' vowel), if unrhotacized, becomes *s*, when *k* and *p* follow; but always so in the interior of a word. This combination is called 'sibilation' (उपाचरित).

(42) In the interior of a Pāda, but not in a compound, (a Visarjanīya) preceded by *a* (becomes *s*), when the dissyllabic masculine word पति follows.

(43) Also if the words करम्, कृतम्, कृधि, करत् and कः follow.

(44) Also if the word परि occurring at the end of a Pāda follows.

(45) Final (Visarjanīya of a word ending in) *asaḥ* (becomes *s*), if the word does not contain *r*, and when the words पार, परि, कृतानि and करति, even if not occurring at the end of a Pāda, follow.

(46) The word वास्तेः (is sibilized), if the word पति follows.

(47) (The Visarjanīya of) the words आविः, हविः, and ज्योतिः (becomes *ṣ*), if *k* follows.

(48) Also when the words पान्त and पश्यन्ति follow.

(49) The words इळायाः, गाः, नमसः, देवयुः, दुहः, मातुः and इळः (are sibilized), when any form or case (प्रवाद्) of the word पद follows.

(50) This (sibilation of Visarjanīya) thus (takes place) with the exception of the words पूर्वैः, पुरः and पूः, when first parts of a compound, and also of the (following) nine words.

(51) (The nine words referred to above are:) अस्या यः, सोमः, बृहतः, अस्य पूर्व्यः, उरु ज्योतिः, जातः, इमः, वृधः and अन्यः.

(52) ब्रह्मणः, (the group of) the two words त्रातऋ॑तः, विदुः, वसुः and पशुः (are sibilized), when the word कवि follows.

(53) When the word पथि follows, the words जिन्वथः, चेतथः and महः (are sibilized).

(54) The words विश्वतः, वीळितः and रजः (are sibilized), when the word पृथु follows.

(55) The word रायः (is sibilized), when the words काम, पोष and पूर्धि follow.

(56) दिवस्परि (is an example of sibilation) at the biginning and the end of a Pāda.

(57) (In the same way) दिवस्पृथिव्याः and अधमस्पदीष्ट, the first (only) if at the beginning of a Pāda, (are examples of sibilation).

(58) (Also) सस्पदीष्ट.

(59) The words शवसः, महः, सहसः and इळायाः (are sibilized), the first when पातु follows and the others when the word पुत्र (follows).

(60) रायस्खाम्, महस्करथः, महस्परम्, निष्क्रव्यादम्, निष्कृथ and निष्पिपर्तन (are examples of sibilation).

(61) The word दिवः (is sibilized), when any form or case of the words कबन्धम्, पृथु, कण्वासः, पुत्रः, पातु, पथा, पयः, पायुः, पृष्ठम् and पदम् follows.

(62) (Visarjanīya is sibilized in the combinations :) रजसस्पाति, अन्तस्पथाः, कस्काभ्या, चतुरस्कर, स्वादुष्किल, निदस्पातु, द्यौष्पितः, वसतिष्कृता.

(63) (Visarjanīya is sibilized in the combinations :) तपोष्पवित्रम्, त्रिष्पूत्वी, धीष्पीपाय, विभिष्पतात्, द्यौष्पिता, रजसस्पृष्टः, ददुष्पज्राय and नस्करः.

(64) (Visarjanīya is sibilized in the combinations :) वसुष्कुवित, मनुष्पिता, पितुष्पिता, पितुष्परि, प्रणस्पुरः, मयस्करन्, नभस्पयः and त्रयस्परः.

(65) *N* preceded by *ā*, even if at the end of a word which is a part of a compound, is

dropped, if followed by a vowel (in the interior of a Pāda).

(66) (*N* is dropped in the words) अन्नान्, जग्रसानान्, जघन्वान्, देवहूतमान्, बद्बधानान्, इन्द्र सोमान्, तृषाणान्, नेा देव देवान् and हन्त देवान्, (though occurring at the end of a Pāda).

(67) These 'hiatuses between two words' (पदवृत्तयः) are with reference to words ending in *ān*. [Or, these combinations (Sūtras 65, 66) are called *ān-pada pada-vṛttis*].

(68) (*N* is dropped) also in the 'apparent hiatuses' (विवृत्यभिप्रायेषु): पीवोअन्नां रयिवृधः, दधन्वां यः, जुजुर्वां यः, स्वर्वां यातु and दद्वां वा.

(69) *N* preceded by *ī* or *ū* becomes *r*, when the words हतम्, योनौ, वचोभिः, यान्, युवन्यून् and वनिषीष्ट follow.

(70) Also when vowels follow.

(71) (*N* becomes *r*) also (in the two combinations:) दस्यूँरेकः and नॄँरभि .

(72) In these combinations a contact consonant is changed to *r*. (Or, these combinations are technically called *sparśa-repha-sandhis*).

(73) The exceptions to the above rules[1] are: अस्मानुप, एतावान्, स्फुरान्, गच्छान्, देवानयाट्, वहान्, हिरण्यचक्रान्, मायावान्, घोषान्, तानश्विना, अविद्वान्, पयस्वान्, पुत्राना धेहि, आ यजीयान् and पतीनुरोः.

(74) (*N*) preceded by a long vowel is always to be treated like Visarjanīya, when the words

1. Cp. IV 65 and 70.

चरति, चक्रे, चमसान्, च, चो, चित्, चरसि, च्यौत्नः, चतुरः and चिकित्वान् follow.

(75) (But) not (in the words:) अस्मान्, चमसान् and पशून्.

(76) (In the combinations:) ताँस्ते, सर्वाँस्तान्, देवाँस्त्वम्, ताँस्त्रायस्व, and आवदँस्त्वम् (*n* is treated like a Visarjanīya).

(77) (Where it is said) that (*n*) becomes Visarjanīya if (certain) words follow: these are called 'contact-breathing-combinations' (स्पर्शोष्मसंधयः).

(78) The combinations नॄँः पतिभ्यः, नॄँः प्रणेत्रम्, नॄँः पात्रम् and स्वतवाँः पायुः are simply examples of the so-called 'passed-over'[1] (विक्रान्त) combination (*i. e.*, in these cases the Visarjanīya, which is a substitute of *n*, remains unchanged).

(79) Also नॄँः पाहि शृणुधि .

(80) When *n* is either dropped or becomes *r* or a breathing, the vowel preceding its position is nasalized.

(81) The first vowel of the following words (is nasal) even in the Pada text.

(82) (The words are:) माँस्पचन्याः, माँश्चत्वे and मँश्चतोः .

(83) The final letter of the particle ईम् is dropped, when the words गर्भम्, गावः, वत्सम्, मृजन्ति, पृच्यते, सखायः, विव्याच, पुनः, रिणन्ति and रथम्

1. Cp. IV. 35.

follow. This also is an instance of the so-called *anvakṣara*-combination[1].

(84) *Ś* is inserted between, when the words पुरु, पृथु and अधि precede and the word चन्द्र follows ; also when the final vowel of the first part of a compound is short.

(85) *Ṣ* (is inserted between), if परि, a part of a compound, is followed by *kṛ*.

(86) *R* (is inserted), if वन, (a part of a compound, precedes) and the word सद follows.

(87) (*Ṣ* is inserted in the phrase) परिष्कृण्वन्ति वेधसः .

(88) (*S* is inserted in) अस्कृतोषसम् .

(89) These combinations (Sūtras 84-88) are called ' pure-syllabic ' (शौद्धाक्षराः) .

(90) In (the hymns belonging to) Medhātithi, (the compounds) ending in the words वरुण and व्रत are shortened, if followed by a contact consonant or a semi-vowel.

(91) The words आदित्या, देवा, वरुणा and असुरा (are shortened), when followed by the words beginning with या (enumerated in Sūtra 93, below).

(92) मित्रा (is shortened), when वयम् follows.

(93) The words beginning with या (referred to in Sūtra 91) are : या, सुप्रतीकम्, निष्कृतम्, पुरोहितिः, चक्रम्, दाशति, शवसा, भिषज्यथः .

1. Cp. II. 8.

(94—98) The following combinations are irregular :)

सो चिन्नु in (the hymns belonging to) Agastya and in the tenth Maṇḍala (94) ;

सा न्वीयते (95) ;

सः पक्षिक्नीः (96) ;

हि षस्त्व (97) ;

जुगुक्षतः, दुदुक्षन्, गा अदुक्षत्, दुक्षन्वृधे, अस्य दुक्षत, अनु दक्षि, दक्षन्न, पत्मन्दक्षुषः, अभि दक्षत्, कृष्णासो दक्षि and हियानस्य दक्षोः (98).

PAṬALA V

(1) In the interior of a Pāda, *s* preceded by a cerebralizing vowel other than *e* is changed to *ṣ*, even if (the cerebralizing vowel) is followed by a breathing (*i.e.*, Visarjanīya), as prescribed (in the following).

(2) One should understand that in this case (*i.e.*, when a cerebralizing vowel is followed by Visarjanīya) cerebralization (नति) takes place first and the change of Visarjanīya into a breathing (व्यापत्ति[1]) afterwards.

(3) The word सः (is cerebralized when preceded by) the words सु, ऊती, नकिः, स्वैः, वि, उह, नहि, अभि, त्री, नि and हि.

(4) The two words सत् and स्थः (are cerebralized) only (when preceded) by a dissyllabic word (ending in a cerebralizing vowel).

(5) सु is cerebralized (when preceded) by a non-polysyllabic word.

(6) The syllables *sy*, *sk* and *sn* occurring in the beginning of words (are cerebralized, when preceded by a non-polysyllabic word .

(7) *Sm*, (in the beginning of a word) having no *r*, (is cerebralized, when preceded by a non-polysyllabic word).

(8) सु followed by नः (is cerebralized), even if preceded by *e*.

1. Cp. IV. 31—35.

(9) A (preceding) long vowel (does) not (cerebralize) *sy*.

(10) The word उ also, when not preceded by a contact consonant, (does not cerebralize *sy*).

(11) The *t*-class preceded by *ṣ* is changed to the *ṭ*-class, even if occurring in the interior of a word.

(12) The initial letter (*i.e.*, *s*) of the words सिताम्, सधस्थात्, स्तनिहि, स्तवाम, स्तवे, स्तुवन्ति, स्तुहि, सीम्, स्तुतः, स्थ, साहि, स्तः, स्तुप्, सत्सि, सत्सत्, स्वनि, and the verb स्तोभ, (when preceded by a cerebralizing vowel) even occurring at the end of a polysyllabic word, (is cerebralized).

(13) नि and परि (cerebralize) the initial syllables *sva* and *si*, if the latter are followed by a consonant of the *c*-class.

(14) (नि and परि cerebralize) also the following (initial syllables—) *se*, *sa* and *sī*, if the latter are followed by *d* followed by a vowel.

(15) (नि and परि cerebralize the initial *s* of the words) सेध, स्वापय, सस्वजे, सस्वजाते and ससाद.

(16) The latter word (*i. e.*, परि, cerebralizes the beginning of the words :) सन्तम्, सन्तः, सन्ति पूर्वीः, स्थुः, स्थाः and स्थात्.

(17) (*S* is cerebralized in the combinations :) हि षिञ्च, तू षिञ्च, रजःसु षीदन्, इतो षिञ्चत, अभि षतः, किमु ष्वित्, सूरिभिष्ष्याम, दिवि षन्तु, के ष्ट, प्रति ष्फुर, त्री षधस्था and कमु ष्वित्.

(18) (*S* is cerebralized also in the combinations:) उ षुवाणः, दिवि षन्, सूरिभिष्ष्याम्, ऋच्छन्ति ष्म, नू ष्टिरम्, वंसु षीदति, नु ष प्र, हि ष्ठो यशसा, मही षा, वि षा, भूयामो षु and यति ष्टन.

(19) (The cerebralization of *s* does) not (take place in the instances:) वाजी स्तुतः, वहन्ति सीम्, पतिः स्याम्, दिरससि स्तुतः, अपो सु म्यक्ष, श्रुधि सु, त्रिः स्म and स्तुहि स्तुहि.

(20) (*S*) in the interior of a word is cerebralized, (when it is preceded by cerebralizing vowels) occurring in the interior of the (same) word and preceded by the two even semi-vowels (*i.e.*, by *r* and *v*) or by a letter produced at the root of the tongue.

(21) (*S*) standing in the beginning of a part of a compound (is cerebralized, when preceded by cerebralizing vowels which are preceded) even by letters different (from those mentioned in the preceding Sūtra).

(22) (*S* standing in the beginning of a part of a compound is cerebralized), also when preceded by *e*, *r* and the word पृतना.

(23) (*S*) remains unchanged when followed by *r*, *ṛ* and *ṝ*.

(24) Similarly (the *s*) of the syllables *sam*, *spṛk*, *svṛ*, *sar* and *svar* (remains unchanged).

(25) (The *s* of the syllable) *sa* remains unchanged, if the latter precedes an Anusvāra standing in place of *m* (according to IV. 15).

(26) Also (when *sa* precedes) a conjunct consonant beginning with a nasal (consonant).

(27) (The *s* of the words) सहस्रम्, सनिता, स्थात्राम्, सावित्रम्, सूवरी, स्नुषे, समुद्रम्, सदृशा, सारे, सायकः, साधनी, सह, सनितः, स्पष्टः, सदृशः, सखायम्, सप्तैः and the stem सानु, when parts of a compound, (remains unchanged.)

(28) (*S* in) all words, when preceded (in a compound) by the words सुते, सोमे, वक्षणे, अग्रामि, चर्षणि and स्वभिष्टि, (remains unchanged).

(29) (*S* is) not (cerebralized in the words:) अभिसत्वा, रयिस्थानः, थासिसीष्ठाः, सिसचि, तिस्तिरे, तिस्तिराणा, सिसिचे and सिसिचुः.

(30) (*S* is cerebralized in the words:) गोष्ठादिव, गोषतमाः, उपष्टुत्, नार्षदः in all cases, पर्यषस्वजत्, स्वादुषंसदः, the stem पुरुषन्ति, सुषंसदम्, सुषमिधा and अनुसेषिधत्.

(31) (*S*), which stands at the end of the first part of a compound and is the result of the change of Visarjanīya into a breathing (व्यापन्न [1], is cerebralized), if preceded by a cerebralizing vowel and followed by *t* not joined to *r*.

(32) If, however, there is no compound (विग्रहे, the above cerebralization takes place), when the unaccented words त्वा and ते follow.

1. Cp. IV. 31–35.

(33) (*S* at the end of) the word अग्निः (is changed to *ṣ*), when preceding a monosyllabic word (beginning with *t*.)

(34) Also (*s* at the end of the word) नकिः (is changed to *ṣ* under the above conditions).

(35) Also when the word नकिः is followed by the word तनूपु.

(36) (*S* of) त्रिः (is changed to *ṣ*), when the words तत्, ततन्युः, ततक्षुः, तम् and तौग्र्यम् follow.

(37) (The *s* in place of the Visarjanīya of) the words पायुभिः, पतृ̍भिः, त्रिभिः, ददिः, वेः, अस्मयुः and शुचिः (is changed to *ṣ*), when त्वम् follows.

(38) (*S* is changed to *ṣ* in the combinations:) ईयुष्टे, वावृधुष्टे, सधिष्टव, गोभिष्टरेम and क्रतुष्टम्.

(39) (The *s* in place of the Visarjanīya of the words) आहुः, निष्षिध्वरीः, प्रभोः, वन्दारुः, षष्टिः, आविः, त्रिः and बाह्वोः (is) not (changed to *ṣ*), when the two unaccented words (त्वा and ते) follow.

(40) *Ṛ*, *r* and *ṣ*, if not preceded by *k* and occurring in the same word which is separable by an *avagraha* in the Pada text, cerebralize *n* occurring in the interior of the word, even if the former are the result of euphonic combination.

(41) A secondary (सन्ध्यः) breathing (*i. e.*, *ṣ*, cerebralizes *n*) also in a word which is not separable in the Pada text.

(42) (*Ṛ*, *r* and *ṣ* do) not (cerebralize *n*) separated (from them) by the three intermediate classes of contact consonants (*i. e.*, by the *c*-class, the *ṭ*-class, and the *t*-class).

(43) In the case of (compound) words beginning with परि, प्र, ऋषि and इन्द्र (*n* is not changed to *ṇ*, if separated) also by the last (class of contact consonants, *i.e.*, the *p*-class).

(44) Similarly (*n*), separated by *ś* or *s*, (is not changed to *ṇ*) in (compound) words beginning with any word.

(45) (*Ṛ*, *r* and *ṣ* do not cerebralize *n*) occurring at the end of the first part of a compound.

(46) (Nor) the initial (*n*) of any forms of नामि and निर्धिज्.

(47) (Nor that) joined to *y* or a contact consonant.

(48) (Nor in) कर्मनिष्ठाम् and दीर्घनीथे.

(49) (Nor) in the word भानु.

(50) (Nor in) हिनोमि.

(51) (*R* and *ṣ* do not cerebralize *n*) followed by a short vowel in (compound) words beginning with त्वेष and पुरु.

(52) (Nor) in (compound) words beginning with त्रि, शुभ्र and युष्मा, even if *n* is followed by both (*i.e.*, by short and long vowels).

(53) (Nor) in (compound) words which have no *h*, have more than three syllables, and begin with पुरः, पुनः, दुः, चतुः and ज्योतिः.

(54) (*N* is cerebralized in the following words:) उस्रयाम्णे, अनुस्रयाम्णे, सुषाम्णे, वृषमण्यवः, अधिषवण्या, प्रण्यः.

(55) (The dentals are cerebralized in) any forms of दूढ्य, दूणाश and दूळभ ; in these the syllable *dur-* which becomes *dū-* being the cause of the cerebralization.

(56) *R* and *ṣ* preceded by any letter (cerebralize *n*) which belongs to a word not compounded with them (विग्रहे) and is not separated by (consonants) causing obstruction (*i. e.*, by the three intermediate classes of contact consonants which prevent cerebralization ; Cp. V. 42), as stated (later on).

(57) The words प्र and परि when preceding (cerebralize) the words आनीत्, नु त्यम्, नेानुवुः, नेानुमः, and derivatives of the root नी.

(58) The word नः (is cerebralized) when preceded by पुरुप्रिया, ब्रह्म, सुतेषु, नेषि, a word containing *ṣ* and ending in a lengthened *a*, इन्द्र, सु and स्म when cerebralized, सवनेषु, पर्षि, स्वः, अर्यमा, प्र, उरु and परि.

(59) (But) if हेळः, मुञ्चतम्, मित्राय, राया, पूषा, गधि, अविषत्, a word containing *ch*, नव्येभिः, त्मने, वाजान्, कृणोत, and the group of the two words नय प्रतरम् follow, (नः is) not (cerebralized).

(60) (*N* is cerebralized in the following instances :) गोरोहेण, निर्गमाणि, इन्द्र एणाः, इन्द्र एणम्, स्वर्ण, परा शुदस्व, अग्नेरवेण, वार्ण and शक्र एणम्.

(61) This is *nati* which consists in the cerebralization of a dental.

PATALA VI

(1) The first (letter) of a conjunct consonant, when preceded by a vowel or Anusvāra, and occurring where there is no unchanged visarjanīya (अविक्रमे[1]), is uttered twice. This is called 'doubling' (क्रम).

(2) An aspirate, however, is once uttered together with its own preceding (*i.e.*, unaspirated consonant).

(3) *Ch* (is, thus once uttered together with its own preceding or unaspirated consonant), even if not at the beginning of a conjunct consonant.

(4) (A consonant) which follows *r* (is doubled).

(5) Similarly a contact consonant following *l* (is doubled).

(6) (A contact consonant) following a breathing (is) optionally (doubled).

(7) A final consonant (following *r* is) not (doubled).

(8) *R* (is) not (doubled).

(9) A breathing, which is a part of a conjunct consonant and is not preceded by any letter, (is) optionally (doubled).

1. Cp. IV. 35.

(10) But not a breathing followed by a vowel or a breathing.

(11) Nor (a consonant) preceding a doubled consonant.

(12) (Nor) an initial *ch* if preceded by the words सह, अतिहाय, पवमान, यस्य, and the two words तने च.

(13) (Nor when it is preceded) by a long vowel excepting मा.

(14) (Nor an initial) consonant joined to another consonant (and following a long vowel), according to the teaching of Śākalya.

(15) *N* and *n* occurring at the end of a word and preceded by a short vowel are doubled, if a vowel follows.

(16) If there is no (explicit) statement, one should regard a rule in this *paṭala* as universally (applicable, *i.e.*, as applicable, not only to the initials and finals of words, but also to the interior of words) and even to those (sounds) which are the result of euphonic combination[1].

(17) *Abhinidhāna*, which consists in the holding apart (of a consonant, संधारण) and suppression (संवरण) of (its) sound, takes place in the case of contact consonants and semi-vowels with the exception of *r*, when they have already suffered euphonic combination and are followed by contact consonants.

1. Cp., in this connection, II. 5.

(18) Also in pause.

(19) Semi-vowels, even if nasalized, (suffer *abhinidhāna*), when followed by themselves.

(20) *L* (suffers *abhinidhāna*), even when breathings follow, according to the doctrine of Sākalya.

(21) In the same way, *k* of the root ख्या, when *kh* follows.

(22) Or *p* of the root दृश्.

(23) Contact consonants preceding *m* (*i.e.*, from *k* to *bh*, suffer *abhinidhāna*, according to the doctrine of Śākalya), when they occur at the end of words and are followed by *y*, *r*, *v*, and breathings (occurring) in the beginning of words.

(24) The teaching of Śākalya (specified in Sūtras 20-23) is without conjunction (*i.e.*, there is no joint utterance of consonants in the cases described in Sūtras 20-23).

(25) This (teaching of Sākalya does) not (hold good), when *su* which is a part of a compound word follows.

(26) But optionally (so, if the contact consonants) occur at the end of a word having more than one syllable (and if *su* which is a part of a compound word follows).

(27) Some (hold) that the teaching of Śākalya (takes place) optionally in all cases where there is (between two consonants) a difference of mode or place of articulation (or of both).

(28) (Some hold that the teaching of Śākalya holds good) in the case of the first class of contact consonants.

(29) Non-nasal contact consonants become their own 'twins' (यमान्), when nasal contact consonants follow.

(30) One should understand that a contact consonant arising from a breathing is not changed to a twin.

(31) Nor does (it) suffer *abhinidhāna*.

(32) A twin is similar to its own original (consonant).

(33) Or there is an audible utterance produced in the mouth simultaneously with a twin.

(34) (It is), however, not different from its original with respect to what takes place before it (प्रत्ययार्थे).

(35) A vowel-part (स्वरभक्ति) does not dissolve a conjunction (of consonants).

(36) According to Gārgya, there is a nasal vowel-part after a twin.

(37) (According to Gārgya), a (nasal) breathing is inserted after an aspirate (twin or after a twin arising from an aspirate).

(38) One should avoid it.

(39) The voice which follows a (sonant) *abhinidhāna* is called *dhruva* and lasts as long as that (*i.e.*, *abhinidhāna*).

(40) (It is) inaudible after a voiceless (*abhinidhāna*).

(41) (It is) nasal, if it follows a nasal (*abhinidhāna.*)

(42) If it follows a semi-vowel, it is of the same nature with its preceding (semi-vowel).

(43) According to Vyāli, *abhinidhāna* does not take place anywhere.

(44) Not (so), when a following consonant is doubled and when a vowel or *r* precedes.

(45) According to others, in the prescription of the *dhruva*, it is otherwise with regard to (*abhinidhāna*) together with the *dhruva*, where a homogeneous consonant precedes; *i.e.*, according to others, *abhinidhāna* and its concomitant *dhruva* do not occur in the case of a conjunction of homogeneous consonants.

(46) After *r* preceded by a vowel and followed by a consonant (there is inserted) a vowel-part consisting of *ṛ*.

(47) Also after a sonant *abhinidhāna* (विच्छेद) followed by a contact consonant or breathing.

(48) (The vowel-part) followed by a breathing is, however, longer.

(49) The other (*i. e.*, the shorter) occurs when (the breathing) is doubled.

(50) Some maintain that there is no vowel-part at all.

(51) Others maintain the existence of a vowel-part preceded by *r*.

(52) Some maintain the existence of a vowel-part followed by a breathing which is not doubled.

(53) (They) also (say) that a vowel-part is similar to the preceding or the following vowel.

(54) Some regard the first contact consonant (of each class) as the second, when it is followed by a breathing and does not belong to the end of a word.

(55) Some (pronounce) *kh* + *y* (instead of *k* + *ś*) in the root कश.

(56) The same (*i. e.*, *kh* + *y*) in nouns similar to the root ख्या.

PATALA VII

(1) A short vowel, other than *r̥*, becomes long, when a consonant follows, as is stated (later on), and this combination is called Sāmavaśa.

(2) This is certainly (a kind of) prolation (प्लुति).

(3) (Also that) which has been prescribed in the vowels (*i e.*, in connection with the vowel combinations[1], is a kind of *pluti*).

(4) Also (the lengthening) of the initial (vowel) of the following word (in combinations) beginning with योनिमारैक्[2] is a kind of *pluti*.

(5) *U* in the word मन्नु is lengthened in every position, even if it does not belong to the end of a word.

(6) The word अच्छ, if not compounded with another word (विग्रहे[3], is lengthened), when words other than सुताः and याहि follow.

(7) *Ya*, which is not preceded by *ā* and which is the final (syllable) of a dissyllabic second part of a compound (is lengthened), if that second part is accented on its first syllable.

---

1. Cp. II 66.
2. Cp. II. 75 etc.
3. Unless otherwise specified, विग्रहे should be taken as understood in all the Sūtras of Paṭalas VII and VIII.

(8) The (final syllable of) *asya* is not (lengthened), when (it is) preceded by a consonant.

(9) (The lengthening according to Sūtras VII, 5 and 7 does not take place) also in the instances :—नियूय पिष्टतमया, अभिपद्य, प्रास्य, संगत्य, अनुदृश्य, अभिवृत्य, आरभ्य, संमील्य, मन्नुंगमाभिः, अभिभ्लग्य यत्र, and निषद्य वि.

(10) The words नहि, जहि, अभि, वीर्येण, कृधि and कृणुष्व (are finally lengthened), when a monosyllabic word, the vowel of which is changed to a semi-vowel, follows.

(11) Also the following words[1] (are finally lengthened, when the vowel of the following monosyllabic word is changed to a semi-vowel).

(12) युक्ष्व, मन्दस्व and विश्व (are finally lengthened), when हि follows.

(13) विद्धि and पिब (are finally lengthened), when नु follows.

(14) जुहोत, यज, धासथ, शिशीत and भर (are finally lengthened), when सु follows.

(15) अध (is finally lengthened), when सु, नु or हि follows.

(16) तृम्प, ऋतेन, मुञ्चत and अद्य (are finally lengthened), when वि follows.

1. Namely, the words mentioned in Sūtras VII. 12—18.

(17) The word ङ (is lengthened), when सु and नु not followed by the word अर्य follow.

(18) योज and घ (are finally lengthened), when the latter of those two words (*i. e.*, of सु and नु) follows.

(19) भरत (is finally lengthened), when मृळयद्भ्याम्, वसुवित्तमम्, यत्, सोमम् and जातवेदसम् follow.

(20) (In the following Sūtras[1] a word is lengthened), if it does not occur at the end of a Pāda.

(21) अद्य (is finally lengthened), when the words करण etc. (mentioned below) follow.

(22) (They are :) करणम्, च, चित्, करते, वृणीमहे, भवतम्, कृणोतु, भवत and स्वस्तये.

(23) पुरु (is finally lengthened), when चित्, पुरुहूतः, नृपूतः, सहस्राणि, पुरुभुजा and धियायते follow.

(24) वह, when followed by त्वम्, दुहितः and दैव्यम्, (is finally lengthened).

(25) वर्धय (is finally lengthened), when द्युम्नम्, रुद्रम् and नव्यम् follow.

(26) नु (is lengthened), when it is followed by चित्, महित्वम्, गीः, गृणानः, सः and ते, and if the last two words (*i. e.*, सः and ते) are followed by the words मर्त and अद्रिवः.

(27) The word भर (is finally lengthened), if followed by the words तूतुजानः, मतिभिः, भोजनानि, नः, इद्धि, स्तोमम्, भूरि, योनिम् and त्वम्.

1. That is to say, in Sūtras VII. 21—32.

(28) नु is not (lengthened, when followed by) चिद्यः.

(29) The word भव (is finally lengthened), when the words स्तोतृभ्यः, द्युम्नी, शत, and मे follow.

(30) (The first word is finally lengthened in the following combinations :) शोचा यविष्ठय, एवा यथा, कर्ता यत्, सादया सप्त, अर्चा मरुद्भ्यः, तिष्ठा नः, सना स्वः and पारया नव्यः.

(31) (The end of the first word is lengthened in the following pairs of words :) बोधा स्तोत्रे, चकृमा ब्रह्मवाहः, शंसा गोषु, उच्छा दुहितः, वदा तना, अजा नष्टम्, जम्भया ताः, अधा महः, गन्ता मा, युक्ष्वा हि and सृजा वनस्पते.

(32) (The words रक्ष etc. are finally lengthened in the following pairs of words :) (अग्ने) रक्षा णः, तिष्ठा हिरण्ययम्, सोता वरेण्यम्, शोचा मरुद्वृधः, शिक्षा स्तोतृभ्यः, भूमा त्रिवन्धुरः, पिबा मधूनाम् and सोता परि.

(33) The (69) words सक्ष्व, मिमिक्ष्व, दधिष्व, वसिष्व, श्रोत, सुनोत, हिनोत, पुनात, विद्म, जगृभ्म, ररभ्म, ववन्म, त्वाम, सुषखि, मन्यत, मत्स्व, सर, रद, रण, जिन्व, धारय, अर्ष, क्षर, यज, यच्छ, दशस्य, साध, सेध, तप, रुज, मृळ, वर्ध, यावय, अत्र, श्रवय, नमस्य, त्विद, अष्ट, कृष्व, जोष, शृणुधि, शृणुत, यन्त, यच्छत, स्तव, सिम, गृहत, कुत्र, मोषथ, दिधृग, पचत, वृश्च, विध्यत, अथ, मदथ, अत्त, यदि, इत, पाथन, उपागस्य, अरुखलीकृत्य, वव्राज, अविष्टन, उरुष्य, इष्कर्त, ईळिष्व, ममृज्म, बिभय and इयर्त together with the (31) lengthened words beginning with अग्न (cp. VII. 21), all these making a total of one hundred, (are finally lengthened) in the beginning of a Pāda, when followed

by a consonant ; but not when a conjunct consonant follows, excepting नु and एव (*i. e.*, these two are lengthened even if followed by a conjunct consonant).

In the following (Sūtras), too, if (the word which is to follow) is not mentioned, (the lengthening does not take place before a conjunct consonant).

(34) (The lengthening of the end of the first word does) not (take place in the following pairs of words :) वर्धशुभ्रे, रुज यः, सेध राजन्, वह ह्व्यानि, यदि मे, अध यामनि, विश्व दातारम्, अव धारया, अध यत्, अध ते (विश्वम्), पुरु वा, अर्च गाय, वह वायो, पिब मध्वः, पुरु विद्वान्, पुरु विश्वानि, अध वायुम्, पुरु शस्त, यदि मृत्योः, अध जिह्वा, पुरु विश्वा, पिब शुद्धम्, पिब राये, वह कुत्सम्, अर्च देवाय in the Bharadvāj hymns, यदि वा, पुरु दाशुषे, वह शुष्णाय, अध बहु, अध यत् and पुरु हि.

(35) The word कृधि (is finally lengthened), when the words सहस्रसाम्, धियम्, जरित्रे and नः follow.

(36) तन्न (is finally lengthened), when the last (one of the above-mentioned words, *i.e.*, नः) follows.

(37) तेन (is finally lengthened), when सहस्येन, सुश्रवसम्, पवस्व, and the pair of the words नो अधि follow.

(38) The word दधात (is finally lengthened), when देवम्, वेनम् and केतम् follow.

(39) श्रुधि and वंस्व (are finally lengthened), when नः follows.

(40) वेद (is finally lengthened), when followed by विश्वस्य, भूमम् and मे.

(41) (वेद) is finally lengthened also in the Śunaḥśepa hymns, when *y* follows.

(42) ब्रह्म (is finally lengthened), when नः, the two words च गिरः, कृणोति, ते, कृणोत and तूनोत् follow.

(43) अभि (is finally lengthened), when नः, नु, नवन्ते, सतः, नरम्,द्वा, सत् and सु follow.

(44) अभि (is lengthened) before the first word (*i.e.*, before नः), only if the latter is followed by आ, अग्ने and अर्ष.

(45) चक्रुः, वदेते, दशस्यन्, समुद्रः, रथेन, नः, ससऋषीन्, मदन्ति, ते, वः, भयन्ते, नियुद्भिः, कृपीटम्, रथस्य, सोमस्य, मतिः and रणन्ति—(these are the words beginning with चक्रुः which are referred to in Sūtra 47, below).

(46) समुद्रम्, the two words स्वर्ण, the stem नवग्व-, दशग्वम्, दंसिष्ठ, वसूनि, नः, वसु, the two words वृत्रं निर्, नु, यतिभ्यः, सहन्तः, पृथिव्याम्, निर्, हंसि, समत्सु and पावक—(these are the words beginning with समुद्र which are referred to in Sūtra 48, below).

(47) यत्र (is finally lengthened), when the words beginning with चक्रुः (cp. Sūtra 45), as well as नरः and सुपर्णाः follow.

(48) येन (is finally lengthened), when the words beginning with समुद्र (cp. Sūtra 46) follow.

(49) तत्र (is finally lengthened), when मे, सदः and रथम् follow.

(50) अव (is finally lengthened), when नः, नु, कल्पेषु, नूनम्, वाजेषु and पृत्सुषु follow.

(51) (अव is lengthened before the first two, *i.e.*, before नः and नु) only if the latter are followed by वाजयुम्, पाय, कम्, अग्ने and मघवन्.

(52) (the first word is finally lengthened in the following combinations:) रास्वा पितः, शतेना नः, वर्धस्वा सु, श्रुधी हवम्, मन्दस्वा सु, वहस्वा सु, वनेमा ते, and नही नु वः.

(53) (The first word is finally lengthened in the following combinations :) पाथा दिवः, धाता रयिम्, सृजता गयसाधनम्, रास्वा च, उरू न, शग्धो नः and सृजता मधुमत्तमम्.

(54) [The first (in the last case also the second) word is finally lengthened in the following groups of words :] जही चिकित्वः, वेत्था हि, रक्षथा न, हता मखम्, युयोता शरुम्, स्वेना हि and वनेमा ररिमा वयम्.

(55) (The first word is finally lengthened in the following combinations :) प्रप्रा वो अस्मे, धामा ह, सना ज्योतिः, अपा वृधि, ऋध्यामा ते in the Vāmadeva hymns, and जुहोता मधुमत्तमम्.

(56) (The first word is finally lengthened in the following combinations :) यक्ष्वा महे, धिष्वा शवः, जनिष्वा देववीतये, अधा त्वं हि, अद्याद्या श्वःश्वः and सचस्वा नः स्वस्तये.

PAṬALA VIII

(1) In the interior of a Pāda, ड, when standing alone (*i. e.*, not joined to a consonant, is lengthened), when the separate (*i. e.*, not compounded with any other word, विग्रहे) words व्रजस्य, सु, धाः, नमोभिः, शुचिम्, पवित्रम्, तु, महीः, नु if not lengthened, and सुतस्य follow.

(2) (The above-mentioned lengthening takes place only) if the words सोमसुतिम्, चर्किराम, स्तवाम, स्तवाना, गृभाय, रथम् and श्रुधि do not follow those words (*i.e.*, व्रजस्य etc.) which follow (ड).

(3) Also if the pairs of words ते अस्ति,ते महिमनः, प्र वोचत, प्र वोचम् and नः सुमनाः (do not follow the words व्रजस्य etc. following ड).

(4) सु (is lengthened), when the words महे, दधिध्वम्, तिर, मुञ्च, नः, गृधः, चर, नमध्वम्, नम, ते and नयन्त follow.

(5) सु (is lengthened) before the two (above-mentioned) monosyllabic words (*i. e.*, before नः and ते, only) if the latter are followed by उप, इन्द्र, अग्ने, अत्र, अध्वरम्, आयुः and एतु.

(6) सद (is finally lengthened), when followed by योनिषु and पीतये.

(7) धन्व (is finally lengthened), when followed by सोम, राट् and पूयमानः.

(8) यदि (is finally lengthened), when followed by कृथः, मनसः, कवीनाम्, सबन्धवः, गोः and सरमा.

(9) चर (is finally lengthened), when पुष्टिम्, सोम and चर्षणिप्राः follow.

(10) जनिम (is finally lengthened), when हन्ति, सम् and जातवेदाः follow.

(11) रन्धय (is finally lengthened), when followed by येषु, कम् and शासत्.

(12) सु (is not lengthened), when नः, followed by उप सातये, follows.

(13) The six words महय, अत्र, जय, काव्येन, गूर्धय and भर (are finally lengthened), when स्वः follows.

(14) मद, पर्ष, पिपृत, धन्व, यच्छत and रुहेम (are finally lengthened), when followed by स्वस्तये.

(15) The words दधिम, मदत, तन्वि, सिञ्चत, स्तव, वदत, अनज, रक्षत, उक्षत, पिपृत, पृणत, पृच्छत, मृष, स्थ, घ, हिनव, अय, जुहोत, पश्यत, चकृम, अकुत्र, भूम, स्म, शिशीत, स्तोत and पक्षत (are finally lengthened), when followed by any word (beginning with a consonant).

(16) तु (is lengthened), when preceded by a monosyllabic word.

(17) भूम (is) not (lengthened), when कदा, हरिवः, वरुणस्य, चक्रतुः, सूर्यस्य and निष्टया इव follow.

(18) तु (is not lengthened), when वस्त्राणि, हि, बाबधे, यज्ञियानाम्, the two pairs ते दंसः and नः सः, and शक्र follow.

(19) चकृम (is not lengthened), when the pair भूरि दुष्कृतम्, and the words वर्धताम्, विप्रवचसः and जिह्वया follow.

(20) (Nor) स्थ, when the two words काण्वायनाः and निष्कृतीः follow.

(21) Also when जाताः, सुरथाः and हवनश्रुतः follow.

(22) Nor घ, followed by सः and वा and belonging to (the hymns of) Kutsa and Vimada.

(23) Nor स्म, when the words beginning with राशिम् follow (cp. S. 27, below).

(24) (Nor) स्म, preceded by प्रति.

(25) (Nor स्म) in the pair स्म ते, when व्रजनम्, वनस्पते, शुभे and परुष्ण्याम् follow.

(26) (Nor स्म) in the pair स्म पुरा in Vṛṣākapi.

(27) (The words beginning with राशिम् which are referred to in VIII. 23 are :) राशिम्, वाजेषु, मे, सद्म, पूषणम्, तम्, तृंहत्, धायि, मा, दुर्हणायतः, यस्मै, यत्,वृत्रहत्येषु, मावते, वातः, यम्, यस्य, मत् and दुर्गृंभीयसे.

(28) (The first words पृच्छ etc. are finally lengthened in the pairs :) पृच्छा विपश्चितम्, अवा पुरंध्या, घा त्वद्रिक, वनुयामा त्वोताः preceded by वीरान्, जनया दैव्यम्, भुजेमा तनूभिः, हा वहतः and वासया मन्मना.

(29) (The first word is finally lengthened in the pairs :) वेदा वसुधितिम्, रोमा पृथिव्याः, वोचा सुतेषु, धावता सुहस्त्यः, मुञ्चा सुपुवुपः, स्वाद्मा पितूनाम्, इहा वृणीष्व and बोधया पुरन्धिम्.

(30) (The first word is finally lengthened in the pairs :) अवथा सः, कृणुथा सुप्रतीकम्, तिरा शचीभिः, कृणुता सुरत्नान्, रमन्ता नहुषः, अनयता वियन्तः, स्मा च्यावयन् and ईरया वृष्टिमन्तम्.

(31) (The first word is finally lengthened in the pairs:) असृजता मातरम्, सू रथम् followed by हुवे, नयता बद्धम्, स्वापया मिथूदृशा, इता जयत, गता सर्वतातये preceded by आ, ईरयथा मरुतः and नेषथा सुगम्.

(32) (The first word is finally lengthened in the pairs:) अन्यत्रा चित्, पिबता मुञ्जनेजनम्, घा स्याः, वोचेमा विदथेषु, इता धियम्, इता नि, यत्रा वि, दशस्यथा क्रिविम्, चा बोधाति, द्रावया त्वम् and किरा वसु.

(33) (The first word is finally lengthened in the pairs:) हा पदेव, कर्तना श्रुष्टिम्, योधया च, जग्रभा वाचम्, पायया च, तर्पया काममम्, गातुया च and मन्दया गोभिः.

(34) Also (in the pairs:) घा स्याद्वात्, एना सुमतिम्, वोचा नु, व्यथया मन्युम्, नेथा च, चक्रा जरसम् and भवता मृळयन्तः.

(35) Also (in the pairs:) एवा चन, भजा रायें, ररिमा ते, भजा भूरि, श्रुधी नः, उभयत्रा ते, भजा त्वम् and मृळया नः.

(36) The eighth syllable in Pādas containing eleven or twelve syllables (is lengthened), when a syllable which is light in the Saṁhitā text follows.

(37) Also when the heavy syllable नः follows.

(38) In the same way the tenth (syllable) in these two (sorts of Pādas is lengthened, when a syllable which is light in the Saṁhitā text or नः follows).

(39) Also the sixth syllable in a Pāda of eight syllables (is lengthened, when a syllable which is light in the Saṁhitā text follows).

(40) In an incomplete (Pāda) the perfection (*i.e.*, the required number of syllables) should be sought by means of a resolution (ब्यूह) of semi-vowels as well as coalesced vowels.

(41) (This lengthening required according to Sūtras 36-39) does not take place in वावृधन्त, वातस्य, अवद्यानि, जिघांससि, सासह्याम, ववृत्याम, दीदिहि the eighth (*i. e.*, *hi* of दीदिहि, which is the eighth syllable in a Pāda,) and ऊर्णुहि.

(42) (Nor in) पुरुप्रजातस्य, अभि followed by नः, कृणुहि when preceded by a dissyllabic word, हयँश्व, उत, भवन्तु, इन्द्र, सदनाय, अस्ति and नाम followed by चित्.

(43) (Nor in) चमसाँ इव, अवि, वसवान, सृज belonging to a Pāda of twelve syllables, अस्य, विमदस्य, सुमखाय, धारय, ददातु, रत्त followed by धिया, दधातु and दिधिषेय.

(44) (Nor in) अङ्ग, सरस्वति, पञ्च, चरन्ति, इह preceded by ग्नाभिः, इन्वसि, रण्यसि, धाव, सु in the combination विद्धि षु णः, अभि in अभि षतः, सुविताय, त्वा समिधान, दधीमहि and देव.

(45) (Nor in) जामिषु, जासु, चिकेत, किरासि, स्मसि, उप, पगति, असि, सोम, शतस्य, आयुषि, चेतति, विष्टपि, मास्व, प्र, उश्मसि, मूर्धनि, सद्म, and वरन्त.

(46) (Nor in) प्रदिवि, वरुण, तमसि, तिरसि, घृतमिव, दिवि, मम, हि, नु followed by विशः, उषसि, पृथिवि, रजसि, वहसि, हनति, पितरि, वि, विहि, नि and मधु.

(47) (Nor in) सहस्राणि, श्रोमतेन, असनाम, छायामिव, इषण्यसि, सस्तु, पाहि, गोपीथ्याय, पवमान, उ followed by वसन्तान्, सख्याय, वोचेमहि and मानुषस्य.

(48) आज्य and भूम occurring at the end of a Pāda (are finally lengthened), when consonants follow.

(49) अधि (occurring at the end of a Pāda is finally lengthened), when followed by हवम्.

(50) सद्म, स्म, धर्म and भूषत, occurring at the end of a Pāda, are finally lengthened, when respectively followed by the words होता, सनेमि, सम् and रथः.

PATALA IX

(1) The final vowels of the first parts of compounds are always lengthened, when वसु and मघ follow.

(2) तुवि (is finally lengthened in a compound), when रव follows.

(3) विश्व, विभ्व, धन्व, रथ, ऋति, शत्रु, द्युम्न and यज्ञ, (if first parts in a compound, are finally lengthened), when the root सह् follows.

(4) Also म्र, (only) if the vowel (of the following root स) is not lengthened.

(5) The words ending with *tama* (cp. IX. 7), which follow (the first parts in a compound), should be taken together with their derivative and inflectional forms.

(6) परि, अभि, अप and अपि, (if first parts in a compound, are finally lengthened), when the root वृत, having *r*, follows.

(7) The first parts of the compounds अभीवर्तः, सूयवसः, रथीतमः and पुरूतमः are finally lengthened ; (in) the last case (*i. e.*, पुरूतमः) only if it does not occur in the interior of a hemistich.

(8) The words कव, ऋदु, धान्य, मिथु, चर्षणि, स्तन and पिब are always (finally lengthened), when followed by any word (in a compound).

(9) The two words त्विषि and उक्थ (are finally lengthened), when followed by *m* (in a compound).

(10) परि, उरु and अच्छ (are finally lengthened), when a nasal other than *m* follows (in a compound).

(11) पित्र्य, माहिन, अकृषि, भङ्कुर, अश्व, विश्वदेव्य, भेषज, तुर्य, पत्न्य, सुम्न, ऋत and अराति (are finally lengthened), when *v* follows (in a compound).

(12) Also the words beginning with वैभु [1] (are finally lengthened, when *v* follows in a compound).

(13) The words beginning with पृशन [2] (are), however, (finally lengthened), when *y* follows (in a compound).

(14) Also the words अराति, कवि, सुक्रतु, अधि, पितु, सुम्न, रयि, ऋत and अश्व, (if first parts in a compound, are finally lengthened, when *y* follows).

(15) But not the words अश्व, सुम्न, ऋत and वृष, when they are parts of a compound, and when *y* which begins a monosyllabic word follows.

(16) (The words beginning with पृशन which are referred to in IX. 13 are :) पृशन, अजिर, ऋजु, मधु, पुत्रि, जनि, क्रतु, वल्गु, वन्धुर, वृक, अङ्कु, दम, वृजिन, अध्वरि, इषु, वृष, मध्य, सखि, स्तभु, दुच्छुन, अघ, यवि, शत्रु and वसु.

1. Cp. IX. 17.
2. Cp. IX. 16.

(17) (The words beginning with वैभु which are referred to in IX. 12 are:) वैभु, ह्वादुनि, पुष्ट, पर्वत, आहुति, शुभ्र, हृदय, अमति, सह, वृष्ण्य, शक्ति, सप्ति, स्वधिति, कृशन, वयुन, ऋण, घृणि, हित, धित, विषु, सुत, ऋत्विय and नीथ.

(18) The final lengthening of the first parts does not take place in the compounds: ऋतवाकेन, अश्ववित्, सुम्नयन्ता, वसुवसु, प्रसहानः, अभिवावृते, परिवृतम् when followed by न, and अभिवृत्य.

(19) (Nor in) अश्ववत्, when it occurs at the end of a Pāda.

(20) (The first part of a compound is) never (lengthened), when मघस्य follows.

(21) The first members of the compounds अश्वयूपाय, अश्वयुजः, अश्वयोगाः, सहवाहः, सुम्नयन्ता, ऋतयन्त, सहवसुम्, सहवत्सा, ऋतयुक्तिम्, सहवीरम्, and वयुनवत् when followed by चकार are not finally lengthened.

(22) The first members of the compounds सुम्नायुः followod by जुह्वे, ऋतायन्, ऋतायुम्, उग्रादेवम्, दक्षिणावान्, ऋतायोः, वृषारवाय, सूमयम्, शतावन्, अपीजुवा, अपरीवृतः, and अनपावृत् are finally lengthened.

(23) The first members of the compounds इन्द्रावतः, सोमावतीम्, अवायती, दीर्घाधियः, अमित्रायुधः, रथीतरः, अन्नावृधम्, विश्वापुषम्, वसूजुवम्, विश्वाभुवे, यज्ञायते and घृतावृधा are finally lengthened.

(24) The first members of the compounds सुम्नायन् followed by इत्, मित्रायुवः, ऋषीवः, देवावान् followed by दिवः, एवावदस्य, क्षेत्रासाम्, ऋताव्ने and सदनासदे are finally lengthened.

(25) The following lengthening takes place in the interior of words which are not separable in the Pada text (अनिङ्गय) as well as (in the interior) of parts of compounds.

(26) *Va-* and *ma-* (are lengthened), when any one of -वृषस्व, -वन्थ, -वृध्वांसम्, -वाता, -वातुः, -वनः, -वृतुः, -वृते, -वृषाणाः, -वृषाणः, -वृजे, -वन्धि, -मृजुः, -मृशुः, -मृजे, -मृजीत and -वान, beginning with (a letter) similar (to *v* or *m*), follows.

(27) The first syllable of (the root) सह् is lengthened, when preceded by the first part of a compound, with the exception of a monosyllabic word, चर्षणि and धन्व.

(28) But not, if सह occurs at the end of a Pāda of eight syllables.

(29) Nor when (it occurs at the end of a Pāda) of twelve syllables and is not preceded by अभिमाति.

(30) But (the first vowel of सह्) is always lengthened, when it is preceded (in a compound) by the words अभिमाति, नृ, and पृतना and when *y* follows.

(31) In the words beginning with श्रावय (cp. IX. 32) the parts which (should) follow (the lengthened vowel) consist only of three letters ; and one should regard them (*i.e.*, श्रावय, etc.) as parts of words.

(32) The first syllable is lengthened in श्रावय, यावय, च्यावय, यामय, रामय, मामह, वावस, द्रावय, दाद्दह, वावृध, तातृष, सासह and रारप.

(33) The intermediate syllable of the word अननु (is lengthened).

(34) That which should follow (the lengthened vowel) in the case of the last word (*i. e.*, रारप in IX. 32) consists only of two letters.

(35) The six following (words which are lengthened) refer to their derivative and inflectional forms.

(36) (The lengthening takes place in) दूणाशः.

(37) Also in उक्थशासः.

(38) Also in दाधृषिः, when it ends in *i*.

(39) (Also in) सादनम्, when it occurs at the end of a Pāda and is not a part of a compound.

(40) In पूरुषः, however, when it occurs at the end of a hemistich.

(41) The lengthening takes place in उषासम् occurring in any place (in a stanza) and following the words दोषाम्, अस्मै, राजतः, अक्तून्, वनस्पतीन्, महीयमानाम्, कति and तुभ्यम्.

(42) Also when it (*i.e.*, उषासम्) occurs at the end of a Pāda of eleven syllables.

(43) The lengthening does not take place in यवयुः, अरमयः, ससाहिषे, ववृधन्तः, रमया गिरा, ररभ्म, यवयसि, ततृषाणमोषति, श्रवयन्तः, अदद्दहन्त and ते नृषह्ये.

(44) Nor in श्रवयतम्, वाजसातौ नृपह्ये, विभ्वासहम्, दूणशा रोचनानि, न ततृषाणः, यमयोः, ररप्शे, पुरुषीणाम् and यवयन्त्विन्दवः

(45) Nor in ररक्ष, यवय स्तेनम्, ससाहे, यवया वधम्, परमया, द्रवयन्त, श्रवयन् and ररते

(46) The lengthening takes place in साह्वांसः, वः सत्रासाहम्, सादन्यम्, सत्यं तातान, नानाम, श्रुयाः, शुश्रूयाः, रीषन्तम् and गातूयन्तीव.

(47) Also in वावर्त येषाम्, रीषतः not followed by *d*, सान्त्यभि, नृषाहम्, अपूरुषन्नः, सान्ति गुहा, तन्वं रीरिषीष्ट, जानि पूर्व्यः, अभीवृतेव and श्रथाय.

(48) Also in साहन्, साहाः, जर्हृषन्त प्रसाहम्, नक्तोषासा, सूर्यसुषाससमिम्, परिरापः, सूनृते जारयन्ती, शुश्रूषातम्, यूयुविः and सादना ते.

(49) Also in करन् सुषाहा, वृत्रवान्ति, साह्वान्, ऋजूयेव, सूयवसात्, वृषाय, उषासानक्ता, पृथुजाघने, राध्येभिः, रीरिषत and ग्लापयन्ति.

(50) Also in अध्वानयत्, रीरिषत्, प्रावणेभिः, रथीयन्तीव, अदमायः, ससाहे, सासाह, यूयुधिरिव, अश्रथायः, पूरुषन्नम्, रीरिषः and पूरुषादः.

(51) Also in अपूरुषम्, जाहृषाणेन, रीषते, ऋतायुभिः, रथीनाम्, साहिषीमहि, पवीतारः, कियात्या, इं पूरुषत्वता, ऋतावरीरिव and हव्यानि गामय.

(52) Also in वृषायस्व, प्रसवीता, ससाहिषे, तातृषाणा, तातृपिम्, सादनस्पृशः, साह्याम, इयान्ति, पशुमान्ति, जागृधुः, पवीतारम् and सूर्यसुषाससमीमहे.

PATALA X

(1) (Now begins) the *krama*.

(2) Having started with two words, one should, repeating the second of the same, join it to the next word and in this way conclude a hemistich.

(3) (The teachers) terminate (a *krama*-group) by having passed over the following :—

(1) a word consisting of one letter, excepting ओ;

(2) सु and स्म, when cerebralized and followed by नः;

(3) a word which is divided by another word and the dividing word ;

(4) the particle ईम्, when its final (*m*) is dropped ;

(5) words with lengthened initials ;

(6) the word स्कम्भनेन occurring with the loss (of *s*) ;

(7) the first words in the two pairs of words इतो षिञ्चत and आवर्तमः;

(8) both the words स्वसारमस्कृत;

(9) the second word in the passage वीरास एतन.

(4) Also those[1] which follow the words with lengthened initials (are passed over).

1. See II. 78.

(5) One should not pronounce the (modified) form of a word, caused by the preceding or the following word, respectively in repeating or in concluding.

(6) Everything else one should treat as in the Saṁhitā text.

(7) Having finished (अतिक्रम्य) with the following, one should 'repeat them with इति interposed' (परिगृह्णीयात्) :—

(1) words separable in the Pada text by an *avagraha* ;

(2) words appearing with इति (in the Pada text) ;

(3) any form of the roots धक्षि and धुक्षि with their initials modified ;

(4) a word with a lengthened initial ;

(5) words in the interior of which there is a modification (of sound) not due to another word.

(8) Also the words occurring in the middle of (a *krama*-group of) more than two words.[1]

(9) Also a word occurring at the end of a hemistich.

(10) (But one should not repeat with इति interposed) a non-nasal आ occurring before this (*i.e.*, before the final word of a hemistich).

1. See X. 3-4.

(11) One should, however, repeat it (*i.e.*, the non-nasal आ) with the following word.

(12) (A word) with इति is called *upasthita*.

(13) A word standing by itself is, however, called *sthita*.

(14) That is called *sthitopasthita*, where one pronounces both (*sthita* and *upasthita*) together.

(15) It is approved that, if a first (*krama*-group) has a letter (at the end of its first word) which is not seen (*i. e.*, is not distinct), the 'repetition with इति interposed' (चोदकः) should show it.

(16) Separable words (समासान्), however, one should separate by an *avagraha* in (their) second mention (in the *parigraha*).

(17) Euphonic combination in case of words preceded by इति (is desired) by old (teachers). But स्वः should remain uncombined. One should recite it with an *avagraha*.

(18) There should be no combination between two hemistichs.

(19) One should, in the *krama*, wholly join together the repeated Vedic passages which are omitted in the Pada text (समयान्), because their *krama* is (already) seen.

One should first conclude (a *krama*-group) with one word (of a *samaya*) and, having passed (the *samaya*), with the two (following) words.

(20) The following should assume their original form in the 'repetition with इति interposed' (परिग्रह) :—

(1) the treatment of *n* like a breathing ;

(2) the lengthening of a vowel ;

(3) the sibilation of Visarjanīya before *p* or *k* ;

(4) the cerebralization of a dental letter ;

(5) the contraction of the so-called Pragṛhya vowels.

(21) The so-called *śauddhākṣara* insertion (cp. IV. 84-89) disappears (in the *parigraha*).

(22*a*) The next three (changes[1] also) assume their original form (in the *parigraha*).

(22*b*) Also the cases of rhotacism of a breathing (*i. e.*, Visarjanīya) when a voiceless consonant follows, the change to *dū*, and the word स्वधितीव (assume their original form in the *parigraha*).

1. Cp. IV. 98.

PATALA XI

(1) Now when one recites both the Pada-form and the Saṁhitā-form of two words at the same time, without the loss of the Saṁhitā text, that is *krama.*

(2) Again (the *krama* sometimes) consists of many (*i. e.*, more than two) words in order to prevent the loss (of the Saṁhitā text). (In that case) they, having passed over certain words, conclude (the *krama*-group) with the following words.

(3) A monosyllabic word, without a consonant and if not a diphthong, is passed over (in concluding a *krama*-group) owing to the fear of (its) nasalization.

(4) A word which is cerebralized through a preceding word and is the cause of the cerebralization of the following word (is passed over) for the sake of bringing together both the (direct and indirect) causes (of the cerebralization) of the following word.

(5) The second of the two words परि and इतः (is passed over), because the preceding word (परि) cerebralizes the following word (*i. e.*, सिञ्चत).

(6) Others than these, seeing (in the letter), which is the result of euphonic combination (*i. e.*, *o* instead of Visarjanīya in इतो) and

which (as they think) has arisen for that very purpose (*i. e.*, for cerebralization), a cause (of the cerebralization of सिञ्चत), form the *krama*-group, here, only of two words.

(7) In the same way, the word आवः followed by the word तमः is excepted (from concluding a *krama*-group) on account of the doubt as to the (real) cause of *r*.

(8) (If so) why do they not also pass over (the first words of the pairs:) अदो पितेा, सेा चित्, उपर् वसूयवः, and the roots धक्षि and धुक्षि ?

(9) The word स्वसारम् as well as the word अस्कृत are excepted (from concluding a *krama*-group). The insertion of *s* in अस्कृत being caused by the preposition निः, it is usual, on account of this connection, to form (the *krama*-group here) by means of five words.

(10) The following words also (are excepted) on account of the doubt as to the real cause (of the respective modifications):—

(1) The particle ईम् with इति ;

(2) *ā* when nasalized ;

(3) the word इतन becoming एतन by the appearance (आगम) of a *guṇa*-vowel (*i. e.*, *e*) ;

(4) the word which follows the pair चास्कम्भ चित् (*i. e.*, स्कम्भनेन) ;

(5) a word with its initial vowel lengthened.

(11) Those who regard the preceding word as the cause maintain that, in the last three cases, the *krama*-group should be formed by means of two words, because that (*i. e.*, the preceding word) is immediate.

(12) (If so) the following word being surely immediate (also) in the 4th (cp. XI. 7) and the 6th [cp. XI. 10(1)] cases, why is there also no *krama* of two words ?

(13) In that combination which is not according to the succession of words in the Pada text (cp. II. 78), both the word divided by another and the dividing word are passed over, because (otherwise) the combination of the two words (as it appears in the Saṁhitā text) is not shown.

(14) Others than these (however) in this case maintain a *krama* of two words, because the euphonic combination is effected, as it suits the case (आश्रयात्), and is (consequently not lost).

(15) When (a tmesis) is preceded by other words (the *krama* proceeds regularly) according to the order of words till that (*i. e.*, the tmesis) and then the divided word and the dividing word (are both recited) together (with the preceding and the following words).

(16) Then one repeats with इति interposed (विराह) those two (*i. e.*, the divided and the dividing) words, even in those two other cases of tmesis (where no word precedes it), then the following word is joined to that which is not divided.

(17) If two words, each of which is a cause of a *krama*-group of three words, occur immediately, Gārgya (proceeds) with three words and again with three words.

(18) But if three (causes and effects) come together, the Saṁhitā text is favoured by (forming a *krama*-group of) five words.

(19) But a *krama* consisting of four words is, in this case, observed by the followers of Śākalya.

(20) Others (however) nowhere form a *krama*-group of more than two words, because, as the Saṁhitā text (is shown) for each word, there is no loss (of the same).

(21) (This being) not (true) universally, the teaching of Śākalya, in the case of *krama*-groups consisting of three or more words, is traditionally held with varying specification with regard to the number (of words forming a *krama*-group).

(22) If there is no mixing (or euphonic combination : यावन, with the word preceding a *krama*-group) one should observe the first

prescription (with regard to forming a *krama*-group of two words).

(23) (One should make) the combination, according to their form in the Pada text, in words which appear without the cause (of their euphonic change).

(24) In (forming) *krama*-groups, one should, having passed over a *samaya* (cp. X. 19), conclude the same with two (following) words, while joining it (to the preceding word, conclude the preceding group) with one word (*i. e.*, with the first word of the *samaya*).

(25) Having finished with (अतीत्य) the following words, one should show their Pada-form (by means of a 'repetition with इति interposed'):

(1) words with इति (in the Pada text) ;
(2) a word separable by an *avagraha* (समास) ;
(3) a final word ;
(4) words occurring in the middle of a *krama*-group of more than two words ;
(5) a word in which an aspirate is changed to the third consonant of its own class ;
(6) a word modified without the influence of another word ;
(7) a word with its initial vowel lengthened.

(26) But (with regard to the *krama* of three words) according to Gārgya (cp. XI. 17, one should show the Pada-form) after one has recited the second *krama*-group of three words.

(27) If a first (*krama*-group) contains a (final) letter which is not seen (or distinct), they traditionally maintain (its) showing. The 'repetition with इति interposed'(चोदक) explains (निराह) it here.

(28) When one recites a single word, that is *sthiti*.

(29) When (one recites it) with इति at the end, then (that is called) *upasthita*.

(30) Now by reciting these two together, (but) in reversed order, they form *sthitopasthita*.

(31) In that case (*i. e.*, in a *sthitopasthita*) one should separate (by an *avagraha*) a compound (or separable) word (only) when reciting it for the second time.

(32) (In a *sthitopasthita*) one should form euphonic combination in case of words other than स्वः, because it is traditionally held that (in the latter case) in the *parigraha* there is, like an *avagraha*, a pause (काल-धारणा) preceded by इति.

(33) One may form *krama*-groups, on both sides, according to the Saṁhitā text, then showing afterwards the Pada-form of it (*i. e.*, of the modified word); or (one may form *krama*-groups) while joining the words, according to the Pada text, to either of the two (preceding or following) words.

There being (in this way also) no loss (of the Saṁhitā text), this applies to the last three cases[1].

(34) The word आ, the combination of which is not nasalized, is excepted (from being shown in the *parigraha*).

(In this case one should form the next *krama*-group) by repeating that (*i. e.*, आ) and ending it, as before, (with the following word).

(35) In the same way, in the case of a *krama*-group of more than two words and brought about arbitrarily, one should proceed with the *krama* while separating words one by one.

(36) In the 'repetition with इति interposed' one should restore the loss of *n* and its change to a breathing and *r* to the original form free from the nasalization (of the vowels).

(37) (One should also restore) cerebralization (to its original form).

1. Cp. XI. 10 (3-5), or XI. 25(5-7).

(38) Also lengthening and sibilation.

(39) Also (those cases) where a Pragṛhya vowel followed by a vowel becomes one (with it).

(40) Any form of the words दूणाश, दूड्य and दूळभ.

(41) *R* instead of a breathing, when voiceless consonants follow.

(42) One should also restore the especially prescribed (महाप्रदेश) word स्वधितीव (to its original form ; cp. IV. 40).

(43) One should also remove the insertion caused by the so-called Śauddhākṣara combination.

(44) When a word is recited for the first time in the *krama*, one should observe the euphonic modification which is required by the preceding word, while in repetition (one should observe) that which is caused by the following word.

One should observe the modification different from these according to the Saṁhitā text. But (this does not apply) to the first and last words.

(45) Or, in the repetition with इति interposed, in the (above-mentioned[1]) cases, one may once proceed according to the Saṁhitā text, while also not combining the word when wishing to repeat it, because there is a continuity of the cause of modification in (the first part of) the *parigraha*.

1. That is, cases mentioned in Sūtras XI. 36-43.

(46) (In the first part of the *parigraha*) one should not have an unchanged Visarjanīya in the breathing-combinations which consist of two breathings.

(47) If two modifications (दोषौ) of a word, either simultaneous (*i. e.*, in the same syllable) or contiguous (अनन्तरौ), but not due to the same causes, come together, then, if the causes are not included (in the same *krama*-group by means of a *krama* of more than two words), the Saṁhitā text verily suffers a loss in either (of its *krama*-groups).

(48) (In the same way, the Saṁhitā text) certainly (suffers a loss) when *m* preceded by a modified vowel is dropped, or when the first of a class is changed to the third.

(49) Or (this is) otherwise (*i. e.*, the Saṁhitā text does not suffer a loss) according to those who hold differently[1].

(50) But according to both, if a nasal follows.

(51) Also when a nasal is preceded by a cerebralized (word).

(52) In the same way, in the doubling of a syllable occurring by itself (as an independent word).

(53) Moreover, the preceding (accent) would not here (*i.e.*, in the above-mentioned case)

1. Cp. I. 15.

have any combination with the circumflex, when that (*i. e.*, the above-mentioned syllable) is followed by a grave accent.

(54) Also when a grave syllable[1] comes under the influence of an initial (acute) syllable of a following word, through this also (the Saṁhitā text suffers a loss).

(55) The loss (of the Saṁhitā text) occurs in the second *krama*-group (परः) when (there is a coalescence of) a preceding acute with a following grave, but in the first *krama*-group (अवरः) when a non-grave (or an acute accent follows and a grave precedes).

(56) When one (through the influence of a following acute or circumflex) utters the latter portion of a circumflex as grave, the syllable appears (in the first *krama*-group) without the cause (of its Saṁhitā accent).

(57) Also when a number of grave syllables, preceded by an acute (or circumflex), acquires two or even more accents (the Saṁhitā text suffers a loss, if one does not resort to a *krama* of more than two words).

(58) If the combinations of accents and letters, as they appear (प्रकल्प्ते, in the Saṁhitā text) with regard to various syllables and letters, are not seen (in the *krama*), it is

1. Also a circumflexed syllable, according to Uvaṭa.

described as 'the loss of the Saṁhitā text' (अनार्ष्यविलोप).

Others (however) say that the accent which is not seen in the Saṁhitā text (is allowed) in *krama*-groups.

(59) Others maintain the loss (of the Saṁhitā text) if something not seen in the Saṁhitā text appears in the *krama*.

This effort (विक्रमः) in order to avoid the loss of the Saṁhitā text, when applied to the *krama*, (proceeds) while including all the causes of change, though many, (in a *krama*-group).

(60) When a word does not get its accent and the end of a word its own final form, then the person who is engaged here (*i.e.*, in the *krama*) does not find the suppressed (विराकृत) form, unless he, having turned to the word, explains it (by means of a *parigraha*).

(61) A word is seen in its proper form (यथावत्) when it is used both by itself (स्थिति) as well as with and without इति (स्थितेपस्थित).

As (it is) modified (व्ययवत्) when used with इति and similarly in some cases also when used by itself, so the followers of Śākalya in the *krama* follow the method of showing the same with and without इति.

(62) (Others) declare that one should form *krama*-groups while explaining all the words (by means of a *parigraha*).

(63) But one should not go beyond what is usually observed; and while explaining the traditional usage (स्मृति) and argument (संभव) as the way of the *krama*, one should declare other (reasons) only with a view to its perfection (समाधि).

(64) As the lore of the *krama* was taught in the beginning (so it is) right, not according to different varieties.

(65) Thus the son of Babhru, the propounder of the *krama*, first taught it and praised it.

(66) There is no use in the *krama* for one who knows the Pada and Saṁhitā texts, on account of the want of its pre-existence and its existence depending on (another) basis. Moreover, it is not completely proved, nor does it prove any other thing, nor does it produce any good or evil, nor is it heard (in the scriptures).

(67) If there is any contradiction to its existence owing to the want of its existence (previous to the Pada and Saṁhitā texts), in the same way there is contradiction to its non-existence owing to the existence (of its basis).

(68) If there are (other) treatises which are not free from accusations, the *krama* also does not become useless (on account of some accusations).

(69) The *krama* is useful on account of (1) contradiction (shown in Sūtra 67), (2) its showing the accomplishment of the sacred text, (3) its pre-existence, (4) its independence of both (the Pada and Saṁhitā texts), (5) its acceptance by many sages and (6) because it does honour the sacred text.

(70) Moreover, the combination and accent of (a group of) two words as well as the highest form of recitation are not accomplished without the *krama*.

(71) As the furtherance of the Ṛk and Yajus passages according to the words and accents is also due to this (*krama*), so the recitation (of the Vedic text) is with all the three (*i.e.*, Saṁhitā, Pada and *Krama*).

PATALA XII

(1) The breathings with the exception of Visarjanīya, the semi-vowels, $\bar{r}$, the aspirates and the *c*-class do not occur at the end (of words).

(2) $\bar{R}$, $\bar{l}$, the latter half of the breathings (*i.e.*, $\dot{h}$, $\underline{h}$, $\underline{h}$ and $\dot{m}$), and the seven consonants preceding *t* (do) not (occur) at the beginning (of words).

(3) The (three) middle classes of contact consonants (*i. e.*, the palatal, cerebral and dental) are not combined with one another.

(4) *R* (does not combine) with *l*.

(5) Nor *v* with the following non-nasal contact consonants.

(6) In the same way (*i. e.*, with the exception of nasals) the sonants of them (*i.e.*, of the contact consonants) (do not combine) with the breathings in any case (*i. e.*, either preceding or following).

(7) Neither the last (*i.e.*, *v*) nor the first (*i.e.*, *y*) semi-vowel with the following breathings.

(8) Nor *r* with *r*.

(9) Nor an aspirate with an aspirate.

(10) Nor the first breathing, when following, with the contact consonants.

(11) Nor that (*i.e.*, the first breathing) and an aspirate, if preceding, with the non-nasal (contact consonants).

(12) Nor non-nasal sonant contact consonants with the voiceless contact consonants.

(13) Nor the finals of each class with the following breathings.

(14) Nor *y* with the following *l* and contact consonants.

(15) Nor breathings with one another.

(16) (All) this (applies only) to (the single) words of the Ṛgveda.

(17) Grammarians hold that there are four classes of words—*viz.* noun, verb, preposition and particle.

(18) That is a noun by means of which one designates a being.

(19) That is a verb by means of which (one denotes) a becoming (भाव) and which contains a root (सधातु).

(20) प्र, अभि, आ, परा, निर्, दुर्, अनु, वि, उप, अप, सम्, परि, प्रति, नि, अति, अधि, सु, उत्, अव, अपि are twenty prepositions (which) in combination with the other two (*i.e.*, noun and verb) express a meaning.

(21) The rest are particles.

(22) Of the twenty prepositions the nine monosyllabic are acute.

(23) Ten of them are accented on their first syllable.

(24) अभि, however, is accented on the last syllable.

(25) A verb expresses an action; a preposition effects a differentiation (in meaning); a noun denotes a being; a particle completes a Pāda.

(26) On account of (their) occurrence (निपातनात्) according to meaning, there are, apart from the meaningless particles, also significant (particles). (Of the particles) which (are found) in the literature (वाङ्मये), both metrical and non-metrical, there is no enumeration (stating definitely) 'there are so many'.

PATALA XIII

(1) When there is an effort (ईहा, to speak) on the part of the speaker, the air (in the form of) breathing (प्राण), which is the emission (अनुप्रदान) from the lungs (कोष्ठ्य), becomes breath or voice according as the aperture (ख) of the throat (*i. e.*, larynx) is open or closed.

(2) Or (it becomes) both (*i. e.*, breath and voice) between the two (*i. e.*, when the aperture of the throat is neither completely closed nor open).

(3) These are the materials of the alphabetic sounds.

(4) Breath (is the material) of the voiceless sounds.

(5) Voice is, however, (the material) of the others (*i. e.*, of the vowels and sonant consonants excepting those mentioned in the next Sūtra).

(6) Both breath and voice (are the material) of the sonant aspirates and breathing (*i. e.*, *h*).

(7) As regards their duration (स्थान), that is said from (that of) voice (नाद). cp. VI. 39.

(8) Their (*i.e.*, of the articulate sounds, further) differentiation consists in the 'mode of articulation' (करण).

(9) There is a non-stationary (or momentary, अस्थित) contact (in the case of contact consonants).

(10) There is an imperfect contact in the case of the four letters preceding *h* (*i.e.*, in the case of *y*, *r*, *l*, *v*).

(11) In the case of the vowels, Anusvāra, and the breathings, there is a stationary non-contact (*i.e.*, these are produced without contact and with the organ stationary).

(12) Some hold that there is no stationary (non-contact) in the case of a guttural breathing (*i.e.*, *h* and Visarjanīya).

(13) On the occurrence of the quality of desire of a speaker, one and the same thing (*i.e.*, air), while becoming articulate, assumes, through effort, many forms owing to the union with particular characteristics.

(14) Some (hold) that the articulate sounds are eternal, not created.

(15) Some hold that *a* (constitutes) voice in the sonant letters, and Anusvāra that in the nasals.

(16) They (also) say that aspiration of the aspirates (is caused) by a breathing having the same place of articulation.

(17) Of the sonant (aspirates), simply by the sonant breathing (*i.e.*, *h*).

(18) Others, (however, say) that aspiration and voice are produced here (independently).

(19) Some (regard) the breath in the aspirates as quicker.

(20) A coloured (रक्त, *i.e.*, nasalized) sound (is produced) by the mouth and nose.

(21) This, they say, is a treatise on the qualities of the articulate sounds.

(22) The Anusvāra, appearing in the plural of a neuter theme which ends in a breathing, is preceded by a long vowel. That (is found) in words ending in *-si* or *-ṣi*.

(23) So is that (Anusvāra) which precedes *-saḥ -sā, -sau* and *-sam* occurring at the end of words and is itself not preceded by a cerebralizing vowel, provided there is either *y* or *v*, not arising through Sandhi, before (the preceding vowel).

(24) Also in the inflectional or derivative forms like (or related to, एवंप्रवादेषु) जिघांसन्, पांसुरे, मांसम्, पुमांसम् and पौंस्यम्.

(25) Not (so) in the case of the last word but one (*i.e.*, पुमांसम्), when it appears without *m*.

(26) (So is also the Anusvāra) which follows a contraction (प्रश्लिष्ट) or elision (अभिनिहित).

(27) Also (in the two words) मांश्चत्वे and अयांसम्.

(28) So far Anusvāra (in a word) follows a long vowel in the Ṛgvedic verses.

(29) The other (Anusvāra) is otherwise (*i.e.*, is preceded by a short vowel).

(30) In the six words राधः, रथः, म्नाः,दिवः, जाः, ऋतः, as well as in the two words अज्ञःपाः and दुःप्र when first parts of a compound—words which have their Visarjanīya changed into a sibilant before *p* (समापाद्यानि)—one should restore the Visarjanīya (in the Pada text) without separating them by an *avagraha*.

(31) The teachers Vyāḷi, Śākalya and Gārgya give the name *samāpādya* (*i. e.*, requiring restoration in the Pada text) to (the changes into) *ṣ*, *ṇ*, the so-called *sāmavaśa* combinations and sibilation of Visarjanīya supported by a rule.

(32) Some teachers hold that a short vowel preceding an Anusvāra is shorter by half a vowel-part (स्वरभक्ति) and the Anusvāra (thus) preceded by a short vowel is longer by that much.

(33) An Anusvāra preceded by a long vowel is shorter by that (much, while the preceding long vowel is longer by that much).

(34) There is *r* in the vowel *ṛ*, also in the first half of the following vowel (*i.e.*, *ṝ*). (The latter) is, however, shorter than the former, or not so. That (*i.e.*, *r* in *ṛ*) is in the middle (of *ṛ*).

(35) When that (*r*) is changed to *l*, (there arises) the vowel *ḷ* in the root क्लृप्.

(36) The Anusvāra (which is described above) is, they say, that which does not occur at the end of words (*i.e.*, Sūtras 22-29 apply only to the Anusvāra not occurring at the end of words).

(37) Vyāli regards Anusvāra either as a pure nose-sound or as nasalized.

(38) Some teachers regard the diphthongs as the result of combination; so that (they say) there is found, in both (*i.e.*, in *e*, *o*, as well as in *ai*, *au*), the quality of having two places of articulation.

(39) Śākaṭāyana holds that in these diphthongs the (first) half is *a* and the latter (half) is *i* (in the odd ones, *i.e.*, in *e*, *ai*) and *u* in the even ones (*i.e.*, in *o*, *au*).

(40) The first two (*i.e.*, *e*, *o*), by reason of the fusion of (their component) moras, are heard distinct (from the others, *i.e.*, *ai*, *au*).

(41) The next two (*i.e.*, *ai*, *au*) are like the interlacing of a short vowel and Anusvāra. cp. XIII. 32.

(42) The soft, middle and loud are the three positions or qualities (स्थानानि) of voice, (each) having seven tones (यम).

(43) A tone is not separated (from a position by any interval) and is not distinguished.

(44) The tones are the same as the seven notes.

(45) Or they are different.

(46) (The teachers) prescribe three modes (वृत्तीः) of speech : the delayed, moderate and hurried.

(47) They prescribe different sacrificial acts (to be performed) in different modes.

(48) An increase of measure belongs to each (successive) mode.

(49) One should employ the hurried mode for the sake of study, the moderate in ordinary use, and the delayed in the instruction of pupils.

(50) A blue jay cries one mora (*i.e.*, gives a note of one mora), a crow cries two moras. A peacock should be recognized as having three moras. This is a summary (statement) about the (three) moras.

---

*

PATALA XIV

(1) The qualities of the alphabetic sounds described before as well as their nature in euphonic combination have been stated. The faults (in pronunciation) consist in their increase, decrease and alteration. We will explain them now for the sake of illustration.

(2) The fault called *nirasta* takes place when there is a deterioration with regard to the place as well as mode of articulation.

(3) *Vyāsa* and *pīḍana*, when there is an (undue) expansion or contraction (of the same).

(4) The fault called *ambūkṛta*, when one speaks as if with the lips closed.

(5) *Śūna*, (when one speaks) as if with a hollow mouth.

(6) *Sandaṣṭa*, however, when one speaks with a lowering of the jaws.

(7) They call the (fault) *vikliṣṭa*, if there is a drawing away (of the jaws).

(8) It is *grasta*, when there is a restraint at the root of the tongue.

(9) The fault 'nasalized' (अनुनासिक) takes place when there is an influence of the nose.

(10) A (fault) of the vowels consists in their pronunciation not according to their moras.

(11) (The above-mentioned four faults) *sandaṁśa* (S. 6), *vyāsa* (S. 3), *pīḍana* (S. 3), and *nirāsa* (S. 2) (also belong to the vowels).

(12) *Grāsa* (S. 8) takes place in the case of the two guttural (vowels, *i.e.*, *a*, *ā*).

(13) The faults *sandaṣṭatā* (S. 6) and 'undue nasalization' (विषमरागता) belong to the nasal sounds.

(14) In the case of those (sounds) which appear with a semi-vowel the first or the last (sound) is dropped.

(15) Or there is an utterance of a consonant in a wrong place.

(16) (Or) there is the colouring, *i.e.*, influencing (विराग) of one consonant by another.

(17) (Or) there is a partial pronunciation or suppression (of consonants).

(18) An (additional) sound is uttered before initial sonant (consonants), or they are suppressed (or doubled, धारणम्).

(19) A fore-sound (अनुनाद) or even an absence of the sound (takes place) in the case of (initial) aspirates and breathings.

(20) Roughness (लोमश्य) and hissing sound (श्वेडन), however, take place in the case of (voiceless) breathings.

21) In the case of the (first) four classes of consonants there is a flattening of the tongue.

(22) *Grāsa* (S. 8) takes place in the first (class of consonants).

(23) Too much contact (प्रतिहार), in the fourth (class).

(24) *Nirāsa* (S. 2), in the case of the two middle classes (of the four mentioned in S. 21, above) together with *r*.

(25) *Vikleśa* (S. 7) with reference to the place of articulation and whatever belongs to it (सकल), in the case of the fourth class.

(26) Too much contact or stammering, in the case of *r*.

(27) Also the pronunciation with the two ends of the tongue, in the case of *l*.

(28) (Too much) breath or likeness to a voiceless sound, in the case of *h*.

(29) *Nirāsa* (S. 2) or *pīḍana* (S. 3) takes place in the other breathings.

(30) They (incorrectly) pronounce a Visarjanīya, following a long vowel, in a place similar to that of the preceding vowel, thus giving rise to the fault called *nirasta* (S. 2).

(31) They pronounce (a Visarjanīya) after a (long) guttural vowel as after *ṛ* (*i. e.*, at the root of the tongue).

(32) After a nasal (*ā*) and also after the other (*i.e.*, after a nasal *ṝ*, they pronounce a Visarjanīya as) a nose-sound.

(33) They pronounce a superfluous Visarjanīya before a breathing occurring in the beginning of a conjunct consonant and preceded by a vowel.

(34) After a voiceless (breathing) followed by a nasal (they pronounce) a twin (यम).

(35) After a sonant (breathing followed by a nasal they pronounce) either a breathing of the same mode of articulation (प्रयत्न, or a twin).

(36) The words शुनश्शेपः, निष्पपी, शास्सि and निष्पाट्, not appearing with a Visarjanīya, and ब्रह्म, विष्णुः, स्म and पृभिः (are examples of the three preceding rules).

(37) In those combinations in which a contact consonant (*i.e.*, *n*) is changed either to a breathing or to *r* and in the so-called 'apparent hiatuses' (cp. IV. 68) they pronounce an Anusvāra (परिपादयन्ति, instead of nasalizing the vowel).

(38) They pronounce the two vowels having *r* (*i.e.*, *ṛ* and *ṝ*) like a labial (in cases like) मित्रो मातॄः, त्रीन् पितॄन् and यन्नृभिर्नॄन्.

(39) (They pronounce) the voiceless dentals like s; as in रथ्यः, पृथ्वी, पृथिवी, त्वा and पृथी.

(40) They drop a short vowel followed by a breathing or a semi-vowel and preceded by *r*, or (they pronounce it) even if it is not there, (as in) पुरुपन्तिम्, पुरुवार, अर्यमा, आङ्ग्याम्, हरियोजनाय, and हरियूपीयायाम्.

(41) In (words like) ऐयेः and वैयश्व, they pronounce *ai* as *a*, while also doubling *y*.

(42) They pronounce the same otherwise (*i.e.*, *ai* for *a* and *y* for *yy*) in other words like (ते) रय्या, वय्यम् and हृदय्यया.

(43) They pronounce *ai* instead of *a*, drop the following *y* plus *ī*, and (thus) reduce a polysyllabic word to dissyllabicness, as in ऊनयीः, ध्वनयीत्, and कोशयीः.

(44) Reversing the same (*i.e.*, pronouncing *a* instead of *ai*) in other cases, where *ai* should be pronounced, they pronounce *y* plus *ī*, (as) in the words अभैष्म, अजैष्म and नैष्ट (derived respectively) from the roots भी, जि and नी.

(45) They pronounce *ṛ* or *ḷ* instead of *i*, (as in) चन्द्रनिर्यीक् and सुशिल्पे.

(46) They pronounce the same otherwise (*i.e.*, *i* instead of *ṛ* or *ḷ*), if a palatal sound immediately precedes or follows, (as in) शृङ्गे, बिभृयात् and विचृत्ताः.

(47) If a palatal sound, other than *y*, follows a consonant, they pronounce *y*, the examples being शुनश्शेपः, शास्सि, ववृज्ुषीणाम्, अस्के and विरप्शी.

(48) Or they drop *y* or *v* thus placed (*i.e.*, when following a consonant, as in) ज्यैष्ठ्याय, सम्वारन्, आपृच्छ्यम् and ऋभ्वा.

(49) They divide (by a vowel) an undivided (*i.e.*, a conjunct consonant) following a heavy vowel (महतः, as in) दीर्घायुः, सूर्यः, रुशदीर्ते and ऊर्जम्.

(50) They drop or double a semi-vowel preceding or following a vowel of the same place, (as in) स्वस्तये, अधायि, भुवना, इयम् and ऊवुः.

(51) They lengthen a short nasal vowel, (as in) उग्रँ ओकः.

(52) Before *y* preceded by *h* or an aspirate, and before *v* preceded by an aspirate or breathing, they pronounce a breathing of their own place, (as in) तुच्छ्यान्, दध्याः, आपृच्छ्यम्, ऋभ्वा, ह्वये and अह्वः.

(53) Before a nasal preceded by a consonant of the labial class, they pronounce another twin (यम, as in) तृप्णुत, आप्नानम् and औभ्नात्.

(54) (Before a nasal) preceded by a vowel, they pronounce an Anusvāra or they change the preceding (vowel) to another sound, if (the nasal) is followed by an aspirate or a twin, (as in) तङ् घ्नन्ति, अञ्जूमः, जङ्घ्नतः, ईङ्खयन्तीः, सञ्ज्ञातरूपः and सञ्ज्ञानमिन्द्रः.

(55) Prolonging (the pronunciation of a nasal) in the beginning of (a conjunct consonant) having a semi-vowel, they double the following (consonant, as in) शर्मन्स्याम, अरिमन्सु (=स्व्) and जनाञ्छ्रुधीयतः.

(56) Vowels in connection with nasal (consonants) are nasalized, (as in) न नूनम्, नृम्णम्, नृमणाः and नृभिर्नॄन्.

(57) *H* following a nasal is changed to an aspirate, (as in) दध्यङ्ह, देवान्हवते and महान्हि.

(58) In the case of conjunct consonants, there appears a separation through a 'vowel-part' (स्वरभक्ति), an absence of doubling, an irregular doubling, or the contrary (*i.e.*, omission of a regular 'vowel-part'; as in) व्यत, तिस्विले, अज्मन्, द्रप्सः, अजुषन्, साञ्जयः, अष्ट्राम्, प्र and नष्ट्रात्.

(59) In hiatuses the initial letter of the following word disappears, as (in) या ऐच्छ्रः and य औशिजः.

(60) In some (hiatuses), by combining *i* or *u* (with a preceding *a*), there takes place an utterance of a diphthong, as (in) स इदस्ता, कस्त उषः.

(61) Or there takes place the transposition (of the two vowels in hiatuses) having two homogeneous vowels, as (in) ऊती इन्द्र and क आसतः.

(62) If a long guttural vowel is preceded by a hiatus, (as in the words) ता आपः, or अवसा आ, there takes place also a 'swallowing', *i.e.*, suppression (अभिव्यादानम्, of the vowel).

(63) The end is not attainable, by enumeration, of faults arising from the conjunction of vowels, as well as of others (*i.e.*, of faults arising from the conjunction of consonants).

(64) But by one who is well qualified the whole nature (of the articulate sounds) can be learnt from this treatise.

(65) One should pronounce the other vowels in the same position in which *a* is produced.

(66) This, they say, is correct.

(67) One should always seek to pronounce the following letters (*i. e.*, consonants) as if followed by *a*.

Here ends the (treatment of) perfection (about the articulate sounds).

(68) Owing to the fault (of impracticability) being attached to (this) treatise and owing to the difference in views (propounded here), they blame the teaching about the articulate sounds as incomplete.

(69) This treatise on (phonetics) is not, in this respect, excelled by other treatises. It being a member of the Veda, is complete, faultless, and based on revelation (आर्ष).

PATALA XV

(1) The teacher, who has himself been a student, should, while taking his seat towards an auspicious quarter, the east, the north, or the north-east, undertake the recitation (of the sacred text) for his pupils devoted to the same (*i. e.*, recitation, or devoted to himself).

(2) One pupil, or even two, should sit to the right.

(3) If, however, more, (they should sit) according to the room.

(4) Having respectfully touched (his feet, उप-संगृह्य), they all invite the teacher, (saying) 'Read, Sir !'

(5) He pronounces 'Om' (by way of reply). This word (प्रस्वारः) consists of three moras and is acute in (its proper) scale (स्थाने) ; or it consists of four moras with its first half as grave ; or it consists of six moras while being twice accented.

(6) This best prayer (ब्रह्म), which is, for a teacher as well as a pupil, a door to heaven, should always stand in the beginning of study.

(7) One should not combine it, when used in (the beginning of) study, with the following (word).

(8) Being (thus) invited (the teacher) begins (to recite) in the same order as is prescribed later on.

(9) In this (recitation, he utters) twice a word having only acute accent, a word without a consonant (अपृक्त) (only) if not in the so-called *kṣaipra* combination (cp. II. 23), or a word used with इति in the Pada text (उपस्थित).

(10) When a word-group of two or more words has been uttered (by the teacher), the first pupil says the first word (then the others repeat the rest).

(11) If there is (something) to be explained (निर्वाच्ये) the invitation should be with the word 'Sir !', and when it is explained there should be a permission (अभ्यनुज्ञा) with the words 'Yes, Sir!'

(12) The illustrations (of points to be explained) here are : (1) the change of a final *m* to Anusvāra (*paripanna*), (2) the ordinary (or the original form of a) breathing-combination, (3) the dropping of a (final) *n* and its change to *r* or a breathing, (4) the absence of combination followed by *r*, (5) the combination of *r*, and (6) hiatus.

(13) After this utterance of the other (*i. e.*, of the teacher) has been repeated, there may or may not be, on the part of the pupil

(शिष्यस्य), an invitation (to the teacher) with the word 'Sir!' They should, however, avoid (this invitation) at the end of hemistichs ; (but) at the end of *adhyāyas* they (*i.e.*, the authorities) declare both ways.

(14) The teacher recites (only) the first word for the pupil (शिष्यस्य) if there is a compound ; if there is no compound (he recites) two words.

(15) Having finished a *praśna* in this way all (the pupils) should recite it again and again.

(16) After this, they should all recite (the same) without any break and with an even, continuously acute tone in which euphonically combined independent words (प्रविग्रह) are slightly separated by an *avagraha*, while using इति with the (following) words.

(17) (The words are) अभि, उत्, परा, निः, वि, उप, सम्, प्रति, प्र, नि, अधि, अति, अप, आ, दुः, सु, अपि, परि, अव, अनु.

(18) The first of these (*i. e.*, अभि), when occurring at the end of a hemistich or in the so-called *dviṣandhi* hiatus (cp. II. 80), they should repeat with इति interposed.

(19) च, घ, हि and वा (should) always (be repeated with इति interposed).

But, if more than one of them (*i. e.*, of the prepositions) occur together, only the second (should be repeated with इति).

(20) They should recite while combining (into one stanza) each pair of those successive *dvipadā* hemistichs which occur in the beginning (द्विपदाद्यर्धचौ), and separating the rest (*i. e.*, the last ones which do not admit such pairing).

(21) (The teacher) recites the first *praśna* (to the pupil) on the right; then they should go around (परीयुः, the teacher) keeping (him) to the right.

(22) In this way, they all, having, *praśna* by *praśna*, recited an *adhyāya*, having touched (his feet), and permitted (by him, may do) as they like.

(23) A *praśna* consists of three stanzas.

(24) If the metre is *paṅkti*, it may consist of two (or three) stanzas.

(25) In metres having more syllables than *paṅkti*, two (stanzas constitute a *praśna*).

(26) If one (stanza) constitutes a hymn, (it forms a *praśna* by itself).

(27) Repeated Vedic passages which are omitted in the Pada text (समयाः), from the shortest to the longest, are, however, not to be counted.

(28) Two *dvipadās* (are counted) as one stanza.

(29) If the remaining part of a hymn is less (than a *praśna*) it should go with the preceding (*praśna*).

(30) If it consists of two stanzas, this is optional.

(31) These sixty (*praśnas*), or even more if they are over without the hymn being over, constitute an *adhyāya*.

(32) When, at (the close of) the (last) hemistich, the teacher says 'Sir', the pupil says 'Yes, Sir' as well as the usual stanza (which is to be repeated every day at the close of recitation).

(33) Now some maintain that this (kind of) instruction in recitation is excellent and conforms to the Saṁhitā text.

PATALA XVI

(1) Gāyatrī, Uṣṇih, Anuṣṭubh, Bṛhatī, Paṅkti, Triṣṭubh and Jagatī are the seven metres of Prajāpati beginning with eight syllables.

(2) Each successive (metre) is longer by four (syllables than its preceding one).

(3) (The metres) of the Devas also are only seven.

(4) (Those) of the Asuras also are only seven.

(5) Those of the Devas begin with one syllable and rise successively by one syllable.

(6) (Those) of the Asuras (begin) with fifteen syllables and then fall successively by one syllable.

(7) When these three (metres of Prajāpati, Devas and Asuras) having the same name come together, there arises one Ṛṣi metre of the same name; thus they come to perfection.

(8) Thus constructed the Ṛṣi metres, they say, have three elements and rise successively by four syllables.

(9) The Mantra and Śloka generally occur in these (Ṛṣi metres).

(10) One quarter (of any) of these (Ṛṣi metres) is a metre of the Yajus verses, two

(quarters, that) of the Sāman verses, and three, (that) of the Ṛc verses.

(11) These (metres of the Yajus verses etc.) beginning with the Gāyatrī and ending with the Jagatī are (respectively) increased by one, two and three (syllables). Their total (समाहारः), as in the case of the Ṛṣi metres, (constitutes) the class of the metres of Brahman increasing successively by six syllables.

(12) (13) The Gāyatrī of the Yajus verses consists of six syllables, that of the Ṛc verses, of three times six (*i.e.*, of eighteen), that of the Sāman verses, of twelve, and that of Brahman, when (thus) perfected (सम्पदि), of thirty-six.

(14) There are, however, three classes of the Ṛṣi metres, each consisting of seven (metres); the others are (only) of one kind (or class).

(15) (Now begin) the Ṛṣi metres.

(16) The Gāyatrī consists of 24 syllables (and has) three *pādas* of eight syllables each or four of six syllables each.

(17) (The verse) इन्द्रः शचीपतिर् बलेन वीळितः। दुश्च्यवनो वृषा समत्सु सासहिः॥ (is an illustration of the latter case).

(18) If there are five *pādas* of five (syllables each, that is) Padapaṅkti.

Or the last (*pāda* may consist of) six ; that is Bhurij (Padapaṅkti).

Or there may be two *pādas*, (*i.e.*,) one of four syllables, the other of six, and three of five each; (that is also Padapaṅkti).

(19) The two (groups of) three stanzas (beginning respectively with) अधा हि and इन्द्र, and the stanzas (beginning with) घृतम् and अग्ने तम् (are illustrations of the metres mentioned in the preceding Sūtra).

(20) विद्वांसौ (etc.) is a Bhurij (Gāyatrī, and contains three *pādas*) of eight, ten, and seven syllables.

(21) युवाकु हि (etc.) is a Virāj Gāyatrī (having) three *pādas* of seven syllables each. The same (thus) containing twenty-one syllables is called Pāda-nicṛt Gāyatrī.

(22) That twenty-syllabic Gāyatrī which contains a six-syllabic (*pāda* like) स्तो तृणां विवाचि between two seven-syllabic ones is called Atinicṛt.

(23) The *pāda*: स्तुह्यासावाजातेथेम् (occurring) between two *pādas* of six and seven syllables contains six syllables by nature or even eight by resolution (ष्यूह).

(24) If there are three successive *pādas* (of) six, seven and eight syllables, that is

Vardhamānā Gāyatrī; (*e.g.*) त्वमग्ने यज्ञानाम् (etc.).

(25) According to some (a Gāyatrī with) two (*pādas*) of eight syllables each and the middle one of six syllables is called (Vardhamānā).

(26) (The stanza) स नेा वाजेषु (etc. contains) two *pādas* of twelve syllables (जागतौ) each and is called Dvipadā.

(27) That Gāyatrī, the first and last *pādas* of which contain seven syllables each and the middle one is of ten syllables, is Yavamadhyā and is found (in the stanza) स सुन्वे (etc.).

(28) (If the three successive *pādas* are) of six, seven and eleven syllables, that is Uṣṇiggarbhā Gāyatrī ; (*e.g.*) ता मे श्रव्यानाम् (etc.).

(29) The Uṣṇih contains 28 syllables and occurs with three *pādas* : the first two of eight syllables each and the third of twelve syllables.

(30) That is, however, Pura-uṣṇih, when that (*i. e.*, the twelve-syllabic *pāda*) is in the beginning ; and Kakubh, when (the same) is in the middle.

(31) The Stanzas अग्ने वाजस्य (etc.), तच्चक्षुः (etc.), सुदेवः समह (etc. should be taken) as illustrations ; (and also) those which follow

according to (the order in which) they are given.

(32) One should know that the two stanzas नदम् (etc.) and मंसीमहि (etc.), with four *pādas* of seven syllables each, are Anuṣṭubhs according to the *pādas*, but Uṣṇihs according to the syllables.

(33) The stanza ददी रेक्णः (etc.) is a Nyaṅkuśiras Nicṛt Kakubh. Its first *pāda* is of eleven syllables and the last of four syllables.

(34) The Pipīlikamadhyā Uṣṇih (contains) two (*pādas*, *i. e.*, the first and the last) of eleven syllables each and the one in the middle of six syllables, and is found (in) हरी यस्य (etc.).

(35) If (a *pāda*) of six syllables follows those two (of eleven syllables each), that is called Tanuśiras (Uṣṇih); (e. g.) प्र या (etc.).

(36) If the first *pāda* is of five syllables and the following three of eight syllables each, it is called Anuṣṭubgarbhā Uṣṇih. It (is found) in (the hymns belonging to the seer) Agastya; (*e.g.*) पितुं नु (etc.).

(37) The Anuṣṭubh has 32 syllables (with) four equal (*pādas*) of eight syllables each.

(38) The Kṛti (Anuṣṭubh has) two (*pādas*) of twelve syllables each and the following one of eight syllables.

(39) That is, however, Pipīlikamadhyamā (Anuṣṭubh) which has one (*pāda*) of eight syllables in the middle.

(40) The stanza ता विद्वांसा (etc.) is called Kāvirāj. (It consists of) two (*pādas*) of nine syllables each and one of twelve syllables (in the middle; and therefore contains) two syllables less (than the number required for an Anuṣṭubh).

(41) If the last two (*pādas*) of those (mentioned above) contain one syllable more, it is Naṣṭarūpā (Anuṣṭubh); (e. g.) वि पृच्छामि (etc.).

(42) If there are three (*pādas*) of ten or eleven syllables each, it is Virāj (Anuṣṭubh).

(43) The Mahāpadapaṅkti (consists of) six (*pādas*), the last one of six syllables and the first five of five syllables each.

(44) The stanzas (beginning with) मा कस्मै, पर्यू षु, श्रुधि, अग्ने, तव स्वादिष्ठा (are respectively examples of the above-mentioned metres, *i. e.*, of the Kṛti, Pipīlikamadhyamā, two varieties of Virāj, and Mahāpadapaṅkti).

(45) The Bṛhatī mostly (प्रायः) consists of four *pādas* and 36 syllables. There are three *pādas* of eight syllables each and the third has twelve syllables.

(46) If the first (*pāda*) is of twelve syllables, (the metre) is called Purastādbṛhatī; if the last, Upariṣṭādbṛhatī; if the second,

they name it in three ways : Nyaṅkusāriṇī or Skandhogrīvī or Urobṛhatī.

(47) That is called Virāj Ūrdhvabṛhatī which has three (*pādas*) of twelve syllables each.

(48) The stanzas (beginning with) महो यः, अधीत्, न तम्, मन्हि, ईजानमित् and अजीजनः (are examples of the metres given above; *i.e.*, the first two are examples of the Purastādbṛhatī, the third of the Upariṣṭādbṛhatī, the next two of the Nyaṅkusāriṇī, and the last one of the Virāj Ūrdhvabṛhatī).

(49) If two (*pādas*) of ten syllables each (stand) between two (*pādas*) of eight syllables each, it is Viṣṭārabṛhatī ; (*e. g.*) युवम् (etc.).

(50) The last stanza in the praise of food (पितुस्तोमे) in (the hymns belonging to the seer) Agastya (*i. e.*, in Ṛ. V. I. 187) has (four) *pādas* of nine syllables each.

(51) In the two (stanzas beginning with) उपेदम् and आहार्षम्, all (the *pādas* severally) contain nine syllables after resolution.

(52) If there are two (*pādas*) of thirteen syllables each, and one of eight syllables in the middle, that is Pipīlikamadhyamā (Bṛhatī) ; (*e.g.*) अभि वो वीरम् (etc.).

(53) If the last *pāda* is of eight syllables and (the others) of nine, eight and eleven syllables, it is Viṣamapadā Bṛhatī, (as) सनितः सुसनितरुग्र (etc.).

(54) The Paṅkti (consists of) five (*pādas*) of eight syllables each.

(55) If there are four (*pādas*) of ten syllables each, it is Virāj.

(56) One should take the phrase 'two *pādas* of eight syllables' as understood in the statement with regard to the names (of metres) with prefixes (Āstāra-paṅkti etc. in Sūtras 59-62, below).

(57) If the two even *pādas* are of eight syllables each and the two odd ones of twelve syllables each, it is called Satobṛhatī.

(58) If (the position of the *pādas* is) reversed, it is called Viparītā.

(59) It is called Āstārapaṅkti, (if the two *pādas* of eight syllables each are) in the beginning.

(60) It is called Prastārapaṅkti, (if they are) at the end.

(61) It is called Saṁstārapaṅkti, (if they are) in the middle.

(62) It is called Viṣṭārapaṅkti, (if they are) on the outside (*i.e.*, one at the end and one in the beginning).

(63) The stanzas (beginning with) मन्ये त्वा, मा ते राधांसि, य ऋष्वः, आग्निम्, महि, पितुभृतो न, अग्ने तव are illustrations here (of the Virāj etc.).

(64) The Triṣṭubh consists of 44 syllables, with four *pādas* of eleven syllables each.

(65) But if there are two (*pādas*) of twelve syllables each, it is called Upajagatī in the midst of a majority of the following (metre, *i. e.*, Jagatī), and Triṣṭubh in the midst of a majority of this (metre, *i.e.*, Triṣṭubh).

66) If there are (two) *pādas* of ten syllables (वैराज) each and (two) of twelve (जागत) each, it is called Abhisāriṇī ; (*e.g.*) येा वाचा (etc.).

(67) If one or more (*pādas*) are of nine or ten syllables and (one or more) of eleven, it is called Virāṭsthānā.

(68) If the first two *pādas* consist of ten syllables each and the next three of eight syllables each, it is called Virāṭpūrvā or Paṅktyuttarā Triṣṭubh.

(69) If three (*pādas*) consist of eleven syllables each and one of eight syllables, it is called Virādrūpā Triṣṭubh, (though) not according to the required number of syllables (अक्षर-संपदा).

(70) If in some cases three (*pādas*) consist of twelve syllables each and one of eight syllables, it is Jyotiṣmatī, *jyotis* being there where the octo-syllabic (*pāda*) occurs.

(71) If there are four *pādas* of eight syllables each and one of twelve syllables, it is called Mahābṛhatī.

(72) It is, however, Yavamadhyā, if (the *pāda* of twelve syllables) is in the middle.

(73) The stanzas (beginning with) सेा चिन्नु, सनेमि, श्रुधि, एव, क्रीडन्, यद्वा, अग्निनेन्द्रेण, नमोवाके, and बृहद्भिः are here illustrations.

(74) The Jagatī consists of forty-eight syllables, (with) four (*pādas*) of twelve syllables each, this being its usual nature (वृत्तम्).

(75) The Mahāpaṅkti (consists of) six (*pādas*) of eight syllables each.

(76) Or (it contains) two (*pādas*) of eight syllables each, one of seven, one of six, one of ten, and one of nine.

(77) If the halves of these two forms (prescribed in Sūtras 74 and 75, *i.e.*, two *pādas* of twelve syllables each and three of eight syllables each) occur together, it is called Mahāsatobṛhatī.....(?)

(78) The stanzas (beginning with) अस्मा ऊ षु and इभे यदिन्द्र, the six stanzas (beginning with) सेहान उग्र, and the stanzas आ यः पप्रौ (etc.), विश्वासाम् (etc.) are here illustrations.

(79) After (the Jagatī), there are two classes of 'long metres' (*aticchandasām*) rising by four syllables (each).

(80) The first of them is Atijagatī. It consists of 52 syllables.

(81) The Sakvarī, however, (consists of) 56 (syllables).

(82) The Atiśakvarī (consists of) 60 (syllables).

(83) The next Aṣṭi (consists of) 64 (syllables).

(84) Then the Atyaṣṭi (consists of) 68 (syllables).

(85) The Dhṛti which precedes (the Atidhṛti consists of) 72 (syllables).

(86) The Atidhṛti, however, (consists of) 76 syllables.

(87) All these (*Atijagatī* etc.) are found in (the stanzas) belonging to (the Veda) of ten (*maṇḍalas, i. e.*, the Ṛgveda).

(88) The following (metres), however, are found in (the hymns belonging to the seer) Subheṣaja.

(89) The Kṛti, Prakṛti, Ākṛti, Vikṛti, Saṅkṛti, the sixth called Abhikṛti, and the seventh called Utkṛti.

(90) (They consist of) 80, 84, 88, 92, 96, full one hundred (syllables), the last (consisting of) 104 (syllables).

(91) (The stanzas beginning with) तमिन्द्रम्, प्रो षु, सुषुम, त्रिकद्रुकेषु, अया रुचा, सखे and स हि शर्धः (are examples of) the middle class (*i.e.*, of the seven long metres Atijagatī etc.).

(92) आ सु- (or आ सूर् etc.) is a Kṛti; that which follows it and begins with ध्रुवम् is a Prakṛti; यदि ते मात्रा (or माता? etc.) is an Ākṛti; मेषी (?, etc.) is called Vikṛti; न वै (etc.) is, however, a Saṅkṛti; देवो अग्निः (etc.) is an Abhikṛti; सर्वस्य (? or सर्वम् etc.) is an Utkṛti. This is said to be the third class (of the metres).

PATALA XVII

(1) (What follows) is taught about the metres the measures of which have thus been laid down.

(2) The same (*i.e.*, a stanza) may be short or long by one or two (syllables); if short (by one), it is called Nicṛt; if long (by one), it is called Bhurij.

(3) (Those stanzas) which, with two syllables (wanting), stand in the sphere of a following (metre) are called Virājs (of that metre); and if some stanzas, (with two syllables in excess) in the same way occur (in the sphere) of a preceding (metre, they are called) Svarājs (of the same).

(4) One should regard all Gāyatrīs, which have more than two *pādas* and are short by more than two syllables, as (Virāj) Gāyatrīs.

(5) Tārāj (? or Rāj), Virāj, Svarāj, Samrāj, Svavaśinī, Parameṣṭhin, Pratiṣṭhā, Pratna, Amarta, Vṛṣan, Śukra, Jīva, Payas, Tṛpta, Arṇas, Aṅśa, Ambhas, Ambu, Vāri, Āp, and the last one Udaka—(these are the names of those metres which, with two syllables wanting or in excess, stand in the sphere of other metres).

(6) Now, after this, the divinity of the metres will be spoken of.

The two stanzas beginning with अग्नेर्गायत्री (R.V. X. 130, 4-5) distributively (भक्त्या) speak of the divinity of the seven metres.

(7) (But) not of the Paṅkti.

(8) That, however, belongs to the Vasus.

(9) A stanza in a long metre (*aticchandāḥ*) belongs to Prajāpati.

(10) A stanza consisting of various metres (*vicchandāḥ*) has Vāyu for its deity.

(11) The Dvipadā metre belongs to Puruṣa.

(12) An Ekapadā is, however, traditionally held to belong to Brahman.

(13) In the same order their distribution (भक्ति) according to colour is spoken of.

(14) (The colours of the Gāyatrī etc. respectively are :) white, dappled (सारङ्ग), then reddish-brown (पिशङ्ग), black (कृष्ण), blue, red, the seventh like gold, bright-red (अरुण), dark (श्याम), whitish (गौर), brown (बभ्रु), and gray or that of an ichneumon (नकुल).

(15) The colour of a Viraj is, however, variegated (पृश्नि).

(16) A Nicṛt is dark-brown (श्याव).

(17) A Bhurij is speckled (पृषत्).

(18) A metre of Brahman, or Sāman, or Ṛc, or Yajus is held to be yellowish-brown (कपिल) in colour.

(19) Mā, Pramā, Pratimā, Upamā and Sammā are five metres which (beginning) with four syllables successively rise by four (syllables).

(20) Harṣīkā, Sarṣīkā, Marṣīkā, Sarva-mātrā, Virāṭ-kāmā, beginning with two syllables, are said to be the Virājs of Mā etc.

(21) One should understand that the (number of) syllables is always the strongest ground (for determining the metre) in stanzas which have a contradiction with regard to the *pādas*, rhythm (वृत्त) and (the number of) syllables.

(22) In *pādas* which are incomplete, one should, for the sake of perfection, resolve the coalesced combinations.

(23) Conjunctions with semi-vowels, however, should one separate by means of corresponding vowels.

(24) (One should) divide *pādas* without dividing words and after considering all that perfection which one may desire with regard to the *pādas* of a metre.

(25) Majority or prevalence (प्रायः), sense and rhythm (वृत्त) are the means for ascertaining *pādas*.

(26) When these peculiarities occur together, the preceding (should be considered) first and the succeeding afterwards (*i. e.*,

majority should be preferred to sense and to rhythm, and sense to rhythm).

(27) There is no unaccented word, excepting *u*, which occurs in the beginning of a *pāda*.

(28) The other unaccented words, however, which (occur) in the beginning of a *pāda*, are mentioned here.

(29) The only word इयक्षसि occurs in (the hymns belonging to) Vaśa.

(30) In the three stanzas (beginning with) आभिष्टे, all the words preceded by *na* (are unaccented).

(31) The word ऋतावृधौ in (the hymns belonging to) Madhucchandas.

(32) The word अधायि, when the word स्तोम follows.

(33) स्विधत्, when the word ऋत follows.

(34) The first word in हुवे तुराणाम्.

(35) The following word in तृपन्मरुत :.

(36) In the hymn प्रेदं ब्रह्म (etc.), the whole of the fifth *pāda*, in the (first) six stanzas, is unaccented ; and also the fourteenth from the beginning.

(37) *Pādas* consisting of eight and ten syllables are respectively called Gāyatra and Vairāja.

(38) One should know that the (*pādas*) of eleven and twelve syllables are respectively called Traiṣṭubha and Jāgata.

(39) In the longest (*i. e.*, Jāgata) and shortest (*i. e.*, Gāyatra) of these (*pādas*) the penultimate syllable is light ; in the others (*i.e.*, in the Vairāja and Traiṣṭubha *pādas*, it is) indeed heavy. This, they say, is the rhythm (वृत्त) of metres in stanzas.

(40) All metres consist of these (*pādas*) ; a few of other (*pādas*) than these. The others are only modifications of these; but the primary ones are all of the same nature (समाः, *i. e.*, they are not modifications of one another.)

(41) (A stanza consisting of) one of these (*pādas*) is called Ekapadā ; of two *pādas*, Dvipadā. Both these are, however, named after that very (metre) to which they are similar according to the *pādas*.

(42) According to Yāska, there is no Ekapadā occurring in the (Ṛgveda) of ten Maṇḍalas, excepting that belonging to Vimada. That alone (occurring) in the beginning (of its hymn) is a Virāj consisting of ten syllables.

(43) Others say that the Ekapadās are appendages (to the preceding stanzas) occurring by themselves (एकपातिनः). But some

regard (the lines beginning with) आ वां सुम्ने, असिक्न्याम्, उरौ देवाः in two instances, and सिषक्तु नः, though appendages, as Ekapadās.

(44) The *pādas* of the metres rise from four syllables by one syllable. The *pādas* of the long metres rise by one syllable from that of twelve syllables (exclusive) to that of sixteen, and there is one (*pāda*) of eighteen syllables.

(45) There are in the Ṛgveda-saṁhitā (छन्दसि) only eleven *pādas* which consist of sixteen syllables. They are all found in the stanzas occurring in the hymn which begins with the word त्रिकद्रुक. (The only *pāda*) of eighteen syllables belongs to Nakula.

(46) The stanza अवर्महः (etc.) is, without resolution (विकर्ष), the longest of all the stanzas in the Ṛgveda.

(47) But with resolution, and according to the *pādas* also, the stanza स हि शर्धः (etc.) is held (to be the longest).

(48) The stanza पुरूतमम् (etc.) belonging to *Bharadvāja* is the shortest of those having many *pādas*.

(49) The stanza प्रेष्ठम् etc. belonging to Sobhari is shorter (than the preceding one) without resolution.

(50) Some, having made the *pādas* of five syllables, say that all the Dvipadā Virājs have four *pādas*. In that case, they are called Akṣarapaṅktis.

PATALA XVIII

(1) The Bārhata (Pragātha) begins with a Bṛhatī, and the Kākubha, with a Kakubh. These two Pragāthas, each ending in a Satobṛhatī, consist of two stanzas.

(2) The Bārhata Pragāthas (begin with) त्वमङ्ग प्र, प्र वो यह्वम्, मा चित्, बृहदु गायिषे. (Those beginning with) तं गूर्धय, वयसु are called Kākubha.

(3) One Anuṣṭubh with two Gāyatrīs is called Ānuṣṭubha. This (Pragātha), becoming (equal to) two Virājs, is high with regard to both its *pādas* and syllables; (*e.g.*, सः etc.).

(4) The forms of the names (of the Pragāthas) are generally (based) on (the metre of) the first (stanzas).

(5) But (a Pragātha) beginning with a Gāyatrī followed by a Bṛhatī is generally (called) Gāyatra-bārhata.

(6) When (a Gāyatrī precedes and) a Kakubh follows, (the Pragātha) is generally (called) Gāyatra-kākubha.

(7) The Auṣṇiha (Pragātha) begins with an Uṣṇih (and ends in a Satobṛhatī).

(8) The Pāṅkta-kākubha (Pragātha) ends in a Paṅktī (and begins with a Kakubh).

(9) The stanzas (beginning with) तमिन्द्रम्, सुनीथः, यमादित्यासः, and अदान्मे पौरुकुत्स्यः are here illustrations (for Sūtras 5-8).

(10) (The Pragātha) which ends in a Mahāsatobṛhatī and begins with a Mahābṛhatī is called Mahābārhata.

(11) The Bārhata (Pragātha) begins with a Bṛhatī (and ends in a Jagatī).

(12) (It) also ends in an Atijagatī.

(13) Also in aYavamadhyā.

(14) The stanzas (beginning with) बृहद्भिः, तं वः, नेमिम् and वामी वामस्य (are here illustrations for Sūtras 10-13).

(15) (The Pragātha) नहि ते (etc.) ends in a Viparītā (and begins with a Bṛhatī).

(16) (The Pragātha) मो षु त्वा (etc.) exceeds by a Dvipadā.

(17) (The Pragātha) विश्वेषामिरज्यन्तम् (etc.) consists of an Anuṣṭubh and a Jagatī.

(18) (The Pragātha) स नो वाजेषु (etc.) is held to be a Dvipadā and a Bṛhatī.

(19) (The Pragātha) को वेद (etc.) beginning with a Kakubh is called Kākubha-bārhata.

(20) One should know that ते म आहुः (etc.) is an Ānuṣṭubhauṣṇiha (Pragātha).

(21) (The Pragātha) ते नः (etc.) beginning with a Bṛhatī is called Bārhatānuṣṭubha.

(22) (The Pragātha) अग्निं वः पूर्व्यम् (etc.) consists of an Anuṣṭubh and a Paṅkti.

(23) (The Pragātha) यदद्रिगावो अद्रिगू (etc.) consists of a Kakubh and a Triṣṭubh.

(24) (The Pragātha) यदद्य वाम् (etc.) is said to be an Anuṣṭubh and a Triṣṭubh.

(25) (The Pragātha) यस्थेा दीर्घ- (etc.) consists of a Bṛhatī and a Triṣṭubh.

(26) (The Pragātha) आ यन्ना वेनाः (etc.) is said to consist of a Triṣṭubh and a Jagatī.

(27) (The Pragātha) ता वृषन्तौ (etc.) consists of an Anuṣṭubh and a Mahāsatomukhā (*i.e.*, a Virāṭpūrvā Triṣṭubh).

(28) The Jāgata Pragātha अददा अर्भाम् (etc.) ends in a Triṣṭubh.

(29) Next to that is said to be a Traiṣṭubha (Pragātha) which ends in a Jagatī.

(30) The two groups of two Pragāthas each त्वमेताञ्जन- (etc.) and स घा राजा (etc.) are also held (to be Jāgata Pragāthas followed by Traiṣṭubha Pragāthas; *i.e.*, the first of each group is a Jāgata Pragātha, and the second, a Traiṣṭubha Pragātha).

(31) The two Jāgata (Pragāthas) त्वमस्य पारे रजसः (etc.) end in a Triṣṭubh.

(32) A vowel with a consonant, or with Anusvāra, or even pure (*i.e.*, by itself) is a syllable.

(33) Consonants belong to the following vowel, but a final (consonant) belongs to the preceding (vowel).

(34) Visarjanīya and Anusvāra belong to the preceding syllable.

(35) The first (letter) of a conjunct consonant is optionally thus (*i.e.*, optionally belongs to the preceding syllable).

(36) When the second letter of a conjunct consonant is doubled, (that which is the result of the duplication) together with that which is duplicated (optionally belong to the preceding syllable).

(37) A syllable is heavy.

(38) (But) a short (syllable) is light, if a conjunct consonant does not follow.

(39) Also if Anusvāra (does not follow).

(40) One should know that coming together of consonants (is called) conjunction.

(41) A long (syllable) is heavy.

(42) It is, however, heavier, if it occurs with a consonant.

(43) A short (syllable) with a consonant is light.

(44) It is lighter when without a consonant.

(45) If the number of stanzas in one metre is equal to the fourth part (of syllables) in another metre, the number of stanzas in the latter metre is equal to the fourth part (of syllables) in the former metre.

(46) In stanzas having three *pādas*, one should first make a pause after two (*pādas*), and then after (the remaining) *pāda*; sometimes this is reversed.

(47) In stanzas having four *pādas*, however, the pause is in the middle.

(48) (Sometimes it is) either after the first three *pādas* taken together or after the last three ones.

(49) In the Paṅkti (the pause) is after every two *pādas* and then after the following (*i.e.*, the last) one; or (the first pause is after two *pādas* and the next) after the three following ones; or it is otherwise (*i. e.*, the first pause is after three *pādas* and the next after the remaining two).

(50) In stanzas having six *pādas*, the pause is after every two *pādas* or after every three, or (the first pause is after two *pādas*) and the second after four.

(51) In stanzas having seven *pādas*, the first pause is after three (*pādas*) and (the next

two) after every two; or (the first pause) is after three or two (*pādas*) and the next after all the remaining (*pādas*, *i.e.*, four or five).

(52) In stanzas having eight *pādas*, (the pause) in the middle is after two *pādas* (*i.e.*, after the fourth and fifth *pādas* taken together, and the first and the third after three *pādas* each).

(53) The stanzas (beginning with) अग्निमीळे, इतेरिव, गायन्ति, एतम्, अधीन्नु, अयं चक्रम्, नकिष्टम्, नकिर्देवा मिनीमसि, विश्वान्देवान्हवामहे, स ऋषः, निष्कम्, सुषुम, नहि वाम्, प्रो षु, स हि शर्धः are here illustrations (for Sūtras 46-52).

(54) The stanza तव त्यत् (etc.) has five *pādas* and is an Aṣṭi, or an Atiśakvarī without resolution.
(The first pause is) after two *pādas*, then after a *pāda*, and then after two *pādas*. The third (*pāda*) consists of sixteen syllables.

(55) (The first pause in) अग्ने तमद्य (etc.) is after four (*pādas*) and the next after one.

(56) (In the stanzas) तव स्वादिष्ठा (etc.) and तच्छंयोः (etc., the first pause is) after four *pādas* and the next after two.

(57) In the stanzas (beginning with) भरद्वाजाय, तच्चक्षुः, अधीत, वृषाः, and इतेरिव, which begin with *pādas* of twelve syllables, some do not make any pause (after their first *pādas*).

(58) For translation of these two stanzas cp. XV. 23-31.

(59) All beings, mind, motion, contacts, odours, all the tastes, sounds and colours, all these approach (*i.e.*, belong to) the Triṣṭubh and Jagatī, owing to a (common) attribute (भक्त्या).

(60) All that is heavy by nature is related to heavy syllables, and a Triṣṭubh, one should know, has heavy syllables.

(61) All that is light by nature is related to light syllables, and a Jagatī, one should know, has light syllables.

(62) One who knows this special feature of the metres as well as all the beings and forms belonging to the Triṣṭubh and Jagatī owing to (their common) attributes (भक्तितः) wins heaven as well as immortality.

ADDITIONAL NOTES

The Introductory Stanzas and the Varga-dvaya-vrtti.

(The Pages and lines in the following refer to Vol. II of the Ṛgveda-Prātiśākhya.)

Pages 1-2. For other variants found in the reading of the stanzas : सूत्रभाष्यकृतः etc. cp. Notices of Sanskrit Manuscripts, Second Series, by H. P. Cāstrī, Vol. II, Calcutta 1904, No. 136; A Descriptive Catalogue of Sanskrit Manuscripts in the Library of the Calcutta Sanskrit College, by Hṛishīkeśa Śāstrī and S.C. Gui, Calcutta 1895, Vol. I, Vedic Manuscripts, No. 490; Descriptive Catalogue of the Government Collections of Manuscripts Deposited at the Deccan College, Poona, Bombay 1916, Vol. I, Part I, Nos. 55, 56; A Descriptive Catalogue of the Sanskrit Manuscripts in the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, Vol. II, Vedic Literature, Madras 1905, No. 883; A Triennial Catalogue of Manuscripts Collected during the Triennium 1913-16 for the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, Vol. II, Part I, Sanskrit A, Madras 1917, No. 972.

Page 1, line 3. The variant सत्रयशसं found in some MSS.[1] for सूत्रयशसम् is rather noteworthy. In this connection cp. also note on XVII. 3-4.

P. 2, ll. 5-6. Cp. Slo. Vār. pp. 6-8.

1. Cp. also Appendix I.

P. 3, ll. 16-17. The stanza स्वरो etc. is also quoted by Sadguru-śiṣya in the introduction to his commentary on the Ṛg. Anu. He, however, reads विनियोगोऽर्थ एव च for दैवं योगार्थमेव च. Cp. also Sāyaṇa on Ṛg. I. 1, 1. The Śikṣā-pr. (cp. S. Saṅ. p. 386), which reads विनियोगार्थमेव च for दैवं योगार्थमेव च, ascribes it to Śaunaka's Bṛ. D., though it is not found in any of the printed texts of the work. Cp. also the Varṇa-r. by Amareśa (Ś. Saṅ. p. 117).

P. 4, l. 1. The quotation सर्वात्मानं etc. is evidently from a work of Śaunaka, but I have not been able to trace it to its exact source.

P. 4, ll. 1-2. For the reading -साध्येभ्यः adopted by me according to B^n, cp. R. L. Mitra's ed. of the Anuvākānu. as well as foot-notes on the passage in Macdonell's ed. of the same work.

P. 4, ll. 11-12. Instead of तथा च। ज्योतिर्—इति, No. 883 of the Madras Catalogue, referred to above under note on pp. 1-2, reads : तथा अयं ज्योतिरजरं ब्रह्म. The reading for the first *pāda* found in Bṛ. D. VII. 109 is : यज्ज्योतिरमृतं (also अजरं for अमृतं) ब्रह्म. In view of this evidence I have preferred the reading अजरं ब्रह्म to the obviously corrupt readings as found in my MSS. or in B^n

P. 4, ll. 13-14. The stanza स ब्रह्म etc. being more or less corrupt in the MSS. and in B^n I have corrected the same according to Bṛ. D. VIII. 140.

P. 4, l. 15. On the passage[1] करणवदुपांशु etc. cp. Tait. Prāt. XXIII. 4-10 :

सप्त वाचः स्थानानि भवन्ति । उपांशुध्वाननिमदोपब्दिमन्मन्द्र-मध्यमतारणि । करणवदशब्दममनःप्रयोगमुपांशु । अक्षरव्यञ्जनानामनुपलब्धिर्ध्वानः । उपलब्धिर्निमदः । सशब्दमुपब्दिमत् । उरसि मन्द्रं कण्ठे मध्यमं शिरसि तारम् ।

P. 6, ll. 16-18. Cp. यत्र नियताक्षराणि नियताश्च पादा नियतानि चावसानानि सा ऋक् (Vāc. Br. on the word ऋच्) and तेषामृग्यत्रार्थवशेन पादव्यवस्था (Mīm. S. II. 1, 35).

The stanza यः कश्चित् etc. is found, with some variants, in the Ṛg. Pari. (see p. 500).

Pages 7-11. On the introductory stanzas माण्डूकेयः etc. (2-4) cp. Ait. Ār. III. 1, 1 ; 1, 3 ; 2, 6 ; also Śāṅ. Ār. VII. 2 and 10 ; VIII. 11. A comparison of these passages will show that the introductory stanzas in question are rather based on the Ait. Ār. than on the Śāṅ. Ār. ; cp. शूरवीरः (stanza 3) with Ait. Ār. III. 1, 1, as against Śāṅ. Ār. VII. 2 which reads शौरवीरः. It is for this reason that I have adopted the reading माण्ड्य (in stanza 2 and in its Comm.) for माण्डव्य which is found only in the Śāṅ. Ār. Cp. also Uvaṭa on V. 24 and XVIII. 50.

P. 7, ll. 18-19. For the stanza सर्वस्यैव etc. cp. Slo. Vār. p. 4.

P. 9, ll. 12-13. The reading found in the Comm. MSS. (cp. foot-notes on pages 9 and 10)

1 The passage is very much corrupt in the MSS. I have emended it according to the Tait. Prāt. Cp. also Appendix I.

and B^n, instead of उभयं—तथा, is not supported by the text MSS. That it is a later reading is proved by the fact that it is not found in I^2P. It is also contradicted by the Comm.: उभयमन्तरेण—केचित्पठन्ति (p. 10, l. 8).

P. 10, l. 15. The readings षकारो (for षकारे) and णकारः (for णकारे) are supported by Ait. Ār. III. 2, 6 as well as by the Comm.: प्राणस्य षकारः संज्ञा and बलं णकारः.

Pages 12-13. It would be rather interesting to point out here that the passage from वैदिक-कर्मानुष्ठानात् (p. 12, l. 11) to विद्यास्थानानाम् (p. 13, l. 11) of the Comm. is very much similar to the passage वैदिकधर्मानुष्ठानात् to विचारशास्त्रम् of the Śikṣā-pr. (see Ś. Saṅ. p. 385, ll. 5-17), a commentary on the P. Śikṣā. It is difficult to say as to which of these two is the original. It might be said that the passage of the Sikṣā-pr. is the original, as the passage of the Var. Vṛ. occurs in connection with शास्त्रानुपूर्वं etc., which is a quotation from the P. Sikṣā itself. On the other hand, the fact that Śikṣā-pr. itself quotes (on page 387) अकारकारावि उ ए ओ ऐ औ from the introductory stanzas of this Prāt. shows that the passage of the Var. Vṛ. is probably the original.

Pages 14-16. Introductory stanzas 5, 6 and 8 (गुरुत्वं etc.) are also found, with slight variations, in the Tait. Prāt. XXIV. 5 and 6.

P. 15. The remarks विज्ञेयमिति सर्वत्रानुषज्यते पुरस्तादुपरिष्टाच्च (ll. 3-4) and तच्च विज्ञेयं यस्मात्तस्मात् (l. 13) of the

Comm. show that the author takes the lines छन्दोज्ञानं to प्राप्तिम् in connection with the previous stanza. But in that case it is difficult to account for the accusatives in आकारम् etc. I therefore take these lines in connection with वक्ष्ये in the same stanza and all the accusatives from छन्दोज्ञानं to-प्राप्तिम् in apposition with शास्त्रम्.

P. 15, l. 18. On शैशिरीये cp. Anuvākānu. (9 and 36) and its commentary by Sadguru-śiṣya, and note by Macdonell.

P. 16, ll. 3-4. Cp. Bhāg. XII. 6, 57 :—

शाकल्यस्तत्सुतः स्वां तु पञ्चधा व्यस्य संहिताम् ।
वात्स्यमुद्गलशालीयगोखल्यशिशिरेष्वधात् ॥

Cp. Viṣ. P. III. 4, 20-22 :—

वेदमित्रस्तु सा(शा)कल्यः संहितां तामधीतवान् ॥ २० ॥
चकार संहिताः पञ्च शिष्येभ्यः प्रददौ च ताः ।
तस्य शिष्यास्तु ये पञ्च तेषां नामानि मे शृणु ॥ २१ ॥
मुद्गलो गालवश्चैव वात्स्यः शालीय एव च ।
शिशिरः पञ्चमश्चासीन्मैत्रेय! सुमहामुनिः ॥ २२ ॥

Cp. also foot-notes on the translation of this passage in Wilson's English Translation of the Viṣ. P. See A. S. L. p. 69, note 2 and p. 189, note 6; Aṣṭa-vik. Vi. p. 8; and V. V. Ṭīkā p. 5.

P. 16, l. 6. The reading शाकल्ये found in MSS. is probably a mistake for शाकले; cp. "तान्पारणे शाकले शैशिरीये" (Anuvākānu. 36).

P. 16, l. 10. On the reading अनुपरिपाट्या, cp. Uvaṭa's Comm. कालक्रमादुपादानं परिपाट्या (on II. 2), and पदपाठक्रमानुपूर्व्येण (on II 7).

P. 16, l. 16. That the reading उभयमुत्तरं is a mistake for the original reading उभयमन्तरेण (or -अन्तरं) is clear from introductory stanza 4. The same sort of mistake is found in some MSS. for उभयमन्तरेण occurring on p. 10, l. 5.

P. 17, ll. 4-6. On the passage याजना- to प्रमीयते वा, cp. मन्त्राणां ब्राह्मणार्षेयच्छन्दोदैवतविद् याजनाध्यापनाभ्यां श्रेयोऽधिगच्छतीति। एताभ्यामेवानेवंविदो यातयामानि च्छन्दांसि भवन्ति। स्थाणुं वच्छ्र्ति गर्तं वा पात्यते प्रमीयते वा पापीयान् भवतीति विज्ञायते (R. Anu. Paribhāṣā 1), यो ह वा अविदितार्षेयच्छन्दोदैवतब्राह्मणेन मन्त्रेण याजयति वाध्यापयति वा स्थाणुं वच्छ्र्ति गर्तं वा पद्यति प्र वा मीयते पापीयान् भवति। तस्मादेतानि मन्त्रे मन्त्रे विद्यात्। (Ār. Br. I. 1), and Br. D. VIII. 136.

It would appear from this that the accuracy of the first half (याज- to -याम च) of the passage as adopted by me is very doubtful.

P. 17, ll. 7-8. This stanza is quoted in the first chapter of the R. Kalpadruma and is explained as follows:— वटवो वर्णोच्चारणेऽसमर्थाः। पण्डिताः प्रातिशाख्यविधिमजानन्तो व्याकरणादिषु निष्णाताः। मूर्खा अन्योन्यपाठकाश्च प्रसिद्धाः। वृद्धं प्रातिशाख्यलक्षणाभिज्ञम्। सेवयेत शुश्रूषां कुर्यादिति।

Pp. 17 and 19. On the special arrangement of the vowels and the consonants ह श ष स as adopted here, cp. Uvaṭa on I. 3; R. Tan. I. 2 and 4; and the Pratyāhāra-sūtras of Pāṇini: एओङ्। ऐऔच्.

P. 20, ll. 2-3. Note that the expression अकाराद्यनुनासिकान्त: is not very accurate, as according to its pronunciation Anusvāra is not अनुनासिक

but only नासिक्य; cp. I. 47- 48. Or the above expression may refer to अं, *i. e.*, अ + अनुस्वार, which of course is अनुनासिक; cp., however, Uvaṭa on I. 5, where he says : अं इत्यनुस्वारः.

P. 20, l. 12. The reading प्रातिशाख्यभाष्ये (for प्रातिशाख्ये) as given in the foot-note from P is obviously the original one.[1]

1. Cp. also Appendix I.

THE RGVEDA-PRĀTIŚĀKHYA AND UVAṬA'S COMMENTARY.

PAṬALA I

P. 21, ll. 3-5. It would be interesting to point out here that the मङ्गलाचरण—ओ३म् to नमः—is found in B^3 B^n (B^n omits ओ३म्) I^2 p (p omits भगवते). It is, however, omitted in B^2.

P. 21, ll. 8-9. I have not been able to refer the stanza शिक्षाच्छन्दोव्याकरणैः etc. to any other work. That this is not a part of the Prātiśākhya has been shown in the Introduction (p. 27). Most probably it is by Uvaṭa himself. The description of this stanza applies only to this Prātiśākhya; there being, as far as we know, no other Prātiśākhya, and for that matter, no other work, which singly treats of Śikṣā, Chandas and Vyākaraṇa all in one. The stanza is not found in the Pārṣada-vṛtti. This is evidently based on Ath. Prāt. I. 2, which Uvaṭa himself refers to below on p. 23.

On the above passage cp. Mahā. VI. 3, 14 (also II. 1, 58): अवश्यं खल्वप्यस्माभिरिदं वक्तव्यं बहुलम् अन्यतरस्याम् उभयथा एकेषामिति। सर्ववेदपारिषदं हीदं शास्त्रम्। तत्र नैकः पन्थाः शक्य आस्थातुम्।.

P. 21, l. 13. तथान्यस्यां शिक्षायाम्— It is not clear which Śikṣā is referred to here. Cp., however, Y. Śikṣā (p. 33): एको दन्तमूलीयो रेफः.

P. 21, l. 18. वत्स्यं- should be corrected to वस्यं-; for reasons, see note on I. 46.

P. 22, l. 1. सर्वैश्छन्दोविचित्यादिभिः— Notice that B^n alone has the correct reading, those of B^3 B^2 I^2 being obviously corruptions of the same; cp. Uvaṭa on XIV. 69 : शित्त्वाच्छन्दोविचितिः.[1]

P. 22, l. 1. On Saitava see A. S. L., p. 76, note 2.

P. 22, l. 2. Cp. Piṅ. S. IV. 5-7.

P. 22, ll. 12-13. आख्यातानि–गृह्यन्ते— Cp. Kāś. (VI. 3, 133) :—तङितिति थादेशस्य ङित्त्वपक्षे ग्रहणम्। तेनेह न भवति। शृणोत ग्रावाणः।. Cp. also the Tat. Bodh.

P. 22, l. 13. It should be noticed that in his explanation of P. S. VI. 3, 133 Uvaṭa himself has supplied the words व्यञ्जने परे under the influence of this Prāt., as व्यञ्जने being an अधिकार (cp. VII. 1) is implied in all the Sūtras prescribing सामवशसंधि. Pāṇini, however, does not mention this condition at all.

P. 23, l. 10. Whitney's text of the Ath. Prāt. reads सामान्ये instead of सामान्येन.

P. 24, l. 8. तसिप्रकरणे— Notice that I^2 alone has the correct reading. It is, however, possible that Uvaṭa himself might be responsible for this mistake (*i.e.*, for reading तसिल्- for तसि-); especially because he says : नैवायं पञ्चम्यर्थे तसिल्। किं तर्हि। सप्तम्यर्थे. Otherwise he ought to have added तसिः to सप्तम्यर्थे.

1. Cp. a o Appendix I.

P. 25, l. 16. ऋऋकारौ— Notice rather an unusual use of *kāra* with two letters; cp. also ऐऔकाराभ्याम् (Comm. on XIII. 40).

P. 26, l. 10. ईकार इतिना— B^3 B^2 I^2 B^n read इकार, while Reg. has ईकार. The latter reading is required by the word दीर्घवत् in the Sūtra. It is also found in[1] P.

P. 29, ll. 9-13. It is worth noticing here that the P.Vṛ., as shown in the Introduction (p. 14), actually divides Sūtras I. 9-10 as चतस्रोऽन्तःस्थास्तत उत्तरे and अष्टा ऊष्माणः.

I. 11. It is to be noticed that according to this Sūtra Anusvāra is अघोष, while according to the S. Kaum. (Sañjñā-prakaraṇa) it is घोष; cp. खयां यमाः खयः ≍क-≍पौ विसर्गः शर एव च। एते श्वासानुप्रदाना अघोषाश्च विवृण्वते॥ कण्ठमन्ये तु घोषाः स्युः... ।. Here अन्ये तु is explained by the Tat. Bodh. as : हशो हशां यमा अनुस्वारश्च.

I. 15-16. Cp. Ath. Prāt. I. 8: प्रथमान्तानि तृतीयान्तानीति शौनकस्य प्रतिज्ञानं न वृत्तिः., cp. also II. 10 (Ṛg. Prāt.).

I. 19. Uvaṭa's attempt to take उभये as meaning short and long vowels on the one hand, and *ḷ* and *i3* on the other, is both far-fetched and unnecessary. Both the latter being recognized as *svaras* in XIII. 35 and I. 30 respectively, and a prolated vowel being only a sort of a long vowel (cp. 1. 31 and VII. 2-4), it is implied of itself that they are also *akṣaras*. Moreover, it

1. Cp. also Appendix I.

is quite natural that उभये should refer to immediately preceding short and long vowels. Cp. also M. Müller and Regnier. See also p. 25 of the Introduction to M. Müller's edition of the Ṛg. Prāt.

I. 22. For the stanza स्वर उच्चः etc., cp. also Verṇa-r. 86, N. Śikṣā II. 5, 2 and M. Śikṣā 61 and 62. The Mahā. on VI. 1, 2 says : व्यञ्जनानि पुनर्नटभार्यावद् भवन्ति । तद्यथा नटानां स्त्रियो रङ्गं गता ये यः पृच्छति कस्य यूयं कस्य यूयमिति तं तं तव तवेत्याहुः । एवं व्यञ्जनान्यपि यस्य यस्याचः कार्यमुच्यते तं तं भजन्ते ।.

I. 24. The reason why Uvaṭa adds स्वरान्तरे from the preceding Sūtra to this Sūtra is that the question of syllabic division really does not arise if a consonantal sound does not stand between two vowels. It does not mean that Anusvāra or Visarjanīya should immediately be followed by a vowel. They can be considered *svarāntare* even if they are followed by a syllable beginning with a single or conjunct consonant ; cp. next Sūtra. Thus M. Müller's criticism of Uvaṭa on this point is not quite appropriate.

P. 34, l. 11. For नॄः प्रणेत्रम् see also Apo. Ṛg. p. 142.

I. 26. The commentary from तथा पार्ष्ण्या वा to श्रूयेते is more or less corrupt in B^s B^2 I^2. B^n is free from this corruption[1], and the marks of deletion on क्रमजश्च णकारः in B^s are probably based on the original of B^n.

1. Cp. Appendix I, which shows that G^4 also mostly agrees with B^u in this respect.

It would appear that some of the variants are undoubtedly based on the supposition that, instead of *ṣ*, *ṇ* is to be doubled. It is very strange that the same kind of corruption is to be found in Uvaṭa's commentary on the Vāj. Prāt.; cp. Weber on Vāj. Prāt. (*Indische Studien*, Vol. IV) I. 105, IV. 99; cp. also, Vāj. Prāt., Benares ed., pp. 35, 263.

There is no doubt, the above supposition can be maintained according to the literal meaning of Sūtra VI. 6 (of the Ṛg. Prāt.). But a comparison of that Sūtra with Vāj. Prāt. IV. 102 (IV. 105 of Benares edition) shows that a *sparśa* following an *ūṣman* can be doubled only if the *ūṣman* is preceded by a vowel (or an Anusvāra). So that the *anuvṛtti* of स्वरानुस्वारोपहितः from VI. 1, is necessary in VI. 6. If so, it is clear that the doubling of *ṇ*, instead of *ṣ*, in the above example cannot be supported by VI. 6. Moreover, this supposition is in direct contradiction to the commentary of Uvaṭa on VI, 6, where he says : ऊष्मणः परेषां प्रथमद्वितीयानामेव स्पर्शानां द्विर्वचनमिष्यते। न सर्वेषाम्।.

In this connection cp. also Varṇa-r. 48 :—

क्रमजाच्चोत्तरं स्पर्शे परे पूर्वाङ्गकं यथा।
पार्ष्ण्या पूर्वस्य रषाः परस्याङ्गं गायात्मकम्॥;

Prāt. P. Śikṣā (see Ś. Saṅ. pp. 251 and 255) :— नास्वरपूर्वा ऊष्मान्तस्थाः। अस्वरेति पर्युदासः। तेन स्वसदृशस्य वर्णस्य ग्रहणम्। ये ऊष्माणोऽन्तस्थाश्च व्यञ्जनपूर्वास्ते द्विर्वचनस्य निमित्तं न भवन्ति। व्वर्ष्मन्। पार्ष्ण्या वा। (p. 251), and तस्माच्चोत्तरं

स्पर्शे । क्रमजादुत्तरं व्यञ्जनं स्पर्शे परे पूर्वाङ्गं भवति । पार्ष्ण्यां वा । रेफो द्वौ षकारौ पूर्वस्य, णकारयकारौ परस्य । (p. 255); and G. Śikṣā II. 4 : पार्ष्ण्यां इति रषणयाः ।. This comparison, besides confirming the readings adopted by me in the Comm. on I. 26, would also help us a great deal in the restoration of the correct reading of the Comm. of Uvaṭa on the above-mentioned Sūtras of the Vāj. Prāt.

Prof. M. Müller, in his note on *pārṣṇyā*, does not take into account any doubling, either of ṣ or of ṇ. But it is obvious that this rule is concerned only with those cases where a second letter of a conjunct consonant is doubled.

I. 33. For the longer Svarabhakti, cp. VI. 48.

I. 35. I have doubled ṣ in both the examples, because a Svarabhakti followed by a breathing is shorter only if the breathing is doubled; cp. VI. 49. The application of VI. 6 is only optional. So that when ṭ is not doubled, ṣ can be doubled according to VI. 4 even in आष्ट्रिषेणः.

P. 39, l. 15. चतुःषष्टि is a name for the Ṛgveda-Saṁhitā, as it contains 64 Adhyāyas.

I. 46. It is very strange that practically all the text and Comm. MSS. that I have collated for my edition of this Prāt. uniformly[1] read वस्त्यँम् in this Sūtra. The readings of the Comm. on this Sūtra as well as on I. 1 (see p. 21, l. 18),

1. Cp., however, Appendix I, according to which G^6 is the only solitary exception which corrects वस्त्यँम् to something like वस्त्र्यँम् (?).

where this Sūtra is quoted, also conform to the same reading of the Sūtra. But there is no doubt that the original reading was as I have suggested in my emendation. It is supported by the Tait. Prāt. II. 18 :—उपसंहृततरे च जिह्वाग्रमृकार-र्कारल्कारेषु बर्स्वेषूपसंहरति (the Tribhā. R., its Comm., says :—बर्स्वेषु इति दन्तपङ्क्तेरुपरिष्टादुच्चप्रदेशेषु इत्यर्थः), and also by the Vāj. S. XXV. 1:—मृदं बर्स्वैः . It is very strange that the wrong reading of the Sūtra has also affected this quotation from the Vāj. S. in the Comm.

It is difficult to conceive that the mistake has come down from the time of Uvaṭa himself, who as a commentator of the Vāj. S. must have been aware of the true reading of the quotation from that Saṁhitā and consequently could have easily detected the mistake had it existed before him. Still the consistent evidence of the MSS., referred to above, would suggest that the mistake may have existed even prior to Uvaṭa. At any rate there is no doubt that the mistake is a very very old one.

I. 48. It is not quite clear what is really intended by the word नासिक्य here. The word is never again used in this Prātiśākhya as the name of a particular sound. It is this uncertainty about its nature which is probably the cause of the various readings in the commentary on this word. Uvaṭa's explanation is evidently based on the Vāj. Prāt. VIII. 28 : हुँ इति नासिक्यः,

on which Uvaṭa says : अयमृक्शाखायां प्रसिद्धः (cp. Vāj. Prāt., Benares ed., p. 390). Cp. Ath. Prāt. I. 100 and Tait. Prāt. XXI. 14 where a transitional nasal sound between *h* and a following nasal mute is meant by this term. But, strangely enough, the same transitional sound, if I am not mistaken, is described as a fault of pronunciation in Ṛg. Prāt. XIV. 35; cp. also Vāj. Prāt. IV. 161 :—ऊष्मभ्यः पञ्चमेषु यमापत्तिर्दोषः .

With regard to the reading ँ or ङ्ँ in the commentary, I would have preferred the latter, had it been sufficiently supported by the MSS. It occurs only[1] in B^8, but the scribe seems himself doubtful as to its accuracy, as he writes ँ : ङ्ँ इति वा . At any rate, it is certain, that both ँ and ङ्ँ are used as symbols for the same sound.

P. 42, l. 15. B^n alone reads ङकारो[2], while B^8 I^2 B^2 (P also) have either ळकारो or ऌकारो. There is no doubt that B^n alone is right here, as it is *ḍ*, not *ḷ*, which becomes *ḍh* by the addition of *h* ; cp. ढकारः सन्.

I. 54. While the previous Sūtra says that an exception is to be taken with reference to its corresponding particular general rule, this Sūtra lays down that an irregular formation refers not only to one particular general rule but often to several general rules.

1. It occurs also in Ber. 714, for which see Appendix I.

2. G^1 also reads ङकारो ; cp. Appendix I.

I. 56. The expression असावमुम् implies that in this Prāt. the letter to be changed is put in the nominative and the resulting letter in the accusative; *e.g.*, इकारोदय एकारमकारः सोदयः (II. 16). The verb आपद्यते is to be taken as understood in all such cases. Cp. Vāj. Prāt. I. 133 : तमिति विकारः; and Tait. Prāt. I. 23 and 28 : अःकार आगमविकारिलोपिनाम् and अं विकारस्य. The corresponding expression in Pāṇini's grammar is: अस्य (स्थाने) एतत् (भवति); cp. षष्ठी स्थानेयोगा (P. S. I. 1, 49).

On the pronominal expressions असौ and अमुम् in this Sūtra, cp. Mahā. (I. 1, 66-67): सर्वनाम्नाय निर्देशः क्रियते सर्वनाम च सामान्यवाचि। तत्र सर्वनाम्ना निर्दिष्टे विशेषा अप्युदाहरणानि भवन्ति।.....एते खल्वपि नैर्देशिकानां वार्त्ततरका भवन्ति ये सर्वनाम्ना निर्देशाः क्रियन्ते। एतैर्हि बहुतरकं व्याप्यते।.

P. 45, ll. 7 and 10. For the Praiṣas होता यक्षदग्निं etc. and होता यक्षदिन्द्रं etc. cp. Apo. Ṛg. pages 142 and 145 respectively.

I. 58, 59. For another construction of these two Sūtras as given in the P. Vṛ, cp. M. Müller's edition of the Ṛg. Prāt., Introduction, pp. 25-27.

I. 60. On पादवृत्तयोः, cp. M. M.; also his Introduction, p. 27.

P. 46, ll. 15-16. On the restriction अन्वक्षरसंधीनाम् (अपवादभूतान्) added by Uvaṭa, cp. Comm. on V. 17 (p. 173).

P. 47, l. 12. In my translation of Sūtra VIII. 1 I have followed Uvaṭa in taking विग्रहे as referring to the words व्रजस्य etc., and not to the words which are to be lengthened. It being so, विग्रहे here should be referred to VII. 6, and not to VIII, 1.

P. 48, l. 3. उपाध्यायस्तु etc.— On this interesting reference cp. my Introduction p. 14.

P. 49, ll. 1-2. अत्र हि विक्रान्तसन्धिः etc.—The words अज्रस्पाः etc., mentioned here, are not separated in the Pada text by an *avagraha*, though Visarjanīya is restored in them ; cp. XIII. 30. Uvaṭa means to say that these words not being separated by an *avagraha* in the Pada text can be regarded only as *padas*, and not as *padyas*. So that अन्तःपदं तु (IV. 41) could be applied to them and would not be निरवकाश.

I. 63. It seems to me that this Sūtra refers to a *general* practice[1] of pronouncing, as nasal, the first eight vowels, when they are not Pragṛhyas and stand as finals before a pause. This is confirmed by the word आचार्याः in the plural and by XI. 3: आनुनासिक्यमयादतीयते (cp. Uvaṭa). Cp. also Tait. Prāt. XV. 6-8 and P. S. VIII. 4, 57 in this connection. At the same time it appears from the following Sūtra that this practice was not wholly recognized by the

1. Cp. Bruno Liebich, *Zur Einführung in die ind. einh. Syntax*, II, §10.

followers of Śākalya, who showed this nasalization only in the case of a final prolated vowel. It is supported by the MSS. of the Ṛgveda, which show this nasalization only in the case of a prolated vowel. Cases of nasalization in the Saṁhitā text, like ṚV. I. 79, 2(अमिनन्तँ),should not be confused with the illustrations of this Sūtra. It is for this reason that they are treated separately in this Prātiśākhya in Sūtras II. 60-67.

I. 64. In translating this Sūtra Prof. M. Müller supplies the word 'also', his translation being :—The Śākalas show this nasalization *also* in the case of a syllable consisting of three moras, so that the treatise of their teacher may not suffer any loss. He further says that it was necessary to mention this case because a *pluta* vowel does not belong to the first eight vowels referred to in the preceding Sūtra. It seems that he was under the impression that the practice referred to in the last Sūtra was recognized by the Śākalas. I think, on the contrary, that this Sūtra is not an addition, but rather an exception to what has been said in the last Sūtra. Otherwise, there is no reason why the last rule is not observed in the MSS. It being so, it follows naturally that, instead of 'also', 'only' should be supplied in the translation of this Sūtra. It is supported by Uvaṭa, who says : अनेनैकेन प्लुतेनानुनासिकेन सता. As regards Prof. M. Müller's argument that a prolated vowel does not belong to the first eight vowels

referred to in the last Sūtra, it might be said that a prolated vowel, in this Prātiśākhya, does not belong to a separate category of vowels, as it does in Pāṇini and in other works. It is regarded here as a sort of a long vowel, so that we find the same word प्लुति or प्लुत used for both lengthening and prolation of a vowel; cp. I. 31, VII. 2-4, I. 4, X. 3.

In my translation, I take आचार्यशास्त्र in the sense of 'the teaching of the *ācāryas* referred to in the preceding Sūtra, and not in the sense of 'the treatise of their teacher (*i. e.*, Śākalya)' as Prof. M. Müller takes it.

P. 52, ll. 2-5. On the passage ननु etc. cp. Mahā. VI. 3, 14 (also II. 1, 58): ते वै खल्वपि विधयः सुपरिगृहीता भवन्ति येषां लक्षणं प्रपञ्चश्च । केवलं लक्षणं केवलः प्रपञ्चो वा न तथा कारकं भवति ।; and on the word संगृहीत cp. Mahā. VII. 2, 101: गोनर्दीय आह । इष्टमेवैतत् संगृहीतं भवति ।.

I. 76-103. Uvaṭa takes all these Sūtras, not as descriptive of the nature of Visarjanīya, but as रेफि-(or रिफित-) संज्ञाविधायकानि.

P. 55, l. 3. All the MSS. B^3 I^2 B^2 and P read परेष्वपि. To me it appears to be a mistake for परेष्विति.[1]

I. 86. तदाद इति किम्— This is the reading found in B^3 I^2 B^2 and P. Obviously it is a mistake for तदादरिति किम्; cp. आदरिति किम्. Strictly speaking in view of the following counter-example

1. See, however, Appendix I which shows that Ber. 714 has got the original reading परेष्विति.

as well as the Comm. तदित्येतत्पूर्वं चेत्, it is quite useless here to add आदः to तत्, तदिति किम् being quite sufficient for the following counter-example : अष्टा महो etc.

The commentary as adopted by me does not seem to be the original one. आदः not being one word, but rather a combination of words आ + अदः, the reading अदरित्येतत्पदं तदेत्येतत्पूर्वं चेत्, as found in I^3, is most probably the original one. If so, it follows that the reading तदेति किम् (instead of तदाद इति किम to आदरिति किम्), as found in B^n, must be the original ; cp. M. M.[1]

I. 95. In the Comm. Uvaṭa refers only to Sūtras I. 78, 83 and 93, and not to Sūtras I. 79 and 84, probably because the words अचार् and कर are not likely to occur as the first parts of a compound.

I. 97. The significance of adding अनर्धर्चान्ते in this Sūtra, when the condition स्वरघोषवत्परम् is already there, is worth considering.

P. 63, l. 3. For the Praiṣa पोतर्यज see also Apo. Ṛg. p. 148.

P. 64, ll. 1-2. For the Praiṣa प्रशास्तर्यज see also Apo. Ṛg. p. 148.

---

1. A reference to Appendix I in this connection would corroborate both these suggestions. It is therefore interesting to note that G^1 adds on the margin :—अदरित्येतत्पदं तदेत्येतत्पदद्वयपूर्वं चेद्विफितसंज्ञं भवति । दिवस्प० तदादः । तदेति किं । अदो य० ते । एवं वा योजनीयम् । एवमपि तच्छब्दस्तु पादपूरणार्थः ।.

P. 64, l. 8. All the MSS. (B^3 I^2 B^2 and P) as well as B^n read प्रयन्तपदम् which, I think, ought to be प्रयन्तःपदम्[1].

प्रयन्तःपदमत्र नावगृह्यते— उपप्रयन्तः। (ṚV. I. 74, 1) is divided in the Pada text as उपऽप्रयन्तः.

---

1. A reference to Appendix I would however show tha G^1 has got the correct reading प्रयन्तःपदम्

PATALA II

II. 1. आ सीमापटलात्— B^3 and[1] W are the only MSS. which give this name to *paṭala* XII in its colophon. The fact that Uvaṭa gives different names to different *paṭalas* according to their subject-matter (cp. also Introduction pp. 30-31) shows that these names, though not found in many MSS., are very old.

It must be noted that, owing to the fact that *paṭala* XII is not directly concerned with the Saṁhitā text, आ सीमापटलात् means, not 'till the end of *paṭala* XII', but 'till the end of *paṭala* XI'.

II. 2. कालक्रमादुपादानं परिपाट्य— This is the reading found in Reg.[2] The readings found in B^3 I^2 B^2 and B^n seem to be more or less corrupt. Cp. the Comm. on the introductory stanza 8 (p. 16, line 10) : अनुपरिपाट्या संहिता पदसंहिता, and the Comm. on II. 7 : पदपाठक्रमानुपूर्व्येण संधय उक्ताः.

II. 1-2. Cp. Ni. I. 17 : परः संनिकर्षः संहिता । पदप्रकृतिः संहिता । पदप्रकृतीनि सर्वचरणानां पार्षदानि ।.

II. 4. तत्रायं विवृत्तेर्विभागस्त्रिप्रकारः— It must be noted that this three-fold division of *vivṛtti* is nowhere recognized in this Prātiśākhya. Only two kinds of *svarabhaktis* having been recognized in the Prātiśākhya (cp. I. 33, 35; VI. 48, 49), *vivṛtti* which is here said to have the same

1. Also G^2; cp. Appendix I.
2. See also Appendix I.

duration as *svarabhakti* must have the same two-fold division. Moreover, both the second and third kinds of *vivṛttis* which are described by Uvaṭa as containing ½ and ¾ mora respectively are called long *vivṛttis* in II. 79. Perhaps Uvaṭa bases his three-fold division on the word वा in this Sūtra (II. 4).

On the four kinds of *vivṛttis* पिपीलिका, पाकवती, वत्सानुसारिणी and वत्सानुसृजिता (or वत्सानुसृता) recognized in the Śikṣā literature, cp. Y. Śikṣā 95-97, S. Bh. Śikṣā 32-35, N. Śikṣā II. 4, 1-3, M. Śikṣā 92-96.

P. 67, ll. 10-11. छायोष्मवद् etc.— The meaning of this passage is not quite clear. It might mean that, according to some, just as there is a correspondence between the decrease of छाया and the increase of उष्ण (or आतप), in the same way there is a correspondence between the decrease of the side-vowels and the increase of *vivṛtti*. But Uvaṭa says that it is not true, as प्रत्ययादेरदर्शनम् is recognized as a fault. Otherwise प्रत्ययादेरदर्शनम्, like छायाया अदर्शनम् at the extreme point, ought to have been recognized as a fact and not as a fault. But in view of the explicit statement यतो दीर्घस्ततो दीर्घा विवृत्तयः (II. 79), I am very doubtful about the accuracy of this suggested meaning. Or, can it be said that Uvaṭa here is referring to a view which, owing to the word वा in the Sūtra, was suggested or held by some as an alternative to the view expressed by स्वरभक्तिकाला ?

II. 5. With this direct statement of the Prātiśākhya cp. P. S. VIII. 2, 1 : पूर्वत्रासिद्धम्. Cp. also Vāj. Prāt. III. 2 and 3 : पदान्तपदाद्योः सन्धिः । न परकालः पूर्वकाले पुनः.

II. 6. Cp. P.S.I. 1, 21 ; Vāj. Prāt. I. 152.

II. 7. On the Pāṇinian method of treatment of such cases as इन्द्र + आ + इहि = इन्द्रेहि, cp. Tat. Bodh. on ओमाङोश्च (P. S. VI. 1, 95) and Pari. Ś. on असिद्धं बहिरङ्गमन्तरङ्गे.

II. 8, 9. The expressions अनुलोम and प्रतिलोम seem to have been used here with reference to the original division of syllables in the words euphonically combined. In the first case that division stands as before even after combination, while in the second it is disturbed.

11. 12. Notice the masculine gender in पद्याः after तानि ; cp. I. 61 and 74, and the Ath. Prāt. I. 3 : पदान्त्याः पद्याः.

B^s in a marginal note on this Sūtra says : (*sic.*) पाठांतरं । न तु यत्र तानि पद्यात् । न खलु लुप्यते यत्र तानि पदानि पद्यात् परभूतानि भवंति । यज्ञायते वा पशुषो न वाजान् । . B^n also refers to this in continuation of the Comm. on this Sūtra.

P. 71, l. 2. On the reading अन्यतमं adopted by me on the basis of M. M.[1] (cp. his foot-note), cp. S. Kaum. on P. S. VII. 1, 25 : अन्यतमशब्दस्य तु अन्यतममित्येव. Cp. also Tat. Bodh. But अन्यतमस्मिन् on p. 363, l. 17 shows that probably Uvaṭa's own reading here was अन्यतमत.

1. अन्यतमं is also found in G^1 ; cp. Appendix I.

II. 13. The word पद seems to have been used here in the restricted sense of 'a word which is not separated by an *avagraha* in the Pada text'. It is for this reason that cases like गोऽओपशा (ṚV. VI. 53, 9, गोऽओपशा in the Pada text) or पुरएता (ṚV. IX. 97, 29, पुरःऽएता in the Pada text) are not included here. The words which are given as examples in the Comm. are shown in the Pada text respectively as follows :—पुरएताऽइव, तितउना, प्रउगम् and नमउक्तिऽभिः.

II. 17. Prof. M. Müller takes the word तथा of this Sūtra with the preceding Sūtra, though he says that according to the sense it is better to take it with this Sūtra. For a similar case where a word occurring in one stanza is taken with a Sūtra belonging to another stanza, cp. IX. 13.

II. 21. स्वांग्रहणमनर्थकं यथांतरमित्येव सिद्धं। न सिध्यति। कथं। इह समानाक्षरं इत्युक्ते चतस्रः समानाक्षरजातयो निर्दिष्टा भवन्ति। अंतस्थाश्चतस्रः तत्र क्रमकृतं चांतर्य्यमस्ति स्थानकृतं च तदुभयमपि पर्यायेण प्राप्नोति स्थानकृतमेवांतर्यं यथा स्यादिति स्वांमित्युच्यते (*sic*). This passage is given in G[1] after वारि-मण्डूक इच्छति in the Comm. on II. 24. But a marginal note there says: समानाक्षरमन्तस्थामिति सूत्रेऽयं ग्रन्थो द्रष्टव्यः। The fact that the passage is not found in any other MS. shows that it is not a part of the Comm. on II. 21 but should be taken only as a marginal note on II. 21.

P. 74, l. 5. On the passage beginning with ननु G[3] adds the marginal note as follows :—ननु

समानाक्षरे सस्थाने इत्यनवकाशत्वाद् दीर्घत्वं बाधकं भवति। अवकाशत्वान्न भवति। कोवकाशः कण्ठ्ये। (*sic*).

II. 33. The technical term पञ्चालपदवृत्ति is used in the Śāṅ. Ś. XII. 13, 6.

P. 77, l. 10. Instead of adopting the quotation : अध्वर्यो अद्रिभिः सुतम् in the Comm., I have relegated it to the foot-notes. It is, first of all, wanting in I^2. P also follows I^2 in this respect. Though given both in B^2 and B^3, it is found there not in the same place. In B^2 it occurs before प्रो अयासीत् etc., while B^3 reads it after the same. This very fact shows that it did not originally belong to the Comm. and seems to have been adopted from a marginal note. This probable adoption of a marginal note also explains why B^n reads अध्वर्यो etc. instead of प्रो अयासीत् etc. It appears that the reading of B^n is due to the fact that अध्वर्यो etc., most probably given on the margin in its original MS., was regarded as a correction of प्रो अयासीत् etc. and accordingly was substituted for it. अध्वर्यो etc. is also wanting both in M.M. and Reg., though this negative evidence is not enough to show that it was wanting in their MSS. too[1].

P. 78, l. 1. I have relegated the counter-example : अध्वर्यो अद्रिभिः सुतम् to the foot-notes, because it is not found in I^2 B^2 P, M. M., Reg. It is given with the commentary only in B^n. B^3 supplies it on the margin in a different hand.

---

1. See also Appendix I which fully confirms the above remarks.

II. 35. It should be noted that the general heading (or अधिकार) अन्तःपादम् continues upto II. 48.

P. 78, l. 11. I have adopted the example: यस्ते मन्योऽविधद्वज्र in the commentary, though its case is to some extent analogous to that of अध्वर्यो etc., in the Comm. on II. 33, chiefly because it is required here to illustrate the elision of *a* after a primary *o* ; cp. the Comm. : प्राकृतवैकृतैरेकीभवतीत्यर्थः.

P. 80, ll. 6-8. It is curious that the passage पादमध्य इति किम्—जातत्वात् is found with slight variations in different places in different MSS. and in B^n. B^2 reads पादमध्ये—चीनासः also at the end of the preceding (II. 36) Sūtra's Comm. It appears from Reg. that the Paris MS. follows B^2 in this respect, but does not read पादमध्ये to जातत्वात् in the Comm. on this Sūtra. It is found here only in B^3 B^2. It is supplied in a marginal note in M. M. (a). I^2 reads it before युवं श्वेतं etc. (P. 80, l. 2). B^n reads it at the end of the following (II. 38) Sūtra's Comm.

It is obvious that its reading at the end of the preceding or the following Sūtra's Comm. is quite out or place, as the quotation इन्द्र जामय उत येऽजामयोऽर्वाचीनासः does not fulfil the condition आवोऽन्तोपहितात् in the preceding (11. 36) or व इत्येतेन in the following Sūtra (II. 38). Though the reading of it in the Comm. of his Sūtra (II. 37) is better suited to the context, it is not quite appropriate even here, not because of सर्वथा as Prof. M. Müller says (cp. the Comm. सर्वथाग्रहणं गुरुत्वार्थम्), but because the elision of *a* of अर्वाचीनासः, after

all, takes place (according to II.34) in spite of its not standing in the middle of a *pāda*, as is stated by the Comm. itself; cp. अत्र च प्रकारान्तरेण जातत्वात्. For all these reasons it is very likely that the passage did not originally belong to the commentary but was adopted from a marginal note. It is therefore interesting to note that this passage is not at all given in P.[1]

P. 82, l. 10. In cases like यान्त्वच्छ (यान्त्वच्छा in the Saṁhitā text), the lengthening which occurs in the Saṁhitā text is retained generally by Regnier and sometimes by M. Müller, even when such a word occurs at the end of a quotation; cp. the quotation for इन्द्र सोमान् (IV. 66) in Reg. and M. M. In not showing the lengthening in such cases I have followed my MSS., all of which agree in this respect. To me this lengthening in such cases appears, not only against the practice of the MSS., but also against the sanction of the Prātiśākhya. This lengthening is regarded in the Prātiśākhya as occasioned by the following word beginning with a consonant (cp. VII. 1) and so cannot be retained in the absence of that following word; cp. X. 5.

P. 82, ll. 11-12. I have relegated the two quotations अरश्मानो येऽरथा अयुक्ताः and अपादो यत्र युज्यासोऽरथाः to the foot-notes. Though the former is given in B^2 B^n, it is not given in both of them in the same place. The latter is given in B^2; and B^3 reads it only on the margin in a different hand.

1. Cp. also Appendix I.

On account of this absence of a complete accord between any two MSS. or between a MS. and B^n with regard to these two quotations, they are most probably taken from marginal notes. Both of them are omitted in I^2 P, M.M. and Reg.[1]

P. 83, ll. 3,7. For the Praiṣas कवष्यो etc. and उत्सादतो etc., refer to Apo. Ṛg. pp. 142 and 143 respectively.

P. 84, l. 4. For the Praiṣa त्वया etc. cp. Apo. Ṛg. pp. 148 and 153.

P. 89, l. 2. For the Praiṣa शुक्राः[2] etc. cp. Apo. Ṛg. p. 154.

II. 49. Note that the idea of यथासंख्यम् (cp. P. S. I. 3, 10: यथासंख्यमनुदेशः समानाम्) is implied in this Sūtra.

P. 90, l. 14. For the word उभये B^s adds on the margin, as another example, इममञ्जस्पामुभये अकृण्वत (ṚV. X. 92, 2).

P. 91, ll. 15-16. All the MSS. (I^2 B^3 B^2 P)[3] and B^n read : ओकार आमन्त्रितजः प्रगृह्य इत्यादिना य उक्तः ।. It is clear from the counter-example : प्रो अयासीत् etc. that प्रथमः in this Sūtra refers only to I. 68. If so, इत्यादिना in the passage is not justifiable. It is therefore very likely that the passage originally ran like: ओकार आमन्त्रितज इत्यादिना य उक्तः.

---

1. See also Appendix I.
2. In connection with this quotation a marginal note in G^1 reads : सौत्रामण्यां प्रैषः.
3. See also Appendix I.

II. 55. My translation of this Sūtra is rather different from that of Prof. M. Müller. त्र्यक्षरान्ताः does not refer to ताः संहिताः, as is supposed by him, but to प्रगृह्याः, as is rightly taken by Uvaṭa. Moreover, there is no word occurring before इव which ends in a *pragṛhya* vowel and has more than three syllables. I do not, therefore, see any objection to taking त्र्यक्षरान्ताः in its natural meaning : 'occurring at the end of three-syllabic words'. Cp. Uvaṭa and M. Müller.

II. 56. Though Uvaṭa is not clear on this point, it seems that the general heading आर्ष्यमेव should be taken as understood in all the Sūtras II. 57-67 ; cp. Comm. on II. 59 and 60.

P. 96, l. 17. It is to be noticed that the counter-example यः प्राणतो—महित्वैकः is not quite appropriate here, because, though आ in महित्वा is not अपृक्त, it is not preceded by any of the words mentioned in this Sūtra (II. 61). Thus, unless we are able to give another counter-example, अपृक्तम् should be taken here only as स्पष्टार्थम्.

II. 62. The hymns belonging to Luśa begin from ṚV. X. 35.

P. 96, l. 20. Notice that instead of अकाराकारयोः B^3 B^2 I^2 B^n read अकारआकारयोः. Non-observance of the rules of Sandhi in such cases is very common in the MSS. Only a few instances of this kind are shown in my foot-notes.

II. 60, 62-67. It would be interesting to point out here the fanciful way in which Sāyṇa

tries to explain the nasalization in the cases dealt with under Sūtras II. 60, 62-67 (Sūtra II. 61 is excepted here, because its examples can be clearly explained by P. S. VI. 1, 126 : आङोऽनुनासिकश्छन्दसि). Of all the examples cited by Uvaṭa in the Comm. on these Sūtras only five (ṚV. I. 51, 11 ; I. 35, 6 ; I. 79, 2 ; II. 28, 4 ; and IV. 1, 12) have been dealt with by Sāyaṇa. As regards the nasalization in ṚV. I. 79, 2 and II. 28, 4, he says respectively : अमिनन्त...ईषा अचादित्वात्प्रकृतिभावः । अणोऽप्रगृह्यस्य (पा० ८।४।५७) इति वैकल्पिकमवसाने विधीयमानमनुनासिकत्वं व्यत्ययेनात्र संहितायामपि द्रष्टव्यम् । and अणोऽप्रगृह्यस्यानुनासिक इत्याकारः सानुनासिकः ; cp. also Sāyaṇa on I. 110, 5 This obviously shows his utter ignorance (or at least disregard) of the teachings of this Prāt. The nasalization in passages like the above is clearly the case of Sūtra II. 67 and not that of I. 63 or its Pāṇinian parallel अणोऽप्रगृह्यस्यानुनासिकः, both of which have the condition of अवसाने.

As regards ṚV. I. 51, 11 and I. 35, 6 he says respectively : सचा । षच समवाये । संपदादिलक्षणो भावे क्विप् । आङ्याजयारां चोपसंख्यानम् (पा० वा० ७।१।३९) इति विभक्तेराडादेशः । संहितायाम्—आङोऽनुनासिकश्छन्दसि (पा० ६।१।१२६) इति तस्य सानुनासिकत्वम् । and उपस्था···सप्तम्या आडादेशः । आङोऽनुनासिकश्छन्दसीति प्रकृतिभावः. The Sūtra आङोऽनुना- etc., according to all authorities, being applicable only to the particle आङ्, Sāyaṇa's above explanation is obviously a forced one.

As regards ṚV. IV. 1, 12, he says :—विपन्यँ ऋतस्येत्यत्र संहितायाम्—इकोऽसवर्णे शाकल्यस्य ह्रस्वश्च (पा० ६।१।१२७) इत्यनिकोऽपि ह्रस्वोऽनुनासिकश्च. On the face of it this

explanation is not convincing. It is also noteworthy here that Sāyaṇa's supposition that the final vowel in विपन्यां is short is against the explicit teaching of the Prāt. (cp. II. 64).

P. 102, l. 2. अभिनिहिताभावो निपात्यते—Cp. II. 38.

P. 105, l. 4. For the Praiṣa अग्निष्वात्तानां etc. cp. Apo. Ṛg. p. 143.

P. 105, l. 14. अदादिपाठात्—Cp. II. 59.

II. 74. The word गोश्रीपशा occurs only once (VI. 53, 9) in the Ṛgveda. It is, therefore, not necessary to take प्रवाद with this word also.

P. 106, l. 12. सचादिविवृत्तेः प्रतिषेधः—Cp. II. 61.

P. 106, l. 13. प्रगृह्यलक्षणतः—Cp. II. 55.

P. 108, l. 1. For the Praiṣa सतश्च etc. cp. Apo. Ṛg. p. 106.

II. 78. The Pada text for the three passages under reference respectively reads as follows :—शुनःऽशेपम् । चित् । निदितम् ।, नराशंसम् । वा । पूषणम् ।, नराशंसम् । च । दैव्यम् ।.

II. 81-82. Sūtra 81 teaches rather the strange doctrine that the hiatuses in the Prācya and Pañcāla Pada-vṛttis have their following vowel (*i.e.*, the unabsorbed *a*) resembling their preceding vowels, *i.e.*, the pronunciation of the following *a* is affected by the preceding *e* or *o*[1]. I think probably the same

1 It would be interesting to point out here the fact that G[1] writes the letters ओ, ए, ओ above अ of the words अमर्त्यः, अस्मिन् and अह respectively in the examples given in the Comm. on II 81. No other MS. has tried to show this required pronunciation of *a* in writing.

doctrine is referred to in the Tait. Prāt. XI. 19 : स पूर्वस्यार्धसदृशमेकेषामर्धसदृशमेकेषाम्. Whitney evidently did not understand that rule ; see his note as well as the Mysore edition (1906) of that Prāt. Thus according to this doctrine the pronunciation of *a* preceded by *o* will be something like the usual Bengali pronunciation of *a*.

It being so, the next (82) Sūtra simply points out that the settled practice (स्थिति) as regards the pronunciation of *a* in the above cases is otherwise, *i.e.*, its pronunciation remains unaffected by the preceding vowels.

Very likely Sthavira Śākalya is identical with the father of Śākalya (शाकल्यपिता) referred to in IV. 4 and so is different from Śākalya. A comparison of Sūtras IV. 4 and 13 would also lead to the same conclusion. Thus there is no inconsistency in taking शाकल्यस्य स्थविरस्य with Sūtra 81 instead of with Sūtra 82 (cp. its Comm. : इतरास्माकं शाकल्यानां स्थितिः), as is supposed by M. Müller.

PATALA III

III. 1. I have followed[1] B^3 B^n in the division of the first two Sūtras. I^2 counts them separately, but writes अक्षराश्रयाः also with the first Sūtra. B^2 does not number the first five Sūtras, though afterwards it agrees generally with B^3 in its counting. In spite of this fact, it includes अक्षराश्रयाः in the first Sūtra. P, Reg. and M. M. take अक्षराश्रयाः as a part of the first Sūtra. It is possible that Uvaṭa might have included it in the first Sūtra, though the natural division is to take उदात्तः to स्वराः as the first Sūtra, and आयाम- to-श्रयाः as the second, or आयाम- to उच्यन्ते as the second, and अक्षराश्रयाः as the third. It is interesting to note that P^1 takes उदात्तः—स्वराः as the first Sūtra and आयाम—श्रयाः as the second.

III. 1. On the meaning of the words आयाम etc., cp. Tait. Prāt. XXII. 9-10: आयामो दारुण्यमणुता खस्येत्युच्चैःकराणि शब्दस्य। अन्ववसर्गो मार्दवमुरुता खस्येति नीचैः-कराणि; and Mahā. on I. 2, 29-30.

III. 3-4. Cp. Svarāṅ. 15.

III. 4. The first line of the commentary seems to be somewhat corrupt. P reads, instead of it, तस्य स्वरितस्त स्वरस्य ह्रिस्वरस्य व्युत्पाद्य कथनं क्रियते. The reading of B^n is most satisfactory, though it is not supported by any MS.[2]

---

1. Cp. also Appendix I.
2. But cp. Appendix I.

III. 5. यथा त्रपुताम्रयोः etc.—For the same idea cp. Uvaṭa on the Vāj. Prāt. I. 126. This comparison would show that this passage should be taken as connected, not with this Sūtra alone, but with Sūtras 3, 4 and 5 taken together as a whole. Thus, in the light of the above comparison, the words एवमिहापि द्रष्टव्या should be explained as :—एवमिहापि उदात्तानुदात्तसंयोगे स्वरितोत्पत्तिर्द्रष्टव्या.

P. 114, l. 5. On *kampa* cp. Whitney on Ath. Prāt. III. 65 and Tait. Prāt. XIX, 3; Svarāṅ. 7, 19 and 20; N. Śikṣā II. 1, 11; V. V. Ṭīkā pp. 15-16.

III. 6 (p. 114, ll. 5-6): M. M. takes न यो—तिष्यो यथा and दिवोऽस्मे as two separate examples of this Sūtra. But it would seem that according to Uvaṭa (cp. p. 124, l. 15) एकाक्षरसमावेशे is understood in Sūtras III. 4-6. If so, both the examples of M. M. should be taken as parts of one example; and not तिष्यो यथा, but दिवोऽस्मे is to be regarded as the example of this Sūtra.

III. 7. The construction of this Sūtra according to Uvaṭa is (एकस्मिन्) पदे उदात्तपूर्वं स्वरितमक्षरमनुदात्तं (प्रत्येतव्यम्); while that according to M. Müller is : (एकस्मिन्) पदे उदात्तपूर्वमनुदात्तमक्षरं स्वरितं (भवति). In my translation of the Sūtra I have followed Uvaṭa; cp. also Uvaṭa on VII. 1. (p. 216, ll. 8-9) and IX. 18 (p. 289, ll. 18-19).

P. 115, l. 8. एकादश स्वराः पदेषु—Cp. N. Śikṣā II. 7, 4-5; P. Śikṣā 45-47.

P. 115, l. 14. किमन्यत्त्वम् etc.—Cp. Y. Śikṣā 77; Varṇa-r. 58; N. Śikṣā II 1, 1.

III. 8. यत्तूक्तं—कम्पः:—A comparison of the variants given in the foot-notes[1] shows that probably the original reading of the passage was simply : तत्र स्वनुदात्तपरस्यैव तस्योदात्तपरस्य स्वरितपरस्य च कम्पः.

III. 9. This Sūtra also, like Sūtra 7, should rather be translated as follows : one should regard one or more than one acute (*i.e.*, heard like an acute) syllables which follow (in the same word) those two kinds of circumflex as grave (in their nature).

The reason for this is that Sūtras 7-10 being concerned only with individual words, the accent of which is already shown in the Pada text, it is not necessary for the Prāt. to lay down any rules for them. The Sūtras therefore aim only at pointing out the real nature of the accents concerned.

III. 15. The chief reason why I have adopted the reading -भाविनां, instead of -भाविना, in the Sūtra is that it is supported by the commentary. The latter reading seems to have arisen through the influence of -भाविनः in the next Sūtra.

III. 17. There being no change of a grave to a circumflex owing to the influence of an acute in a different word, the example इन्द्रेण सं हि दृक्षसे is not quite appropriate here, unless it be supposed that the change of a grave to a circumflex in the words इन्द्रेण and दृक्षसे is regarded as an example of this Sūtra. But it seems that this Sūtra is

1. See also Appendix I.

concerned, not with the change in single words (especially as the accent of single words has already been dealt with in III. 7-10), but with the change in a sentence; cp. Uvaṭa on III. 11. It is also clear from the other examples given by Uvaṭa of this Sūtra. The example is not given in B[3]. It is also wanting in M. M. and Reg.[1] It is likely, therefore, that it did not originally belong to the commentary.

III. 18. There is no doubt that the reading स्वारान् (instead of स्वरान्) in this Sūtra is the original one. According to all the MSS. a जात्य circumflex is referred to in III. 8 as स्वार. The reading, therefore, in III. 34 which, among other kinds of circumflex, also refers to the जात्य circumflex must be स्वाराः. It follows from this that the क्षैप्र, अभिनिहित and प्रश्लिष्ट circumflexes which are referred to in III. 34 as स्वाराः must, in this Sūtra also, be referred to by the same word, *i.e.*, by स्वार. The word स्वार is regularly used for a circumflex accent in Tait. Prāt. XVII. 6, XX. 8, XXIII. 20; cp. also Whitney's Introductory note to Ath. Prāt. III. 55.

III. 21. Cp. Ath. Prāt. III. 74; Vāj. Prāt. IV. 140 (IV. 141 of Benares ed. which correctly reads the Sūtra as नोदात्त etc.); Tait. Prāt. XXI. 11; P. S. I. 2, 40.

III. 23. On परिग्रह see X. 7-10.

III. 24. In his translation of this Sūtra, Prof. M. Müller supplies 'or' between संधीयमानानाम्

1. Cp. also Appendix I.

and अनेकीभवताम्, whereas, in fact, both should be taken together as meaning 'that are combined without being coalesced' ; cp, Uvaṭa.

III. 25-26. The examples and counter-examples in the commentary of these two Sūtras ought to have been given from the Pada text. In giving them from the Saṁhitā text, however, I have followed B^n and my MSS. $B^3B^2I^2$.[1] The same applies to many other cases where the examples in the commentary, instead of having been given from the Pada or Krama text, as required by the context, are given from the Saṁhitā text.

III. 25. Strictly speaking the examples and counter-examples of this Sūtra should be given in the Pada-form as follows : अनुऽएतवै, अपऽभर्तवै and उवराऽपते.

III. 26. It would seem that, as far as the accent is concerned, this Sūtra allows three optional forms of the words तनूनपात् and शचीपतिम् in the Pada text as follows :—

(1) जात्यवद्वा [cp. Comm. on III. 8 :—तस्य (जात्यस्य) उदात्तपरस्य स्वरितपरस्य च कम्पः]— तनूऽनपात । शचीऽपतिम् ।

(2) असंहितवत् (*i. e.*, not combined according to III. 25)—तनूऽनपात् । शचीऽपतिम् ।

---

1. Similar is the case with G^1 G^3 G^4. G^1, however, has also given Pada-forms of the words तनूनपात् and शचीपतिम् on the margin as follows :—(*sic*) तनूऽनपात्। शचीऽपतिं ॥ तनूऽनपातू। शचीऽपतिं ॥ तनूऽनपात् । शचीऽपतिम्.

(3) संहितवत् (*i.e.*, combined according to III 24)—तनूऽनपात् । शचीऽपतिम् ।

Prof. M. Müller thinks that तथा वान्तौ in this Sūtra only means 'or in the same way as stated above in S. 25'. This would give only two optional forms instead of three as shown above. But a reference to the Comm. shows clearly that according to Uvaṭa three optional forms are allowed by this Sūtra.

P. 124, ll. 5-6. On the passage यथा पुष्पाहारस्य etc. cp. Comm. on I. 41.

III. 31-33. Cp. Y. Śikṣā 21 :

स्वस्थः प्रशान्तो निर्भीतो वर्णानुच्चारयेद् बुधः ।
नाभ्याहन्यान्न निर्हन्यान्न गायेन्न च कम्पयेत् ॥

III. 34. On the reading स्वाराः in this Sūtra cp. note on III. 18.[1] This stanza is quoted, with a slight variation, and is ascribed to a Śikṣā in the Tribhāṣ. and Vaidikā. commentaries[2] of the Tait. Prāt. (XIX. 3) ; cp. also V.V. 23. On the spuriousness of this stanza cp. Introduction, page 28.

---

1. Cp. also Appendix I.
2. Both the commentaries, however, read स्वाराः.

PATALA IV

IV. 2. Cp. Ā. Ś. I. 5, 13 : प्रथमः स्वं तृतीयम् ।

IV. 5. With reference to the passage न तु ङकारे—अन्तःपातैः B^3 has a marginal note which reads: चिन्त्येयं फक्किका हकारस्य घोषवत्त्वेन दध्यङ् ह मे इत्यादावन्तःपातप्राप्त्यभावात् ।

IV. 6-7. Cp. Ā. Ś. I. 2, 16-17: स्पर्शेषु स्ववर्ग्यमुत्तमम् । अन्तस्थासु तान्तामनुनासिकाम् ।

P. 130, ll. 8-9. B^3 is the only MS. which separates न from विपरिणामे by means of a short stroke above the line. B^2I^2 write simply विपरिणामेन ।. There is no doubt that B^3 alone is correct here. Cp. on this line II. 5 as well as तकारस्य च चकारव्यापत्त्या in the next line. I would explain the line तकारस्य च विपरिणामे न as follows : तकारस्य विपरिणामे चकाररूपेण व्यापत्तौ पदान्तस्यादृष्टत्वात् 'सर्वैः (४।४)' इत्यादिना शकारस्य छत्वं न सिद्धमिति भावः । न च तस्मिन्सूत्रे सर्वग्रहणादेवैतन्न युक्तमिति शङ्क्यम् । तत्र सर्वग्रहणस्य 'अन्तःपातप्राप्त्यर्थम्' इत्युक्तेरन्तःपातस्थले चारितार्थ्यात् ।

IV. 14. The commentary shows that Uvaṭa must have adopted the reading ता in this Sūtra, though all the text MSS., except 1^1, read तानि instead of ता. It also shows that the text MSS. of the Prātiśākhya have not always preserved the oldest text.

IV. 15. Cp. Ā. Ś. I. 2, 18 : रेफोष्मस्वनुस्वारम् ।

IV. 20. It is only for the sake of the metre that this Sutra, instead of occurring before IV. 24, occurs here. There being no question of a

final breathing in the following three Sūtras, this general heading has nothing to do with them. So that the remark छन्दोभङ्गभयात् made by Uvaṭa on the commentary on IV. 15 is equally appropriate here also.

IV. 27-28. Cp. Ā. Ś. 1. 5, 10-12: विसर्जनीयोऽनत्य-क्षरोपधो रिफ्यते। इतरश्च रेफी। लुप्यते रेफी।

IV. 29. It is to be noticed that Visarjanīya is here described as short owing to the short vowel preceding it.

P. 136, l. 3. शतक्रतुः त्सरद्—M.M. in his edition of the text of the ṚV. Saṁhitā reads शतक्रतुस्त्सरद् which is obviously against the Prāt.

IV. 34. विकल्पतो विसर्जनीयः स्यात्—This is only भावार्थ. Strictly speaking the wording of the line should be : विसर्जनीयो वा ऊष्माणमापद्यते..

IV. 36. Though this rule is obligatory according to the Prāt., M. M. does not seem to have observed it in his edition of the ṚV. Saṁhitā, except in the case of compound words, *e. g.* निष्ठितः (ṚV. I. 182, 7).

IV. 36. (Pp. 137-138). किमर्थमिदमुच्यते—ऊष्मणो वा इति—The implication of the query किमर्थमिदमुच्यते is as follows. The example समुद्र स्थः can optionally take two forms : (1) समुद्र स्त्थ: (according to VI. 6, 2 and 11), or (2) समुद्र स्थ्थः (according to VI. 1). Even in the absence of S. IV. 36, the Visarjanīya of समुद्रः would be assimilated to *s* of स्थः and would give the same form as समुद्रस्स्थः. Thus apparently

there seems to be no use of the dropping of Visarjanīya and consequently of this Sūtra (IV. 36).

The author first tries to meet this objection by saying : त्रयः सकारा मा भूवन्निति. It means that in the absence of this Sūtra, the first *s* (in place of Visarjanīya) would be doubled (according to VI. 1) and an unrecognized form like समुद्रस्स्थः, with three *sakāras*, would follow.

The objector says : नैतदस्ति प्रयोजनम् । प्रतिषिध्यते द्विर्वचनम्—न तूष्मा स्वरोष्मपर इति । . Thus the original objection किमर्थमिदमुच्यते stands as before.

The final reply is : एवं तर्हि etc. It means that the doubling of *th* (पर) cannot take place unless *s* (ऊष्मा) of स्थः is a संयोगादि as well as स्वरोपहित ; and it cannot be regarded as संयोगादि and स्वरोपहित, unless the Visarjanīya of समुद्रः, instead of being assimilated to *s*, is dropped.

IV. 38. On the use of the word वृत्ति in the same sense cp. Ath. Prāt. I. 8 : प्रथमान्तानि तृतीयान्तानीति शौनकस्य प्रतिज्ञानं न वृत्तिः.

P. 138, l. 11. तथापाठवृत्त्युप—Prof. M. Müller takes the word तथा as uncompounded with the words पाठवृत्त्यु-and therefore as referring to यथा in यथाशाखम्. The construction shows that तथा is compounded with the words पाठवृत्त्यु- and refers to the absence of any change of Visarjanīya before *k* etc. prescribed in this Sūtra.

IV. 40. On the words अचाः and अहः cp. I. 79 and I. 103 respectively.

IV. 41. उपाचरित literally means 'approached', or 'approach', but according to the sense I have translated it throughout by 'sibilation' or 'sibilized'.

It is to be noticed that the portion अन्तःपदं तु सर्वत्रैव has the force of an independent rule and is not a part of the अधिकारसूत्र ; cp. the following note on IV. 55, and Uvaṭa on IV. 59.

P. 140, l. 13. शश्वतस्क:—Cp. IV. 43.

P. 140, l. 14. यस्पति:—Cp. IV. 42.

IV. 42. Unless otherwise specified the word अन्तःपादम् should be taken as understood throughout this section (IV. 42-64).

P. 141, l. 1. I have preferred the reading अधिकारवचनम् to अधिकारसूत्रम्, though it is found only in B^n, because the word अन्तःपादम् in this Sūtra is given, in all the MSS. as well as in B^n,[1] as a part of this Sūtra, and therefore does not form a Sūtra by itself. P also reads अधिकारसूत्रम् । Cp. also Comm. on II. 35 : अन्तःपादं.....अधिकारवचनम्.

IV. 51. In connection with this exception refer to general rules IV. 42, 43 and 47.

IV. 55. The example रायस्कामो वज्रहस्तं सुदक्षिणम् is given in all the MSS. (B^2I^2P)[2] except B^3. Reg.

1. See also Appendix I.

2. A marginal note in G^5 on the example रायस्कामो वज्र- etc. reads : अन्तःपदं तु सर्वत्रैवेत्यनेनैव सिद्धत्वान्नेदमुदाहरणम् । किंतु रायस्कामो जरितारं त आगन्निति.

and B^n also agree with B^2 etc. As already pointed out by M. Müller and Reg., it is not appropriate here, as, रायस्कामो being a compound word here, the sibilation must take place according to the general rule : अन्तःपदं तु सर्वत्रैव (IV. 41). The reading in B^3 seems to be a correction from the P. Vṛ., as P^1 agrees with B^3 in reading रायस्कामो जरितारं त आगन् ।

P. 152, l. 2 (and foot-note). The passage सुन्वन्ति सोमान् etc. is omitted in Reg. and P.[1] In I^2 it is supplied on the margin in a different hand. B^2 reads मृग्यम् instead of it. It is given only in B^n and B^3, but with the marks (= =) of deletion in the latter. All this shows that neither the passage in question nor मृग्यम् originally belonged to the commentary. Moreover, सोमान् in this passage is not a पादान्त, nor is it followed by a vowel.

IV. 68. It follows from this Sūtra that the reading पीवो अन्नान् रयि- (ṚV. VII. 91, 3) in M. Muller's edition of the text of the Ṛgveda-Saṁhitā should be corrected to पीवो अन्नां रयि-

IV. 69. It should be noted that सखीँर्यां इन्द्र (ṚV. IV. 35, 7) in M. Müller's edition of the text of the Ṛgveda-Saṁhitā should be corrected to सखीँर्यां इन्द्र.

IV. 70. Note that the word अन्तःपादम् is continued in this Sūtra also.

---

1. See also Appendix I

IV. 72. On the reading परिपादयन्ति in the Comm., which is not supported by any MS.[1] or by B^n, cp. note on XIV. 37. P reads परिवादयनीभि: for परिपादयन्ति इत्यादिभि:.

P. 155, l. 3 (and foot-note). P, like B^2, adds प्रैषोनुमेय: after सहसे पिब (line 4). The words प्रैषोनुमेय: which evidently refer to the quotation तानश्विना etc. seem to have been taken from a marginal note. They are omitted in I^2; B^3 gives them only on the margin; while the other MSS. [B^2 P and *a* (M. M.)] and B^n do not read them in the same place.[2] I have, therefore, relegated them to the foot-notes.

For the Praiṣa तानश्विना etc. cp. Apo. Ṛg. pp. 154-155.

P. 155, l. 9. P omits धेहीति—हरणम्।

P. 155, l. 12. Instead of the quotation रिशादस: etc. (found also in P^1) P reads: मृग्यं प्रत्युदाहरणं (cp. B^2)[2].

IV. 75. P reads अस्मांश्रमसान् (for अस्माञ्चमसान्) in the Sūtra.[2]

IV. 81. The passage पदेऽपि—द्योतनार्थ: means that as the nasalization appears in the Pada text it will of itself occur in the Saṁhitā text and consequently no prescription is required for the latter case. Cp. Regnier who takes the passage in the same sense. P reads: पदेऽपीत्यपिशब्दप्रयोगात्संहितायामेतद्विधानद्योतनार्थ:।

1. See also Appendix I.
2. Cp. also Appendix I.

P. 160, l. 2. It is to be noted that the reading समीं विव्याच in M. Müller' edition of the text of the Ṛgveda-Saṁhitā should be corrected to समी विव्याच.

IV. 84. The expression पूर्वपदेषु in the commentary does not mean 'when they are the first members of a compound,' but simply 'when they precede'.

IV. 89. The real significance of the term शौद्धाक्षर is not quite clear. It may refer to an addition or insertion of an 'unconnected' (or 'pure') sound which is not phonetically connected with the preceding as well as following sounds, as contrasted with the insertion of *k* etc. prescribed by IV. 16-19. For another use of the term शुद्ध in the Prāt. cp. XVIII. 32. Cp. also Ait. Ār. III. 1, 3: अथ यच्छुद्धे अक्षरे अभिव्याहरति तत्प्रतृण्णस्य.

IV. 94. Strictly speaking the counter-example स चिद्विवेद etc. is not quite appropriate, as the word चित् is here not followed by नु, as is required by the Sūtra.

PATALA V

V. 1 (p. 166, line 9). As would appear from the foot-notes on दुष्ष्वप्न्यम् the assimilation of Visarjanīya to the following cerebralized sibilant is generally not shown in the MSS. They either retain it or drop it. But the word अनते in IV. 34 shows that according to the Prātiśākhya the assimilation in such cases is not optional but compulsory. I have followed the latter practice throughout, without always referring to the various readings of the MSS. in this respect in the foot-notes. For the cerebralization in दुष्ष्वप्न्यम् cp. V. 21.

V. 14. The quotation वि समना भूमिः does not occur in the Ṛgveda, nor could I find it in Bloomfield's Vedic Concordance. It occurs in the Ṛgveda as वि समना भूमिः (ṚV. II. 11, 7) which does not suit here. It appears, therefore, that unless it is taken from some other source, Uvaṭa must have wrongly read वि for वि. This counter-example, however, is not given by M. M. and Reg.[1]

V. 17. इतो षिञ्चत—Note that besides the cerebralization Visarjanīya also is treated irregularly in this example ; cp. Uvaṭa : ओत्वं षत्वं च निपात्यते (p. 173, l. 6).

अधस्तात् (p. 173, l. 11), *i.e.*, in the Comm. on I. 60.

1. Cp. also Appendix I.

निर्धारणार्थम् (p. 173, l. 17) here means निवारणार्थम्, *i.e.*, for the sake of excluding.

के ष्ठ (p. 174, l. 3). Though the word स्थ is already mentioned in V. 12, the cerebralization according to that Sūtra cannot take place here on account of the general exception अन्यैरेकारात् in V. 1.

V. 19. In connection with these exceptions refer to the corresponding general rules V. 5, 6, 7 and 12.

V. 20 (p. 176, ll. 2-3). दन्तमूलीयाः सकारस्तवर्गश्च— The Comm. does not here include *r* and *l* among the *dantamūlīyas* because of the express mention of the *antaḥsthās* in this Sūtra.

V. 26. Both the counter-examples अभिस्वरा निषदा गाः and यच्च गोषु दुष्ष्वप्न्यम् are not quite appropriate here. In the former case *sa* is not followed by a nasal sound, while in the latter, there is no *sa*. This is the reason why B[3] corrects them by supplying other quotations on the margin ; cp. foot-notes.

P. 179, l. 3. For the reading आसाविषत् cp. Ṛg. Pari. (p. 45, l. 11). The reading given in the Apo. Ṛg. (p. 147) is असाविषत्

P. 181, ll. 17-18. गोष्ठादिवेत्यादिपञ्चस्वप्राप्ते षत्वे वचनम्—In गोष्ठादिव and गोषतमाः the *nāmin* vowel is not preceded by युग्मान्तःस्थादन्तमूलीय; in उपष्टुत्, नार्षदाय and पर्यषस्वजत् *s* is not preceded by a *nāmin* vowel. It being so,

Sūtras V. 20 and 21 cannot be applied to these cases.

P. 181, l. 15. समित्यक्षरनिषेधस्य—Cp. V. 24.

P. 181, l. 16. पद्यादेः सकारस्य etc.—Cp. V. 21.

V. 44. I have adopted the reading शकारसकार- in this Sūtra against the balance of the MS. evidence, because it is supported by the order of their respective examples in the Comm., by the Comm. according to B^3I^2, and by their alphabetic order.

V. 55. It appears rather inconsistent in the Comm. that while the other two words before their respective examples are given in their stem form, दूणाशम् is not so given. Similar inconsistencies occur very often in the Comm. Probably they are due to the scribes. P reads दूड्यः for दूड्य and दूणाश for दूणाशम्.

V. 57. It should be noticed that, instead of पूर्वौ[c] in this Sūtra, PP^1 read पूर्वे. Both, however, read पूर्वौ in the Comm. The reading पूर्वे इति (also in PP^1) in the Comm. (p. 191, l. 9) does not support the reading पूर्वे in the Sūtra, as is supposed by Regnier (cp. his foot-note). पूर्वे can only be taken as a nominative dual and in that case the Sandhi-form पूर्व इति is impossible. पूर्व इति therefore, should be taken as पूर्वः इति or simply पूर्वेति.

VI. 1. In the examples of this and the following Sūtras the duplication is not regularly shown in writing by the MSS. I have shown the same in writing wherever it is required by the rule in question or by the context in the commentary. The duplication of *ch* in this connection is shown by च्छ (generally छ in MSS.) to distinguish the case of duplication from those where it does not take place.

It is to be noted that, unless otherwise specified, the conditions स्वरानुस्वारोपहितः, संयोगादिः and अविक्रमे सन् continue throughout this section (VI. 1-14), and qualify either the letter to be doubled (*e.g.* in VI. 2) or the letter which causes the doubling of its following consonant (*e.g.* in VI. 4—6); cp. the second note on IV. 36.

P. 196, l. 9. On अविक्रम इति कस्मात् a marginal note in B^3 (also given in B^n in a foot-note in a slightly different form)[1] reads :—अविक्रम इति विषयसप्तम्यभिप्रायात्—प्रथमोत्तमवर्गीये स्पर्शे वा (४।३३) इति तत्स्थानमूष्माणमापन्नेऽप्यनापन्नेऽपि जिह्वामूलीयोपध्मानीययोर्विसर्जनीयस्य च द्विर्भावो न भवतीति वृत्तिः

VI. 5. Strictly speaking the counter-example अलक्षाभवन्तीः is not quite appropriate here, because, though *l* is not संयोगादि, there is no स्पर्श following it immediately. It can be justified only in the sense that, in the absence of the Anuvṛtti of

1. Also given in G^1 rather in an incorrect form.

स्वरोपहितात्संयोगादेः, *bh* though not immediately following *l* might be doubled. It is significant, therefore, that the passage स्वरोपहितात् to शतवल्शः is omitted in P P^1. I^2 supplies it on the margin in a different hand. Cp. also Reg., M M. and B^2B^3.

VI. 6 (p. 197, l. 12). The reading त्रिः स्म (or त्रिस्स्म for स्म), which is found in B^2B^{11} and Reg. and which is also given by M. Müller in his explanation, does not seem to be appropriate here, because there is no *doubling* here of a breathing, as is implied by the words ऊष्मण एव द्विर्वचनम् in the commentary, but only an *assimilation* of Visarjanīya to the following *s*. The reading स्म which I have chosen according to B^3 I^2 (also P)[1] is better, because the doubling of *s* can take place here according to VI. 9. The only objection against this example can be raised if it is supposed that the Anuvṛtti of स्वरोपहितात्संयोगादेः is necessary in this (VI. 6) Sūtra. In that case the question of the doubling of *m* in स्म does not arise unless it is preceded by a vowel (or Anusvāra). Uvaṭa is silent on the point of this Anuvṛtti. A comparison with Vāj. Prāt. IV. 102 (नास्वरपूर्वा ऊष्मान्तस्थाः), however, shows that the Anuvṛtti of स्वरोपहितात् is necessary here ; cp. also the second note on IV. 36. It is interesting, therefore, to note that P^1 reads पृश्निः। अस्मे instead of स्म.

VI. 8. The passage अप्राप्तप्राप्त्यर्थम् is given in P, but omitted in P^1. It probably means: अप्राप्तस्य द्विर्वचनप्रतिषेधस्य प्राप्त्यर्थम्.

1. Cp. also Appendix I.

P. 198, l. 18. मुहरा ह्ह्रादुनी—*H* is here doubled without option according to VI. 1.

P. 199, l. 18. पदादिग्रहणमुत्तरार्थम्—Because the application of this rule to cases like मध्विच्छ्यात् can be avoided by the word द्वे in the Sūtra. In other cases of सह etc. *ch* must of course be initial.

VI. 17. The exact meaning of the term अभिनिधान in this connection is rather doubtful. For the different views held by different scholars about its meaning cp. Regnier and M. Müller on this Sūtra (also M. Müller's Introduction to his edition of the Ṛg. Prāt., p. 15), Weber on Vāj. Prāt. I. 90, and Whitney on Ath. Prāt. I. 43. Between the two alternative views suggested by Whitney as regards the explanation of this term [*i.e.*, (1) indistinct or imperfect pronunciation, and (2) a brief interval or suspended utterance caused by "a holding apart of the consonants"] I do not see any real contradiction. The definition of the term as given in the Ṛg. Prāt. (VI. 17) as well as the Ath. Prāt. (I. 43) contains elements of both these explanations. संधारणम् and व्यञ्जनविधारणम् of the two texts point towards the second explanation, while संवरणं श्रुतेश्च of the Ṛg. Prāt. and पीडितः सन्नतरो हीनश्वासनादः of the Ath. Prāt. favour the first explanation.

That *abhinidhāna* evidently has a reference to "a holding apart of the consonants" is clear from the fact that the term विच्छेद is also used in Ṛg. Prāt. VI. 47, in the sense of अभिनिधान. The

terms आस्थापित (Ath. Prāt. I. 48) and अभिनिपात[1] (cp. Comm. on Ath. Prāt. I. 43), used for अभिनिधान, also support the same view. Thus अभिनिधानम् evidently means आभिमुख्येन स्थापनम्.

The fact that *abhinidhāna* also takes place in *avasāna* (Ṛg. Prāt. VI. 18) shows that an amount of pause is a necessary or at least a favourable condition for *abhinidhāna*. Sūtra VI. 39 which holds that Nāda or voice follows *abhinidhāna* and Sūtra VI. 47 which prescribes Svara-bhakti after a sonant *abhinidhāna* also support the above view regarding it.[2]

On the meaning of संधारणम् cp. कालधारणा (XI. 32), धारयन्तः (XIV. 55) and धारणम् (XIV. 18).

In the examples of this and the following Sūtras the MSS. do not show the *abhinidhāna* in writing in any way. In view of what has been stated above, have represented the same by writing the consonant preceding the *abhinidhāna* separately from its following consonant.

1. For the real meaning of the word अभिनिपात, contrast it with the word संनिपात in passages like संयोगस्तु व्यञ्जनसंनिपातः (Ṛg. Prāt. I. 37).

2. It would be interesting to point out here that the Ṛg. Kalpadruma, in its first chapter, where it quotes some of the Sūtras on *abhinidhāna* from the Ṛg. Prāt., not only explains अभिनिधानम् by असंयुतो(?=क्तो)च्चारणम्, but also writes the examples in the same way as I have shown them in the commentary, *i.e.*, by separating the consonant which precedes *abhinidhāna* from its following consonant. The explanation of Ṛg Prāt. VI.17 as given in this work may profitably be quoted here. It runs as follows: स्पर्शानां रेफरहितान्तस्थानां च स्पर्शे परे अभिनिधानं नाम असंयुतो (?=क्तो)च्चारणम् कर्तव्यम्। उदाहरणम्—अर्वाग्ग् देवाः। अब्ब्दया चित्। उल्ल्क्षामिव। दधिक्क्राव्ण्णः। रेफरहितमित्युक्त(:) अर्च्चन्त्यर्क्कम् इत्यत्र नाभिनिधानम्।.

P. 202, ll. 3-4. कृतसंहिता...तृतीयश्रवणार्थम्—कृतसंहितानाम् in the Sūtra means that the question of *abhinidhāna* arises only after the euphonic combination of sounds has taken place. In the absence of this qualification the *abhinidhāna*, in the case of the so-called असंयुक्त अभिनिधान (cp. VI. 24), would cause a break, so to say, of a consonant-group and stand in the way of the application of such Sūtras as IV. 2. Consequently the *t* of यत् in यद्यद् यामि would not be changed to *d*. The reason why the commentator especially selects the case of असंयुक्त अभिनिधान to show the utility of the qualification कृतसंहितानाम् is that in an ordinary *abhinidhāna* the instant of silence is not so prominent as to cause a break of a conjunct consonant.

VI. 19. Cp. Tait. Prāt. XXI. 7.

VI. 21. Instead of this Sūtra and its Comm. the P. Vṛ. reads : शकारे चैवमुदये ककारः क्शातेर्धातोः ॥ शकारे चैवोदये ककारः क्शातेर्धातोः शाकलेन विधानेनाभिनिधीयते । ...॥. Thus the reading of Sūtra, according to the P. Vṛ., is : शकारे चैवमुदये ककारः क्शातेर्धातोः, which accords well, not only with the reading of Sūtra VI. 55 as adopted by myself, but also with the context of the preceding and the following Sūtras, both of which deal with those cases where an *ūśman* follows *abhinidhāna* ; cp. also foot-notes on VI. 55.

VI. 23. It is worth considering whether there is any connection between this view of Śākalya

and that of non-change of *ś* into *ch* (cp. IV. 13) or of non-insertion of *k* etc. (cp. IV. 16-18) and similar other views (*e.g.*, cp. Comm. on VI. 14).

VI. 24. For the reason why this Śākala *abhinidhāna* is especially described as असंयुक्त see note on P. 202, ll. 3-4, above.

VI. 29. It is to be noticed that while the Ath. and Tait. Prātiśākhyas distinctly treat the Yamas as insertions between a non-nasal and a following nasal mute (cp. Ath. Prāt. I. 99 ; Tait. Prāt. XXI. 12)[1], the wording[2] of this Sūtra shows that they are treated here as substitutes for non-nasal mutes. This is also supported by the word यमापत्ति in the next Sūtra. Cp. also VI. 34 and its Comm. The Vāj. Prāt. (IV. 160) is not quite clear on this point ; but cp. यमापत्तिः (IV. 161). It is for this reason that I have not represented the Yamas in the following examples by doubling the non-nasal mutes, though some of the MSS. do so more or less regularly. At any rate, tha Yamas can never be regarded as prefixed to tho non-nasal mutes, as has been wrongly supposed by both M. Müller and Regnier ; cp. Whitney on Ath. Prāt. I. 99.

VI. 29. The counter-example समन्त्या यन्ति (also in P) is appropriate here only if *n* in *nyā* is doubled ; but in no other example Yama is based on such doubling of a consonant. सम्मा तपन्ति

1. Cp. also S. Kaum. (संज्ञाप्रकरण).
2. Cp. I. 56.

given by Reg. and M. M. is preferable, but is not supported by any of my MSS. P^1 reads, instead of it, सुन्नायवः.

VI. 32. The word अप्नस्वतीः (also in P) does not occur in the Ṛgveda. P^1 reads अप्नस्वतीम् which is found in the Ṛgveda.

VI. 33. It is rather strange that all the MSS. (also P and B^n) of Uvaṭa's Comm. read अनुनासिकस्थानाः, while according to I. 47—48 one would expect नासिकास्थानाः. Prof. M. Müller, in his Berichtigungen corrects the former to the latter by conjecture. It is interesting, however, to note that P^1 reads नासिकास्थानश् *(sic)*.

VI 34. I have adopted the reading प्रत्ययार्थे in this Sūtra, because it is supported by the commentary and because it suits the sense better. My translation of this Sūtra is based on the construction: प्रत्ययार्थे तु (कार्ये क्रियमाणे यमः) प्रकृतेरनन्यो (वेदितव्यः).

VI. 39. In spite of the unsatisfactory reading of the stanzas ध्रुवकालम्—भवेत् their general purport is quite clear. The passage gives a general description of the nature of *dhruva*. I would explain them in Sanskrit as follows :—

(१) कवयोऽल्पत्वाद्धेतोर्ध्रुवकालमनिर्देश्यं विदुः। कालभेदेऽपि ध्रुवसंबन्धिकालस्य भेदेऽर्थाद्विवेके कृतेऽपि अणुमात्राया यद्धि यावद्धि प्राक्। प्रारम्भभाग इत्यर्थः। तत्समं तेन समं ध्रुवकालं विदुरित्यनुवर्तनीयम्।

(२) हि यतो नादः पीड्यमानेन अभिनिधानेन सहैव नश्यति तस्माद्धेतोस्तस्य नादस्य यावद् यावान् भागो वर्णात्मनः परं भवति तावन्नोच्चार्यते । तथा चोक्तं सूत्र एव 'तत्तत्कालस्थानम्' इत्यनेन ।

(३) केचित्कवयः पुनर्ध्रुवस्य एकान्तेन लोपं वर्णयन्ति । तथा चोक्तम् "व्याळेः सर्वत्राभिनिधानलोपः" (६।४३) इत्यनेन । अथवा "अश्रुति स्वघोषात्" (६।४०) इत्यस्यैवार्थस्यात्र सामान्येन निर्देशः कृतो मन्तव्यः । रक्तस्यानुनासिकस्य अनुनासिकादभिनिधानात्परभूतस्य ध्रुवस्येत्यर्थः नासिक्यानं वर्णयन्तीत्यनेनैव संबन्धः । तथा तेन उपर्युक्तप्रकारेण रूपेण ध्रुवं निर्दिशेत् ।

(४) ध्रुवस्य काचित्कालकला स्वीकर्तव्यैवेत्याह—सप्तमीकालेत्यादिना । "तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्य", "तस्मादित्युत्तरस्य" (१।१।६६-६७) इति पाणिनिसूत्रानुसारं यथा सप्तम्या निर्दिष्टे (सप्तमीकालेत्यत्र कालशब्दप्रयोगस्तु विचारणीय एव) पूर्वस्य विधिरिष्यते तथैव पञ्चम्या निर्दिष्टे तदुत्तरस्य । तस्मात् "नादः परोऽभिनिधानाद् ध्रुवम्" इति सूत्रे पञ्चम्या निर्देशात् अभिनिधानात्परभूतस्य ध्रुवस्य कालः कृच्छ्रस्वणुर्भवेत् । कियानपि अल्पीयानपि कालः कथंचित्स्वीकार्य एवेति भावः ।

It seems that the स्फोटन of the Ath. Prāt. (cp. II. 38-39 and I. 103) is more or less related to the ध्रुव of this Prāt.; especially cp., in this connection, Ṛg. Prāt. VI. 45 and Ath. Prāt. II. 38 and I. 103.

VI. 44. The reading परक्रमे in the Sūtra is not supported by Uvaṭa; also see p. 211, l. 2 : परक्रम- (in Comm.). In the example महत्तदुल्ब्बम् M. Müller thinks that *abhinidhāna* takes place after *l*. I think it is wrong, because in that case it would be a case of स्वरोपध. The example given of रेफोपध in the Comm. does not seem to be quite appropriate ; because, the doubling of *g* after *r* being

obligatory according to VI. 4, it can be an instance of परक्रम. The example given in P P¹ is परावक्ं which is better, as the doubling of *k* cannot take place here according to VI. 7.

VI. 46. On the five kinds of *svarabhaktis* —करिणी (or करेणु), कुविंणी, हरिणी, हरिता (or हारिता) and हंसपदा—recognized in the Śikṣā literature, cp. Y. Śikṣā 98-101, S. Bh. Śikṣā 35-41, M. Śikṣa 102-105, L. Śikṣā II. 2-4.

VI. 49. Like the previous Sūtra, Uvaṭa takes this Sūtra also as applicable only to the case of the breathings. In that case it would follow that the author does not say anything with regard to the duration of *svarabhakti* in such cases as अर्चन्ति. I therefore very much doubt the accuracy of the above veiw of Uvaṭa ; cp. Ath. Prāt. I. 101, 102 ; Vāj. Prāt. IV. 16 ; Tait. Prāt. XXI. 15-16.

VI. 52. Prof. M. Müller takes this Sūtra as prescribing the absence of *svarabhakti*. But it is not at all supported by the commentary. First of all, it is quite natural to take VI. 51 and 52 as exceptions to VI. 50. Moreover, the *svarabhakti* in the examples of this Sūtra being longer according to VI. 48, it is more natural to accept its existence in such cases than in those where a doubling takes place and where *svarabhakti* is shorter according to VI. 49 ; cp. Ath. Prāt. I. 101-102 ; Vāj. Prāt. IV. 16 ; Tait. Prāt. XXI. 15-16.

VI. 54. The aspiration of the first mutes in the examples of this Sūtra is not regularly shown in the MSS. On the doctrine of this Sūtra cp. M. Śikṣā 134.

VI. 55. On the question of the relation between ख्या and क्शा, cp. Mahā., Kāś., Pada-m., Śabda-k. and S. Kaum. on P. S. II. 4, 54: चक्षिङः ख्याञ्, as well as M. Dhātu. on the root चक्षिङ् व्यक्तायां वाचि. Cp. also P. Man. on P. S. VIII. 3, 6: पुमः खय्यम्परे. See also Varṇa-r. 165:

ख्याधातोः खययोः स्यातां क्शौ गार्ग्यमते यथा ।
विक्श्याऽऽक्शातमित्येतन्माध्यन्दिनविरोधकृत् ॥.

The reading क्शातौ, instead of ख्यातौ, in this Sūtra is supported, not only by the Comm., but also by the context; cp. ऊष्मोदयं प्रथमं स्पर्शम् in the previous Sūtra. In this connection, cp. also M. Müller's Ṛg. Prāt., Introduction, pp. 13 and 30.

PATALA VII

P. 217, l. 4. It may be pointed out here that the words पितृवसुः and मातृवसुः do not occur in the Ṛgveda.

VII. 10. The first counter-example उतो नो etc. is misunderstood by M. Müller. There is no question here of हि or नहि. What is intended is that the word जुषेत is not finally lengthened. In the next counter-example it is necessary to add ऋजूयन्तम् in order to show the change of *i* to *y*.

P. 221, ll. 21-24. With regard to the passage यत्तु भाष्यग्रहणात् etc., given as a marginal note in B^3 and adopted in the Comm. in B^2, it should be noted that युक्ते नाभि त्र्यरुणेः occurs in P^1 as a counter-example of VII. 10.

VII. 33. पादादौ is an अधिकार and as such should be taken as understood in all the following Sūtras of this Paṭala.

All the MSS. of Uvaṭa's Comm. include the last line न्वेववर्जं etc. in this Sūtra, though Uvaṭa explains the Sūtra in three parts: (1) सक्ष्व etc., (2) न्वेववर्जं etc., and (3) शेषे etc. But for the evidence of the MSS. it would, therefore, have been more natural to divide this Sūtra into three Sūtras. It is interesting to note that P^1P^2 explain the same as three distinct Sūtras.

On the irregularity in the quotation of the word श्रवय in this Sūtra cp. Introduction, p. 19.

It is to be noted that, while both p^1 and p^2 read अवय in the Sūtra as well as in the commentary, P and B^n read आवय before its example in the Comm.

P. 236, l. 9. मृग्यमुदाहरणम्— There is no doubt that this is the original reading here. The example अच्छा वदा तना गिरा (see foot-note), as already pointed out by Prof. M. Müller, does not suit here, because it does not fulfil the condition पादादौ prescribed in this Sūtra.

P. 237, l. 3. Note that the Vedic Concordance wrongly reads अद्या त्वा for अद्य त्वा.

VII. 34. The repetition of the words अध यत् in this Sūtra seems to be quite superfluous. The reading of B^n and C^3 shows that an attempt was made to get rid of it[1]. But that it is an original reading is shown by the metre.

P. 247, l. 12.-परे इति—All my MSS. (also P^1P^2 B^n), excepting P, read -पर इति. P alone[2] has -परे। इति (*sic*). I have adopted -परे इति, as -परे is obviously a nominative dual and as such there is no possibility of any Sandhi.

1. Cp. also Appendix I.
2. See however Appendix I.

PATALA VIII

VIII. 1. अन्तःपादम् is a new अधिकार in opposition to पादादौ of VII. 33. It should be taken as understood in Sūtras VIII. 1—47.

As would appear from the Comm., Uvaṭa takes विग्रहे in this Sūtra as connected with the words that are to follow the word or words to be lengthened and regards it as an अधिकार, *i. e.*, generally speaking as understood throughout this chapter.

P. 252, l. 2. महया— Cp. VIII. 13.

VIII. 12. नःकारे—The use of -कार in such cases (cp. VIII. 37) is rather noteworthy; cp. वर्णात्कारः (P. V. on III. 3, 108), वर्णकारो निर्देशको (Tait. Prāt. XXII. 4).

VIII. 18. Both Regnier and M. Müller have adopted the reading स व- instead of स च in this Sūtra. I have preferred the latter reading in the Sūtra as well as in the Comm., because the addition of व- to the words नः सः is quite unnecessary, because though व- is a part of the next word in the passage of the Ṛgveda where it occurs Uvaṭa does not take notice of this fact here as he does in IV. 97., and because च is better suited to the context as it connects the group of words नः सः to द्वे. P reads च (for व-) in the Sūtra as well as in the Comm. The reading व- must have arisen through the similarity of writing व and च in the older MSS. (cp. $1^{2}C^{5}$). C^{2} and W are the

only Text MSS. which have distinctly preserved the original reading.

VIII. 40. Cp. XVII. 22—23 and Ṛg. Anu., Paribhāṣā III. 6: पादपूरणार्थं तु चैप्रसंयोगैकाक्षरीभावान् व्यूहेत्.

VIII. 41. On the Comm. प्रतिषेधाधिकारे etc. cp. M. M.[1] It is very doubtful whether the Comm. as given by me is the original one. The readings found in B[2] etc. are perhaps based on the supposition that the passage अनुष्टुभस्ताः etc. is a quotation; cp. इत्युक्तत्वात्. But I could not find this passage or anything similar to it either in the Ṛk-sarvānukramaṇī or in the Chandonukramaṇī.

To me it seems that अनुष्टुभस्ताः etc. is not an exact quotation. In that case the passage may be explained as follows:—यत एवंविधस्थलेषु यत्र व्यूहेन द्वादशाक्षरं लिङ्गं भवितुमर्हति तत्रापि सर्वत्रानुक्रमण्याम् "द्वाभ्यां विराट्स्वराजौ"[2] (Ṛg. Anu., Paribhāṣā III. 5) इति सूत्रानुसारं व्यूहमनाश्रित्य अनुष्टुभः (स्वराजः), बृहत्यो (विराजः) वा इत्येवमेव उच्यते।[3] तस्मादुभयोरपि (पङ्क्तयोरथवा अनुष्टुब्बृहत्योः) दशाक्षर एवायं पादो भवति। न तु व्यूहेन द्वादशाक्षरः।

P[1]P[2] read the passage as follows:—(*sic*) प्रतिषेधाधिकारे वातस्य ग्रहणमनर्थकं। द्वादशाक्षरत्वात्पदस्य। व्यूहेन द्वादशाक्षर एवायं पादो भवति। अत एवेदं वातस्येति ग्रहणंस्येदि दशमं (ग्रहणस्येति दसमं P[2]) भवति। न सर्वानुक्रमण्यामुक्तं। अनुष्टुभस्ताः (अनुभस्ताः P[1]) स्वराजो बृहत्यो वा विराजो व्यूह इत्यनूहः। तस्मादपि दशाक्षर एवायं पादो भवत्यत एवेदं वातस्येति ग्रहणमनर्थकं भवति। मत्तंस्येति तत्र स्थाने पठन्ति।. It may also be pointed out here that both

1. Cp. also Appendix I.
2. Cp. Sadguru-śiṣya on this Sūtra.
3. Cp. Ṛg. Anu. and Ch. Anu. on ṚV. X 17, 13.

p^1 and p^2 read मर्तस्य (for वातस्य) in the Sūtra. p reads सर्वत्रानु- for सर्वानु- in the Comm.[1]

P. 273, l. 13. वृत्तात्प्रायबलीयस्त्वात्—Cp. XVII. 25-26.

P. 277, l. 21. लघावित्यधिकारनिवृत्त्यर्थम्—For this अधिकार see VIII. 36.

---

1. The reading सर्वत्रानु- or छन्दोऽनु- (according to the marginal note in B^3) would probably suit the context better; but none of these readings is supported by any other MS.

PATALA IX

IX. 1 (P. 279, l. 3.). Instead of इत्येतयोः–सतोः P reads : (*sic*) सर्वपदानामंताः प्लवंते वसु मघ इत्येतयोः परयोः सतोः ।.[1]

P. 279, l. 7. पादान्ताधिकार- —See VIII. 48.

P. 279, l. 17. अन्तःपादाधिकार- —See VIII. 1.

P. 280, l. 1. For दधिम etc. see VIII. 15.

P. 280, l. 5. नकारस्य लोपः—Refer to IV. 65.

P. 280, l. 10. पादादिस्थस्य न स्यात्—Because अन्तःपादम् (IV. 42) is understood in IV. 46 also.

P. 280, l. 15. एतज्ज्ञापकम् refers to " न पादादिस्थस्यान्तः-पादकार्याणि भवन्ति " (see lines 3-4 of the same page).

IX. 18. In connection with the exceptions enumerated in this Sūtra refer to IX. 1, 4, 6, 11 and 14.

IX. 21. In connection with this exception refer to IX. 1, 14 and 17.

Both M. Müller and Regnier have already pointed to the repetition of the word सुम्नयन्ता in IX. 18 and 21.

Obviously there is no justification for this repetition.

IX. 26 (P. 294, l. 13). श्रावयादिषु—Cp. IX. 32.

P. 294, l. 15. P reads धकारान्त- for दकारान्त-. [1]

IX. 31. M. Müller is wrong in translating the word त्रिवर्णाः as 'consisting of three consonants'.

1. Cp. also Appendix I.

वर्ण means simply 'a letter' or rather 'an articulate sound'; cp. XIV. 1, XIII. 21. Besides, the उदय of the lengthened vowel in श्रावय, for instance, can consist of three Varṇas only if *v*, *a*, and *y* are all counted. Thus Uvaṭa is quite right in saying : अकार उच्चारणार्थो द्रष्टव्यः ; cp. मामहे as an illustration of मामह in the next Sūtra's Comm. Moreover, the construction of this Sūtra as adopted by M. Müller is not quite correct. The Sūtra consists of two sentences and they should be translated as such ; cp. Uvaṭa, also IX. 34 where the word प्रत्यय is synonymous with the word उदय here.

IX. 43. With regard to this exception, cp. IX. 30, 32 and 34.

IX. 45. With regard to the exceptions, cp. IX. 32 and 34.

P. 310, ll. 11-13. अथ—भवति. It means that in the absence of the addition of आ to कियति, the latter would, after combination with ई, appear as कियती, and in that case it would be difficult to distinguish कियति from कियती.

P. 311, l. 5. It seems that प्रैषिकम् does not really belong to the Comm. and has been taken from a marginal note.[1]

P. 311, ll. 7-8. उभयत्र refers to IX. 43 and 52. पूर्ववत् refers to the note of Uvaṭa on ससाहे in the Comm. on IX. 50.

1. Cp. also Appendix I.

PATALA X

X. 3. पदेन च व्यवेतं—व्यवायि च. Cp. II. 78.

ईं लुप्तान्तम्. Cp. IV. 83.

प्लुतादीनि. Cp. II. 75-77.

स्कम्भनेनेति लुप्तवत्. Cp. IV. 21.

इतो पिञ्चत. Cp. V. 17.

आवर्तमः. Cp. IV. 40.

स्वसारमस्कृत. Cp. IV. 88.

वीरास एतन. Cp. II. 72.

P. 315. The readings स्वसारमस्कृत (for स्वसारमकृत) in line 5, and वीरास एतन (for वीरास इतन) in line 7, though based only on B^{n} [1], are obviously the original ones, as they are consistent with the readings इतो पिञ्चत and आवर्तमः given in the Saṁhitā form in line 1.

X. 4. In my translation of this Sūtra I have followed the first interpretation of Uvaṭa. The Sūtra is necessary because, as Uvaṭa points out, पदेन च व्यवेतं यत् etc. in the preceding Sūtra is applicable only when an अनानुपूर्व्यसंहिता is preceded by a word; cp. XI. 13 and 15 where both the kinds (सपूर्वं and अपूर्वं) of such Saṁhitās are treated separately. The second interpretation, which is contradictory to what has been prescribed by the preceding Sūtra and is based on the fanciful explanation of च by वा, is an attempt to reconcile

1. Cp. also Appendix I.

this Paṭala to the views propounded in the next Paṭala[1]; cp. XI. 11 and 33.

X. 7. धक्षिधुक्षिप्रवादौ. Cp. IV. 98.

P. 318, ll. 11-12, 14. नराशंसमिति नराशंसम्।. M. Müller writes the second नराशंसम् with an *avagraha*. His foot-notes on pp. CCXV and CCXVI show that he did not notice that the word समास in X. 16 does not mean a compound but only a word which is divided by an *avagraha* in the Pada text; cp. Uvaṭa: समासांस्त्ववगृह्यागि पदानि. That is why he shows *avagraha* in नराशंसम्, though it is not supported by the MSS. (as he himself says) nor by the Pada text. Cp. Ath. Prāt. IV. 49, 50: देवताद्वन्द्वे च (नावग्रहः)। यस्य चोत्तरपदे दीर्घो व्यञ्जनादौ।.

X. 16. It is to be noticed that PP[1]P[2] all read समासान्तं (for समासांस्तु) in this Sūtra and explain it so in the Comm.

P. 320, l. 9. The reading समासांस् is probably a mistake for समासास्, otherwise तानि in the same line is quite superfluous.

X. 17. Both P[1] and P[2] (not P) read इति-पूर्वेष्वसंधानं in this Sūtra and also explain it so in the Comm.; cp. C[4] W, also M. Müller's edition of the Ṛg. Prāt., Introduction, p. 30.

P. 321, ll. 1-2. Thus the proper accentuation of स्वरिति स्वः would be स्व॒रिति॑ स्वः (or स्व॒रितिऽस्वः) and not स्व॒रिति॑ स्वः.

1. Cp. my Introduction (Oxford, 1922), p. 33.

X. 19. Another technical term for the *samayas* is गलितपदानि. It is to be noted that each and every repeated passage is not a समय. The name is given only to certain repeated Vedic passages which are defined in works dealing with the गलितपदानि.

X. 20. नकारस्योष्मवद्वृत्तम्. Cp. IV. 65-80.

प्रगृह्यस्य प्रश्लेषः. Cp. II. 55.

It is to be noticed that नकारस्य ऊष्मवद्वृत्तम् here refers to all the three cases of लोपरेफोष्मभाव of the final *n* dealt with in IV. 65-80.

It further shows that the underlying principle in all the three cases is the same, *i. e.*, treatment of *n* as an ऊष्मन्.

X. 22 (P. 323, l. 8). Cp. IV. 39, V. 55 and IV. 40.

P. 324, ll. 2-3. The परिग्रह in जुघुक्षतः takes place according to अन्तःपदं च येषां स्याद्विकारोऽनन्यकारितः (X. 7).

PATALA XI

XI. 3. The use of the word द्वियेनि in the sense of a diphthong is to be noticed. Instead of शमीध्वम्—स्यात् PP^1P^2 read *(sic)* समीगाव (-गव P^1P^2) इति अवसानं स्यात्।; cp. B^2B^n. On अधिगाइउ cp. P. S. VIII. 2, 107.

XI. 5. The reading पूर्वं (for पूर्वा) in this Sūtra, though against the balance of the manuscript evidence, is supported by the Comm. and also by the fact that उत्तरं in this and नतं in the preceding Sūtra are used in the neuter. Cp. also पदम् in XI. 7.

XI. 8. Cp. IV. 40, 94 and 98.

XI. 10. It is to be noticed that the word रक्त is here used in the sense of 'nasal quality' and not in its usual sense of 'a nasal sound'. गुण is used in the Pāṇinian sense; cp. P. S. I. 1, 2. आगम means 'appearance' and not 'an insertion' as usual. Cp also Mahā. I. 3,22: आगमौ गुणवृद्धी आतिष्ठते।.

It appears that the shorter text of the Comm. in B^3B^n and originally also in I^2 is not the original one. Probably it originated from the practice of abbreviating passages in MSS. by using some such mark of abbreviation as 'o'. Afterwards this mark also seems to have been omitted. P agrees, for the most part, with B^2 in reading the longer text of the same.

XI. 13. The reading पदं व्यवायि in this Sūtra, though against the balance of the manuscript evidence, seems to be the original one, because it is supported by such independent MSS. as W and 1[1], and because it is more natural[1]. The wrong reading seems to have arisen through the influence of the word पदव्यवेतं. PP[1], however, read पदव्यवायि.

XI. 14. With reference to लक्षणात् in the Comm. B[3] adds on the margin: लक्षणे शास्त्राश्रयः कारणम् ।

P. 332, l. 3. It is to be noticed that P is the only MS.[1] of Uvaṭa's Comm. which reads शकारश् after इति.

P. 332, l. 6. I have relegated शुनश्चिच्छेपं निदितं to the foot-notes, as it is not wanted here. It is struck out in I[2] and it appears that it was wanting in the MSS. used by Reg. and M. M.

XI. 15 (P. 332, l, 15). Instead of तदा p reads ततः which is evidently a better reading.

XI. 17. A comparison of the variants with respect to the Comm. of this Sūtra will show the composite origin of B[2] which has mixed up the readings of B[3] etc. with those of Reg. etc.

XI. 25. The words सहेतिकाराणि etc. being in the nominative case (cp. सोष्मवान्), the gender in समासम् is obviously irregular; cp. समास इति p. 339, l. 2.

1. Cp. also Appendix I.

On the curious expression सोष्मवान्[1] in the Sūtra cp. Introduction, p. 23. The reading चोष्मवान् is certainly better, but is not supported by any MS. (or by B^n) of Uvaṭa's Comm. except P, which, together with P^1P^2, reads चोठमवान् (orच उष्मवान्) in the Sūtra as well as in the Comm. But taking into consideration the corrupt state of the Comm. of this Sūtra (see below) in $B^3B^2I^2B^n$ (not in P) it is likely that the original reading was चोष्मवान्. On the other hand, it is also possible that P here, as in some other places, has been influenced by the MSS. of the P. Vṛ.

The reading-योगं (also in PP^1 P^2) seems to be the original one, because a long syllable is required by the metre which is throughout regular in this Paṭala with only one exception : दूणाश- for दूणश-in XI. 40.-योगं seems to have been corrected to-योग-because the latter gives a better construction.

P. 338, ll. 11-12. The passage तेषु to आपद्यते is according to P excepting गकारादिम् (for घकारादिम्) which I have adopted from P^1. It will be noticed that the passage is more or less corrupt in $B^2B^3I^2$ and B^n.[2]

P. 338, ll. 16-17. On the Comm. स्त इति स्तः। etc. cp. M. Müller. It is not correct to say that स्तः does not occur in the Pada text with इति ; cp. ṚV. (Pada text) I. 61, 8. P (also P^1) reads (instead of स्त इति स्तः। स्विति सु।) वसू इति वसू।.

1. Or, can we not take it as सः + ऊष्मवान् ? Cp. सैष दाशरथी रामः.

2. Cp. Appendix I.

It seems to me that, in view of the difficulty that स्विति सु is not really a case of सहेतिकाराणि but comes under the heading बहुक्रमे मध्यगतानि यानि च, the original reading here should be taken as स्विति सु। स्त इति स्तः। (cp. B^2 and Reg.). In that case स्विति सु, even though not a case of सहेतिकाराणि, will supply a reply to किं कारणम्, and स्त इति स्तः will illustrate सहेतिकाराणि. It is also possible that स्त इति स्तः originally did not occur at this place[1]. In that case it must be assumed that either the same or another example of सहेतिकाराणि together with its explanatory passage occuring before समास इति (p. 339, l. 2) is omitted in the MSS.

P. 339, ll. 1-2,5. In spite of the condition अन्तःपदस्थैः mentioned in V. 20, it is not at all clear why Uvaṭa here refers to this Sūtra for cerebralization in स्त इति स्तः, स्विति सु, and स इति सः. For the first two cases he should have referred to V. 12 and V. 5 respectively; but cp. Reg. and XI. 32.

P. 339, l. 16. अस्यैवापरा योजना—The difference between the two interpretations as given by Uvaṭa may be brought out in the following words: प्रथमयोजनायां 'पदे या प्रकृतिर्दृष्टा तां प्रदर्शयेत्' इत्यस्य प्रतिपाद्यत्वम्। परिग्रहेणेति स्वर्यादापद्यते। द्वितीययोजनायां 'परिग्रहेण तेषां पदानां पदतां प्रदर्शयेत्' इत्यस्य अथवा केवलं परिग्रहस्यैवं प्रतिपाद्यत्वम्। I prefer the latter interpretation, mainly because it agrees with X. 7-9. As regards X. 20-22, they correspond to XI. 36-43; cp. also M. M. and Reg.

1. Cp. Appendix I.

XI. 33. In this Sūtra as well as in its Comm. I have adopted वान्यतरेण (for चान्यतरेण) against the balance of the manuscript evidence, because it is required by the context. The wrong reading seems to have arisen through the similarity of writing च and व in the older MSS.; cp. note on VIII. 18. In the Comm. B^n reads consistently वा, while the reading in I^2 is doubtful. It might be taken as वा- or चा-.

P. 343, l. 15. Instead of the word निमित्तहेतोः (found in $B^3I^2B^2B^n$ and Reg.) P and P^1 read कस्य हेतोः.

P. 346, l. 1. The passage आ त्वेता नि is given in the Pada text as आ । तु । आ । इत । नि ।.

P. 349, ll. 5-7. The passage महाप्रदेशमिति to उक्तः is given in P as follows :—(*sic*) महाप्रदेशमिति । महानयं प्रदेशः । यत्प्रतिकठ्यं चास्य ग्रहणं सर्वाणि हि शास्त्राणि प्रतिकठं पठ्यंते । सर्वशास्त्रार्थं प्रतिकंठस्य विधिरुक्तः ।. P^1P^2 read it : (*sic*) महाप्रदेशमिति प्रतिकंठग्रहणं । सर्वाणि हि शास्त्राणि प्रतिकंठमुपदिश्यते (-श्यंते P^2) ॥ सर्वशास्त्रार्थं प्रतिकंठमुक्तमिति प्रतिकंठ वास्य विधिरुक्तः ।.

XI. 44 (p. 250, ll. 5-6). P agrees with I^2 in reading : न पूर्वकारितं विकारम् ।.

P. 250, ll. 8-9. The reading -द्यगतस्य (found also in P) or -द्यगस्य is obviously wrong and seems to be a mistake either for -द्यस्य or for -दिगतस्य (or -दिगस्य); cp. अन्तगताद्ययोः in the Sūtra.

XI. 45. On the adoption of वा- (for चा-) in the Sūtra as well as in the Comm. cp. note on वान्यतरेण in XI. 33. According to M. M. वा- was the

reading also in his MS. a, both in the text as well as in the Comm. Reg. reads वा- in the text and it appears that the same reading was found in the Comm. in the Paris MS. In I^2 it is doubtful whether it is वा- or चा-. P, however, reads चा-in both the cases.

P. 350, l. 16. The passive form क्रियते in the midst of such active forms as विवचन् and अकुर्वन् is rather strange.

The misprint संदधत् should be corrected to असंदधत्.

XI. 46 (p. 351, ll. 7-8). With reference to नते रेफस्य च निवृत्तौ a marginal note in B^3 reads : नतिमिति सूत्रेण नतेः, परेष्वघोषेष्विति सूत्रेण रेफस्य च निवृत्तौ कृतायामित्यर्थः.

P. 351, l. 13. The reading दिवः पृथिव्याः (for दिवःपृथिव्योः) as adopted by Reg. is wrong, as it, not being a compound, will not require any परिग्रह.

XI. 53. The accentuation of the passage हंसि न्यृ॒त्रिणम् (ṚV. VIII. 12, 1) in the Pada and Krama is respectively as follows :—हंसि । नि । अ॒त्रिणम् । and हंसि नि । न्यृ॒त्रिणम् ।. Cp. III. 13.

XI. 54. The accentuation of the two Vedic passages (ṚV. V. 35, 3 and IX. 86, 24), given in the Comm., in the Saṁhita, Pada, and Krama texts, may be respectively shown as follows :—

(1) आ तं॑ऽवं : ।; आ । ते । अवः ।; आ ते॑ । तेऽवं : ।

(2) त्वां सो॑म॒ पव॑मानं स्वा॒ध्योऽनु॑ ।; त्वाम् । सो॒म॒ । पव॑मानम् । सु॒ऽआध्य॑ : । अनु॑ ।; त्वां सो॑म । सो॒म॒ पव॑मानम् । पव॑मानं स्वा॒ध्यः । स्वा॒ध्योऽनु॑ ।.

XI. 55. The accentuation of the two Vedic passages (ṚV. I. 8, 1 and X. 15, 5), quoted in the Comm., in the Saṁhitā, Pada, and Krama texts, may be respectively shown as follows :—

(1) एन्द्र॑ सान॒सिम् । ; आ । इ॒न्द्र॒ । सान॒सिम् । ; एन्द्र॑ । इ॒न्द्र॒ सान॒सिम् ।.

(2) ब्रु॒व॒न्तु ते॑ऽवन्तु । ; ब्रु॒व॒न्तु । ते । अ॒व॒न्तु ।; ब्रु॒व॒न्तु ते । ते॑ऽवन्तु ।.

The second element in the combination ते॑ऽवन्तु being unaccented, it is clear that the phrase cannot be taken as an illustration of the second part of this Sūtra, as Prof. M. Müller has wrongly tried to do. The reading अवंस्त्वित्युदात्तेन (for अवन्त्वित्यनुदात्तेन) in the extract from the Comm. given by M. M. is not supported by any MS. and is probably his own invention. The phrase, therefore, should be taken as an illustration of the शाकलविधान[1] referred to in the Comm. of the same Sūtra. As for the second part of the Sūtra, which is identical with the preceding Sūtra (54), Uvaṭa simply says : अनियतो यदावर इत्येतस्य पूर्वसूत्रे निर्दिष्टमेवोदाहरणम्.

P. 355, ll. 9—12. The passage यद्येवं पूर्वस्याय शेषः —ख्यापनार्थम् may be explained as follows. It means that the second part (अनियतो यदावरः) being not new and meaning practically the same as the preceding Sūtra (54), the first part of this Sūtra becomes only a part or continuation (शेषः) of the

1. Cp. foot-note (शाकलविधानस्योदाहरणम्) from B^a and B^3 in my edition, which finally confirms the view set forth here.

previous Sutra. If so, why should it be separated from the previous Sūtra ? The answer is that it implies that even in case of उदात्तपूर्वे नियतस्वरोदये there are instances (as शाकले विधाने) where there is, not only परो विलोपः, but also पूर्वो विलोपः. Thus, according to the Comm., this Sūtra is to be construed in some such way : (1) उदात्तपूर्वे नियतस्वरोदये परो विलोपः (तथा) अवरः (अपि विलोपः) and (2) अनियतो यदा (तदा) अवरः ।.

XI. 56. Saṁhitā form:—सोतारं ओण्योऽ३ रसम् (ṚV. XI. 16, 1)

Pada form:—सोतारः । ओण्योः । रसम् ।

Krama text:—सोतार ओण्योः । ओण्योऽ३ रसम् ।.

IX. 57. The accentuation of the Vedic passages quoted by the Comm. may be shown, in the Saṁhitā, Pada and Krama texts respectively, as follows :—

(1) उत देवा अवहितम् (ṚV. X. 137, 1) ; उत । देवाः । अवऽहितम् । ; उत देवाः । देवा अवहितम् ।.

(2) पुरू पुरुभुजा यत् (ṚV. V. 73, 1) ; पुरु । पुरुऽभुजा । यत् । ; पुरू पुरुभुजा । पुरुभुजा यत् ।.

(3) वाचं वदता वदद्भ्यः (ṚV. X. 94, 1) ; वाचम् । वदत । वदत्ऽभ्यः । ; वाचं वदत । वदता वदद्भ्यः ।.

XI. 58.

Saṁhitā text—प्र ण इन्दो महे (ṚV. IX. 44, 1) .

Pada text—प्र । नः । इन्दो इति । महे ।

Krama text—प्र णः । न इन्दो । इन्दो महे ।

XI. 59. The accentuation of the Vedic passage इमं मे etc. (RV. X. 75, 5) is shown below :—

Saṁhitā text—इमं मे गङ्गे यमुने सरस्वति शुतुद्रि स्तोमम् ।.

Pada text—इमम् । मे । गङ्गे । यमुने । सरस्वति । शुतुद्रि । स्तोमम् ।.

According to this Sūtra the Krama would include all these words into one group.

P. 358, l. 18. Correct सरस्वती to सरस्वति.

XI. 60. It is to be noticed that of all the text and Comm. MSS. including PP[1] only C[1]C[3]B[3] have the correct reading न रूपं (for -नुरूपं) in the Sūtra. The wrong reading has also partly influenced the Comm. in all the MSS. except B[3] ; cp. p. 359, l. 6. But that Uvaṭa must have adopted न रूपं is proved by the words रूपं न लभते (found in all the Comm. MSS.) occurring twice in the last two lines of the Comm. of this Sūtra.

P. 359, l. 9. The accentuation of तेऽवदन् in the Saṁhitā text etc. is as follows :—

तेऽवदन् । ; ते । अवदन् ।; तेऽवदन् । त इति ते ।

P. 359, l. 10. Correct नु इत्था to नू इत्था.

XI. 61. For an almost similar use of अधि with the ablative, cp. also XIV. 64, XVI. 5, XVII. 6.

P. 360, l. 6. The accentuation of आरैक्पन्थाम् in the Saṁhitā text etc. is as follows : आरैक्पन्थाम् । ; अरैक् । पन्थाम् ।; आरैक्पन्थाम् । अरैगित्यरैक् ।.

P. 360, l. 12. In view of the reading अतोऽधि in the Sūtra, the reading अतोऽपि in this line seems to be a corruption of अतोऽधि[1].

XI. 66. पुराप्रसिद्ध्याश्रय- would be a better reading if supported by the manuscript evidence[2]; cp. पुराप्रसिद्धेः (XI. 69).

P. 363, l. 17. The reading अन्यतमस्मिन् which is found practically in all the MSS. is against grammar, as the word अन्यतम is not a सर्वनामन्. Probably Uvaṭa himself is responsible for the mistake. Cp. अन्यतमत् as a variant for अन्यतमं in the Comm. on II. 12. In view of this mistake the original reading there too is probably अन्यतमत्.

P. 364, ll. 4-5. In view of the very conflicting manuscript evidence I am very doubtful as to the correct reading of this stanza.

XI. 67. Instead of असिध्यतः and प्रसिध्यतो in the Sūtra P^1 reads असिद्धतः and प्रसिद्धतो respectively ; cp. B^3.

XI. 70 (p. 366, l. 16). Though $B^2B^3I^2$ and B^n all read पश्चालेन, I have corrected it to पाञ्चालेन; cp. p. 362, l. 12.[1]

1. Cp. also Appendix I.
2. But cp. Appendix I.

P. 367, ll. 1-2. The stanza प्रगाथे etc. in a different form (प्रागाथेन पुरादानं दृष्ट्वा क्रुद्धो महामुनिः for the first line) is quoted in C. V. Bh., p. 23.

XI. 71, Cp. Ath. Prāt, IV. 108-109 : क्रमाध्ययनं संहितापददार्ढ्यार्थम् । स्वरोपजनश्चादृष्टः पदेषु संहितायां च ।

PAṬALA XII

XII. 1. The MSS. are not consistent in showing the *avagraha* in the single *avagṛhya* words given as examples of XII. 1-15. That the Sūtras refer to words occurring in the Pada text—not in the Saṁhitā text—is clear from XII. 16. I have shown the *avagraha* only in those cases where it is necessary for showing the application of a Sūtra.

P. 368, ll. 7-10. Cp. N. Śikṣā II. 5, 1.

XII. 16 (p. 373, l. 15). उदाहरणं भवति (also found in P^1, but omitted in P) which is found only in B^n is undoubtedly the proper reading, as it is required by the context. That this is the original reading is shown by the fact that most of the MSS. add the same in the beginning of the next Sūtra's Comm., where it is quite out of place and must have arisen from the reading given on the margin.

XII. 17. Cp. Ni. I. 1: तद्यान्येतानि चत्वारि पदजातानि नामाख्याते चोपसर्गनिपाताश्च तानीमानि भवन्ति।; Vāj. Prāt. VIII. 52; Ath. Prāt. I. 1; Ar. Ś. II. 10, 28.

P. 374, l. 1. P reads उदाहरणं भवति before नाम; but it is omitted in P^1.

XII. 18. Cp. Ni. I. 1: सत्त्वप्रधानानि नामानि।; Bṛ. D. I. 42; Ar. Ś. II. 10, 28: तत्र नाम सत्त्वाभिधायि.

XII. 19. Cp. Ni. I. 1: भावप्रधानमाख्यातम्।; Bṛ. D. I. 44, 45; Ar. Ś. II. 10, 28: अविशिष्टलिङ्गमाख्यातं क्रियावाचि-

In view of the importance of the various readings of सधातु in this Sūtra, I give below the Sūtra and its Comm. from P and P^1 :—

P: (*sic*) तदाख्यातं येन भावं स्वधात्रु : । तदाख्यातमित्युच्यते । येन शब्देन वं अभिदधाति। वक्ता । भावं क्रियामित्यर्थः । स एव धातुरित्युच्यते । हतं नुदेथां etc.

P^1: (*sic*) तदाख्यातं येन भावं सधातुं । तदाख्यातमित्युच्यते । येन शब्देन सहधातु नाम अभिदधाति वक्ता भावं क्रियमित्यर्थं । न्योषतं हतं नुदेतां etc.

It is clear from these extracts as well as from the foot-notes on the Comm. of this Sūtra that the reading सधातु is supported by all the Comm. MSS. except P. The addition of स एव च धातुरित्युच्यते in B^2 is obviously a later accretion, as the word सधातु is already explained in it by सधातुना. The reading सधातु is also supported by the general usage of the word धातु in the sense of 'a root' in this Prātiśākhya (cp., for instance, VI. 21, XIV. 44) as well as in other works. Cp., however, Bruno Liebich, *Zur Einführung in die indische einheimische Sprachwissenschaft* II. §§ 25, 36.

XII. 20-21. Cp. Ar. Ś. II. 10, 28. क्रियाविशेषिताः (or-विशेषकाः) प्रादय उपसर्गाः । अव्ययाश्चादयो निपाताः ।

XII. 21. The Comm. of this Sūtra as found in P and P^1 P^2 is given below :—

P. (*sic*) इतरे कतरे नामाख्यातोपसर्गेभ्योऽन्ये निपाता वेदितव्याः । अस्मां च तांश्च ।

P^1 and P^2 (*sic*) इतरे कतरे नामाख्यातोपसर्गेभ्यः इतरे अन्ये (-न्वे P^1) निपाता (-पातादिता P^1) वेदिततव्याः। अस्मान्। एतां। उभा। वा। घा। सास्य। वां। आवां। वा। अपां। दूतं। नूनं। अस्वद्दे। कुवित्। शकत् (। P^1) अथातः। अथ। अथो अरिष्टतातये। विष्णोर्नु (नु P^2) कं। अन्यश्चेन्नाभिगछति। सहोजा तां ह्यित् (। P^2) गर्भं इत्येवमादयः। मा(वा- P^2)दयस्व इत्येव-(-वव-P^2) मादयः।

The Comm. in B^3 etc. being more or less corrupt I have adopted the same according to I^2 etc.[1] At the same time it appears that the Comm. as found in B^3 etc. is perhaps the original one. Otherwise, it is not clear why this corrupt passage should have been adopted in B^3 etc. from MSS. like P^1 P^2 of the Pārṣadavṛtti. Probably it was the corrupt state of the original Comm. which led a later redactor to change it to the simpler reading as found in I^2 etc.

XII. 25. This stanza, exactly in the same form, is found in Vāj. Prāt. VIII. 54-55.

XII. 26. On this stanza cp. Bṛ. D. II. 90 and 93 :—

ऊनानां पूरणार्था वा पादानामपरे क्वचित्।
मिताक्षरेषु ग्रन्थेषु पूरणार्थास्त्वनर्थकाः॥
इयन्त इति संख्यानं निपातानां न विद्यते।
वशात्प्रकरणस्यैते निपात्यन्ते पदे पदे॥

1. Cp. also Appendix I. This comparison will also show that the best reading for the Comm. according to B^3 etc. is that which is given on the margin in Ber. 394.

PATALA XIII

XIII. 1. Cp. Ā. Śikṣā I. 1; R. T. I. 1; P. Śikṣā 6-7, 9; Tait. Prāt. II. 2, 4-5.

XIII. 3. Cp. Tait. Prāt. II. 7.

XIII. 5. कतराणाम्, found practically in all the MSS., is obviously a mistake for कतरेषाम्.

XIII. 9-11. Cp. Mahā. I. 1, 10: स्पृष्टं स्पर्शानां करणम्। ईषत्स्पृष्टमन्तःस्थानाम्। विवृतमूष्मणाम्। ईषदित्येवानुवर्तते। स्वराणां विवृतम्। ईषदिति निवृत्तम्।.

XIII. 13. Cp. P. Śikṣā 6, 9.

P. 382, l. 1. Cp. P. Śikṣā 9-10 :—

सोदीर्णो मूर्ध्न्यभिहतो वक्त्रमापद्य मारुतः।
वर्णाञ्जनयते तेषां विभागः पञ्चधा स्मृतः॥
स्वरतः कालतः स्थानात्प्रयत्नानुप्रदानतः।
इति वर्णविदः प्राहुर्निपुणं तन्निबोधत॥

P. 382, l. 19. It is to be noticed that the printed editions of the Tait. Prāt. read करणविन्ययात् for करणविभ्रमात्.

XIII. 15-20. On these Sūtras cp. the following passage which is quoted in the Comm. on the Ath. Prāt. I. 10 (see pp. 346 and 591 of Whitney's edition) :—

सस्थानैरूष्मभिः पृक्तास्तृतीयाः प्रथमाश्च ये।
चतुर्थाश्च द्वितीयाश्च संपद्यन्त इति स्थितिः॥
अपर आह। चतुर्थो हकारेणेति।
पञ्चैव प्रथमान् स्पर्शानाहुरेके मनीषिणः।
तेषां गणोपसंचयादान्यभाव्यं प्रवर्तते॥

जिह्वामूलीयशपसा उपध्मानीयपञ्चमाः ।
एतैर्गुणैः समन्विता द्वितीया इति तान् विदुः ॥
त एव सह घोषेण तृतीया इति तान् विदुः ।
ऊष्मणा च द्वितीयेन चतुर्था इति तान् विदुः ॥
प्रथमाः सह घोषेण यदा स्युरनुनासिकाः ।
तानाहुः पञ्चमान् स्पर्शांस्तथा वर्णगुणाः स्मृताः ॥

XIII. 19. Cp. Tait. Prāt. II. 11: भूयान् प्रथमेभ्योऽन्येषु.

On the quotation प्रथमद्वितीयाः etc., ascribed to the Padakāra here by Uvaṭa, cp. Ā. Śikṣā IV. 2-5, Mah on I. 1, 9.

XIII. 27 (P. 389, l. 2). All the Comm. MSS. (also P) read प्रयोजनं मृग्यमुदाहरणम्. This addition of उदाहरणम् to मृग्यम् being obviously a mistake, I have relegated the same to the foot-notes; cp. also M. M. and Reg.

XIII. 29. The Comm. असंदिग्धान्—व्याख्यातव्यः (also in P) suggests that Uvaṭa may have read the stanza असंदिग्धान् etc. (III. Stanza 18) also here in the text. But no trace of it is to be found in any of the text MSS. It is however noteworthy that the above passage is wanting in p^1.

XIII. 30. On the word समापाद्य cp. Ath. Prāt. IV. 117, 124-125, as well as XIII. 31, below.

My translation of this Sutra is rather different from that of Prof. M. Müller. In the first place, he seems to translate समापाद्यानि as predicatively, while I translate it as an attribute. A reference to अन्तःपदं तु सर्वत्रैव in IV. 41 will

confirm my standpoint. Secondly, he takes पूर्वपद्यौ as referring, not to the words अज्ञःपाः and दुःप्र themselves, but only to their first parts. The Comm. पूर्वपद्याविति किम् etc., however, shows clearly that he is wrong in this respect. Cp. also the Comm. on I. 62.

XIII. 31. Cp. M. Śikṣā 108:

पत्वणत्वमुपाचारो दीर्घीभावस्तथैव च ।
यस्मिन्पदे निपद्यन्ते तत्समासा(?-पा)द्यलक्षणम् ॥

XIII. 32-33. Cp. Whitney on Tait. Prāt. I. 34, where his statement with regard to the Ṛg. Prāt. is obviously wrong in view of these two Sūtras.

XIII. 34-35. Cp. S. Kaum. on अकः सवर्णे दीर्घः (P. S. VI. 1, 101), and its commentary (L. Śekhara) by Nāgeśa. Cp. also Mahā.: यत्तद्देफात्परं भक्तेः (on the Pratyāhāra-sūtrās : एओङ् । ऐऔच्) and योऽसौ लृकारे लकारस्तदाश्रयः प्रतिषेधो भविष्यति.....योऽसौ ऋकारे रेफस्तदाश्रयं णत्वं भविष्यति (on P. S. I. 1. 9). See also Mahā. and Pada-m. on P. S. VIII. 4, 1.

XIII. 36. A marginal note in B^3 reads : अन्ते पदान्ते तिष्ठतीत्यन्तस्थः । तदितरोऽनन्तस्थः । पदमध्ये वर्तमान इत्यर्थः ।

XIII. 38 (P. 393, l. 15). संधितव्यानि, though supported by MSS. and B^n, is obviously a wrong reading[1].

---

1. Cp. also appendix I. It is to be noticed that G^2 reads संधिभव्यानि for संधितव्यानि.

P. 394, ll. 1-2. Instead of कण्ठ्योष्ठ्ययोः P reads कण्ठ्योष्ठ्योः. ष्ठ being obviously a mistake for -ष्ठ्य- in all the MSS. and B^n, I have corrected the former to the latter.

XIII. 39-40. Cp. Mahā. I. 1, 9: एवमप्यवर्णस्य एङोश्च सवर्णसंज्ञा प्राप्नोति। प्रश्लिष्टावर्णावेतौ। अवर्णस्य तह्यैचोश्च सवर्णसंज्ञा प्राप्नोति। विवृततरावर्णावेतौ।; and I. 1, 48: इमावैचौ समाहारवर्णौ। मात्रावर्णस्य मात्रेवर्णोवर्णयोः।.....ऐचोश्चोत्तरभूयस्त्वात्।...भूयसी मात्रेवर्णोवर्णयोरल्पीयस्यवर्णस्य। Cp. also Mahā. on VIII. 2, 106.

P. 394, ll. 8-9. On the reading अ ई ऐ। अ ऊ औ, adopted by me in preference to those given in the foot-notes, cp. the Comm. on XIII, 41: इवर्णोवर्णयोर्भूयसी मात्रा। अल्पीयस्यवर्णस्य।.

XIII. 40. In my translation of this Sūtra I have followed the second interpretation of Uvaṭa. It is to be preferred to the first interpretation which, though quite natural, is based on the irregular Sandhi in अवरेऽपृथक्श्रुती.

XIII. 41. Cp. Tait. Prāt. II. 26-29: अकारार्धमैकारौकारयोरादिः। संवृतकरणतरमेकेषाम्। इकारोऽध्यर्धः पूर्वस्य शेषः। उकारस्तूत्तरस्य।.

XIII. 42. Cp. Tait. Prāt. XXII. 11-12: मन्द्रमध्यमतारास्थानानि भवन्ति। तत्रैकविंशतिर्यमाः।, also XXIII. 10-11: उरसि मन्द्रं कण्ठे मध्यमं शिरसि तारम्। मन्द्रादिषु त्रिषु स्थानेषु सप्त सप्त यमाः।; and P. Śikṣā 7-8; N. Śikṣā I, 1, 7.

P. 396, ll. 1-2. Cp. Mahā. I, 2, 29-30: समाने प्रक्रम इति वक्तव्यम्। कः पुनः प्रक्रमः। उरः कण्ठः शिर इति।.

P. 396, l. 3. Cp. Śaṅ. Ś. VIII. 14, 1 : मन्द्रया वाचा प्रातःसवनम् ।.

XIII. 44. Cp. N. Śikṣā I. 1, 12 and I, 2, 5.

P. 396, l. 12. Whitney adopts कृष्ट (for कुष्ट) in Tait. Prāt. XXIII. 12. But the reading कुष्ट is supported, not only by the N. Śikṣā, but also by the other editions of the Tait. Prāt.

XIII. 48. Cp. Mahā. I. 1, 70 : ये हि द्रुतायां वृत्तौ वर्णास्त्रिभागाधिकास्ते मध्यमायाम् । ये मध्यमायां वर्णास्त्रिभागाधिकास्ते विलम्बितायाम् ।

XIII. 49. This stanza occurs in the same form also in Y. Śikṣā 54 and N. Śikṣā 1. 6, 21; cp. also M. Śikṣā 3-6.

XIII. 50. This stanza occurs in the same form also in L. Śikṣā VIII. 9. For other readings of the same cp. Y. Śikṣā 15-16, P. Śikṣā 49, and M. Śikṣā 138.

The reading द्विमात्रां which I have adopted according to the Comm. MSS. is not supported by any text MS.

PAṬALA XIV

XIV. 1. On faults in pronunciation cp. Mahā. (Āhnika I, p. 13) : आकृत्युपदेशात्सिद्धमिति चेत्संवृतादीनां प्रतिषेधो वक्तव्यः। के पुनः संवृतादयः। संवृतः कलो ध्मात एणीकृतोऽम्बूकृतोऽर्धको ग्रस्तो निरस्तः प्रगीत उपगीतः क्ष्विण्णो रोमश इति। अपर आह।

ग्रस्तं निरस्तमविलम्बितं निर्हत-
मम्बूकृतं ध्मातमथो विकम्पितम्।
संदष्टमेणीकृतमर्धकं द्रुतं
विकीर्णमेताः स्वरदोषभावनाः॥ इति

अतोऽन्ये व्यञ्जनदोषाः।

Cp. also Ch. Up. II. 22, 5 :—सर्वे स्वरा घोषवन्तो बलवन्तो वक्तव्या इन्द्रे बलं ददानीति, सर्वं ऊष्माणोऽग्रस्ता अनिरस्ता विवृता वक्तव्याः प्रजापतेरात्मानं परिददानीति, सर्वे स्पर्शा लेशेनानभिनिहिता वक्तव्या मृत्योरात्मानं परिहराणीति।

Cp. also P. Śikṣā 31—35.

P. 399, l. 17. The reading स्थानकरणेऽपकृष्टे given by Reg. is based on wrong Sandhi which is probably due to himself.

P. 399, l. 21. The reading व्यासोऽविवेकः is supported by B^3 and M.M. B^2 reads व्यासो अविवेकः. B^nI^2, like Reg., have व्यासो विवेकः. As व्यास is generally opposed to समास, the proper reading, I think, would be व्यासो विवेकः.

P. 400, l. 5. विलम्बितेन though supported by a majority of MSS. does not seem to be the original reading here. The reading विलायितेन given by Reg.[1] is preferable and is an appropriate translation of सुषिरेण.

1. Cp. also Appendix I.

P. 404, l. 7. इत्येकोऽर्थः probably means इत्यनर्थान्तरम्.

XIV. 30 (p. 405, l. 16). As would appear from the foot-notes, the MSS. of Uvaṭa's Comm. and B^n read कण्ठ्य-for कण्ठ-. I have corrected the same according to P^1 which reads कण्ठ-(also found in the Tait. Prāt.).

P. 405, l. 16 and P. 406, ll. 1-2. The quotation: उदय–विसर्जनीयः being more or less corrupt in all the MSS. (also in B^n and P^1) I have corrected the same from the Tait. Prāt. II. 47-48 where it occurs and which is evidently referred to here as शास्त्रान्तर by Uvaṭa. The omission of the words : हकार—सस्थानो is evidently a case of *omissio ex homoeoteleuto* and must be due to the occurrence of the same word सस्थानो twice in the passage.

P. 406, ll. 5-6. It is not clear as to who are referred to here as एकेषाम् by Uvaṭa. None of the other Prātiśākhyas, as far as I can say, prescribes an insertion of a Yama in cases like अस्मे or विष्णुः. The only breathing after which a nasal sound (variously called as *nāsikya* or Yama) is allowed by the Ath. Prāt. (cp. I. 100 : हकारान्नासिक्येन) or the Tait. Prāt. (cp. XXI. 14 : हकारान्नणमपरान्नासिक्यम्) is *h*. That insertion also is a fault according to the Ṛg. Prāt.; cp. XIV. 35 : ऊष्माणं वा घोषिणस्तत्प्रयत्नम्. Cp. also Vāj. Prāt. IV. 161.

XIV. 36. I have adopted the reading अविक्रमा (for अविक्रमान्) in this Sūtra against the

balance of the manuscript evidence, because it is supported by the Comm. as well as by the context ; cp. XIV. 33. On the interpretation of this Sūtra cp. M. M.

XIV. 37. Following M. Müller and Regnier I also have, both in the text as well as in the Comm., corrected परिपातयन्ति to परिपादयन्ति. It is very strange that the mistake is common to all the text MSS. (including W) as well as to the MSS. of Uvaṭa's Comm. (including P). It is interesting, however, to note that P^2 reads परिपादयन्ति in the text as well as in the commentary. P^1 omits the word in the text but agrees with p^2 in the commentary. Cp. also the note on IV. 72. Cp. also IV. 15, 23 ; V. 25 and XV. 12 where the word परिपन्न derived from the same root is used in the sense of Anusvāra in place of *m*.

P. 409, l. 11. It is to be noticed that both P^1 and P^2, like B^n, give असर्जि रथ्येा यथा as the example for the word रथ्यः.

XIV. 47. I preferred the reading अत्के to अख्यद्, because I thought that the latter reading was out of place here on account of the condition अयकारः in the Sūtra. But if that is so, it would be difficult to explain how that reading, found in some of the oldest MSS., has arisen at all. I am now inclined to think that अख्यद्, not अत्के, is really the original reading. In view of Sūtra VI. 55 : क्शातौ खकारयकाराउ एके, if we take अख्यत् as derived from the root क्शा, it obviously comes within the

scope of this Sūtra and can serve as one of its examples. It would appear that this idea did not strike either M. Regnier or M. Müller. The original emendation of अखयद् to अत्के seems also due to the non-realization of the above fact.

P. 414, ll. 6-7. अयं—द्रष्टव्यः—This remark refers to सम्वारन् which consists of the three words सम् । उ । आरन्. Instead of this passage B^n reads: अर्धवशेनायं पादः । वृत्तवशेन तु (=तु) रेक्गः (=रेक्णः) समित्यादिः पादः । अयं वृत्तवशेन पादैकदेशो द्रष्टव्यः ।.

XIV. 54. To illustrate, respectively, the three alternative explanations of this Sūtra, given in the Comm., B^3 reads on the margin : (*sic*) तँङ्घन्ति । तङ्ँ घ्न । तँ घ्नंन्ति.

XIV. 55. It must be noticed that both P and P^1 read परक्कमं in the Sūtra as well as in the commentary[1]. The reading परिक्कमं does not seem to be the original one, because, had it been so, it being used here for the first time must have been explained by Uvaṭa.

XIV. 58. It seems that Uvaṭa must have taken the word विक्कमणं in the Sūtra as विक्कमणं[1] and not as अविक्कमणं, because even those MSS. which read अविक्कमणं in the Comm. do not do so consistently, showing thereby that the latter reading in the Comm. is a later alteration. Moreover, विक्कमणं is by itself sufficient to give the meaning of द्विर्वचनाभावः.

1. Cp. also Appendix I.

XIV. 62 (p. 423, ll. 8-9). With the Comm. पादमात्रा—इत्यर्थः cp. Uvaṭa on II. 4. The reading found in B^2 and M. M. (a) seems to contradict the view given in the Comm. on II. 4; cp. उभयतोदीर्घा पादोनमात्राकाला. Cp. also the view referred to the वृत्ति in the foot-notes there.

P. 423, ll. 16-17. For the stanza cp., besides M. Śikṣā 97, also Y. Śikṣā 93 and N. Śikṣā I.6, 11.

XIV. 63. On this Sūtra cp. Mahā. I. 1, 39: नहि दोषाणां लक्षणमस्ति.

XIV. 64. The readings धर्मः, युक्तेन, प्रतिपत्रा, and -दर्शी which I have adopted against the balance of the manuscript evidence are obviously required by the context and as such seem to be the original.[1]

XIV. 65, The literal translation as I have given of this Sūtra is as vague as the Sūtra itself. Moreover, the translation of करणावस्थया as 'in the same position' also seems to be doubtful. Probably the Sūtra means that while pronouncing the vowels one should begin from the position of *a*.

XIV. 65, 66. The Comm. of these two Sūtras as it stands does not seem to be quite satisfactory. The Comm. given for S. 65 is probably an interpolation. If that is so, S. 66 can be taken as a part of S. 65, in which case the Comm. given

1. Cp. also Appendix I.

for S. 66 will refer to both the Sūtras and will appear to be quite satisfactory.[1]

XIV. 69. There is no doubt that the reading सैतेन शास्त्रैनं in the Sūtra which is supported by some of the older MSS. as well as by P[1] is the original one. The Comm. is obviously in favour of it; cp. शास्त्रैनं विशिष्यते. The reading सैतेन शास्त्रेण which is found in P and in some other MSS. is obviously wrong, as it is wanting in a negative word which is necessary here. The impossibility of this reading must have given rise to the comparatively modern reading नैतेन शास्त्रेण, which is, first of all, not supported by the Comm. Secondly, शास्त्रेण in that case will refer to the objection raised in the the preceding Sūtra—a sense which is contrary to all the usage of the word.

---

1. Cp. also Appendix I.

PAṬALA XV

XV. 1—4. Cp. G. Dh. I. 52—53 and 58—60 : पाणिना सव्यमुपसंगृह्यानङ्गुष्ठमधीहि भो इत्यामन्त्रयेत गुरुम् । तत्र चक्षुर्मनाः । गुरोः पादोपसंग्रहणं प्रातः । ब्रह्मानुवचने चाद्यन्तयोः । अनुज्ञात उपविशेत्प्राङ्मुखो दक्षिणतः शिष्य उदङ्मुखो वा ।

Cp. Ā. Dh. I. 2, 6, 24—25 : एकाध्यायी दक्षिणं बाहुं प्रत्युपसीदेत् । यथावकाशं बहवः । and I. 3, 10, 15 and 17—18: गुरुसन्निधौ चाधीहि भो इत्युक्त्वाधीयीत । उभयत उपसंग्रहणमधिजिगांसमानस्य चाधीत्य च । अधीयानेषु वा यत्रान्यो व्यवेयादेतमेव शब्दमुत्सृज्याधीयीत ।

XV. 5. Cp. Vāj. Prāt. II. 51 : प्रणवश्च (= सर्वोदात्तस्त्रिमात्रश्च भवतीत्यर्थः) ; Tait. Prāt. XVIII. 1—7 : ओकारं तु प्रणव एकेऽर्धतृतीयमात्रं ब्रुवते । उदात्तानुदात्तस्वरितानां कस्मिंश्चिदिति शैत्यायनः । धृतप्रचयः कौण्डिन्यस्य । मध्यमेम स वाक्प्रयोगः । स्वरितः प्लुत्तिप्लुत्तायणयोः । उदात्तो वाल्मीकेः । यथाप्रयोगं वा सर्वेषां यथाप्रयोगं वा सर्वेषाम् । ; Ā. Ś. I. 2, 14 : चतुर्मात्रोऽवसाने.

For a detailed description of ओम् see also G. Br. I. 1, 16—27 [cp. especially : स ओमित्येतदक्षरमपश्यद् द्विवर्णं चतुर्मात्रम् (16); न माम् (= ओंकारम्) अनीरयित्वा ब्राह्मणा ब्रह्म वदेयुः (23) ; स्वरितोदात्त एकाक्षर ओंकार ऋग्वेदे । त्रैस्वर्योदात्त एकाक्षर ओंकारो यजुर्वेदे । दीर्घप्लुतोदात्त एकाक्षर ओंकारः सामवेदे । ह्रस्वोदात्त एकाक्षर ओंकारोऽथर्ववेदे । उदात्तोदात्तद्विपद अ उ इत्यर्धचतस्रो मात्रा मकारे व्यञ्जनम् (25)].

On स्थाने cp. Śāṅ. Ś. I. 1, 30 : संस्वारन्यायता च शब्दानाम् (Comm. : समित्येकीभावमाचष्टे । स्वारः स्थानम् । एकं स्थानं मन्द्रादि कार्यम् । शब्दानां ध्वनीनामित्यर्थः ।).

The reading -र्धपूर्वानुदात्तः in the Sūtra though against the balance of the MS. evidence is

supported by the Comm. It is also found in P^1. With reference to चतुर्मात्रो—नुदात्तः I^2 adds in a marginal note :—अस्य प्रणवस्य चतुर्मात्रस्य पूर्वमर्धमनुदात्तं भवति। उत्तरार्धमुदात्तं भवति।

The Comm. किमिदं स्थानम् to उक्तानि भवन्ति, even as constituted by me, is not at all satisfactory. It is due to the corrupt state of this portion in all the MSS. I would emend it as follows : किमिदं स्थानमिति। उपांशुध्वाननिमदोपब्दिमन्मन्द्रमध्यमतारास्रि (cp. Tait. Prāt. XXIII. 5) स्थानानि। निपादे पञ्चमे मन्द्रमध्यमतारेषु स्थानेषु (एकस्मिन्) स्थाने प्रयोज्यः स्यात्। तेनैव प्रकारेण प्रणवं कुर्यात्। तान्येतान्युक्तानि भवन्ति।. The corruption might be due to the loss of the sign of abbreviation like 'o' after उपांशु, which might have stood for the reading -ध्वान to-तारास्रि. For similar corruptions of passages involving quotations from other works, cp. p. 4, l. 15, p. 5, l. I and the foot-notes for the Comm. on XIII. 44. Cp. in this connection N. Śikṣā I. 2, 16; I. 4, 6. But it is still to be seen whether this statement of Uvaṭa is supported by any other authority. Cp. in this connection Ā. Ś. II. 17.

P. 429, ll. 8-9. अस्माभिस्तूत्तमः पठ्यते (for अस्माभिस् to पठ्यते) is the reading in P^1 P^2.

XV. 6. Cp. G. Dh. I. 61-62 : सावित्री चानुवचनमादितो ब्रह्मण आदाने। ओङ्कारोऽन्यत्रापि।; Ā. Dh. I. 4, 13, 6 : ओंकारः स्वर्गद्वारं तस्माद् ब्रह्माधेष्यमाण एतदादि प्रतिपद्येत।; Vāj. Prāt. I. 16, 18 : ओङ्कारः स्वाध्यायादौ। ओंकारं वेदेषु।.

XV. 7. On the Comm. यज्ञकर्मणि तु etc. cp. Śāṅ. Ś. I. 1, 23 : तेनार्धर्चमुत्तरस्याः संधायावस्थति पादं वा तत्संततमित्याचक्षते; cp. also Ā. Ś. I. 2, 10.

XV. 9. The reading अक्षैप्रयुक्तं in the Sūtra (as against अक्षिप्रयुक्तं) is supported by a majority of the older MSS. as well as by P^1 which reads अक्षैःप्रयुक्तं. P reads आक्षैप्रयुक्तं. That अक्षैप्रयुक्तं must have been the orignal reading is also supported by the fact that B^2B^n, which read अक्षिप्रयुक्तं, in the Sūtra, also read अक्षैप्रयुक्तं once in the Comm. Moreover, the word क्षिप्र in the sense of क्षैप्र is nowhere else used in this Prātiśākhya. Thus the reading अक्षिप्र- must have arisen from अक्षैप्र- on account of the old method of writing पृष्ठमात्रा as in अ क्षेप्र.

It is clear from the Comm. that in his first interpretation of this Sūtra Uvaṭa takes अक्षैप्रयुक्तं as qualifying अपृक्तम् or both अपृक्तम् and उपस्थितम्, and not independently. Both Regnier and M. Müller are obviously wrong in taking it in the latter way, because रोदसी इति which is taken by them as an example of अक्षैप्रयुक्त is clearly an example of उपस्थित.

I, in my translation, take the word अक्षैप्रयुक्तम् as qualifying only अपृक्तम्; because उ in उद्वेति (= उत् + उ + एति) besides being an उपस्थित is also an अपृक्त. This is supported also by the second and third alternative interpretations of the Comm.

The text of the Comm. अपरे— स्यात् is not quite satisfactory due to the corrupt state of the same in the MSS. Its chief difficulty lies in the fact that the nature of the पाठान्तर (if that is the original reading) which is suggested by the

Comm. is not quite clear. Perhaps some clue to it might be found in the additional reading अपृक्तं सन्न क्वैप्रयुक्तमिति found in B^2B^n. If so, the meaning of the above passage may be brought out clearly if we constitute it somewhat in the following way:

अपरे—उकाराकारयोरपि सर्वोदात्तमित्येव सिद्धत्वादपृक्तमक्वैप्रयुक्तमित्यनर्थकं भवति—तस्मात्पाठान्तरेण वर्णयन्ति। अपृक्तं सन्न क्वैप्रयुक्तमिति। उद्वेति यथा। ननु अत्रापि उपस्थितमित्येव सिद्धम्। सत्यम्, नियमार्थमिदम् (अर्थात् 'अपृक्तं न क्वैप्रयुक्तम्' इति) उच्यते। इह मा भूत्। क। उद्वेति। उदु ष्य देवः—इत्येवमादौ (अक्वैप्रयुक्ते) तु (उक्त-) नियमात् स्यात्।.

XV. 10. It is worth considering that the statement द्वैपदे वाधिके वा in this Sūtra seems to be rather contradictory to Sūtra 14, below.

XV. 11. The reading निर्वाच्येऽति (for निर्वाच्ये तु) found in some MSS. is not supported by Uvaṭa nor by P^1P^2.

On निर्वक्तव्ये and निरुक्ते cp. निराह in XI. 16, 27, 60 and निर्ब्रुवन् in XI. 62. It shows that निर्+वच् is to be taken here in the sense of 'to explain.' In that case, the reading गुरोः[1] is to be preferred to गुरौ in the Comm. Moreover, आवर्तयितुम्[1] (cp. footnote) seems to be a better reading than आवर्त्तयन्.

XV. 12. The remarks of Uvaṭa—कस्य निदर्शनानीत्येतदागमयितव्यम्—show that he was not quite clear as to the real purpose of this Sūtra. But no difficulty remains if we take it in connection with the preceding Sūtra.

1. Cp. Appendix I.

प्राकृतमूष्मसंधिम् is explained in P[1] as follows :— (*sic*) प्राकृतमूष्मसंधिः । शशः क्षुरं प्रत्यंचं जगार । अग्निः शुचिव्रततमः । यस्ते हंति पतयंतं । यः शंवरं पर्वतेषु ।

The Comm. seems to take असंयुक्तम् in the unusual sense of Pragṛhya. I take it with ऋपरम्. In that case, it should be examplified, not by यन्नृभिर्नृ, but by प्रऋभुभ्यः (see foot-notes). [1]

It is noteworthy that a great deal of difference is found in the Comm. on this Sūtra in the different MSS.

P. 434, l. 1. अर्धर्चोदर्कपु is omitted in PP[1]P[2].[1]

XV. 16 (p. 435, l. 2). The words विश्लिष्टं—कुर्यादित्यर्थः in the Comm. seem to be based on the word मृद्वग्रहेण in the Sūtra. It is for this reason that I have, following P and I[2], added the word मृद्वग्रहणेन before प्रविग्रहेण.[1]

XV. 19. The Sūtra really consists of two Sūtras and ought to have been explained by Uvaṭa as such. It is noteworthy that P[1]P[2] explain them as two Sūtras.

XV. 20. The reading द्विपदाद्यर्धचौ which is supported by the Comm. is only found in C[3]MB[n], and M.M. The Comm. आदिग्रहणम्—उच्यते (found also in P) is omitted in P[1]P[2]. Cp. Reg., M.M.

XV. 21. Cp. Ā. Dh. I. 2,7, 2 : नापपर्यावर्त्तेत गुरोः प्रदक्षिणीकृत्यापेयात् ।.

1. Cp also Appendix I.

XV. 27. There seems to be no doubt that the reading अगण्याः in the Sūtra is the original one. It is found in P^1 and P^2. Even those text MSS. which read गण्याः here read अगण्या : in XVIII. 58. P reads गण्याः in this Sūtra, but अगण्याः in XVIII. 58.

XV. 32. For the परिधानीया ऋक् cp. Āś. G. III. 3, 4 : स यावन्मन्येत तावदधीत्यैतया परिदधाति । नमो ब्रह्मणे नमोऽस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः । नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे महते करोमीति ।

PAṬALA XVI

XVI. 7. Cp. Nid. S. I. 6 : देवासुराणां छन्दोभिरात्मनश्च प्रजापतिः। सप्तवर्गं चकारैकमृषीणां यज्ञवोढवे ॥

P. 442, l. 11. It is to be noticed that the reading ऋषिच्छन्दोभिः, adopted by me on the basis of B^n, is also supported by P and P^1.

XVI. 1—9. On the nature of the metres of Prajāpati, Devas, Asuras and Ṛṣis, cp. Piṅ. S. Adhyāya II, Nid. S. I. 6, Upanid. S. III. The following chart would make their mutual relation quite clear :

	गायत्री	उष्णिक्	अनुष्टुप्	बृहती	पङ्क्तिः	त्रिष्टुप्	जगती
प्राजापत्या ...	८	१२	१६	२०	२४	२८	३२
दैवी ...	१	२	३	४	५	६	७
आसुरी ...	१५	१४	१३	१२	११	१०	९
आर्षी ...	२४	२८	३२	३६	४०	४४	४८

P. 443, l. 9. The Comm. एवं etc., is found in PP^1P^2 as follows :—एवं समाहारे ब्रह्मणो गायत्री षट्त्रिंशदक्षरा वेदितव्या।

XVI. 13. At the end of the Comm. of this Sūtra PP^1P^2 (cp. B^3) add : तत्र श्लोकः। एकोत्तरो यजुर्वर्गः

साम्नो वर्गस्तु द्व्यु त्तरः। ऋचां तु त्र्युत्तरो वर्गो ब्राह्मो वर्गः षळु त्तरः॥. The words तत्र श्लोकः show that the stanza though included in some text MSS. is not really a part of the text.

XVI. 10-13. On these Sūtras cp. Piṅ. S. Adhyāya II, Upanid. S. III. The following chart would help to make the relation of the metres of Yajus, Rc, Sāman and Brahman quite clear:

	गायत्री	उष्णिक्	अनुष्टुप्	बृहती	पङ्क्तिः	त्रिष्टुप्	जगती
याजुषी ...	६	७	८	९	१०	११	१२
साम्नी ...	१२	१४	१६	१८	२०	२२	२४
आर्ची ...	१८	२१	२४	२७	३०	३३	३६
ब्राह्मी ...	३६	४२	४८	५४	६०	६६	७२

XVI. 14. The Comm. on this Sūtra given in P is almost the same as that supplied on the margin in I^2. P reads सप्तधा एकधेतरे in the Sūtra. It should be noticed that सप्तधा in the Sūtra is not supported by the Comm. given in P (cp. I^2). The Comm. is, however, omitted in P^1P^2 which read सप्तका इव नेतरे in the Sūtra.

XVI. 16. On चत्वारो वा षळक्षराः cp. Piṅ. S. III. 8: आद्यं चतुष्पाद्दुभिः।, Upanid. S. I: चतुष्पाच्चेद्गायत्री षडक्षरैः।, Nid. S. I. 2.

XVI. 18. The reading षड्वान्त्यः, which is supported by a majority of the Comm. MSS. and apparently also by the Comm., is probably the original one. For the form षद् in the sense of षट्कः cp. XVI. 24. Cp. also Ṣaḍguru-śiṣya on Ṛg. Anu., Paribhāṣā IV. 3.

On the Comm. of this Sūtra cp. M.M.

The word पद in पदपङ्क्ति obviously means 'a pada'; cp. Mahā. IV. 1, 1 : पदशब्दः पादशब्दसमानार्थोऽकारान्तश्छन्दसि दृश्यते। तस्याः सप्ताक्षरमेकं पदम्। एकः पाद इत्यर्थः।

XVI. 19. The passage इन्द्र जुषस्व etc. also occurs in Ā. Ś. VI. 3,1 with the variant हरी इह for हरीह. I have referred it to the Śāṅ. Ś., because it is probably earlier in date than the Ā. Ś. The printed text of the Śāṅ. Ś., however, reads हरिह for हरीह. P reads हरी इह, while P^1P^2 have हरिह.

XVI. 23. On the omission of the word यथा, found in some MSS. at the end of the first half of this stanza, cp. M.M.

XVI. 33 and 35. A reference to my translation of these two Sūtras would show that the words न्यंकुशिरा and तनुशिरा occurring therein should really be taken as न्यंकुशिराः and तनुशिराः. I do not know any rule of grammar by which the forms न्यंकुशिरा and तनुशिरा can be accounted for. Still, strangely enough, both the words ending in ā occur very often ; cp. for example, Ṛg. Anu., Paribhāṣā V. 4 and 5, and its commentary by

Saḍguru-śiṣya. Both M. Müller and Regnier also take these words in the same way. I think this is only due to a mistake which must have originally started from not realizing the fact that in cases like न्यङ्कुशिरा निचृत् (XVI. 33) and तनुशिरा नाम (XVI. 35) the Visarjanīya is really dropped on account of Sandhi. For another example of the same sort of mistake cp. अतिच्छन्दा for अतिच्छन्दाः in XVII. 9.

XVI. 38. The remarks like उदाहरणं वक्ष्यति in the Comm. on this as well as on other Sūtras seem to be superfluous. They are generally omitted in the older MS. I^2. In giving them, however, I have followed the majority of the Comm. MSS. The same remarks apply to those cases where the Comm. as adopted by me seems a mere repetition of what is already stated; e. g., cp. the Comm. on XVI. 63.

P. 450, l. 13. The reading आद्यन्तौ found in all the MSS. as well as in B^n is clearly a mistake for आद्यान्त्यौ; cp. आद्यान्त्यौ in XIV. 27.

XVI. 50. On the word पद in the sense of a *pāda*, cp. note on XVI. 18.

XVI. 53. Instead of the first line of this Sūtra P reads:

नवाष्ट दश सहैकः परमोष्ट यदि पादाः।

P^2 reads:

नवाष्टा दश सहैकः परमोष्टी च यदि पादाः॥

XVI. 65. On the Comm. of this Sūtra. cp. Reg. and M. M.

XVI. 66. The reading वैराजजागतैः पादैर् in the Sūtra is also supported by PP^1P^2.

XVI. 76. It is noteworthy that at the end of the Comm. on this Sūtra, which is slightly different in it, P adds : *(sic)* अथवा क्वचित् । श्लोकादूर्ध्वं न पठंति । पादविधानेन उक्तत्वात् । अपरे छंदोविचित्यसिद्धानामेव पादानां पादविधानत्वात् । पादानंशयिकद्रु (?) शस्वा इति ।

XVI. 77. With reference to the second line of this Sūtra B^3 writes, on the margin, चेपकं. After this is added : *(sic)* पूर्वोक्तयोऋ्चोर्यानि अक्षराणि ६४ तेषामर्धे ४८ इयं एवं संपादनीयेति भावः ।

The line संपाते to - विंशके, with the variant पादान्तो for पादान्ते, is also given in P^1P^2. It is, however, omitted in P. The fact that the line is not at all taken into consideration by the Comm., coupled with the evidence of those MSS. (W and P) in which it is omitted, would suggest its spuriousness, as is clearly stated in the marginal note in B^3, referred to above. At any rate, the sense of एति to सप्तविंशके is not at all clear. It may be a reference to a passage where an example of this metre is found. But so far I have not been able to trace it.

If the line is regarded as originally forming a part of the text, the stanza, with the exception of the words एति to -विंशके, may be construed and explained as follows :

(कस्या अपि ऋचः) अर्धे (पूर्वार्धे उत्तरार्धे चेत्यर्थः) एतयोर्व्यूहयोः (७४ तमे ७५ तमे च सूत्रे विहितयोर्व्यूहयोः) सह (एकत्र) संपाते (संनिपाते

सति) महासतोबृहती (भवति)। अयं भावः। यद्येकस्यामृचि पूर्वार्धे उत्तरार्धे च द्वादशाक्षरपादस्य अष्टाक्षरपादस्य अष्टाक्षरपादयोर्वा सह संनिपातो भवति संमेल्य च अष्टचत्वारिंशदक्षराणि भवन्ति तदा महासतोबृहती वेदितव्या।

On this stanza, cp. Saḍguru-śiṣya (on Ṛg. Anu., Paribhāṣā X. 2.):

यस्यास्त्वष्टाक्षराः पादास्त्रयो द्वौ द्वादशाक्षरौ।
महासतोबृहत्युक्ता सा नात्रोक्तक्रमादरः॥

XVI. 86. This Sūtra with its Comm. precedes XVI. 85 in PP¹ P². That this is the original order is proved by all the text MSS. (except B¹) and by the words पूर्वा and तु occurring respectively in the two Sūtras. I have therefore retained this orignal order in my text of the Prātiśākhya. The other Comm. MSS. and Bⁿ which I have followed for the order of the Sūtras in the Comm. seem to have changed the same according to the context which requires that a metre of 72 syllables should precede that of 76 syllables.

XVI. 92. On this Sūtra cp. *the Khila-Anukramaṇī and the Khilāni according to the Kaśmīr MS.* (Apo. Ṛg. pp. 110, 123-126). According to the *Khila-Anukramaṇī* (Apo. Ṛg. p. 110): आ सूस् सप्ताथर्वणस् सुभेषज आग्नेयः प्रकृतीः(?-तिः) कृतिराकृतिर्विकृतिस् संकृतिरभिकृतिरुत्कृतिः, the first line of this Sūtra should read as : आ सूः प्रकृतिस्तु कृतिर्ध्रुवंपूर्वा ततस्तु या। It means that आ सूः (not आ सु as adopted in the Sūtra), instead of being taken as an example of Kṛti, should be taken as an example of Prakṛti and ध्रुवम् as an example of

Kṛti. On आ सूः cp. also Macdonell on Bṛ. D. VIII. 59.

According to the *Khilāni* (Apo. Ṛg. pp. 124-125) महिषी should be the reading for मेषी and सर्वम् for सर्वस्य. The reading सर्वम् is also supported by a majority of my Text MSS.

As already pointed out in the foot-notes on this Sūtra, I have constituted the text of this Sutra mainly according to the Comm. MSS. But the remarks of the Comm.: संकृतिस्तु न वै तत्र। तस्मिन् सुभेषजेऽपि न विद्यते। एवं प्रायेण वर्णयन्ति। केचिद्वर्णयन्ति। संकृतेः—न वै—इत्येतदुदाहरणमिति clearly show that at least Uvaṭa was not acquainted with the original source of the quotations. This is enough to show that the Comm. is not a sure guide for constituting the text of the Sūtra. If so, the evidence of the *Khilāni*, just referred to, is worth considering. At the same time, it is also possible that the text of that original source itself might not have been quite identical with the text preserved in the *Khilāni*. The Manuscript evidence would also suggest the same.

PATALA XVII

XVII. 2. In view of the next Sūtra which means that stanzas which are short or long by two syllables are respectively called Virājs and Svarājs, the terms Nicṛt and Bhurij in this Sūtra should be taken as restricted only to stanzas which are respectively short or long by one syllable ; cp. Ṛg. Anu., Paribhaṣā III. 4 and 5 : ऊनाधिकेनैकेन निचृद्भुरिजौ। द्वाभ्यां विराट्स्वराजौ।; Piṅ. S. III. 59 and 60; Upanid. S. II : अथैकाक्षरहीना निचृत्। एकाधिका भुरिक्। द्व्यूना विराट्। द्व्यधिका स्वराट्।; Nid. S. I. 6: अथ निचृद्भुरिजः। या एकेनाक्षरेणोनास्ता निचृतः। अथ या एकेन ज्यायस्यस्ता भुरिजः. I have translated the Sūtra accordingly. The Comm. as given in B^n is also in favour of this interpretation. It is also supported by P^2 which reads : (*sic*) एकोना ऊना निचृद्भवति। यः शुक्र इव इति निचृत्। एकाधिका भुरिग्भवति। परि धामानि यानि ते इति भुरिक्। P^1 also agrees with P^2. The Comm. is omitted in P.

It follows from the above that the text of the Comm. on this Sūtra as adopted by me according to [1] $B^3B^2I^2$ is not quite satisfactory and is probably a later alteration.

For a similar case where, in view of the following exception, a general statement is explained in a restricted sense, cp. the Comm. on XVIII. 37, where the word दीर्घं is supplied in view of the following Sūtra. Thus, if this Sūtra is

1. Cp. also Appendix I.

taken in this way, there is no need of reading एक-द्व्यूनाधिका as एकादूनाधिका, as suggested by Prof. M. Müller.

XVII. 3-4. It is rather strange that the Comm. गायत्र्येा to तदुक्तम्, which according to B^{n} I have given after XVII. 4, is given in the MSS. (also in P) before this Sūtra and in continuation of the Comm. on XVII. 3. Moreover, the words भगवता to उक्तम् are not quite clear. Instead of गायत्र्येा—तदुक्तम् P reads : (*sic*) गायत्र्येा द्वाभ्यां त्रिभिश्चतुर्भिर्वा न्यूनाः सत्यो गायत्र्य एव विराजो भवंति । स्वराजः पूर्वस्य छंदसः । भगवता सत्रयशसाप्येतदुक्तं ।. It is followed by the stanza: याः काश्चिद् बहुपादास्तु etc. In view of this interesting reading as well as owing to the fact that the Comm., referred to above, is generally given before XVII. 4, one is tempted to take that stanza as a quotation from some other work. But it is found in all the text MSS. At any rate the Comm. here does not seem to be quite satisfactory.

XVII. 5. The wording of the Comm. clearly shows that Uvaṭa must have taken ताराड् as one word. This is confirmed also by the expression ताराडादीनां beginning the Comm. of the next Sūtra. But the reason why he has done so is not at all clear. ताराड् can easily be taken as ताः राड्; and a comparison with Nid. S. II. 5 (राट्, सम्राट्, विराट्, स्वराट् etc.) would show that it should actually be taken as such.

XVII. 6. On the word भक्ति, cp. Bṛ. D. I. 72, 73; Ni. VII. 8. Cp. also the word विभक्ति as well as such expressions as सूक्तभाजः, हविर्भाजः etc. (*e. g.* in

Ni. VII. 13). The word भक्त्या in this Sūtra can also be translated as 'attributively', but I have translated it as 'distributively' which I think is better suited to the context.

XVII. 6-12. For the deities of the metres cp. Bṛ. D. VIII. 105-109, Piṅ. S. III. 63, Yaj. Anu. IV (pages 310-312).

XVII. 9. अतिच्छन्दा in the Sūtra should be corrected to अतिच्छन्दाः, though B^2 B^3 I^2 all read अतिछन्दा. B^n however has अतिछन्दाः.

XVII. 13-18. Cp. Piṅ. S. III. 65.

XVII. 19. Cp. Tait. Ār. IV. 5 : मा असि । प्रमा असि । प्रतिमा असि ।, and संमा असि । विमा असि । उन्मा असि ।. Cp. also Mahā. VI. 1, 74 : प्रमा छन्दः ; Mādh. Yajur. XIV. 18 : मा छन्दः । प्रमा छन्दः । प्रतिमा छन्दः ।.

XVII. 20. Cp. Nid. S. I. 5.

XVII. 21. Cp. Nid. S. I. 6 ; Upanid. S. II.

XVII. 22-23. Cp. Ṛg. Anu., Paribhāṣā III. 6 : पादपूरणार्थं तु चैप्रसंयोगैकाक्षरीभावान् व्यूहेत्.

P. 475, ll. 8-14. Cp. Deva-yajñika's commentary on Yaj. Anu. V (page 326) : अयं समानस्थानैः स्वरैर्व्यवायः स्वाभाविकेष्वेव यकारवकारसंयोगेषु भवति । यथा... । यणादेशेन कृतेषु यकारवकारसंयोगेषु तु...पदप्रकृत्या व्यूहः कर्तव्यः ।

XVII. 24. Cp. Nid. S. I. 7 : तत्र मध्य एव पदस्य नावस्येत्.

XVII. 37-38. Cp. Ṛg. Anu., Paribhāṣā III. 10: तत्र दशैकादशद्वादशाक्षराणां वैराजत्रैष्टुभजागता इति संज्ञाः ; Piṅ. S. III. 3-6.

XVII. 39. Cp. Nid. S. I. 1 : यत्र ह्रस्वमक्षरमुपोत्तमं पादस्य सा जागती वृत्तिः। यत्र दीर्घं सा त्रैष्टुभी।...अष्टाक्षरद्वादशाक्षरौ लघुवृत्ती। दशाक्षरैकादशाक्षरौ गुरुवृत्ती इति।

XVII. 40. Cp. Nid. S. I. 1: एतैः खलु च्छन्दांसि वर्त्तन्ते।

XVII. 42. For the Ekapadā belonging to Vimada cp. ṚV. X. 20, I : भद्रं नो अपि वातय मनः.

The passage अस्माकं—अन्तानित्यर्थः in the Comm. is without any corresponding text in this Sūtra. Probably it corresponds to the words : आहुस्त्वेकपदा अन्ये अध्यासान् (with or without एकपात्तिनः) which though attached to the next Sūtra are not explained there by the commentator. If so, it is rather strange that the Comm. MSS. B^2 B^3 I^2 and B^n read the words आहुस् etc. with the following Sūtra. In this connection it is, however, interesting to point out that P supplies on the margin, in the same hand, the line : आहुस्त्वेकपदा अन्ये अध्यासानेकपात्तिनः after मन्यते (see p. 482, l. 8), at the same time omitting it in the next Sūtra (see also the following note).

XVII. 43. It is clear that the Comm. of this Sūtra is not at all satisfactory. The first difficulty is that the Comm. does not take any account of the words : आहुस्त्वेकपदा अन्ये अध्यासान्; and secondly it is not clear what is the exact nature of the पाठान्तर referred to there. As in the preceding note, P seems to indicate the way in which a solution to this difficulty can be found. It is therefore worth while to quote here, in full,

the Comm. on this Sūtra as given in[1] P. It is as follows :—(*sic*)

(Sūtra) अध्यासानपि केचित्त्वाहुरेकपदा इमाः ।

(Comm.) ता तरेम तवावसा तरेमेत्येवमादीनध्यासानपि केचित्त आचार्याः ऋग्भ्यः पृथग्भूताः एकपदास्त्वाहुः सर्वा इमाः ॥

(Sūtra) आवां सुम्नेऽसिक्न्यां द्वे उरौ देवाः सिषक्तु नः ।

(Comm.) अस्माकं तु इमा एकपदा व्यवस्थिताः । आ वां सुम्ने वरिमन् सूरिभिष्ष्याम् । असिक्न्यां यजमानो न होता । उरौ देवा अनिबाधे स्यामेति द्वे । द्विर्हि इयमाम्नायते । सिषक्तु न ऊर्जव्यस्य पुष्टेः । केचिदेतत्सूत्रद्वयं एकसूत्रं कृत्वा पाठान्तरेण वर्णयंति ।

(Sūtra) आहुस्त्वेकपदा अन्ये अध्यासानेकपातिनः ।
आ वां सुम्नेऽसिक्न्यां द्वे उरौ देवाः सिषक्तु नः ॥

(Comm.) इत्येतानि एकपातिनः अध्यासान् अन्ये आचार्याः एकपदा आहुः । अस्मिन्पाठान्तरे ता तरेम ता तरेम तवावसा तरेमेत्येवमादीनां पदानामनेकपातिना एकपदाशंकैव न भवति ।

P^1 P^2 (which add the first two lines of this Sūtra to the last Sūtra) read in continuation of the Comm., after अस्त्येव (p. 482, l. 11) :—(*sic*) अध्यासानपि केचित्त्वाहुः । रेकपदा इमाः । ता तरेम तवावसा तरेमेत्येवमादीनध्यासानपि केचित्त्वा (केत्त्वा P^2) चार्यो ऋग्भ्य : पृथग्भूतानैकपदा आहुः । ळ ॥ आ वां सुम्नेसिक्न्यां द्वे उरौ देवाः सिषक्तु नः । पादा (पदा P^2) एकाधिकाः संति छंदसां चतुरुत्तरात् । आ वां (वा P^2) सुम्ने वरिवन्सूरिभिः ष्यां । असिक्न्यां यजमानो न होता । उरौ देवा अनिबाधे स्याम । सिषक्तु न ऊर्जव्यस्य पुष्टेः । इत्यध्यासानेकपातिन अनसां अन्ये आचार्या एकपदा आहुः । अस्मिन् पाठांतरे । ता तरेम तवावसा तरेमेत्येवमादीनां पुनःपादानां । अनेकपदाध्यासनां एकनादशकथं न भवति ।

---

1. H^2 also agrees with P in having the Comm. practically in the same form. Cp. also Appendix I.

In view of all this it would seem that the Comm. of this Sūtra as given by me is probably not the original one. In the first place the first line of this Sūtra, according to the Comm. itself, should go with the last Sūtra. Then the next two lines (as in P^1 P^2) should be explained as two separate Sūtras. After that the same two lines should again be taken as one Sūtra followed by the Comm. as adopted by me for Sūtra 43.

If the Comm. of Sūtras 42 and 43 is constituted in such a way, the difficulties pointed out above would disappear altogether. But it is also possible that Uvaṭa simply ignored the interpertation of older commentators and, instead of splitting this Sūtra into two, explained it only as one Sūtra and in the passage अस्मिन् पाठान्तरे etc. he is keeping in mind that older interpretation. Even then there is no reason why the first line of this Sūtra, which he does not take into account in the Comm. of this Sutra, should not go with the last Sūtra.

XVII. 42-43. My translation of these Sūtras is rather different from that of the Comm. While the Comm. explains them in two parts, I translate them in three parts, according to the natural wording of the same. According to my interpretation the Sūtras express three views in the following way :

(1) Yāska holds that there is only one Ekapadā in the Ṛgveda ;

(2) Some (अन्ये) hold that the so-called Ekapadās are really एकपातिनोऽध्यासाः; or, some (who agree with Yāska in holding that there is only one Ekapadā) say that other Ekapadās should be regarded as only एकपातिनोऽध्यासाः.

(3) Others (केचित्) make the addition of five more verses to that mentioned by Yāska and call them also Ekapadās, even though they may be अध्यासाः.

The three separate words यास्कः, अन्ये, and केचित् also show that the Sūtras should be taken as expressing three views.

XVII. 44. It will be noticed that the line सन्त्यतिच्छन्दसां etc. is not explained by Uvaṭa in the first part of his Comm. The variant of which he speaks in the Comm. probably refers to this line. If so, it means that the line was in his time found only in some MSS.—a conclusion not proved by the MSS. used by myself.

But the evidence of PP^1 P^2, as elsewhere, throws some light on this point also. P first takes the Sūtra as : सन्त्यतिच्छन्दसां पादा एकोत्कर्षेण जागतात्। षोळशाक्षरपर्यन्ता एकश्चाष्टादशाक्षरः। After explaining and illustrating it, it adds : केचित्पाठान्तरेण वर्णयन्ति। पादा एकाधिकाः सन्ति च्छन्दसां चतुरक्षरात्। षोळशाक्षरपर्यन्ता एकश्चाष्टादशाक्षरः। After this, the explanation of this पाठान्तर is given. P^1 P^2 mostly agree with P with the difference that the order of the two readings of the Sūtra,

together with their explanations, is reversed, probably due to an error on the part of the scribes.

XVII. 45. For the hymn of Nakula, cp. Apo. Ṛg. pp. 106-107, and Bṛ. D. VIII. 14.

PAṬALA XVIII

XVIII. 1. On the word प्रगाथ, cp. Saḍguruśiṣya on Ṛg. Anu., Paribhāṣā XI. 1 : प्रगाथ्यते संमेल्यते छन्दसा छन्द इति प्रगाथः ।

XVIII. 3. On the Comm. of this Sūtra cp. M. M. and Reg. The Comm. shows (cp. पद्या चात्तर्या च) that the word पद्याक्षये should be taken as an adjective of विराजौ, and not as a locative singular. As such the second line of the Sūtra, strictly speaking, should be translated as: (This Pragātha), becoming (equal to) two Virājs with regard to both its *pādas* and syllables, is high ; (*e.g.*) सः (etc.).

According to XVI. 55 a Virāj consists of 40 syllables and 4 *pādas*, but as it represents a Paṅkti, which consists of 5 *pādas* (cp. XVI. 54), it also may be said to consist of 5 *pādas*.

P. 487, l. 18. The reference '१–२' should be corrected to '१–३'.

XVIII. 4. On this Sūtra cp. P. S. IV. 2, 55 : सेाऽस्यादिरिति च्छन्दसः प्रगाथेषु.

XVIII. 7. उष्णिहापूर्वः— उष्णिगेव उष्णिहा । अजादित्वाट्टाप् । सा पूर्वा यस्य स उष्णिहापूर्वः ।

XVIII. 10. On the form महाबाहतः cp. Saḍguruśiṣya on Ṛg. Anu., Paribhāṣā XI. 4.

XVIII. 12. The reading अथो अति-(for जगत्यति-) is supported by all the MSS. of Uvaṭa's Comm. as

well as by the Comm. itself. All the text MSS., however, with the exception of M, read जगत्यति-.

P. 492, l. 8. Cp. XVI. 68.

XVIII. 32. For the use of the word शुद्ध as contrasted with सानुनासिक, cp. Mahā. VI. 1, 67 and VII. 2, 84.

XVIII. 39. After सुतः P adds : यद्येवं विसर्गोत्तरस्य गुरुसंज्ञा न स्यात् । नैष दोषः । नःकारे च गुरावपीति ज्ञापकाद् भविष्यति ।

XVIII. 45. Cp. Nid. S. I. 6 :

यस्य कस्य च च्छन्दसः संपदं कश्चिदिच्छति ।
चतुर्थं तस्य संख्याय तावतीराहरेदृचः ॥

XVIII. 46—57. Cp. Nid. S. I. 7.

P. 499, l. 16. ऋ० is to be corrected to ऋ० खि०.

XVIII. 58. PP[1] divide this Sūtra into separate Sūtras and also explain them accordingly, as in Paṭala XV.

Both P and P[1] read समयास्त्वगण्याः and explain it as such.

XVII. 62. The Comm. of this Sūtra is not only very corrupt but a large portion of it also seems to me quite out of place here.[1] The words यो द्वादशाध्यायानां etc. and आचार्याणां नमस्कारं etc. have no relation whatsoever to this Prātiśākhya. It is very likely that the Comm. on the last or the first Sūtra of some other work like the Āśvalāyana-gṛhyasūtra has been by mistake attached to

1. Cp. also Appendix I.

the MSS. of Uvaṭa's Comm. The Comm. is equally corrupt in P also.

The above note was written in 1921. Last year, *i.e.*, in March 1935, fortunately as a mere chance, I came across only a few folios of a MS. named on its margin as गृह्यसि० भा०. On further examination it turned out to be a MS. of a commentary on the Āś. G. itself. But my joy knew no bounds when I discovered that my conjecture advanced in 1921 really turned out to be a fact, as the beginning of this commentary to a large extent coincided with the apparently spurious portion of the Comm. on XVIII. 62. The MS., I think, is that of the Siddhānti-bhāṣya on the Āś. G. It is worth while to quote the beginning of the MS. here, which is as follows :—(*sic*)

हरिः ओम् ॥ उक्तानि० क्ष्यामः । उक्तानि व्याख्यानि कथितानि । कानि वैतानि । क्व उक्तानि । अग्न्याधेयप्रभृतीत्याह वै वैतानिकानीत्येवमारभ्येति सत्राणीत्येवमंतानि । उक्तस्यानुकीर्तने किं प्रयोजनं । प्रवृत्तिरेषाचार्यस्य । उत्तरार्धविवक्षया उक्तस्यानुकीर्तनं करोति । तद्यथान्यत्रापि उक्ता देवताः । प्रदानानामुक्ताः प्रैषा इति । तद्येवं तत्रोक्तशब्दस्य प्रयोजनवत्वादिहापि प्रयोजनेन भवितव्यं । इह तर्ह्यं तत्प्रयोजनं । उक्तान्येव वैतानिकानि । वक्ष्यमाणानां वैतानिकसंज्ञां निवर्तयति । गृह्याणीति संज्ञान्तरोपदेशान्त भविष्यति । सम्यक्समावेशदर्शनादुभयसंज्ञाप्रवृत्तिः स्यात् । को दोषः । एतस्य समाम्नायस्येति यो योयं नियमः प्रारब्धः स एतेषामपि प्रसज्येत । वैतानिकसंज्ञालाभात् । सति नियमे ममाग्ने वर्च इति यथैकनवको वैश्वदेवः प्रयुज्यते एवमिहापि प्रसज्येत । ममाग्ने वर्च इति प्रत्येकं समिध इति । इह दर्शर्चमिष्यते । अग्न्याधेयोत्तरकालं च प्रसंगः स्यात् । तत्प्रभृतित्वात्कर्मणां । तस्माद्वैतानिकसंज्ञा निवर्तयितव्या।

यद्येवमप्राप्तत्वात्संज्ञायाः नैव निवर्तयितव्या । कथमप्राप्ता । शाखभेदात् । पूर्वं द्वादशाध्यायाः शौनकस्य कृतिः । अमी चत्वारः आश्वलायनस्य कृतिः ।

एवमप्राप्तां संज्ञां किमिति निवर्तयति। कथं पुनर्नानाशास्त्रभेदः। आगमादाचार्य्यप्रवृत्तिदर्शनाच्च। किमिति। यत् द्वादशाध्यायांते त्रयाणां वाक्यानां अभ्यासं करोति। आचार्याणां नमस्कारदर्शनात्। तस्मान्नानात्वं। शास्त्रांतरत्वे आचार्याणां नमस्कार उपपद्यते। तस्मान्नानाशास्त्रमेव। नानाशास्त्रत्वे सिद्धेऽप्राप्तत्वात्संज्ञां निवर्तयति। एकशास्त्रभावदर्शनार्थं संबंधः। संबंधे प्रयोजनं। पूर्ववन्नित्या नियमा यथा स्युः। कः पुनरनित्यत्वे प्रसंगः। पूर्वाणि श्रौतानि। इमानि स्मार्तानि। पूर्वैः सह तुल्यत्वादस्य नित्यत्वं तस्मात्संबंधः। एतदपि सिद्धं समन्वारंभसामर्थ्यात्। इदं तर्हि तत्प्रयोजनं संबन्धे। नानाशास्त्रयोरेककार्य्यं यथा स्यात्। किं तत् पुरस्तात्संज्ञाः परिभाषाश्च या उक्तास्ता इहापि कथं स्युः। etc.

APPENDIX I

The following notes are based on my partial collation of some text as well as commentary-MSS. of the Ṛg. Prat., belonging to the different libraries of Paris, Berlin, Munich, Poona and Benares, and contain evidence which could not be utilized or incorporated in Vol. II; see Preface to that Vol., p. ii. For explanation of the symbols used for the MSS. as well as their detailed description see the Introduction in Vol. I.

Page	Line	
1	3	तान् (तं corrected to तान्) सत्रयशसस् G^3, Paris 215; तं सूत्रयशसस् G^4; तं सत्रयशसं H^2, Ber. 714.
1	5	विस्तरार्थं G^3 G^4, Paris 215; विस्तारार्थं H^2, Ber. 714.
1	6	ज्ञानार्थं पठनार्थं च योज्यते सा G^3, Paris 215, Ber. 714 (Ber. MS. supplies -ना- of ज्ञाना- on the margin, and corrects पा- to प-); बहूदाहरपठनार्थं योज्यते सा corrected to ज्ञानार्थं पठनार्थं च योज्यते सा in G^4; बहूदाहरणार्थायै नीड्यंते च H^2.
1	8	तेभ्यः प्रमेयं G^3 G^4, Ber. 714, Paris 215.
1	12	स चैष (G^4 corrects वै to चैष) पार्षद- (-दे G^4) श्रेष्ठः G^3 G^4, स व पारसवै श्रेष्ठः Ber. 714.
2	1	तु विष्णुमित्रः G^4, तु विष्णुपुत्रः G^3, भुजिष्णु-पूत्रः H^2.

2 1 शस्यते G^3, शिष्यते G^4.

2 5 शास्त्रावतारं संबन्धं G^3 ; शास्त्रावतारसंबंधं G^4 ; शास्त्रावतारसंबंध- Paris 215, H^2.

2 5 षड्विधं परिकीर्तयन् (-कीर्त्तितं G^4) corrected to विषयं च प्रयोजनम् in G^3 G^4 and Paris 215 ; omitted in H^2.

2 9 द्वादशाहिके G^3 (-ह्नि- corrected to -हि-), G^4 (-हि- rather indistinct), Paris 215 ; द्वादशाब्दिके H^2 P.

3 16 दैवं योगार्षमेव च G^3 G^4.

4 1—2 -सर्वेभ्य इति (for -साध्येभ्यः) G^3, Paris 215 ; -सर्वेभ्य इति । अनुः G^4.

4 12 ज्योतिरजं तं प्राह G^3 G^4, Paris 215 ; ज्योतीरजतं प्राह Ber. 714.

4 13—14 स ब्रह्ममतमत्ययेनि सदसदो ध्रुवं । महच्च स्थाणु विश्वेसंति ज्योतिरुत्तमम् । G^3 G^4, Paris 215, Ber. 714.

4 15 } करणवदुपांशुध्वानभिमदोपब्दिमन्मंद्र- (corrected
5 1 } from करणचदुपांशुध्वनिनांदोयद्धिमंद्रं) G^3 ; करणवदुपांशुध्वनिनादोपद्धिमत्मंद्रं G^4 ; करणं चै- (यै- margin) दुपांशुध्वनि (corrected from -ध्वान-) नांदोद्धिमन् (corrected from -निमदोपब्दिमन्-)मंद्र- Paris 215 ; करणं य(? or व)-दुपांशुध्वनिनादोयद्धिमंद्र- Ber. 714 ; करणवदुपांशुध्वनिनादः यध्धि मंद्र- H^2 P (द्धद्धि for यध्धि in P).

6 7 जले शयानस्य Paris 215, G^3 (corrected from जले शायिनेा); जलाशयिनः G^4.

6 18 -वसाने च G^4, P ; -वसानेषु corrected to -वसाने च in G^3, Paris 215.

7 4 पुण्यस्य कर्मणाम् G^3 G^4, Paris 215.

7 15—16 G^3 G^4 and Paris 215 have only मांडूकेयः संहिताम् in Pratīka-form. G^3 G^4 however supply the two lines (also the rest of introductory stanzas 2 and 3) with the reading मान्यव्य.

8 3—4 तथाकाशं चास्य मान्यव्य एव omitted in G^3 G^4.

8 5 मान्यव्यो G^3 G^4 H^2.

8 9 -पुत्रो विपरिहारं तदेव दत्तवान् तदेव नान्यदिति G^3, Paris 215 ; -पुत्रो विपरिहारं दत्तवां (-वान् H^2) तदेव नान्य इति G^4 H^2.

8 10 अविपरिहारं G^3 G^4 (both correct अ- to अवि-), H^2, Paris 215.

8 11 आकाशत्वे सति G^3 G^4, Paris 215 ; आकाशश्चेति H^2.

8 12 शूरवीरः सुतश्च G^3 G^4 (in the passage supplied on the margin).

8 15 सुतश्च.....कुर्वंति G^3 and Paris 215 ; सुतश्च .....कुर्वतः (corrected to कुर्वंति on the margin) G^4 ; सुतश्च.....कुरुतः H^2.

9 6 वृष्टिर्दृष्टेः G^3 G^4, Paris 215 ; corrected to दृष्टिर्दृष्टेः in P.

9 10-13 संधेर्—ख्याः omitted in G^3 G^4 and Paris 215.

10 5 उभयमन्तरेण G^3 and Paris 215; उभयमुत्तरेण G^4. With regard to उभयमन्तरेण G^3 supplies on the margin: उभयमन्तरेणोभयं व्याप्तमग्रे परे कामा अन्नकामोभयाख्याः, while Paris 215 supplies: उभयं व्याप्तमुभयमन्तरेण तथा कामा अन्ननाकोभयाख्याः ।.

10 7 अग्र उ G^3 G^4.

10 15 पकारे...णकारे PG^3G^4, Paris 215 (corrects रो- to - रे).

13 17 पुष्या (for बुद्ध्या) G^3, Paris 215, षु॒ G^4.

13 17 नियोगत (-ग- corrected to -ज्य- on margin) G^3 and Paris 215; नियोत G^4 (after-यो- it supplies -ज- on margin), Ber. 714; नियोगात् H^2.

16 2 शैशिरद्दष्टत्वात् G^3G^4, Paris 215.

16 3 मुद्गला गोस्तुलो चेस्त्यः शारीरः शिशिरस्तथा G^4; मुद्गलो गोस्कुलो वात्स्यः शारीरः शिशिरिस्तथा G^3 and Paris 215 (the Paris MS. reads गोखुलो for गोस्कुलो and corrects शारीरः to शैशिरः on the margin).

16 6 पारणाम्नाये शाकल्ये G^4 पारायणाम्नाये शाकल्ये G^3.

16 10-11 अनुपरिपाद्या (-द्ध्या given as another reading in the Paris MS.) संहिता पदसंहिता वर्णसंहिता च । G^3G^4, Paris 215, P H^2.

16 16 उभयमन्तरं G^4, उभयमुत्तरं G^3.

17 3 -संपदम् G^3 and Paris 215; -संसदम् G^4.

17 4-5 यजनाध्यापनाभ्यां सश्छंदसां यातयाम च ॥ स्थाणुं वर्छति गर्ते वा पात्यते प्रमीयते वा G^3, Paris 215. याजनाध्यापनाभ्यां सः छंदसा यातयाम च। स्थाणुं वर्छति गर्ते वा पत्यान प्रमीयते वा G^4.

20 2-3 अकाराद्यनुनासिक्यांतः G^3, अकारद्यनुनासिक्यांत्थंतः G^4.

20 12 प्रातिशाख्ये G^3G^4, Paris 215; प्रातिशाख्यभाष्ये H^2.

20 12-13 In G^3G^4 and paris 215 also this colophon is given after एवं वर्णसमाम्नायमुक्त्वा—आह ।.

21 3-5 ओम् to श्रीवेदपुरुषाय नमः given in G^4; omitted in paris 215, H^2, Berlin 714, G^1 G^3.

21 18 $G^1G^3G^4$ read वर्त्स्यँम् (as in my edition).

21 18 $G^1G^3G^4$ read वर्त्स्यों (as in my edition).

21 19 अवधारितम् G^1G^4P, अवसारितम् G^3.

22 1 छन्दोविचित्यादिभिः G^4, छंदश्चित्यादिभिः G^1G^3P.

24 8 तसिल्प्रकरणे G^3G^4P, Ber. 714; तस्मिन्प्रकरणेG^1.

26 2 पठ्यते G^1, पठ्येत G^4, पठ्येत corrected to पठ्यते in G^3.

26 10 ईकार G^3 P, इकार G^1G^4.

26 20 -कथन- for -कथनेन $G^1G^3G^4P$.

35 15-16 रेफः षकारौ द्वौ णकारो यकारश्च G^4; रेफषकारः णकारौ यकारश्च corrected to रेफः षकारौ णकारो यकारश्च G^3; रेफः षकारः (-र corrected to -रः) णकारौ यकारश्च G^1; रेफषकारो णकारौ यकारश्च Paris 215; रेफषकारौ द्वौ णकारौ यकारश्च Ber. 714, P.

35 17 षकारः क्रमजश्च णकारः corrected to षकारौ G^3; षकारः क्रमजश्च णकारः (for षकारौ) G^1P, Ber. 714; षकारः क्रमज Peris 215; षकारः क्रमश्च G^4.

38 4 वर्ष्यान् P, वर्ष्मन् G^1, वर्ष्मान् G^3G^4.

40 7 वर्त्स्यम् $G^1G^3G^4G^5$; G^6 corrects वर्त्स्यँम् to something like वर्त्स्यँम् (?).

40 8 वर्त्स्यँम् $G^1G^3G^4$.

40 8 वर्त्सँ $G^1G^3G^4$.

40 9 वर्त्स्यँः $G^1G^3G^4$.

40 9 वर्त्स-G^3G^4, वत्स्य॰-G^1.

40 9 वर्त्सैर् G^1, वत्स्यैर् G^3, वत्स्वैर् G^4.

41 2 ऊं (for ॅ) G^1, G^3 (after correction); ॐ G^4; हुं Ber. 714 (on the margin is also given :—ङञणनमा अनुनासिक्याः, probably as a variant for हुं इति नासिक्यः; the same MS. also writes ङ in this connection above the line); ङ् इति नासिक्यः P H^2.

41 2 कँ खँ गँ घँ G^1, कं खं गं घं ङं G^3 G^4, कं खं गं घं corrected to कुं खुं गुं घुं Ber. 714, क् ख् ग् घ् । इत्यादयो यमाः PH^2.

42 2 स्वरूपैश् to -श्यामः omitted in $G^1G^3G^4$.

42 15 ङकारो (above ङ is also written ळ) G^1; ळकारो G^3G^4.

44 22 तं च G^1, तञ्च G^3, तच्च G^4.

45 16 वेदितुं G^1G^3, वदितुं G^4.

46 10 इन्द्राग्नी इतिअपादियं $G^1G^3G^4$.

46 19 संध्यक्षरा (marginal correction संपत्करा)G^1, संध्यक्षरा corrected to संपत्करा G^3, समाक्षरा G^4.

46 20 एवमाह G^4, एवाह G^1G^3.

47 2 पादवृत्तस्य G^1G^4, पादवृत्तस्य corrected to पादवृत्तयोः G^3.

48 5 भिन्नपदत्वान् G^1G^4, भिन्नपदवत्वान् G^3.

48 7 तत्र G^1, तच्चG^4, तच्च corrected to तत्र G^3.

49 12 अप्रगृह्यानवसाने omitted in G^3G^4, supplied on margin in G^1.

51 6 भवति G^1G^3, वदति G^4.

51 12 कार्यकालां G^1G^3, कार्यकालं G^4.

52 4 संगृहीता G^3G^4, Ber. 714; संगृहीता corrected to संग्रहीतव्या G^1.

54 19 यद्येवमर्थं—क्रियते omitted in $G^1G^3G^4$.

55 3 परेष्वपि $G^1G^3G^4$, Paris 215; परेष्विति Ber. 714.

56 11 अक्षार् G^3 G^4, अक्षार् corrected to अक्षा G^1.

58 2 आदर् G^1; अदर् corrected to आदर् G^3; अदर् G^4PH^2; आदर् corrected to अदर् Ber. 714.

58 2 तदि- G^1G^4 P H^2; तदे- corrected to तदि- G^3. Ber. 714 reads रिफितसंज्ञं भवति तदापूर्वं चेत् (for तदि- to भवति).

58 3 तदादरिति Ber. 714; तदाद इति $G^1G^3G^4PH^2$.

58 5 आदरिति $G^1G^3G^4H^2P$; आद ति corrected to आद इति Ber. 714.

60 1 $G^1G^3G^4$ read this line exactly like I^2 and B^n.

61 18 असमासाङ्गयोग G^1G^3, असमासांग G^4.

62 9 वि वो मदे शीरम् $G^1G^3G^4$.

64 8 प्रयंतः पदम् G^1; प्रयंतपदम् $G^3G^4H^2$, Ber. 714, Paris 215.

66 11 कालक्रमादुपादानं परिपाद्य । G^3 and Paris 215 ; कालक्रमानुपादानपरिपाट्या (or-द्या ?) G^1; कालक्रमाऽनुपादानं । परिपाद्याः । G^4 ; काळक्रमानुपदानां परिपाद्या P.

67 2 अधिककाला वा is found in $G^1G^3G^4$.

67 3 स्वरभक्तिकाळः G^1, स्वरभक्तिः कालंस्तु G^4, स्वरभक्तिः कालः corrected to स्वरभक्तिकालः G^3.

67 10–11 अतश्छायोष्णवद्विवृत्तिरिति (-मिति G^4) सम्यग्व्याख्यानं न भवति G^1 G^3 G^4.

67 15 पदान्तादिषु पदेषु (for पदेषु) G^3, पदांतादिषु पदे G^1, omitted in G^4.

70 2 प्रतिलोमोपपदा G^1 G^3 G^4.

71 2 अन्यतमं G^1, अन्यतमंत G^3, अन्यतमत G^4.

72 8 समानस्थाने च $G^1G^4G^3$(G^3appears to have struck out च).

73 3 नेत्याह G^1 G^4, नेत्यत आह G^3.

74 16 सहोपधः $G^1G^3G^4$.

75 1-2 स्वरोदय–र्धम् G^1G^3, omitted in G^4.

75 8-9 स्वव्यवहारार्थाः (for स्व—फलम्)G^4, तद्व्यवहारार्थाः इतरासां ज्ञानं धर्मार्थं G^1G^3.

76 5 पदवृत्तयो G^4, उद्ग्राह(supplied on the margin) पदवृत्तयो G^1 G^3.

76 13 भुग्नं $G^1G^3G^4$.

77 10 प्रो अयासीदिंदुरिंद्रस्य $G^1G^3G^4$ (like I^2).

78 1 आरे अस्मे च शृण्वते । चिकित्वांसो अचेतसं नयंति । G^1G^3 (as in B^2). G^4, however, omits the whole passage from पादादिरिति किम् to -भिनिहितेषु च (as in I^2).

78 11 यस्ते मन्योऽविधद्वज्र omitted in $G^1G^3G^4$. A different hand, however, in G^1 on the margin (after the quotation तेऽवदन्०) adds :—यस्ते मन्योविधत् । अंतःपादग्रहणं पादाद्यधिकारनिवृत्त्यर्थं । संहिताधिकारे पुनः संहिताग्रहणं किमर्थं । माशिवासोऽअव क्रमुः इत्येवमादिषु संहितायां गुरुत्वाद्वकारादेः पदे लघावपि प्रकृतिभावार्थं .

79 4 यथा शार्यांते अपिबः omitted in G^3G^4 ; supplied on the margin in G^1.

79 14 After अस्थुः G^3 and Paris 215 (not G^1 G^4) add : पादमध्ये इति किं । इंद्र जामय उत ये जामयोर्वाचीनासः . A later hand in G^3 gives marks of deletion (= =) above the passage and adds on the margin: अत्र च प्रकारांतरेण जातत्वात् .

80 1—2 अपि कर्त्तमवर्त्तयो यज्यन् (for ता—सस्रुः) G^4.

,, 2 } 6—7 } G^1 originally reads पादमध्य इति किं । इंद्र जामय उत ये जामयोर्वाचीनासः । इति प्रत्युदाहरणं द्रष्टव्यम् । (and on the margin:) अत्र च प्रकारांतरेण जातत्वात् । after -रुणयः (line 2, न सस्रुः is omitted); but later on the whole passage is indicated to be read after वृणीमहे (line 6).

80 6—8 पादमध्य—जातत्वात् omitted in G^3G^4, Paris 215. For G^1 see the preceding note.

81 3 The addition of B^n (पादमध्य etc.) is not found in G^1 G^3 G^4.

82 12 After -रथाः G^1 supplies on the margin अरश्मानो येऽरथाः। अपादो यत्र युज्यासोऽरथाः।. The reading of G^3 G^4 and Paris 215 is like that of I^2.

83 3 -कोष- G^1 G^4 ; -ष- of -कोष- corrected to-श- in G^3.

88 8—9 नेति—अध्येति omitted in G^4, supplied on the margin in G^1 G^3.

89 6—7 G^1 G^4 agree with B^3 I^2. G^3 agrees with B^2 with the only difference that the passage is supplied on the margin (probably in a different hand).

,, 9 अक्खली- G^1 G^3, अखिल- G^4.

90 10—11 अन्धस इति to ददे omitted in G^4; supplied on the margin in G^1 G^3.

,, 16 अधीति—धुक्षत omitted in G^4; supplied on the margin in G^1 G^3.

91 15 ओकार आमन्त्रितजः प्रगृह्य इत्यादिना $G^1G^3G^4$ H^2, Paris 215, Ber. 714.

91 18 } ददो to-सुरश्नः omitted in G^1 G^3 G^4.
92 1 }

92 14—15 व्यक्षरान्ता to वदत omitted in G^4; supplied (without यातमर्वाक्) on the margin in G^1 G^3.

94 20 आर्ष्याम् to -राज्ञी omitted in G^1G^4 ; supplied on the margin in G^3.

95 6—10 केचित् to साध्यते omitted in G^1 G^4. This passage with the addition of तस्मात् यज्ञप्रयोगो इंद्र इद्धर्योः सचेंद्र इद्धर्योः सचेति is supplied on the margin, in a later hand, in G^3.

96 17 पादादौ स्वर इति। इंद्रो दीर्घाय चक्षस आ सूर्यं supplied on the margin in G^1 (after -त्वैकः).

98 9 एवां अग्निमजुर्यमुः omitted in G^1G^3 G^4.

,, 11—12 प्लुतोपध- G^1, प्लुतोपधा-G^3 G^4.

,, 16 प्लुतोपधांताः। ता G^1 G^3 G^4. After प्लुतोपधांताः G^1 supplies विवृत्तयः on the margin.

99 17 The addition of B^n is not found in G^1 G^3 G^4.

100 10 The additional reading found in B^2 is not found in G^1 G^3 G^4.

101 15 The additional reading found in B^2 is not found in G^1 G^3 G^4.

102 1 वृषा पवित्रे अधि सानो अव्ये (for दश स्वसारो to अव्ये) G^1 G^3 G^4.

103	19	द्वैपदानि G^1 G^4, पदानि G^3.
105	3	प्रश्लेषो (for प्रश्लेषश्च) G^1 G^3 G^4.
106	1	उभयोः (for इत्युभयोः) G^1 G^3 G^4.
,,	13	-लक्षणतः G^1, -लक्षणः G^3 G^4.
107	12—13	रूप इति किम् omitted in G^1 G^3 G^4.
107	14	G^1 supplies अनायुधास इति किम् on the margin and adds मृग्यं after it.
108	7	With reference to क इति किम् G^1 adds on the margin: असतः सदजायतेति वृत्तिः.
109	19	स्वरांतरं तु G^3. तु omitted in G^1 G^4.
110	5—6	तास्तु उभयतःस्वरस्वरा वेदितव्याः। मध्यगतस्य (-मतस्य G^1, Paris 215) स्वरस्य उभयतः स्वरौ यासां विवृत्तीनां (वृत्तीनां G^4) ता उभयतःस्वरस्वराः G^1 G^3 G^4, Paris 215.
,,	15	विवृत्तीनाम् G^1 G^4, वृत्तीनाम् G^3.
112	2	त उच्यंते ॥ G^4; त उच्य तेऽक्षराश्रयाः ॥ G^1 G^3, Ber. 714.
,,	4—6	उदात्तादिभेदेन संक्षेपतस्तावत्स्वरास्त्रयो वेदितव्याः। तानुपलक्षयति। आयामेति (आयामेति omitted in G^1) G^1 G^3; G^4 however gives it on the margin as another reading for उदात्तश्चानुदात्तश्च to उच्यन्ते (as adopted by myself).
,,	11	'अक्षराश्रयाः' is given as a separate Sūtra in G^4, but as a part of the commentary of the preceding Sūtra in G^1 G^3

112 15 उदात्तानु-to इत्याह omitted in G^1, G^3. It is given in G^4, where उदात्तानुदात्तौ to तयोः is corrected to एकाक्षरसमावेशे सति पूर्वयोरुदात्तानुदात्तयोः on the margin.

113 6—7 तस्य स्वरितस्य (स्वरस्य added in G^1) द्विस्वरसंभूतस्य (पृथक्कृत्य द्विस्वरसंभूतस्य G^4) पृथक् (कृत्य added in G^1 and पृथक् omitted in G^4) व्युत्पाद्य कथनं क्रियते। G^1 G^3 G^4, Paris 215.

,, 7 आदौ omitted in G^1.

,, 7—8 त्र्यम्बकम् omitted in G^1 G^3 G^4.

,, 9 तेऽवर्धत omitted in G^1; given in G^3 G^4 (on the margin).

,, 11 यद्यर्धमात्रो G^3 G^4, corrected to यद्यप्यर्धमात्रो in G^1.

114 5 कंप G^1, कंप्य G^3 G^4.

115 13 स्वराद् G^3 G^4, स्वाराद् G^1.

,, 14 अन्यत्पदम् (for अन्यत्वम्) G^1 G^3 G^4.

,, 16 जात्या G^1 G^3, जात्य-G^4.

115 17 – 116 1—2 तत्र त्वनुदात्तपरस्यैव (-स्येव G^1) तस्योदात्तपरस्य (for यत्तूक्तं to तस्योदात्तपरस्य) G^1 G^3 G^4.

116 8 उदात्तमक्षरम् omitted in G^1 G^3. given in G^4.

,, ,, -श्रुतिः G^1 G^3 G^4.

118 11 समाप्तयर्थो वेतिशब्दः G^1 G^3, corrected from समाप्तयर्थो वेतिकरणः in G^4.

119	1	इन्द्रेण to दक्षसे G^4, omitted in G^1 G^3.
119	6	स्वारान् G^1 G^3 G^4.
,,	10	स्वरान् G^1 G^3 G^4.
120	18	प्रचयस्वरयुक्तम् G^1 G^3, corrected from प्रचयस्वरधर्मसंयुक्तं in G^4.
121	12—13	उत्तरपदादिः (for स चोत्तरपदादिर्) G^1 G^3; after स च G^4 supplies on the margin उत्तरपदादिः.
,,	14—15	अनुदात्तत्वमाचारं G^1; corrected to अनुदात्तत्वभावं G^4; अनुदात्तत्वभावं G^3.
122	13	इति च G^1 G^3, इत्यादिना च G^4.
,,	,,	तथा to जानीयात् G^1 G^3, अक्षराणामवग्रहे क्रियमाणे तथा जानीयात् G^4.
,,	15	-कालव्यवधानान् न G^1G^3, -कालत्वात् न corrected to-कालव्यवधानान् न G^4.
123	3—4	अह्नाऽअह्ना G^1 G^4, अह्नाह्ना G^3.
124	1	पृथग्वाशब्दकरणं G^1, पृथग्वा सदकरणं G^3 G^4.
125	6	तमुपलक्ष्य स वज्र्यः G^1 G^3, तमुपलक्ष्य स वज्र्यत इत्यर्थः (वज्र्यः corrected to वज्र्यत इत्यर्थः) G^4.
125	13	स्वराः G^3 G^4, corrected to स्वाराः in G^1.
126	14	आस्थापितानां G^1, आस्थापिता *$G^2G^3G^4$.
128	14	वशंगम- omitted G^1 G^2 G^3 G^4.
,,	,,	वशंगमो G^1 G^3, वशंगमी G^4, विसर्गमी G^2.

* G^2 begins only from IV. 1.

130 1 तालव्ये to किम् omitted in G^3 G^4, supplied on the margin in G^1. यद्यद्यामि (p. 129, l. 20) to किम् omitted in G^2.

,, 8—9 विपरिणामेन (as one word) G^1 G^2 G^3 G^4 P, Paris 215.

130 15 ता G^1 G^2 G^3, तानि G^4.

,, 16 ता। निशब्द- G^3; ता निशब्द- G^4; तानिशब्द- corrected to तानि निशब्द- on the margin in G^1; ता तानिशब्द- G^2.

131 8 योगो युक्तरूपः G^1 G^3, योगो युक्तः रूप- G^4, योगे युक्तः। रूप- G^2.

133 15—16 एकपदार्थं च। शब्दग्रहणादिह G^2 G^4. After एकपदार्थं च G^1 G^3 supply शब्दग्रहणात् on the margin.

135 12—13 विसर्जनीय to -स्थानम् G^2 G^4, विसर्जनीयः परभूता-घोषसमानस्थानमूष्माणमापद्यते (as in B^2) G^1 G^3.

136 11—12 G^1 G^3 agree with B^2; G^2 G^4 agree with B^3 etc.

137 10—11 G^1 G^3 agree with B^2; G^2 G^4 agree with B^3 etc.

138 11 तथापाठवृत्त्युप- G^1, तु तथापाठवृत्त्युप- G^4 P, तथा पाठवत्युप- G^3, चरणपाठवृत्युप- G^2.

141 1 अन्तःपादमित्यधिकारवचनं G^2; omitted in G^1 G^3. -सूत्रं for-वचनम् in G^4 P.

,, 10 चोक्तोत्तरम् G^1 G^3, चोत्तरम् G^4, चोत्तरार्थं G^2.

142 6 यः अस इत्यंत : G^2; अस इत्यंतः G^4; अस् इत्यस्य योंतः G^1 G^3, Paris 215.

„ 12 असोंत इति किं G^2 G^4; असोऽन्त इति G^1; अस् इति किं G^3, Paris 215.

143 15 उपाचारं G^1 G^3 P, उपचार G^4, उपचार corrected to उपाचार G^2.

146 20 रायस्कामो वज्रहस्तं सुदक्षिणम् G^1 G^2 G^3 G^4 P. But G^3 on the margin in a different hand adds:–अन्तःपदं तु सर्वैर्वैय्यनेनैव सिद्धत्वान्नेदमुदाहरणं। किंतु रायस्कामो जरितारं त आगन्निति।

147 10 G^1 G^3 agree with B^2; G^4 P agree with I^2. -दिष्वेव। सति इहांतग्रहणेऽक्रियमाणे G^2.

151 4 मकारलोपात्। G^2 G^4, मकारलोपात् आ। G^1, मकारलोपात्। आ। G^3.

152 2 इन्द्रेति किम्। तृपाणान् G^2 G^3 G^4. G^1 supplies मृग्यं after किम् in a later hand.

154 5 परिपातय- G^1 G^3 G^4, Paris 215, Ber. 714; परिवादाय- H^2 G^2.

155 3—4 तानश्विना। तानश्विना सरस्वतीमिन्द्रं (न्द्र G^2) सुत्रामाणं (सोमानां added in G^3)। अश्विनेति किं। तां इन्द्र सहसे पिब। प्रैषोऽनुमेयः (ऽनुयः G^4) G^1 G^2 G^3 G^4.

155 9 धेहीति किम्। मृग्यं प्रत्युदाहरणम् G^1 G^2 G^3 G^4.

155 11 महः सरस्य G^1, महस्वसरस्य G^3, महः सम्वरस्य G^4, महसरस्वसरस्य G^2.

155 12 मृग्यं प्रत्युदाहरणं G^2 G^4 G^1 (G^1 also supplies on the margin रिशादसः सत्पतीरदब्धान्), रिशादसः सत्पतीरदब्धान् । मृग्यं प्रत्युदाहरणं G^3.

156 11 चरसि रोचनेन। महाँश्चरस्योजसा G^1 ; चरसि रोचनेन G^2 G^3 G^4 P.

156 17 अस्माञ् G^1 G^3, Paris 215; अस्मां G^4, अस्मांश् G^2.

157 19 नृशंसं G^1, नृशस्त्रं G^3 P, नृशस्तं G^4, omitted in G^2.

158 21 संहितायामेतदविधानमिति G^1 G^3, संहितायामेवैतदविधनमिति G^4, संहितोन्तरविधान- Ber. 714, संहितायामेतदविधान- G^2.

171 20 नि समना भूमिः G^1 G^2 P^4 P ; instead of it G^3 adds :—मृग्यं प्रत्युदाहरणम्.

173 19 नान्यत्रेति G^1 G^2 G^3 G^4.

177 15 शाङ्खायनब्राह्मणमेतत् G^2 G^3 G^4, शांखायनशाखाया ब्राह्मणे (ब्राह्मणे on margin) एतत् G^1.

177 16 अत्र लक्षणं G^2, उदाहरणं श्रुतं G^1 G^3 G^4.

177 18 एतदपि G^2, एवमेतदपिG^1 G^3 G^4.

178 11—12 G^1 G^2 G^3 G^4 all have the same reading as adopted by myself.

179 3 सुसावित्रमासाधिषत् G^1 G^2, सुसावित्रमासाविषत् G^3 G^4.

186 12 तथा सकारशकार- G^1 G^3 G^4, तथा शकारसकार- G^2 G^5 G^6.

186 14 तथा शकारसकार- G^1 G^2, तथा सकारशकार- G^3 G^4.

188 14 उभयविशेषणानि G^1, उभयविशेषणविशिष्टानि G^2, उभयविशेषणविशेषणानि G^3 G^4.

190 21 पूर्वे corrected to पूर्वौ G^1, पूर्वौ G^3 G^4 G^5 G^6, पूर्वे G^2.

191 9 पूर्व इति G^1 G^2 G^3 G^4.

194 6 After जिघ्रिः G^1 G^2 G^3 G^4 add गोरिति किम् ।

195 1 नतिः (for नतिं) G^1 G^3, नतिं G^2, नति G^4.

197 3—5 स्वरोपहितात् to शतवल्शः omitted in G^1 G^2 G^3 G^4, Paris 215, and Berlin 394.

197 12 स्म G^2 G^4 and Ber. 394; त्रिः स्म G^3 (त्रिः on margin) and Paris 215; त्रिस्स्म G^1 (त्रि on margin).

197 12 दशानाम् G^1 G^2 G^4, ईदृशानाम् G^3.

197 14 इत्यनेन G^2 G^3, इत्यत्र लघुना G^4, इत्यनेन corrected to इत्यत्र लघुना G^1.

197 14 सिद्धे स्पर्शोदय इति G^1 G^2, सिद्धे अघोषस्पर्शोदय इति G^3 (अघोष on the margin) G^4.

197 14—15 त्रिस्स्म G^1, त्रिः स्म G^3, त्रिस्म G^2 G^4.

197 16 यद् omitted G^1 G^2 G^3 G^4.

198 3 विभाषा G^1 G^2 G^4, विभाषया G^3.

198 13 अप्राप्तप्राप्त्यर्थम् G^1 G^2 G^3, omitted in G^4.

198 17 ऊष्मा संयुक्त इति किम्। सोमः। omitted in G^1 G^2 G^4 ; given in G^3.

205 4—5 अनेकाक्षराधिकारनिवृत्त्यै G^1 G^3, अनेकाक्षरात्यं G^4, अनेकाक्षरा-G^2.

205 13 चख्नथुः G^3, चखूनथुः (on margin) G^1, omitted in G^2 G^4.

206 4 समन्यायं G^1, समान्याय इति G^2, समन्यायंति G^3, समन्यायंति इति G^4.

207 5 अप्नस्वतीः G^1 G^2 G^3 G^4, Paris 215, and Ber. 394.

207 11 अनुनासिकस्थानाः G^1 G^3 H^2, Paris 215 and Ber. 394 ; अनुनासिकास्थानाः G^2 G^4.

207 13 अनन्यास् Ber. 394, G^2 G^6, अनन्यस् G^1 G^3 G^4 G^5 (G^4 and G^5 correct अनन्यास् to अनन्यस्).

207 13 प्रत्ययार्थः G^1 G^3, Paris 215 ; प्रत्ययार्थे G^2 G^4 G^5 G^6 H^1, Ber. 394.

207 14 अनन्यस्तु प्रकृतेः प्रत्ययार्थो वेदितव्यः G^1 G^3, Paris 215 ; अनन्यास्तु (खलु added on margin in Ber. 394) प्रकृतेः प्रत्ययार्थे यमा (यमा omitted in G^4, यमाः added on margin in Ber. 394) वेदितव्याः प्रकृत्यर्थे। (G^4 reads प्रकृत्यर्थे वेदितव्याः। प्रकृत्यर्थे for प्रकृत्यर्थे) G^2 G^4 a d Ber. 394.

208 21 अनिर्देश्यम् G^1 G^2 G^3, Paris 215 ; अनिर्दिश्य G^4, Ber. 394.

209 1 पश्यति (for नश्यति) G^1, corrected to नश्यति G^3.

209 2 तस्मादुच्चार्यते तस्य G^1 G^4 ; तस्मादुच्चार्यते यस्य G^2 G^3, Ber. 394, Paris 215, P.

209 3 एकांतसलोपं तु G^2 G^4, Paris 215, Ber. 394 ; एकाक्षरलोपं तु corrected to एकांतलोपं कवयो on the margin G^1 ; एकांतसलोपं तु corrected to एकांतलोपं कवयो G^3 ; एकान्तलोपं तु P.

209 3 यो वर्णः संधिध्रुवाणि च G^2, Paris 215, Ber. 394 (-धिर् for -धि-) ; वर्णसंधिध्रुवाणि च P ; वर्णःसंधिध्रुव G^4 ; यो वर्णः संधिध्रवाणि च corrected to वर्णयंति ध्रुवाणि च G^3 ; यो वर्णः संधिस्तु वापि च corrected to वर्णयंति ध्रुवाणि च G^1.

209 4 नासिकास्थानं च (च deleted in G^1) $G^1G^2G^3$ G^4, Paris 215, Ber. 394, P.

209 4 रक्तस्य यथारूपेण निर्दिशेत् $G^1G^3G^4$, Paris 215, Ber. 394 (रक्तस्याद् for रक्तस्य), P G^2 (both P G^2 have रक्तस्याद् for रक्तस्य).

210 9 परक्रमस्वररेफोपधेन G^1G^2 P G^5G^6 ; परक्रमे स्वररेफोपधे न G^3G^4, Paris 215, Ber. 394, P^1.

210 14—15 परावर्क् भारभृत् $G^1G^3G^4$, परावर्त (*sic*) G^2.

210 18 विधाने $G^2G^3G^4$, corrected to ध्रुवविधाने G^1

210 19 -सहितस्य विधानस्य $G^1G^2G^3G^4$.

211 2 परक्रम- $G^1G^2G^4$, परक्रमे G^3.

212 1—2 या ऊष्मपरा सा तु ह्रस्वा (for योष्म-to ह्रस्वा) G^2G^4. After तु G^3 supplies on the margin द्राघीयसी तस्या अपेक्षया इतरा या ऊष्मपरा सा ह्रस्वा G^1.

212 5 नानापदे च G^1G^3, नानापदं G^2G^4.

212 11 अक्रान्तो- $G^1G^3G^5G^6$, आक्रान्तो- G^2G^4.

212 12 अक्रान्त $G^1G^2G^3G^4$.

212 15 अक्रान्त G^1G^3, आक्रान्त G^2G^4.

212 17 -सरूपतां $G^1G^3G^5$ (स्व- corrected to स- in G^5) P^1 ; -स्वरूपतां $G^2G^4G^6P$.

213 1 -सरूपतां P^1 G^3, -रूपां G^1, -स्वरूपतां G^2G^4P.

213 14 क्शातौ G^1; क्सातौ G^4P^1; ख्यातौ $G^2G^3G^5$ G^6P, Ber. 394, Paris 215.

213 15 क्शातेर् G^1 (क्सातौ P^1); ख्यातेर् $G^2G^3G^4$.

213 15 ककारशकार- G^1, ककारसकार- G^2 G^4 P^1, ककार-यकार -G^3.

216 12—13 उत्सर्गान् बाधित्वा तदुत्तरेऽपवादा भवन्ति G^1 G^2 (G^2 तदुत्तरेषु), उत्सर्गाद् बाधितत्वात्तदुत्तरेऽपवादा भवन्ति G^3, Paris 215, उत्सर्गान् बाधित्वात्तदुत्तरेष्वपबादा भवन्ति G^4.

,, 15 प्रतिपदविहितम् G^1 G^3 P, प्रतिपदविधानम् G^2 G^4.

,, ,, बाधित्वा अपवादत्वात् G^1 (अपवादत्वा on margin), संधित्वा G^2, बाधित्वा अपवादां G^4, बाधित्वा G^3.

216 17 अपवादाद् corrected to अपवादत्वात् G^1, अपवादत्वात् G^2 G^3, अपवादाद् G^4.

221 16 The passage यत्तु भाव्य- etc., given in B^2, is wanting in G^1 G^2 G^3 G^4.

230 15 भिद्धे G^1. सिद्ध G^2 G^3 G^4.

231 4 श्रवय G^1 G^2 G^3 G^4 G^5 G^6.

,, 9 -क्खली- G^1 G^3 G^4 G^5 G^6, -खली- G^2.

232 1 प्लुतैः सह (सह on margin) G^1, प्लुतैः G^2 G^3 G^4.

234 11 अस्माकमिन्मरुतो यच्च दुष्टरं दिधृता यच्च G^1 G^3 G^4 G^2 (G^2 has दिधृत for दिधृता यच्च).

235 1—2 उपागत्येति संहितायां न दृश्यते । वृत्ताविदमुदाहरणं दृष्टम् । उपागत्या सोम्या सोम्यास (सोम्या सोम्या G^1) इति । तस्माल्लिखितम् (तस्माल् लिखितम् omitted in G^1) G^1 G^3 G^4, Paris 215. This passage along with a large part of the Comm. is omitted in G^2.

236 9 वद । अछा वदा तना गिरा G^3 (on the margin, however, instead of अछा to गिरा G^3 writes मृग्यं प्रत्युदाहरणम्) ; वद G^4 ; omitted in G^1 ; G^2 omits a large portion of the Comm. here.

238 3—4 धारयाधे यदध ते (*sic*) G^1, धारयाध यदध ते G^3 G^4 G^5 G^6. धारयाध बाधते G^2.

,, 12 अध यत् । अध ते विश्वं G^1, अध यत् । अध ते विश्वं G^3 G^4 G, अथ बाधते विश्वं G^2.

239 6—7 अध यत् । अध यद्राजाना । अध ते विश्वं G^3, अध यत् । अध यदग्निः श्वशुरेषु । अध ते विश्वं G^4, अध बाधते विश्वं G^2, omitted in G^1. अध यत् । अध यद्राजाना supplied on the margin in the same hand in P. अध यत् । अध यदिमे पवमान रोदसी P^1 P^2.

240 9—10 अध यत् । अध यदेषां नियुतः । G^1 G^2 G^3 G^4. अध यत् । अध यदिमे पवमान रोदसी P^1 P^2.

247 12 पर इति G^1 G^3 G^4 P^1 P^2, परे । इति G^2 P.

249 6 मृग्यम् omitted in G^2 G^4, supplied on the margin in G^1 G^3.

259 18 स च G^1 G^2 G^4 G^5 G^6, स व G^3.

,, 19 नः स च G^1 G^2 G^4, नः स व G^3.

260 4 नः स च G^1 G^2 G^4, नः स व G^3.

,, 5 स च इति कस्मात् G^1, स इति कस्मात् G^2 G^4, स व इति कस्मात् G^3.

270 1 व्यूहवर्णाद् G^2, corrected to वर्णव्यूहाद् G^1, वर्णव्यूहः व्यूहवर्णे च G^3, स्पष्टवर्णे च G^4, वर्णव्यूहाद् P.

,, 6 G^3 G^5 have मर्तस्य (for वातस्य) on the margin as another reading.

,, 14 द्वादशाक्षरं G^1 G^2 G^3, Paris 215, Ber. 394 ; द्वादशाक्षर- G^4.

,, 15 कस्मात् G^1 G^4, Ber. 394 ; omitted in G^2 G^3, Paris 215.

270 15—16 सर्वा (सर्वत्रा- P)नुक्रमण्यामनुष्टुभस्ताः (-स्त्वाः G^2G^4, Ber. 394) स्वराज इत्युक्तत्वात् । व्यूहेन सता (सतो G^2, Ber. 394) विराज्ञो बृहत्यः G^1 G^2 G^3 G^4 P, Paris 215, Ber. 394 (for सर्वानुक्र- to अनूह :).

271 1 ग्रहणमनर्थकं G^1 G^3 ; ग्रहणं नानर्थकं G^2 G^4, Ber. 394.

273 9—10 इत्येतेषां च षष्ठमष्टमं दशमं अष्टाक्षरे एकादशिद्वादशिनोर्न प्लवन्ते G^3 G^4 G^1 (G^1 also gives on the margin as a correction or a variant for it :—इत्येतानि चैकादशिद्वादशिनोरष्टाक्षरे च न प्लवन्ते), omitted in G^2.

277 21—22 पादांत इति कस्मात् । शूने भूम कदाचन G^3, omitted in G^2, पादांताविति किं । शूने भूम कदाचन supplied on the margin in G^1.

279 3 पूर्वपदांताः सर्वत्र प्लवन्ते वसुमघ supplied on the margin (and to be read before इत्येतयोः) in G^1.

280 1 कस्मात् । यदयं G^1 G^2 G^3.

280 11 इत्यंतःपादस्थस्यैव(-स्थैव G^1) स्यात् G^1(G^3, इत्येतत्पादांतस्थस्यैव स्यात् G^2.

282 2 सहति (: deleted in G^1) G^1 G^2, सहतिः G^3.

289 16 -निपातेन G^1 G^3 G^4, -निपतनेन G^2.

290 11 मघस्य G^2, मघ G^1 G^3 G^4.

[Note—The portion from IX. 24 to XIII. 7 is wanting in G^4.]

294 13 वावृधेति पाठात् G^1 G^3, पठितत्वात् द्रावयदद्दहवावृधेति पाठात् G^2.

294 15 दकारांत- (ध्व- corrected to द- in G^1 G^3) $G^1G^2G^3$, Ber. 394, Paris 215, ध्वकारांत- P.

295 20 इत्येते (for इत्येते च) P G^2 G^3, इत्येतानि G^1.

311 5 प्रैषिकम् omitted G^2. G^1 gives प्रैषिकम् on the margin with reference to the quotation वृषायस्वायूया बाहुभ्याम्.

311 6 G^3 reads प्रैषिकम् after बाहुभ्याम्.

312 2 मन्दसानः G^2, मन्दसानः। साकं सूर्यमुषसं गातुमग्निम् G^1 G^3.

313 16 आ उ (for आ ऊँ इति) G^1 G^3 P, आ ऊ इति G^2.

314 2 एकाक्षरं पदमन्यन्नास्ति added (like B^2) in G^1 G^3, omitted in G^2.

315 5 स्वसारं। अकृत। G^1 G^2 G^3, स्वसारमस्कृत। P.

315 6 -स्यन्ति। स्वसारम्। G^2, -स्यन्ति G^1 G^3 P.

315 7 वीरास एतन। G^1, वीरासः। इतन। G^2 G^3.

316 8 केषुचित G^1 G^2; केषु केषुचित् G^3, Paris 215; चित् P.

320 7 कस्मादिति G^2, यदीष्टं (on margin) कस्मादिति G^3, यदीष्टं (marginal) कस्मादेवं (-दिति corrected to -देवं) G^1.

320 12 इतिपूर्वेषु संधानं p G^1 G^2 G^3 G^5 G^6, Paris 215, Ber. 394.

320 14 इतिपूर्वैः G^2 ; ये (marginal) इतिपूर्वाः G^1 (G^1 also writes an the margin :— इतिःपूर्वो येषां ते इतिपूर्वाः as an explanation); इतिः पूर्वो येभ्यस्ते इतिपूर्वाः Paris 215, G^3 (इतिः पूर्वो येभ्यस्ते marginal in G^3) ; य इतिपूर्वाः P.

321 10 क्रमे । G^1 G^3, क्रमे पदेन च G^2.

322 3 नकारस्य (-रे G^1) यदूष्मवद्वृत्तं G^1 G^2 G^3.

322 3—4 प्रगृह्यस्य यः प्रश्लेपः G^1, प्रश्लेषश्च । प्रगृह्यस्य यः प्रश्लेषः । G^2 G^3.

326 2 समी गाव इति तु वृत्तौ is added (like B^3) in G^1 G^3, not added in G^2.

326 15 पूर्वो G^1 G^2 G^3, Paris 215, G^5 G^6.

326 18 पूर्वं G^1 G^2 G^3.

328 1 सत्यम् omitted in G^1 G^2 G^3 (but यद्यपि तुल्यानि तथापि supplied on the margin in G^1 G^3).

328 2 -येऽननु- G^2, corrected to -षु न in G^1 G^3 (G^1 also gives -येऽननु-).

329 11 किं कारणम् G^1 G^3, किं कारणं यतः G^2.

329 11—12 न ज्ञायते to एकारः in G^3, and निमित्तसंशयात् । न ज्ञायते to एकारः = वृत्तौ in G^1 is supplied on the margin ; omitted in G^2.

330 2—3 किंकारणगतनिमित्तेन G^1 G^2 G^3.

330 7 अत्र—संशयितः omitted in G^2, given in G^1 G^3.

331 13 पदं corrected to पद-G^1, पद-G^3 P, पदं G^2.

332 3 शकारः G^1 G^3, Paris 215, Ber. 394 (marginal); omitted in G^2 H^2.

332 6 शुनश्चिच्छेपनिदितं (like B^3 etc.) is given in G^1 G^2 G^3.

332 9 -पूर्व्ये संहिते G^1 G^2 G^3.

332 15 तदा G^1 G^2 G^3, ततः P.

334 3—4 The reading of this Comm. in G^1 (on the margin G^1 corrects निमित्तिनाम् to नैमित्तिकानाम्) G^3 is exactly as adopted by myself. G^2 is rather corrupt here.

334 7 G^1 corrects निमित्तिनां to नैमित्तिकानां on the margin.

335 10 -निमित्ति- G^2, -निमित्तिक- G^3, -नैमित्तिक- G^1.

337 22—23 / 338 1—2 क्रमेषु to पादलक्षणवशात् omitted in G^1 G^2 G^3.

338 5—6 सोष्मवान् G^1 G^3 G^5 G^6, सौष्मवान् G^2, चोष्मवान् P P^1 P^2 H^2.

338 6 -योगं G^1 G^3 G^5 G^6 P P^1 P^2, -योयं G^2.

338 11—12 अत्र सोष्मो घ(ध G^3, Paris 215)कारादिश्चतुर्थः सन् (G^1 has also स्व above the line) वर्गतृतीयं गकारम् (दकारादिम् G^3, Paris 215) आपद्यते। G^1 G^3, Paris 215;

तेषु (हि added in Ber. 394) सोष्मा धकारश्चतुर्थः सन् वर्गतृतीयं दकारमापद्यते G^2, Ber. 394;

तेषु च सोष्मा घकारादिश्चतुर्थः स्ववर्गतृतीयं गकारादिम् (घकारादिम् P H^2) आपद्यते। P P^1 H^2.

338 16—17 स्विति सु। स्त इति स्तः। G^1 G^3, Paris 215 ; स्विति सु। G^2, Ber. 394.

340 14—15 कारणं (for तु वचनं) G^1 G^2, तु वचनं कारणं G^3.

343 11 चा- G^3 G^6, वा- G^1 G^2 G^5.

344 1 वा अन्य- G^2, वान्य- G^1, चान्य- G^3.

344 7 वान्य- G^1 G^2, चान्य- G^3.

345 1 वान्य- G^1 G^2 G^3.

349 5—7 महाप्रदेशमिति। महानयं प्रदेशः यत्प्रतिकंठमस्य ग्रहणं। सर्वाणि हि शास्त्राणि प्रतिकंठं पठ्यंते (उपदिश्यंते G^2)। सर्वशास्त्रार्थं प्रतिकंठस्य विधिरुक्तः (corrected to प्रतिकंठमुक्तमिति प्रतिकंठस्य विधिरुक्तः in G^1, प्रतिकंठं कस्य विधिरुक्तर् in G^2) G^1 G^2 G^3.

350 6 पूर्वकारितं विकारं न स्वरित(स्वG^3)कारितं। यथा न इन्दो अन्यदिति G^1 G^3. The whole Comm. of this (44) Sūtra is omitted in G^2.

350 8—9 आद्यगतस्य G^1 G^3 H^2.

350 11 वाचरेत् G^1 G^2 G^3, चाचरेत् G^5 G^6 P.

350 14 आचरेत् G^2, वाचरेत् G^1 G^3, चाचरेत् P.

350 16 क्रियते corrected to ब्रूयात् in G^1 and to *kramate* in Paris 215 on the margin; क्रियते G^2 G^3, Ber. 394.

351 1—2 संधौ तत् (स G^2) कारणमन्वेति। परिग्रहस्य पूर्वे वचने यस्मिंस्ते नकारलोपादयो विहिताः (for संधिषु to पूर्ववचने) G^1 G^2 G^3.

352 9 विकारावित्यर्थः G^3, कार्यावित्यर्थः G^1 G^2.

353 15 तथो- G^2 G^3, अथो- (also तथो- above the line) G^1.

353 16 तथा- G^2 G^3, अथा- (also तथा- above the line) G^1.

356 6 तूदात्तस्वरितपरं G^1 G^3, तूदात्तपरं G^2.

356 7 वक्ता G^1 P; -क्ता G^3, Paris 215 (*vak* supplied before -क्ता) ; वक्तारः G^2, Ber. 394 ; तत्कारः P.

359 3 तदानुरूपं $G^1G^2G^3$, Paris 215, Ber. 394.

359 6 तदानुरूपं G^1 G^3 (a long passage is here omitted in G^2).

359 7—8 चोभये स्वत्र युज्यते । (for चोभयं to युज्यते) G^2, यत्तत्र जायते (corrected on the margin to उभयत्वं न युज्यते ।) G^3, चोभयं स्वत्र युज्यते । (marginal correction च यत्तत्र जायते) G^1, यत्तत्र जायते । Paris 215, चोभयं स्वत्र युज्यते P, चोभये स्वत्र युज्यते । Ber. 394, च यस्त्वत्र जायते P^1.

360 12 अतोधि G^1 (corrected from अतोपि) P^1, अतोपि G^2 G^3 P.

361 7 पार्षदीयं G^1 G^3, पार्षदा G^2.

361 9—10 स्मृतिः शास्त्रदर्शनादि G^1 G^3 स्मृति शास्त्रदर्शन G^2.

361 12—13 किमुक्तं to इत्यर्थः omitted in G^1 G^2 G^3.

361 14 विक्रमः $G^1G^2G^3$.

361 19 -सिद्ध याश्रय- G^2 G^1 (G^1 also -द्धा- on margin) G^5 G^6, -सिद्धाश्रय- G^3.

363 5—6 किं च to तृतीया omitted in G^1 G^2 G^3.

363 6 पुराप्रसिद्धः G^1 (G^1 corrects द्ध to द्धि on margin) G^2 G^3.

363 7 पदसंहिता- G^2, पदसंहितात् G^1 G^3.

363 17 अन्यतमस्मिन् G^1 G^3, अन्यतनमस्मिन् G^2.

363 17 – 364 1 यथा ऋषिदैवतछंदोयज्ञस्वाध्यायकर्मसु G^1 G^2 G^3

364 4—5 यदि विषयगतो (-विधौ for -गतो G^3) नान्यज्ञ-नयति ग्रहणं कृत्स्नं। (ग्रहणम् । कृत्स्नं G^2) खलु समभिकालंतं (ससभिकालं G^3, सभिकालं G^1) पर्षदि न वदेदिति (न वेदिति G^2)। G^1 G^2 G^3.

364 8 -संहितात् G^1 G^3, -संहिता- G^2.

365 4 सांख्ययोगशास्त्राणाम् G^2, संयोगशास्त्राणि G^1 G^3.

366 6 श्रुतौ चायं दृष्टः G^1 G^3, श्रुतेश्चायं दृष्ट- G^2.

366 9 सिद्धोऽयं G^1 G^3, सिद्धो G^2.
विशेषैर् G^1 G^3, विषयैर् G^2.

366 10 संधिं नयति (for संधिं नयति च) G^1 G^2 (संनियति G^2)G^3 and Paris 215.

366 16 -सिद्ध्यर्थं (-सिद्ध्यर्थं। G^3) भगवता पांचालेन पंचालेन G^3) G^1 G^2 G^3.

367 1 व्रतार्थं (for प्रगाथे) G^2.

367 2 चास्य (for याश्च) G^3 and Paris 215, याश्च G^1.

367 12 संशयं तमस् G^1 G^3, and Paris 215, सशयस्तमः G^2.

373 15 G^1 G^2 G^3 and Ber. 394 omit उदाहरणं भवति here but read it in the beginning of the next Sūtra's commentary.

374 6 स धातुः G^1 G^3 G^5 G^6, सधातु G^2 and Ber. 394.

374 7—8 येन शब्देन भावं अभिदधाति वक्ता । भावं क्रियामित्यर्थः । स एव च धातुरित्युच्यते । (for तद् to अर्थः) G^1 G^3, Paris 215 ; येन शब्देन साधातुना अभिदधाति वक्ता । भावं क्रियामित्यर्थः । G^2.

376 11—12 इतरे कतरे । नामाख्यातोपसर्गेभ्योऽन्ये निपाता वेदितव्याः । अस्माञ्च तांश्च । G^1 G^2 G^3, Ber. 394. But Ber. 394 also adds on the margin :—उत वा घा स्यालात् । एवैवापाक् । नूनं सा ते । शश्वद्धि वः सुदानवः । कुविच्छकत् । अथा ते अंतमानां अधा नेा विश्वसौभग । अथो अरिष्टतातये । विष्णोर्नु कं । अन्यश्चेन्नाभिगच्छति । नू चित्सहोजाः । किंस्विद्वनमित्येवमादयः ।

377 9 Ber. 394 adds तत्र श्लोकौ on the margin, which is intended to be read before क्रियावाचकम् etc.

377 15 ऋज्वर्थावेतौ omitted in G^1 G^2 G^3, Ber. 394, Paris 215.

377 17 सीमापटलम् द्वादशम् G^2, द्वादशं पटलं G^1, द्वादशम पटलं G^3.

379 5 श्वासनादौ उभयम् G^1, श्वासादौ उभयम् G^3, श्वसनादोभय G^2.

379 12—13 श्वासं नादमापद्येते G^1 G^3. श्वासनादमापद्यते G^2.

380 6 कतराणाम् G^1 G^2 G^3.

380 14 श्वासनादोभयानां G^1 G^2 G^3.

383 9 अनुस्वारं नासिक्यं G^1 G^3, अनुस्वारं G^4. G^2 omits a long passage here.

386 2 अविक्रमान् G^1 G^2 G^3 G^4.

389 2 मृग्यं उदाहरणं G^1 G^2 G^3 G^4, Ber. 394, H^2.

389 10—11 असंदिग्धान् स्वरानिति ।उक्तः (-क्त G^1 G^4) श्लोकार्थः स्वरपटले । अत्र तथैव व्याख्यातव्यः (व्य G^3. तः । व्यः G^4) G^1 G^2 G^3 G^4, Ber. 394, P.

391 12—13 दीर्घपूर्वं to अधिकौ च G^4, omitted G^2. अनुस्वारं दीर्घपूर्वं to आहुः (as in B^2) G^1 G^3. After आहुः । G^1 G^3 also add :— यावता कालेनोपधा (-ध- G^3) याऽनुपधाया वा (अनुपधाया is painted yellow in G^1) वृद्धिर्भवति तावानिहेति न विज्ञायते । तस्माच्छाखांतरे आगमः कर्तव्यः ।.

392 1 ऋकारे च G^2 G^4, ऋकारस्य G^1 G^3 G^5 G^6.

392 1 चार्धे G^2G^4 G^6, वार्धे G^1 G^3 G^5.

392 13 पकारस्य to -धत्वात् omitted in G^2 G^4 P, पकारस्य च भवति । G^1 G^3.

393 15 संधितव्यानि G^1 G^3 G^4, संधिभव्यानि G^2.

394 1—2 कंठतालव्ययोः कंठोष्ठयोश्च G^1 G^2. कंठतालव्ययोः कंव्योष्ठयोश्च G^3 G^4, Paris 215, Ber. 394, H^2.

394 6 सत्सु । अकार G^2, सत्सु कारः G^4, सर्वेषु अकारः G^1 G^3.

394 8—9 अ इ ए। अ उ ओ। आ ई (इ G^3) ऐ। आ ऊ औ G^1 G^2 G^3 P; अ इ ए। अ उ ओ। अ इ ऐ। अ ऊ औ। G^4.

395 6 एते G^1 G^2 G^3, एतौ G^4.

395 7—8 तद्वद्व्यतिषंगो वेदितव्यः G^4, तद्वद्व्यतिषक्ते वेदितव्ये G^1 G^3, तद्वद्व्यतिषंगे वेदितव्ये G^2.

395 9 तावती न्यूना G^1 G^3, वता न्यूना G^4, न्युना G^2.

395 15 वाच: त्रीणि G^4, त्रीणि G^1 G^2 G^3.

396 3 प्रातःसवने शंसेत् G^1 G^3, प्रातरेवा उत्वसेत् G^2, प्रातरेच उक्थासन् G^4, प्रातरेव उछ्वसेत् P, प्रातःसवनं शंसेत् P^1.

396 11 -निषादाः (-द corrected to -दा G^1) स्वरा इति G^1 G^3, -निषादस्वरा इति G^2 G^4.

396 12—13 -मन्द्रातिस्वार्या: स्वरेष्विति G^1, -मंद्रा इति स्वरेष्विति G^3, -मंद्रा इति स्वर्या इति G^4, -मंद्रा इति स्वरेति G^2.

398 1 द्विमात्रं G^1 (-त्रं corrected to -त्रं), द्विमात्रा G^3 G^4, द्वे मात्रे P. G^2 omits this whole stanza.

398 2 शिखी to -परिग्रह: G^4, त्रिमात्रं तु शिखी ब्रूते नकुलस्त्वर्धमात्रिकां G^1 G^3, Ber. 394, P (-मात्रकं).

399 19—20 विस्तार: and अन्यथाकरणं संकोचनं वा omitted in G^1 G^2 G^3 G^4.

399 21 व्यासोविवेक: G^1 G^2 G^3 G^4.

400 5 बिलायितेन G^1, विलायितेन G^3, विलंवित- G^2 P, विलंबितेन G^4.

400 20 यथा मात्रां यथामात्रं G^1 G^3, आयामात्रा यथामात्रं G^2, यथामात्रं यथामात्रं G^4.

401 1 रक्तेषु G^1 G^2 G^4, रक्तेषु च G^3 (G^1 deletes च).

402 2 असद्व्यञ्जनम् G^1 G^3, असद्व्यञ्जनमिति G^2 G^4.

402 6 षकारादिकारोकारौ G^3, सकारात् इकारउकारौ G^4, पकारात्पर इकारउकारौ G^1, यकारादकारः G^2.

403 2 पदादिस्थानां। अनादोऽशब्दः। G^1 G^3, पदादिस्थानात्। अनादो अशब्दः। G^4, आदिस्थानात्। अनादरशब्दः। G^2.

404 7 इत्येकोऽर्थः G^1 G^2 G^3 G^4.

404 12 अन्ताभ्याम् G^1 G^3, अन्ताग्राभ्याम् G^4, अंतराभ्याम् G^2.

405 16 कंठ्य- G^1 G^2 G^3 G^4 H^2, कंठ- P^1 P^2.

405 16 } उभयस्वर (स्वरादि corrected to स्वर- G^1)
406 1—2 } सस्थानो (-न H^2) विसर्जनीय G^1 G^3 H^2, उभयस्वरादिसंस्थानौ हकारस्यैकेषां पूर्वस्थानो विसर्जनीयः G^2, उभयस्वरादिसस्थानो हकारश्च षा (?) पूर्वस्थानो विसर्जनीयो G^4.

406 4 -प्रवृत्तिर् G^4, -प्रवृत्तिहिं G^2, -विप्रतिपत्तिर् (marginal correction for -प्रवृत्तिर् G^1) G^1 G^3.

406 10 देवाः। सोमाः। G^1 G^3, omitted in G^2 G^4.

407 18 वाहुर्यमम् G^2 G^3 G^4, वा आहुः G^1.

407 20 अविक्रमान् P^1G^1 G^2 G^4 G^5 G^6, Ber. 394 ; अविक्रमा (-माद् corrected to -मा) G^3, Paris 215 ; अविक्रमात् H^2 P.

408 14, 17 परिपातयंति G^1 G^2 G^3 G^4, G^6 (text MS.), Paris 215, Ber. 394, H^2; G^5 (text MS.) corrects -त- to -द- on the margin.

409 11 असर्जि वक्वा रथ्ये यथाजौ G^1 G^2 G^3, omitted in G^4.

412 17 पतरेव to -र्णिक् omitted in G^1 G^3; given in G^4; not clear in G^2.

413 13 अख्यद् (for अत्के) G^2, Ber. 394, Paris 215, P; अख्यद् (on the margin also अत्के) G^1 G^3; अत्के G^4 G^5 (on the margin अख्यद् G^5); अद् G^6; अर्के P^1 P^2.

413 18 अख्यत् (on the margin also अत्के) G^1 G^3; अख्यन् G^2, Paris 215, Ber. 395; अत्के G^4 P, अर्के P^1 P^2.

414 1 अख्यद्देवो रोचमाना महोभिः (on the margin also आ जामिरत्के अव्यत in G^1 G^3) G^1 G^2 G^3, अजामिरत्केऽअव्यत G^4, आजामि P, omitted P^1 P^2,

414 6 पदैकदेशो G^1 G^2 G^3, पादैकदेशो G^4.

416 17 अश्वः to ह्रस्वः omitted in G^1 G^2 G^3 G^4.

418 2 सञ्ज्ञानं यत्परायणम् G^1 G^2 G^3 (संज्ञा- G^2 G^3) G^4 (संज्ञा- G^4).

418 6 परिवर्त्तयितव्यः (पठितव्यः marginal) G^1, परिहर्तव्यः G^2 G^3, परिवर्त्तितव्यः G^4.

418 7 स्वरोपधं G^1 G^3 P, स्वरोपधात् G^2 G^4.

418 10 परक्रमं (परि- corrected to पर- G^1) G^1 P P^1 G^4 G^5 ; परिक्रमं G^2 G^3 G^6 (पर- corrected to परि- G^6), Paris 215, Ber. 394.

418 13 परिक्रमं G^1 G^2 G^3, Ber 394 ; पित्रम (*sic*) G^4 ; परक्रमं P P^1.

419 1 अस्मिन् to एनः G^1 G^4, अस्मिन्सुते सवने अस्तोक्यम् G^3, omitted G^2.

420 4 विक्रमणम् । विक्र- G^1 G^3 P P^1, विक्रमणं क्रम- G^2, अविक्रमणं अविक्र- G^4.

420 4—5 संयोगस्य to -र्थः is read after व्यवायः क्रियते in G^1 G^3. G^2 G^4 however read it after -वचनाभावः ।

420 9 विक्रमणं G^1 G^3 P, विक्रमणे G^2, अविक्रमणं G^4, क्रियमाणं P^1.

420 11 अविक्रमणम् G^1 G^3 G^4 P, अक्रमणम् G^2, इति क्रमणम् P^1.

422 6—7 को विपर्ययः । पूर्वेण परः क्रियते । परश्च पूर्वः क्रियते G^4, कस्य विपर्ययो (-य- G^2) वर्णयोः । पूर्वो वर्णः परः क्रियते । G^1 G^2 G^3.

422 18 तस्मान्न G^1 G^3 P P^1, तस्मात् G^2 G^4.

422 18 कथं तर्हि G^1 G^3, कथं G^2 G^4.

423 8 After भवति । G^1 G^3 P P^1 (not G^2 G^4) add अर्धमात्रा (-त्र- P) विवृत्ते (-त्ति- P^1)रपि ।

424 2 संख्यया नेतरेषाम् P G^1 G^3 G^5 G^6, Ber. 394 ; संख्ययाथेतरेषाम् G^4 P^1 ; संखयाधनेतरेषाम् G^2.

424 10 धर्मः G^1 G^3, Paris 215 ; वर्णधर्म G^2; वर्णधर्मः G^4, Ber. 394.

424 10—11 साधुयुक्तेन साधुधर्मयुक्तेन प्रतिपन्ना G^1 G^3, साधुयुक्तस्साधयते। कृत्स्नेन साधुधर्मो युक्तेन G^2, साधुयुक्तः साधयता कृत्स्नेन G^4.

424 12 शास्त्रागम- G^2 G^4, शास्त्रानुगम- G^1 G^3.

424 15 अ to ब्रूयात् omitted and Sūtras 65 and 66 both given as one Sūtra in G^1 G^3 P^1 P^2 ; अ ऋ इ (उ इ G^4) उ एव (य for एव G^2) माद्यान् स्वरान् ब्रूयात् G^2 G^4.

425 1 इ ई उ ऊ G^2, ई इ उ उ G^4, ऋ ॠ इ ई उ ऊ G^1 G^3.

426 5 सैतेन शास्त्रेर्न (शास्त्रेरन H^1) G^1 G^3 P^1 H^1.
नैतेन शास्त्रेण G^2 G^4 G^6,
सैतेन शास्त्रेण P G^5,
नतेन शास्त्रेण Ber. 394.

428 21 -पूर्वोनुदात्तः G^1 G^2 G^3 G^4 G^5 G^6, Paris 215, P P^2 ; -पुर्वानुदात्तः P^1.

429 3 उपांशुस्थानमिति। G^4 ; omitted in $G^1G^2G^3$, Paris 215.

429 3 उपांशुस्थानं (for उपां-नि) G^4 ; उपांशुस्थाना G^1 G^2 G^3, Paris 215.

429 3—4 निषादे पंचमे (-मे corrected to -म G^1) मन्द्रमध्यमतारेषु स्थानानि स्थाने प्रयोज्यः स्यात् G^1 G^3, निषादे पंचमध्यमतारेषु स्थानानि स्थाने प्रयोज्यं स्यात् G^2. निषादपंचमध्यमतारेषु स्थाने प्रयोज्यं स्यात् G^4.

429 6 अर्धपूर्वः अनुदात्तस्य (corrected to अनुदात्तो यस्य स G^1) अर्धपूर्वोनुदात्तः। G^1 G^2 G^3, अर्धपूर्वः अनुदात्तो यस्य स अर्धपूर्वोनुदात्तः। G^4, अर्धपूर्वानुदात्तः। अर्धपूर्वानुदात्तो यस्य स द्वर्पूर्वानुदात्तः। P^2.

430 3 भवेत्। तत्। ब्रह्मा G^4, भावात् तद्ब्रह्म G^2, भवेद्ब्रह्म G^1 G^3.

430 13 अक्षैप्रयुक्तं G^1 G^3, Paris 215, G^6 G^5 (also अक्षि- marginal in G^5); अक्षिप्रयुक्तं G^2 G^4, Ber. 394.

430 15 अक्षैप्रयुक्तं वा अयुक्तं वा उपस्थितं वा G^1 G^3, अभिप्रयुक्तं अप्रयुक्तं वा उपस्थितं वा G^4, अक्षिप्रयुक्तं द्विरुपस्थितं वा G^2.

431 3 उकाराकारयोः G^1 G^3 P; अकाराकारयोः (marginal उकाराकारयोः) Ber. 394; उकारयोः Paris 215; प्रशब्दाकारयोः G^4; अकारे अकाराकारयोः G^2; अकार उकाराकारयोः P^1 P^2.

431 3—4 सिद्धत्वादक्षै (-क्षि- Ber. 394, G^2) प्रयुक्तम् G^1 G^2 G^3, Ber. 394, Paris 215.
सिद्धत्वात्। अपक्तमक्षिप्रयुक्तम् G^4.

431 4 तस्मात्पाठांतरेण वर्णयंति G^1; तस्मात् एवमंतरेण वर्णयंति G^4; कस्मात्तस्मात्पाठांतरेण वर्तयंति G^3, Paris 215; कस्मान्नस्मात्वागंतरेण वर्णयंति G^2; कस्मात्तस्मात्वामंतरेण वर्णयंति Ber. 394.

431 5 उद्वेति यथा। ननु G^1 G^2 G^3 G^4.

431 5 सत्यम् omitted in G^1 G^2 G^3 G^4, Ber. 394, Paris 215.

431 6 उद्वेति G^4 ; omitted in G^1 G^2 G^3, Ber. 394, Paris 215.

431 7 इत्येवं वा (इत्येव मा G^4) नियमः स्यात् G^1 G^3 G^4, Paris 215 ; इत्येवंगताः (इत्येवताः Ber. 394) नियम स्यात् G^2, Ber. 394.

432 3 पठन्ति G^3 G^4, न पठन्ति G^1 G^2.

432 3 -ज्ञापनात्स्वाभि- (-पनात्व- corrected to -पनात्स्वा- G^1) G^1G^3, -ज्ञापनात्वाभि- G^4, -ज्ञापनावाभि- G^2.

432 7 गुरोः G^2 P^1, गुरो G^4 P, गुरौ G^3 G^1.

432 7 तेन निरुक्ते G^1 G^2 G^3, तैर्निरुक्ते G^4.

432 8 ओं भो बाढं पूर्णं गृहीतमावर्त्तयन्न (न on the margin G^1) भ्यनुज्ञा G^1 G^3, ओं भो चार्थं पुनर्गृहीतमावर्तयत् । अभ्यनुज्ञा G^2, ओं भो ३। इति चार्थं पुनर्गृहीतमवर्तयितुमभ्यनु G^4.

432 14 प्राकृताक्षरमूष्मसंधिं G^1 G^3, प्रा (प्र-G^2) कृत-मक्षरं ऊष्मसंधौ G^2 G^4.

433 5—8 असंयुक्तः (-क्तस्य ऋपरं corrected to -क्तः in G^3 and -क्तपरं to -क्त- in G^1) उ आवतुः । ऋपरं (र G^1) । प्रऽऋभुभ्यः । रेफसंधिं (रेफसंधिं omitted G^1) । स्वर्णरे (उ to -रे on margin in G^1 G^3) विवृत्तिपरं इत्यत्र निदर्शनानि । परिपन्नमसंयुक्तं ऋकारपरं रेफसंधिजं । आयंतु नः । स ईं पाहि । (for असंयुक्तम् to पाहि) G^1 G^3, Paris 215 ; असंयुक्तस्य ऋपरं विवृत्तिपरं इत्यत्र निदर्शनानि परिपन्नमसंयुक्तमृकारपर रेफसंधित (तं for त Ber. 394) आयंतु नः स ईं पाहि । G^1, Ber. 394 ; संयुक्तं । तव वायवृतस्पते to पाहि (as adopted in the printed text) G^4.

433 10 एतं न श्लोकं पठन्ति G^1; एतं श्लोकं पठन्ति Ber. 394; एवं श्लोकं पठन्ति G^3, Paris 215; एतं श्लोकं न पठन्ति G^2 G^4.

434 1 -समयेषु G^2 G^4, -समाप्तिषु G^1 G^3.

434 1 अर्धचोदकेषु omitted in G^1 G^3, अध्यायान्तेष्वर्धचोदकेषु G^2 G^4.

434 16 } मृद्भवग्रहणेन (-हेण G^2) प्रश्लिष्टविग्रहेण (प्रश्लि-
435 1 } ष्टावग्रहेण added in Paris 215) यस्मिन्सं- (ससं- G^2) भवति परिग्रहः । (for मृद्- to -ग्रहः) Ber. 394, G^2, Paris 215 ;
मृद्भवग्रहेण (-हणेन G^3) प्रविग्रहेण प्रश्लिष्टविग्रहेण । यस्मिन्संभवति परिग्रहः । G^1 G^3; प्रश्लिष्टः यस्मिन्संभवति स प्रविग्रहः । G^4.

435 1 G^4 omits उद्धेति to -दिषु.

435 1—2 प्रग्रहेषु श्लिष्टं विश्लिष्टं न कुर्यात् । कालाधिक्यं न G^1 G^3, Paris 215 ;
प्रग्रहेषु (प्रविग्रहेषु G^4) प्रश्लिष्टं विश्लिष्टं कुर्यात । कालाधिक्येन G^2 G^4, Ber. 394.

436 7—8 तेषामुपसर्गाणां to संस्कारणं कुर्यात् (कुर्युः G^4) (for तेषाम् to परेति) G^1 G^3 G^4 (G^4 omits चेति to घ) ; omitted (also चेति च । घेति घ) G^2.

436 9 द्विपदार्धचौ (-र्चौ G^2 G^4, Ber. 394) G^1 G^2 G^4, Ber. 394, P P^1 P^2 ; द्विपदाश्चर्चयेयुर् G^6 ; the reading of G^6 corrected to that of G^1 etc. in G^5 ; द्विपदादर्धचौ G^3.

436 14—15 आदि- to उच्यते P G^1 G^2 G^3 G^4 (-ग्रहणात् for -ग्रहणम् G^4), Ber. 394 (Ber. 394 and G^2 : -पदास्यै- for -पदस्यै-) ; omitted in P^1 P^2.

438 1 त्वगण्याः G^6 P^1 P^2 ; तु गण्याः G^1 G^3 G^4 P ; च गण्या G^2, Ber. 394 ; त्वगण्याः corrected to तु गण्याः G^5.

438 2 न omitted G^1 G^2 G^3 G^4 P, Ber. 394 ; given P^1 P^2.

442 2 सह भूत्वा G^2 G^4, सह भूत्वा तेषां G^1 G^3.

442 11 तैस्त्रिभिश् G^1 G^3, तै त्रिभि G^4, तै ऋग्भिः G^2.

443 1—5 तानि to सर्वत्र omitted in G^1 G^2 G^3 ; given in G^4 ; omitted in the body of the MS. in Ber. 394 which however supplies on the margin : एषामपि याजुषादीनां गायत्र्यादिजगत्यंतानि भवंति। यजुषामेकाधिकानि साम्न्यां द्व्यधिकानि ऋचा त्र्यधिकानि भवंति। (*sic*).

443 14 एकधेतरे G^1 G^2, Ber. 394 (also इव ने above the line);
एव नेतरे G^3 G^4 G^5 G^6.

443 / 444 15—2 The Comm. ऋषीणां to इत्यर्थः omitted in G^1 G^2 G^3 G^4, Ber. 394.

444 14 षड्वान्त्यः G^4 G^6, षट्कोत्यः G^1 G^2 G^3 G^5.

445 1 सा पदपंक्तिर् G^1 G^2 G^3 P P^1, सा भुरिक् पदपंक्तिर् G^4.

445 4 सापि G^4, सापि omitted in G^1 G^2 P P^1 (G^3 PP^1 omit अथवा to सापि, lines 3–4) G^3.

446 6 -स्तिथिं यथा G^1 G^3 G^5 (marginal in G^5) G^6 (चथा G^6).

450 13 आद्यन्तौ G^1 G^2 G^3 G^4.

455 6 नवकाष्ट G^1 G^3 G^4 G^5 G^6, नवकाष्टा G^2.

459 4 वैराजजागतैः पादैर् G^1, Ber. 394, G^5 G^6 ; वैराजा जागतैः पादै G^4 ; वैराजौ जागतौ पादैर् G^2 ; वैराजजागतौ पादौ G^3.

461 9—10 मध्ये द्वादशाक्षरे सति (for आद्याव् to त्रिष्टुब्) G^1 G^2 G^3 ;

आद्याव् to त्रिष्टुब् (but तृतीये द्वादशाक्षरे for तृतीयो द्वादशाक्षरश्) G^4.

462 8—10 The Comm. द्वौ to विषम् is omitted in G^1 G^2 G^3 G^4 and Sūtra 76 is read continuously with the following one (महासतो- etc.)

462 12—13 महा- to -विंशके G^1 G^3 G^4 G^5 G^6 G^2 (-र्धं for -र्धैं, एनयोः for एतयोः, नति पादांतो for त्वेति पादान्ते G^2), Paris 215, Ber. 394 (एनयोः for एतयोः, पादान्तो for पादान्ते).

463 1—2 एतयोर् to वेदितव्या G^1 G^3, Paris 215, G^2 (एनयोर् for एतयोर्, एव for सतोर्), Ber. 394 (अनयोर् for एतयोर्, एव for सतोर्);

एतोः रुचोः महापंक्त्योरद्वेष्टाक्षरेषु लक्षणं पादत्रये

सति द्वादशाक्षरयोश्च सह व्यूहयोरिव सतोः महासतो-वृहति नाम जगती वेदितव्या (*sic*) G^4 ;
एतयोः ऋचोरष्टाक्षरद्वादशाक्षरसंपादयोः सहव्यूहयोः । अर्द्धे द्वौ द्वादशाक्षरौ त्रयश्चाष्टाक्षराः अनियमेन सा जगती महावृहती नाम वेदितव्या । P ;
एनयोः पादयोः स अष्टाक्षरास्त्रयः पादा द्वादशाक्षरयोः सह व्यूहः । अथ महासतोवृहती नाम वेदितव्या । P^1 P^2.

463 9 The 16th पटल ends after the Comm. on अस्मा ऊ etc. in Ber. 394, G^2 (not in G^1 G^3 G^4).

466 2—5 आ to उच्यते G^1 G^3 G^4 G^5 G^6 (माता for मात्रा and सर्वम् for सर्वस्य G^5 G^6 ; G^5 also gives मात्रा and सर्वस्य as variants) G^2 (पूर्व for पूर्वा, मात्रा and माता both G^2), P (ध्रुवमग्निर्न इत्यपि, माता मेषा), P^1 P^2 (ध्रुवं पूर्वा ततः परा, मात्वा नैषा P^1 P^2, सर्वम् for सर्वस्य P^2).

466 6 आयुरैतु परावते (marginal : आसुरै० त इति पाठः) G^1, आसुरैतु परावेति G^3, आसु (or शु ?) रेतु । परावतेति । G^2, आसुरैरु परावत इति । G^4, आसुरेव परावत इति P, आसुरेत परावत इति । P^1 P^2.

466 7 ध्रुवं पूर्वेति G^1 G^3, ध्रुवं पूर्त्ते G^4, ध्रुवं पूर्वेति G^2, ध्रुवमग्निर्न इति प्रकृतिः P, ध्रुवेति पूर्वेति P^1 P^2.

466 8 यदि ते मात्रे G^1, यदि ते मात्रेति G^3 G^4, यदि ते मातेति G^2, यदि ते माता घृता (?) जिह्वा रोदसी P, यदि ते मा त्वेति P^1 P^2.

466 9 मेषीति G^1 G^3 G^4 (मेषी G^4), मैषीति G^2, मेषा वा अग्निः P, नैषा P^1 P^2.

466 10 न वै देवाः (for न वै तत्र) P.

466 11 न वै तत्रेत्येतद् G^1 G^3, न व इत्येतद् G^4, न वै तद् G^2.

466 13 सर्वस्येति G^1 G^2 G^3 G^4 P^1 P^2, सर्वस्य उ दुष्कृतिरिति P.

468 6—9 This Comm. almost in the same form is also found in G^1 G^2 G^3 G^4, Paris 215, Berlin 394.

468 18 गता ऋचः । एता एव भवंति । (for ऋचो भवन्ति) P, गता ऋचः । ता एवमेव भवति । (for ऋचो भवन्ति) P^2.

469 1—2 The Text याः to उपधारयेत् is given after गायत्र्यो to उक्तम् (i. e, lines 3-5) in G^1 G^2 G^3 G^4, Paris 215.

469 4—5 भगवता उभयछंदसोर्मध्ये एतदुक्तं G^1 ;
भगवता उभयसंभवे ह्येतदुक्तं G^3, Paris 215 ;
भगवता सा तु (? or उ) छंदसामप्येतदुक्तम् G^2 ;
भगवतां उभयतां छन्दसां तन्मध्ये तदुक्तं G^4 ;
भगवता इह समाप्येतदुक्तं P^2.

469 9 विषये to । ताराट् । G^2 G^4 (ताविराट् for ताराट् G^4) G^1 G^3 (या विषये for विषये G^1 G^3), ता या विषये स्थिताभ्यां ता इमाः । ताः राट् P, या द्वाभ्यां विषये स्थिता इमाः । ता रात् P^1 P^2.

469 13 एवं स्वराजः omitted G^2 G^4 P, Paris 215; या काश्चैवंगता ऋचः (for एवं स्वराजः) G^1 G^3 ; काश्चैवं स्थिता ऋचः P^1 P^2.

470 1 ताराळादीनां G^1 G^2 G^3 G^4, Paris 215 ; तारालादीन् Ber. 394.

473 21—23 The passage ननु to संत्विति (षट् for षट्कः) is given in G^1 G^3 (marginal in G^3) P ; omitted in G^2 G^4, Ber. 394, P^1.

474 6 संपदे G^1 G^4, corrected to संपदि G^3, संपदै G^2.

474 7 संपदि कर्तव्यायाम् G^1 G^3 G^4, कर्तव्या G^2.

474 11 संपद G^1 G^2 G^4, संपदि G^3.

474 12 एकीभावात् (for त्रय एकीभावाच्च) G^1 G^3 G^4, एकीभावात्तत्र P^1, एवएवात G^2.

475 8 व्यूहेत् । ए- G^4, व्यवेयात् ए- G^2, व्यूहेदे- G^1 G^3 P.

475 9 एवं G^2 G^4 P, एव G^1 G^3.

475 10—11 व्यूहः कर्तव्यः । तत्सदृशः (-शे G^4) स्वरैर्व्यवायः । G^2 (व्यवायः । न G^2) G^4, व्यूहो न (न omitted P) कर्तव्यः । न वा तत्- (वा तत् omitted P) सदृशैः स्वरैर्व्यवायः । P G^1 G^3.

475 11 After व्यवायः G^1 G^3 add नास्य ते महिमानमिति यथा ; not added in G^2 G^4, P reads for it न संपत्.

482 5—6 P^1 P^2 add the two lines आहुस् to इमाः of the following Sūtra to this Sūtra without any material difference in the Comm. as given by me.

482 8 After मन्यते । H^2 reads the line: आहुस्त्वेकपदा अन्ये अध्यासानेकपातिनः in the Comm.

482 8 स- (also पू- above स- G^1) र्वासाम् G^1 G^4 ; सर्वाः साम् G^3, Paris 215 ; पूर्वासाम् G^2, Ber. 394.

482 9 मन्यन्ते अन्तानित्यर्थः। P, G^3 (अन्तानित्यर्थः on the margin) ; मन्यन्ते। सा। G^2 G^4 ; मन्यते। सा Ber. 394 ; मन्यते सः G^1.

482 10 वैमदस्य G^1 G^3 (marginal in G^3), Paris 215 ; omitted G^2 G^4, Ber. 394

482 11 After अस्त्येव Ber. 394 adds : ता तरेम तवावसा तरेमेति एकपदा इमाः (इमाः marginal) ; but G^2 adds : ता तरेम तवावसा तरेमेति एवमादीन्। ; not given in G^1 G^3 G^4, Paris 215. G^1 however on the margin, in the same hand, adds : आहुस्त्वे० नः। अध्या० माः॥ ता तरेमेत्येवमादीनां ध्यासानपि केचित्त्वाचार्या ऋग्भ्यः पृथग्भूता एकपदा आहुः सर्वा इमाः। आ वां० नः। केचित्तु आ वां सुम्न इत्यादीनेकपदा आहुः। इति सूत्रद्वयपाठः।.
Ber. 394 also supplies on the margin अध्यासानपि केचिदाहुरेकपदा इमाः। उरौ देवा अनिबाधे स्यामेति। एवमादीनध्यासानपि केचिदाहुराचार्याः। अद्भ्यः (?) पृथग्भवा एकपदा आहुः।

483 3—4 With reference to अस्मिन्पाठान्तरे G^1 adds on the margin : एकसूत्रपाठे.

483 5 अनेकपातिनामध्यासानामेकपदाशङ्कैव न भवति G^1 ; अनेकपादाध्यवसानां (ना G^3) एकपादाशंकैव न भवति G^3, Paris 215 ;
अनेकपादः। अध्यासानां एकपा (प G^2) दादिशंकैवं भवति G^2, Berlin 394 ;

अनेकपादा अध्यासानां एकपदादिशंकेव न भवति। तस्मादुदाहरणान्युक्तानि। G^4.

483 } 6-15 } The text of Sūtra 44 as well as of
484 } 1-9 } its Comm. in G^1 G^2 G^3 G^4, Paris 215, Berlin 394 is practically the same as that adopted by myself.

487 14 विराजम् (for विराजाव्) P.

487 14 उत्थित corrected to उद्धित on the margin in G^3.

487 17 सैका G^2 G^4, पद्या G^1 G^3.

487 17 त्वत्तर्या G^3, अत्तर्या G^1, omitted G^2 G^4.

489 12 G^1 reads on the margin :—जगत्यति० पाठः। उक्तो बार्हतो बृहतीमुखः जगत्यन्तोऽतिजगत्यन्तश्च भवति। जगत्यंते उक्तमुदाहरणम्। अतिजगत्यंते तु। नेमिं नमन्ति चक्षसेति।.

492 1 त्वेष (corrected from त्वेषा) G^3 P^1 G^5; त्वेषा G^2 P, Ber. 394; त्वेषे G^1 G^4 G^6.

496 3—5 तथा चोक्तं to भवन्ति omitted in G^2 G^4, Ber. 394 ; given in G^1 G^3.

498 1 अस्माकं to विद्यते G^1 G^2 G^3 G^4 (in G^4 only partly) P, omitted in P^1.

502 3 येा वेद सर्वाणि च (for सर्वाणि रूपाणि च) G^2.

502 3 भक्तितो यः (on the margin also -तः सः) G^1, corrected to भक्तितः सः G^3, भक्तितः सः G^2 G^4.

502 7 किमिति G^1 G^2 G^3, Paris 215 ; omitted in G^4 P.

502 8 वा अभ्यासं G^1 G^2; वाभ्यासं G^3, Paris 215 ; चाभ्यासं G^4 ; वाक्यानां अभ्यासं P.

502 8—11 त्रैष्टुभजागतानि to छान्दस्त्वम् (आचार्य-for आचार्याणां) is given in G^1, but is marked to be deleted by lines like = = = written above त्रैष्टुभ- and छान्दस्त्वं.

502 11—16 } 503 1—7 } मुखे to धीमते omitted in G^1; given (more or less in the same form) in G^2 G^3 G^4, Paris 215, Berlin 394. P also gives this passage rather in a different and corrupt form.

503 14 कीर्त्तिमृग्यं G^1 G^2 G^3 G^4, Paris 215 ; कीर्त्यमृध्यं P.

„ „ ज्ञानञ्चं सर्वाभिष्टदायि चेति (for यशस्यं to उच्यते) P.

504 1—2 छंदोज्ञानं नान्यं (नान्यस् G^2 G^3, Paris 215) तस्मात्प्रयत्नं कुरु (करु G^2) महाज्ञानान् (महा।—नन् G^2; महा—नात् G^3, Paris 215; महानं G^4) ना (ता G^3, Paris 215) न्यदस्तीति तत्वं किं (अस्तीति तत्वकम् G^2, अस्तीत्वकं G^4) G^1 G^2 G^3 G^4, Paris 215. omitted in P.

APPENDIX II

ANALYSIS OF THE CONTENTS OF THE ṚGVEDA-PRĀTIŚĀKHYA[1]

It has been shown in the Introduction that the Prātiśākhya as a whole cannot be the work of one and the same author, and consequently parts of the same are later accretions. In giving the following analysis of the contents of the Prātiśākhya, however, the whole work, together with the ten introductory stanzas, is treated as a unit, without taking into consideration the conclusion referred to above.

The contents of the Prātiśākhya may be systematized, under seven main heads, as follows :—

I. Introductory and Explanatory.

1. *Introductory matter contained in the ten introductory stanzas :—*

Obeisance to the deity and the nature of the intended work, stanza 1 ; a mystic description of the three kinds of Vedic texts, *i.e.*, Saṁhitā, Pada and Krama, stanzas 2—4; requirements of a Vedic scholar and the scope of the treatise, stanzas 5—8 ; enumeration of alphabetic sounds, stanzas 9—10.

1. Reprinted from "The Princess of Wales Sarasvati Bhavana Studies", Benares, Vol. IV, pp. 71—88.

2. *Definition of terms :—*

समानाक्षर, I. 1 ; सन्ध्यक्षर, I. 2 ; स्वर, I. 3 ; व्यञ्जन, I. 6 ; स्पर्श, I. 7 ; वर्ग, I. 8 ; अन्तःस्था, I. 9 ; ऊष्मन्, I. 10 ; अघोष, I. 11, 12 ; सोष्मन्, I. 13 ; अनुनासिक, I. 14 ; ह्रस्व, I. 17 ; दीर्घ, I. 18 ; अक्षर, I. 19 ; XVIII. 32 ; गुरु, I. 20, 21 ; XVIII. 37, 41 ; गरीयस्, XVIII. 42 ; लघु, XVIII. 38, 39, 43 ; लघीयस्, XVIII. 44 ; रक्त (a nasal sound), I. 36 ; संयोग, I. 37 ; XVIII. 40 ; नासिक्य (a nose-sound), I. 48 ; स्थान, I. 49 ; नामिन्, I. 65 ; प्रगृह्य, I. 68—75 ; रेफिन् (rhotacised), I. 76—103 ; संहिता, II. 2 ; विवृत्ति (hiatus), II. 3 ; द्विसन्धि, II. 80 ; ध्रुव, VI. 39-42 ; प्लुति, VII. 2—4 ; क्रम, X. 1, 2 ; XI. 1 ; उपस्थित, X. 12 ; XI. 29 ; स्थित or स्थिति, X. 13 ; XI. 28 ; स्थितोपस्थित. X. 14 ; XI. 30 ; श्वास, नाद, XIII. 1 ; करण, XIII. 8 ; समापाद्य, XIII. 31 ; दोष, XIV. 1 ; प्रश्न, XV. 23—30 ; XVIII. 58 ; अध्याय, XV. 31 ; XVIII. 58.

3. *Interpretation and application of rules :—*

Exceptions to be understood as connected with the general rules, I. 53 ; irregular formations to be taken with reference to the whole treatise, I. 54 ; the Sāma-vaśa Sandhis to be regarded as exceptions, I. 60 ; the sound to be changed put in the nominative and the resulting sound in the accusative, the conversion being according to proximity, I. 56 ; in a statement as to the places of articulation and the contraction of vowels a short vowel implies both short and long vowels, I. 55 ; a Praiṣa treated like a Pāda, I. 57 ; finals of words joined to इति to be taken as they appear without that इति, and of words not joined

to इति to be taken just as they are, I. 58, 59 ; euphonic modification affects only those initials and finals of words which are seen in the Pada text, II, 5 ; but, unless otherwise stated, a rule in Paṭala VI affects even those sounds which are the result of euphonic combination or which occur in the interior of words, VI. 16 ; a word consisting of only one letter, even if contracted, treated as final and as initial, II. 6 ; an unrhotacized Visarjanīya with its penultimate treated as one letter in certain cases, I, 67 ; unless otherwise stated, parts of compounds treated as words with the exception of cerebralization etc., I. 61, 62 ; euphonic combination takes place according to succession of words, II. 7 ; but cerebralization of a following initial precedes the change into a breathing of a final Visarjanīya, V. 2 ; in cerebralization the cause of cerebralization precedes and the object of the same follows, I. 66 ; a Pluta vowel, followed by *i*, treated like a long vowel, I. 4.

II. Phonetic.

1. *Classification of alphabetic sounds :—*

Eight monophthongs (*a, ā, ṛ, ṝ, i, ī, u, ū*), I. 1 ; the vowel *ḷ*, XIII. 35 ; four diphthongs (*e, o, ai, au*), I. 2 ; twelve vowels (both monophthongs and diphthongs together), I. 3 ; short and long vowels, I. 17, 18 ; Anusvāra is either a consonant or a vowel, I. 5 ; the remaining consonants, I. 6.—Mutes or contact consonants, I. 7 ;

in five classes of five each, I. 8 ; four semivowels, I. 9 ; eight breathings (*h*, *ś*, *ṣ*, *s*, *ḥ*, *ḫ* or Jihvāmūlīya, *ḫ* or Upadhmānīya, and *ṁ* or Anusvāra), I. 10.—Surd consonants I. 11, 12.—Aspirates, I. 13.—Nasal consonants, I. 14.

2. *Mode of formation of alphabetic sounds :—*

Psychical and physical factors in the production of articulate sounds, XIII. 13 ; eternity of alphabetic sounds according to some, XIII. 14 ; general mode of production of articulate sounds, XIII. 1-3 ; distinction of surd, sonant, and surd-sonant sounds, or description of the Bāhya Prayatnas, XIII. 4—7 ; nature of voice and aspiration in sonant and aspirate sounds, XIII. 15-19.—Different degrees of approximation of the organs in the utterance of different sounds, or description of the Ābhyantara Prayatnas, XIII. 8-12.—Classification of sounds according to their place and organ of production, I. 38-51.—Production of a nasalized sound, XIII. 20 ; nature of Anusvāra according to Vyāḷi, XIII. 37.—Mode of right pronunciation of vowels in general, XIV. 65-66.—Nature of *ṛ*, *ṝ*, and *ḷ* vowels, XIII. 34, 35 ; nature of diphthongs, XIII. 38-41.—Right pronunciation of consonants in general, XIV. 67.—Nature of *ḷ* and *ḷh* sounds, I. 52.

3. *Quantity :—*

Quantity of short, long and prolated vowels, I. 27, 29, 30 ; XIII. 50 ; of consonants, I. 34 ; of Anusvāra preceded by a long or short vowel,

XIII. 32, 33 ; of syllables (heavy, heavier, light, and lighter), I. 20, 21; XVIII. 37—44 ; of Avagraha, I. 28 ; of Svara-bhakti, I. 33, 35 ; of hiatus, II. 4 ; of Om, XV. 5.—Duration of voice called *dhruva* which follows a sonant *abhinidhāna*, VI. 39 ; of breath and voice, XIII. 7.

4. *Accent* :—

General character of acute, grave and circumflex accents, III. 1, 2.—Circumflex arising from combination of acute and grave syllables into one syllable, III. 3 ; details respecting the utterance of circumflex, III. 4—6 ; enclitic and natural (or independent : जात्य) circumflex, III. 7, 8.—Accentual characteristics of vowels resulting from coalescence of two vowels or syllables : acute as the result of coalescence of two vowels, III. 11, 16 ; circumflex as the result of coalescence, III. 12-14.—Circumflex instead of a grave following an acute III. 17.—Names[1] of different kinds of circumflex resulting from euphonic combination of syllables, III. 18.—कम्पन or depression in four kinds of circumflex, III. 34. —प्रचय accent : in Pada text, III. 9, 10 ; in Saṁhitā text or Parigraha, III. 19—23, 27, 28.—Treatment of Avagraha in accentuation, III. 24—26.—Defects in the utterance of accents, III. 29—33.

Accent of the Upasargas, XII. 22—24.—Accent in recitation in general, XV. 16 ; accent of

1. वैवृत्त, तैरोव्यञ्जन, क्षैप्र, अभिनिहित and प्रश्लिष्ट ।

Om, XV. 5.—Enumeration of unaccented words in the beginning of a Pāda in the Ṛgveda, XVII. 27—35 ; unaccented Pādas in the Ṛgveda, XVII. 36.

5. *Syllabication* :—

Division of syllables, I. 22—26, 32; XVIII. 32—36.

6. *Qualities, tones and modes of utterance* :—

The three *sthānas*[1] or qualities of voice, XIII. 42; the seven tones or notes, XIII. 43—45; three modes[2] of speech, XIII. 46—49.

7. *Faults in pronunciation*[3] :—

General nature of faults in pronunciation, 1.—Faults in the pronunciation of sounds in general, 2—9 ; of vowels in general, 10,11,54,56 ; suppression or addition of a short vowel, 40 ; separation of a conjunct consonant by a vowel, or *anaptyxis* (see also conjunct consonants), 49 ; fault in the pronunciation of *a*, *ā*, 12 ; of *i*, 45 ; of *ṛ* and *ṝ*, 38 ; of *ṛ* or *ḷ*, 46.—*aiy* pronounced as *ayy* or vice versa, 41, 42 ; *ai* as *ayī* or vice versa, 43,44.

Faults in the pronunciation of consonants in general, 15—17, 55 ; of initial sonant consonants, 18 ; of initial aspirates, 19 ; of the

1 मन्द्र, मध्यम, and उत्तम ।

2 विलम्बिता, मध्यमा, and द्रुता ।

3. References under this head are to Sūtras of Paṭala XIV unless otherwise specified.

first four *vargas*, 21 ; of the first *varga*, 22 ; of the second and third *vargas*, 24 ; of the fourth *varga*, 23, 25 ; of voiceless dentals, 39 ; of a semivowel, 50 ; of a group of sounds containing a semivowel, 14 ; of *r*, 24, 26 ; of *l*, 27 ; suppression of *y* or *v*, 48 ; addition of *y*, 47 ; insertion of a breathing, 52 ; faults in the pronunciation of initial breathings, 19 ; of voiceless breathings, 20, 29 ; of *h*, 28, 35, 36, 57 ; of Visarjanīya, 30—33, 36.

Faults in the pronunciation of nasalized sounds, 13 ; of Yamas, 34—36, 53 ; Anusvāra instead of nasalizing a vowel, 37 ; addition of Anusvāra, 54; lengthening of a short nasal vowel, 51.

Faults in the pronunciation of conjunct consonants, 49, 58; of hiatuses, 59—62.—Defects in the utterance of accents (see also under *Accent*), III, 29—33.

Utility of the treatise in view of the impossibility of enumerating all the faults, 63, 64.

8. *General* :—

Certain objections against the teaching of phonetics and their refutation, XIV. 68, 69.

III. Sandhi or Euphonic Combination.

Introductory :—

Relation of Pada and Saṁhitā texts, II. 1, 2; nature of hiatus, its duration and varieties, II.

3, 4, 13, 14, 79, 80 ; different views on the nature of the following *a* vowel in certain hiatuses, II. 81, 82.

1. *Final vowels* :—

Combination of final simple vowels with similar initials, II. 15; exceptions, II. 57—59, 61, 65, 66, 72, 74 ; irregular combination of final *a* with initial *a* into *a*, II. 71, 72.—Combination of final *a*, *ā* with initial vowels (*i*, *ī*, *u*, *ū*, *e*, *ai*, *o*, *au*), II. 16—19; exceptions, II. 59—63, 71, 73, 74; irregular combination of final *a*, *ā* with initial *i* into *ai*, with initial *o* into *o*, or with initial *e* into *e*, II. 71—73.—Combination of final *a*, *ā* with initial *ṛ*, II. 32 ; exceptions, II. 64.—Conversion of a final non-guttural simple vowel into a semivowel before a dissimilar vowel, II. 21—23 ; exceptions, II. 56, 59, 70—72, 74 ;—Combination of final diphthongs, II. 25, 28, 31; exceptions, II. 70, 73, 74 ; combination of final *e* and *o* with initial *a* (see also *Initial vowels*), II. 33 ; exception, II. 73.

Final vowels not liable to combination : Pragṛhya vowels, II. 51—54, 56, 74 ; exceptions, II. 70, 72 ; special cases of uncombinable finals, II. 32, 57—59, 74 (cp. here also the exception to the combination of final *e* and *o* with initial *a* noted above) ; exceptions, II. 70, 73, 74 ; nasalization of final vowels before vowels, II. 60—65, 67 ; exceptions, II. 72—74 ; special cases of lengthening and nasalization of a final vowel, I. 75; II. 66.—Nasalization of final vowels in pause,

I. 63, 64.—Special cases of lengthening of a final vowel, II. 70—74 ; shortening of final *ā*, IV. 90—93.—Cases of hiatus in the interior of a word, II. 13.—Cases of irregular vowel combination after a secondary hiatus : after the loss of Visarjanīya, II. 68, 69, 71, 73; IV. 40 ; after the change of *ai* into *ā*, II. 70, 72.

2. *Initial vowels* :—

Lengthening of initial *a*, II. 75—77.—Loss of initial *a* after final *e* or *o*, I. 34—48; exceptions, II. 49, 50, 70, 73.—Irregular change of initial *i* into *e*, II. 72.—

3. *Sāmavaśa Sandhis or prosodial lengthening of vowels* :—

General principle, VII. 1.—Lengthening of a final *a*, VII. 6—16, 18—22, 24, 25, 27, 29—34, 36—42, 45—56; VIII. 6, 7, 9—11, 13—15, 17, 19—35, 48, 50 ; of *a* occurring at the end of the first part of an *avagṛhya* word, IX. 1, 3, 4, 6, 8—19, 21—24 ; of an interior *a*, IX. 26—39, 41—52.—Lengthening of a final *i*, VII. 10, 13, 33—35, 39, 43, 44, 52—54; VIII. 8, 15, 35, 49; of i occurring at the end of the first part of an *avagṛhya* word, IX. 1—3, 6—14, 16—18, 20, 22—24 ; of an interior *i*, IX. 46, 47, 49—52.—Lengthening of a final *u*, VII. 5, 17, 23, 26, 28, 33, 34, 53; VIII. 1—5, 12, 16, 18, 31 ; of *u* occurring at the end of the first part of an *avagṛhya* word, VII. 5; IX. 1, 3, 7, 8, 10, 12—14, 16—18, 22, 23 ; of an interior *u*, IX. 40, 44, 46—51.—Lengthening of

the 8th and 10th syllables in Pādas of 11 or 12 syllables, and of the 6th syllable in a Pāda of 8 syllables, VIII. 36—47.

4. *Final consonants :—*

First mutes to third mutes before soft consonants, IV. 2 ; before vowels, II. 10 ; to nasals before a nasal mute, IV, 3 ; exception, IV. 22.—*ṅ* before a hard breathing, IV. 16 ; doubled before a vowel, VI. 15.—*ñ* (i. e., original *n*) before *ś*, IV. 18.—*ṭ* before *s*, IV. 17.—*t* before *j* and *l*, IV. 10 ; to *c* before a hard palatal (i. e., *c*, *ch*, *ś*), IV. 11.

Final *n* before *l*, IV. 8; before *ś* and palatal mutes (see also final *ñ*), IV. 9 ; before *s*, IV. 17 ; doubled before a vowel, VI. 15 ; final *ān* before vowels, semivowels and *p*, IV. 65—68, 78, 80 ; exceptions, IV. 73 ; final *ān* or *an* before *t*, IV. 76, 80 ; final *īn*, *ūn* and *ṝn* before *p*, *y*, *v*, *h* and vowels, IV. 69—72, 78—80 ; exception, IV. 73 ; final *n* preceded by a long vowel before *c*, IV. 74, 80 ; exception, IV. 75.—Final *m* before a mute, IV. 6 ; before *y*, *l* and *v*, IV. 7 ; to Anusvāra before breathings and *r*, IV. 15 ; exception, IV. 23 ; special case of loss, IV. 83.—Final *s* (in place of Visarjanīya) before *t* to *ṣ* in words independent or compound (see also final Visarjanīya), V. 31—39.

Final *āḥ* to *ā* before a vowel, II. 24 ; before a soft consonant, IV. 24 ; final *aḥ* to *a* before a vowel other than *a*, II. 27 ; to *o* before *a* and a

soft consonant, II. 33; IV. 25; irregular cases of *āḥ* to *ā* and *aḥ* to *a* or *o*, IV. 40; II. 73.—Cases of rhotacised Visarjanīya, I. 76—103; final Visarjanīya rhotacized before a vowel or a soft consonant, IV. 27; cases of rhotacism before hard consonants, IV. 39; irregular cases of rhotacism, IV. 40.—Visarjanīya before a hard mute or breathing, IV. 31—35, 38; exceptions, IV. 40; Visarjanīya (through *s*) to *ṣ* before *t* in words independent or compound, V. 31—39; to *s* or *ṣ* before *k* and *p* in compound words, IV. 41, 62; exceptions, IV. 50; to *s* or *ṣ* before *k*, *kh*, and *p* in independent words, IV. 42—49, 52—64; exceptions, IV. 50, 51; loss of Visarjanīya before a breathing followed by a hard consonant, IV. 36, 37; loss of rhotacized Visarjanīya before *r* (and lengthening of the short penultimate vowel), IV. 28, 29; irregular cases of loss of Visarjanīya (accompanied by vowel combination or lengthening of the penultimate vowel), IV. 40; irregular lengthening of vowel preceding a rhotacized Visarjanīya, IV. 40.—Loss of Visarjanīya in स:, एष:, स्य: before any consonant, II. 8, 11, 12; exceptions, IV. 58, 96, 97; other special cases of irregular treatment of Visarjanīya in स:, IV. 95, 96.

5. *Initial consonants* :—

Initial *ś* to *ch*, IV. 4, 12, 13.—Initial *h* to a fourth mute after a third (instead of a first) mute, IV. 5.—Abnormal elision of initial *s*, IV. 21.—Abnormal cases of initial *d* to *dh*, IV. 98.—

Initial *s* to *ṣ* in words independent or compound, V. 1—10, 12—19, 21—30.—Initial *t*-class preceded by *ṣ* to *ṭ*-class, V. 11; initial *n* to *ṇ*, V. 56-60; cases of initial *d* to *ḷ* and *dh* to *ḍh* in compound words, V. 55.

6. *Interior consonants :—*

T-class preceded by *ṣ* to *ṭ*-class, V. 11.—*s* to *ṣ*, V. 20, 23, 29, 30.—*n* to *ṇ*, in same word with its cause, V. 40—55, in other word, V. 56, 57, 60.—*dh* to *d* and *gh* to *g*, IV. 98.

7. *Abnormal insertions and duplication of consonants, etc.—*

Insertion of *ś*, IV. 84; of *ṣ*, IV. 85, 87; of *s*, IV. 88; of *r*, IV. 86.

Duplication of one of the members of a group of consonants, VI. 1, 2, 4—11, 14; of *ch*, 3, 12, 13; of final *ṁ* and *n* before a vowel, VI. 15,

Abhinidhāna and its nature, VI. 17—28, 31, 39—45.

Yamas and their nature, VI. 29, 30, 32—34.

Insertion of *svarabhakti*, VI. 35—38, 46—53.

First mutes (if not final) changed to second mutes before breathings, VI. 54; √*kśā* changed to √*khyā*, VI. 55, 56.

Combination not according to the succession of words in the Pada text, II. 78.

IV. The Krama.

General rule regarding the formation of a Krama-group, X. 1, 2; XI. 1; cases where a Krama-group consists of more than two words, X. 3, 4; reasons for the same, XI. 2—5, 7, 9, 10, 13, 15; different views regarding the number of words contained in a Krama-group, in general or in particular, XI. 6, 8, 11, 12, 14, 17—22, 33, 35.—Cases where the Krama text cannot be quite faithful to the Saṁhitā text without resorting to Krama-groups of more than two words, XI. 47—57.—Different views regarding the nature of the loss of the Saṁhitā text in the Krama, XI. 58, 59.—Treatment of *samayas* (or the repeated Vedic passages which are omitted in the Pada text) in the Krama text, X. 19; XI. 24.—Relation of the Krama to the Saṁhitā text with regard to euphonic combination, X. 5, 6, 18; XI. 23, 44.

Cases where Parigraha (or repetition of a word with *iti* interposed) takes place in the Krama, X. 7—9, 15; XI. 16, 25—27, 62; exception, X. 10, 11; XI. 34.—Rule as to when Avagraha should be shown in the Parigraha of a *samāsa*, X. 16; XI. 31.—Euphonic combination of *iti* with the following word in Parigraha, X. 17; XI. 32; cases of restoration of euphonic combination in Parigraha, X. 20—22; XI. 36—43, 45, 46.—Utility of Parigraha, XI. 60, 61.

Exhortation to follow only the traditional Krama text, X. 63—65.—Objections against the Krama and their refutation, XI. 66—71.

V. Metre.

The seven metres of Prajāpati and the number of syllables in each of them, XVI. 1, 2; the seven metres of the Devas and the number of syllables in each of them, XVI. 3, 5; those of the Asuras and the number of their syllables, syllables, XVI. 4, 6.—The metres of the Yajus, Sāman, Ṛc and Brahman and the number of their syllables, XVI. 10—13.

The Ṛṣi metres :

Construction of the Ṛṣi metres, XVI. 7—9; three classes of the same, XVI. 14.—Gāyatrī and its varieties(पदपङ्क्ति, भुरिक्पदपङ्क्ति, भुरिज्, विराज् orपादनिचृत्, अतिनिचृत्, वर्धमाना, द्विपदा, यवमध्या, उष्णिग्गर्भा), XVI. 16—28; Uṣṇih and its varieties (पुरउष्णिह्, ककुभ्, ककुब्न्यङ्कुशिरा निचृत्, पिपीलिकमध्या, तनुशिरस्, अनुष्टुब्गर्भा), XVI. 29—36; Anuṣṭubh and its varieties (कृति, पिपीलिकमध्यमा, काविराज्, नष्टरूपा, विराज्, महापदपङ्क्ति), XVI. 37—44; Bṛhatī and its varieties (पुरस्ताद्बृहती, उपरिष्टाद्बृहती, न्यङ्कुसारिणी or स्कन्धोग्रीवी or उरोबृहती, विराजऊर्ध्वबृहती, विष्टारबृहती, पिपीलिकमध्यमा, विषमपदा), XVI. 45—53; Paṅkti and its varieties (विराज्, सतोबृहती, विपरीता, आस्तारपङ्क्ति, प्रस्तारपङ्क्ति, संस्तारपङ्क्ति, विष्टारपङ्क्ति), XVI. 54—63; Triṣṭubh and its varieties (उपजगती, अभिसारिणी, विराट्स्थाना, विराट्पूर्वा or पङ्क्त्युत्तरा, विराड्रूपा, ज्योतिष्मती, महाबृहती, यवमध्या), XVI. 64—73; Jagatī and its varieties (महापङ्क्ति, महासतोबृहती), XVI. 74—78.—Two classes of the Aticchandases or long metres, XVI. 79; the first class (अतिजगती, शक्करी, अतिशक्करी, अष्टि, अत्यष्टि, धृति, अतिधृति), XVI. 80—87, 91; the second class (कृति, प्रकृति, आकृति, विकृति, संकृति, अभिकृति, उत्कृति), XVI. 88—90, 92.

Designation of stanzas having one or more syllables in excess or otherwise (निचृत्, भुरिज्, राज्, विराज्, स्वराज्, सम्राज्, स्ववशिनी, परमेष्ठिन्, प्रतिष्ठा, प्रत्न, अमृत, वृषन्, शुक्र, जीव, पयस्, तृप्त, अर्णस्, अंश, अम्भस्, अम्बु, वारि, अप्, उदक), XVII. 1—5 ; divinities of metres. XVII. 6—12 ; distribution of metres according to colour, XVII. 13–18; five additional metres (मा, प्रमा, प्रतिमा, उपमा, संमा) and their Virājs (हर्षीका, सर्षीका, मर्षीका, सर्वमात्रा, विराट्कामा), XVII. 19, 20.—Principle of determining the metre of complicated stanzas, XVII. 21.—Restoration of the requisite number of syllables in incomplete Pādas, XVII. 22, 23 ; VIII. 40 ; method of ascertaining the length of Pādas, XVII. 24—40, 44, 45 ; Ekapadā and Dvipadā stanzas, XVII. 41—43, 50.—The longest and shortest (of those having many Pādas) stanzas in the Ṛgveda, XVII. 46—49.

Pragāthas or strophic metres, XVIII. 1—31. —Definition of a syllable, XVIII. 32 ; division of syllables, XVIII. 32—36 ; light and heavy syllables, XVIII. 37—44.—Mutual relation of different metres as regards the number of their syllables, XVIII. 45.—Pauses in the recitation of different kinds of stanzas, XVIII. 46—57.—Glorification of Triṣṭubh, Jagatī and of the knowledge of metres in general, XVIII. 59—62.

VI. Method of Teaching the Recitation of Veda.

Position of the teacher, XV. 1 ; do. of the pupils, XV. 2, 3 ; mode of addressing the teacher by the pupils, XV. 4 ; glorification and the mode

of utterance of Om, XV. 5—7 ; method to be followed in teaching the recitation, XV. 5, 8—22, 32, 33 ; requisite number of stanzas in a Praśna XV. 23—30 ; XVIII. 58 ; do. of Praśnas in an Adhyāya, XV. 31 ; XVIII. 58.

VII Miscellaneous Matter.

The vowel ḷ does not occur either as final or as initial, introductory stanza 9 ; different views on the nature of a final mute other than a nasal, I. 15, 16 ; three instances of prolated vowels occurring in the Ṛgveda, I. 31; list of instances of hiatus within a word, II. 13 ; a few cases of nasalized vowels in the Pada text, IV. 81, 82 ; cases where a long or short vowel precedes an Anusvāra in the interior of words, XIII. 22—29 ; cases of restoration of Visarjanīya in compound words without an Avagraha in the Pada text, XIII. 30, 31; sounds which cannot occur as finals, XII. 1 ; do. do. as initials, XII. 2 ; consonants which are not compatible in the interior of words, XII. 3—16 ; definition and description of the parts of speech (नाम, आख्यात, उपसर्ग and निपात), XII. 17—26.

General Remarks.

It will appear from the list of technical terms, given above, that this Prātiśākhya is singularly free from the use of such artificial or algebraic terms (like घु, घ, सिम्) as are found in works like the Aṣṭādhyāyī or the Vājasaneyi-Prātiśākhya ; nor does it take trouble to explain

the meaning of such common suffixes as कार in अकार etc. or इक in रेफ, or of words like अपृक्त, उपधा whose meaning is clear of itself. At the same time there are several technical terms used in the Prātiśākhya whose meaning is not clear without the aid of the commentary. Instances of such terms are : पद्य (I. 61), विग्रह (IV. 42), विक्रम (VI. 1), विच्छेद (VI. 47), परिग्रह (III. 23), समय (X. 19).

There is another fact also which must be noted in this connection. Ordinarily speaking only those technical terms are defined in a work which are again used in the body of that work. But strangely enough there are many technical terms which, though defined, are never again used in the Prātiśākhya. Instances of such terms will be found among the names assigned to different kinds of Sandhis noted below.

There is a great historical value of the section on the faults of pronunciation. Many of the faults can be taken as indicative of particular tendencies of the speakers contemporary with the author—tendencies which must have really brought about the corresponding phonetic changes in the contemporary Prakrits.

There are several phenomena of euphonic combination, such as यम, क्रम, अभिनिधान, स्वरभक्ति, which should rather have been given under the head ' Phonetic '. They are not particularly confined to the Saṁhitā text. But I have preferred to

follow the author in giving them under the heading ' Euphonic Combination.'

The classification of Sandhis adopted by me is different from that followed by the author of the Prātiśākhya. Broadly speaking the order followed in the Prātiśākhya is as follows :—

(1) euphonic combination of a vowel and a following consonant (Paṭala II) ;
(2) euphonic combination of a consonant and a following vowel (Paṭala II) ;
(3) euphonic combination of a vowel followed by a vowel (Paṭala II) ;
(4) euphonic combination of a consonant followed by a consonant (Paṭala (IV)[1] ;
(5) cerebralization or नति (Paṭala V) ;
(6) treatment of conjunct consonants or क्रम, अभिनिधान, यम and स्वरभक्ति (Paṭala VI);
(7) prosodial lengthening or सामवश सन्धि (Paṭala VII—IX).

As I have stated elsewhere, one special feature of the Prātiśākhya is that almost every phenomenon of euphonic combination is called by a technical name, though several of these names are never again used in the Prātiśākhya. The following technical names are given to the euphonic combinations noted against them :—
अनुलोम अन्वक्षरसन्धि (II. 8 ; IV. 83) = a vowel, or सः, or स्यः, or एषः, or ईं (for ईम्) + a consonant ;

1. Cp. Uvaṭa on IV. 1.

प्रतिलोम अन्वक्षरसंधि (II. 9) = a consonant + a vowel ;

विवृत्ति (II, 3) = hiatus in general ;

दीर्घ विवृत्ति (II. 79) = a hiatus which has at least a long vowel ;

द्विसंधि विवृत्ति (II. 80) = a hiatus which has a vowel on both sides of an intermediate vowel ;

अन्तःपद विवृत्ति (II. 15) = hiatus in the interior of words ;

पदवृत्ति (II. 26) = $\bar{a}ḥ$ + a vowel > $\bar{a}$ + a vowel,
ai or au + a vowel > $\bar{a}$ + a vowel ;

उद्ग्राह (II. 29) = $aḥ$ + a vowel > a + a vowel,
e or o + a vowel > a + a vowel ;

उद्ग्राह पदवृत्ति (II. 30) = an उद्ग्राह संधि with a long following vowel ;

उद्ग्राहवत् (II. 32) = a or $\bar{a}$ + $ṛ$ > a + $ṛ$;

पञ्चालपदवृत्ति (II. 33) = $aḥ$ or o + a > o + a

प्राच्यपदवृत्ति (II. 33) = e + a > e + a ;

प्रगृहीतपदा (विवृत्ति or संहिता, II. 54) = a Pragṛhya vowel + a vowel ;

प्लुतोपधा (विवृत्ति or संहिता, II. 66) = a hiatus in which the preceding vowel is lengthened ;

अनुनासिकोपधा विवृत्ति (II. 67) = a hiatus in which the preceding vowel is nasalized ;

श्लिष्ट (II. 20) = contraction of two homogeneous simple vowels into one long vowel,

or,

a or $\bar{a}$ + i or $\bar{i}$ > e,
a or $\bar{a}$ + u or $\bar{u}$ > o,
a or $\bar{a}$ + o or au > au,
a or $\bar{a}$ + e or ai > ai ;

स्वैप्र (II. 23) = semivowel instead of a vowel before a vowel ;

भुग्न (II. 31) = *av* instead of *o* and *āv* instead of *au* before a non-labial vowel ;

अभिनिहित (II. 34) = *e* + *a* > *e*,
= *o* + *a* > *o* ;

अनानुपूर्व्य संहिता (II. 78) = combination not according to the sequence of words in the Pada text ;

अवशंगम आस्थापित (IV. 1) = mere combination of mutes + consonants without any change ;

वशंगम (आस्थापित, IV. 14) = combination of a mute + a consonant ;

परिपन्न (IV. 15) = Anusvāra for *m* before *r* and breathings ;

अन्तःपात (IV. 19) = insertion of *k* or *t* or *c* between two consonants ;

विवृत (IV. 26, 30) = *ā* for *āḥ* before a sonant consonant, or,
lengthening of a short vowel after the loss of a rhotacized Visarjanīya before *r* ;

प्रश्लिष्ट (IV. 26) = *o* for *aḥ* before a sonant consonant ;

अकाम (IV. 30) = loss of a rhotacized Visarjanīya before *r* ;

रेफसंधि (IV. 27) = *r* instead of Visarjanīya before a vowel or a sonant consonant ;

व्यापन्न ऊष्मसंधि (IV. 35) = assimilation of Visarjanīya to the following voiceless mute or breathing ;

विक्रान्त ऊष्मसंधि (IV. 35 ; IV. 78) = non-assimilation of Visarjanīya before a voiceless mute or breathing ;

अन्वक्षरवक्रसंधि (IV. 37) = loss of Visarjanīya before a breathing followed by a voiceless consonant ;

उपाचरित (IV. 41) = *s* or *ṣ* for Visarjanīya before *k* or *p* ;

आन्पदा पदवृत्ति (IV. 67) = $\bar{a}n$ + a vowel > $\breve{\bar{a}}$ + a vowel ;

विवृत्यभिप्राय (IV. 68) = $\breve{\bar{a}}$ for $\bar{a}n$ before a semivowel ;

स्पर्शरेफसंधि (IV. 72) = $\breve{i}r$, $\breve{\bar{u}}r$, and $\breve{\bar{r}}r$ for $\bar{i}n$, $\bar{u}n$ and $\bar{r}n$ respectively before a few words and vowels ;

स्पर्शोष्मसंधि (IV. 77) = nasalization of the preceding long vowel and addition of *ś*, instead of a long vowel + *n*, before *c*,

$\breve{\bar{a}}s$ for $\bar{a}n$ and $\breve{a}s$ for *an* before *t*,

$\breve{\bar{r}}ḥ$ for $ṛn$ and $\breve{\bar{a}}ḥ$ for $\bar{a}n$ before *p* ;

शौद्धाक्षर (IV. 89) = additions of *ś*, *ṣ*, *s* and *r* in certain words ;

नति (V. 61) = cerebralization of a dental ;

क्रम (VI. 1) = doubling of a consonant ;

अभिनिधान (VI. 17) = holding apart of a consonant and suppression of its sound ;

यम (VI. 29) = 'twins' of non-nasal mutes before nasal mutes ;

स्वरभक्ति (VI. 46) = a vowel-part ;

सामवश (VII. 1) = prosodial lengthening of vowels ;

प्लुति (VII. 2) = prolation or lengthening of a short vowel.

APPENDIX III

A COMPARISON OF THE ṚGVEDA-PRĀTIŚĀKHYA WITH THE PĀṆINIAN GRAMMAR.

Abbreviations :

ऋ० प्रा० = ऋग्वेदप्रातिशाख्यम् ; पा० = पाणिनीयाष्टाध्यायी ; वा० = वार्त्तिकपाठः on पा० ; प० = परिभाषापाठः ; म० = महाभाष्य ; सि० = सिद्धान्तकौमुदी ; पद० = पदमञ्जरी.

Ṛgveda-Prātiśākhya	Pāṇinian Grammar.
ऋ० प्रा० १।१ (समानाक्षराणि)	अक् प्रत्याहारः
,, १।२ (सन्ध्यक्षराणि)	एच् ,,
,, १।३ (स्वराः)	अच् ,,
,, १।४	अप्लुतवदुपस्थिते । ई३ चाक्रवर्मणस्य । (पा०६।१।१२६-१३०)
,, १।६ (व्यञ्जनानि)	हल् प्रत्याहारः
,, १।७ (स्पर्शाः)	झय् ,,
,, १।८	Cp. अणुदित्सवर्णस्य चाप्रत्ययः (पा० १।१।६६)
,, १।६ (अन्तःस्थाः)	यण् प्रत्याहारः
,, १।१० (ऊष्माणः)	शल् ,, Cp. also शषुं जश्भावषत्वे (वा० on हयवरट्)
,, १।१५–१६	झलां जशोऽन्ते (पा० ८।२।३६) । वावसाने (पा० ८।४।५६)
,, १।१७–१८	ऊकालोऽज् ह्रस्वदीर्घप्लुतः (पा० १।२।२७)
,, १।२०–२१	संयोगे गुरु । दीर्घं च । (पा० १।४।११–१२)

ऋ० प्रा०	१।२७,२९–३०	ऊकालोऽज् ह्रस्वदीर्घप्लुतः (पा० १।२।२७)
”	१।३१	Cp. विचार्यमाणानाम्। उपरि स्विदासीदिति च। (पा० ८।२।९७,१०२)
”	१।३७	हलोऽनन्तराः संयोगः पा०१।१।७)
”	१।५३	Cp. पूर्वं ह्यपवादा अभिनिविशन्ते पश्चादुत्सर्गाः। प्रकल्प्य चापवादविषयं तत उत्सर्गोऽभिनिविशते। (प० ६२–६३)
”	१।५४	Cp.बाधकान्येव निपातनानि(प०११८)
”	१।५५	अणुदित् सवर्णस्य चाप्रत्ययः (पा० १।१।६९)
”	१।५६	स्थानेऽन्तरतमः (पा० १।१।५०)
”	१।६०	Cp. संहितायाम् (पा० ६।३।११४)
”	१।६१	Cp. प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणम् (पा० १।१।६२) सुप्तिङन्तं पदम् (पा० १।४।१४)
”	१।६३–६४	अणोऽप्रगृह्यस्यानुनासिकः (पा० ८।४।५७)
”	१।६५–६६	Cp. इणकोः (पा० ८।३।५७)
”	१।६८	संबुद्धौ शाकल्यस्येतावनार्षे (पा० १।१।१६)
”	१।६९	निपात एकाजनाङ् (पा०१।१।१४)
”	१।७०	Cp. ओत् (पा० १।१।१५)
”	१।७१	ईदूदेद् द्विवचनं प्रगृह्यम् (पा०१।१।११)
”	१।७२	ईदूतौ च सप्तम्यर्थे (पा० १।१।१९)
”	१।७३–७४	शे। अदसो मात्। (पा० १ १।१३,१२)
”	१।७५	उञः। ऊँ। (पा० १।१।१७-१८)

ऋ० प्रा०	२।२	परः संनिकर्षः संहिता (पा० १।४।१०९)
”	२।५	Cp. पूर्वत्रासिद्धम् (पा० ८।२।१)
”	२।६	Cp. आद्यन्तवदेकस्मिन्(पा०१।१।२१)
”	२।८,११,१२	एतत्तदोः सुलोपोऽकोरनञ्समासे हलि । स्यश्छन्दसि बहुलम् । (पा० ६।१।१३२–१३३)
”	२।१०	झलां जशोऽन्ते (पा० ८।२।३९)
”	२।१५	एकः पूर्वपरयोः । अकः सवर्णे दीर्घः । (पा० ६।१।८४, १०१)
”	२।१६–१७	आद् गुणः (पा० ६।१।८७)
”	२।१८–१९	वृद्धिरेचि (पा० ६।१।८८)
”	२।२१	इको यणचि (पा० ६।१।७७)
”	२।२४,२७	ससजुषो रुः (पा० ८।२।६६), मोभगोअघोअपूर्वस्य योऽशि । लोपः शाकल्यस्य । (पा० ८।३।१७, १९)
”	२।२५,२८,३१	एचोऽयवायावः (पा० ६।१।७८) । लोपः शाकल्यस्य (पा० ८।३।१९)
”	२।३२	Cp. ऋत्यकः (पा० ६।१।१२८)
”	२।३३	Cp. प्रकृत्यान्तःपादमव्यपरे (पा० ६।१।११५) । { ससजुषो रुः (पा० ८।२।६६) । अतो रोरप्लुतादप्लुते (पा० ६।१।११३) । आद् गुणः (पा० ६।१।८७) }
”	२।३४	एङः पदान्तादति (पा० ६।१।१०९)
”	२।३५	Cp. अव्यपरे in प्रकृत्यान्तःपादमव्यपरे । and अव्यादवद्यादवक्रमुरव्रतायमवन्त्ववस्युषु च । (पा० ६।१।११५-११६)

ऋ० प्रा०	२।४०	On अवन्तु cp. अव्यादवद्याद-वक्रमुरव्रतायमवन्त्ववस्युषु च (पा० ६।१।११६)। Cp. also सि० on this Sūtra.
”	२।५१–५२	प्लुतप्रगृह्या अचि नित्यम् (पा० ६।१।१२५)
”	२।५३	Cp. संबुद्धौ शाकल्यस्येतावनार्षे (पा० १।१।१६) and प्लुतप्रगृह्या अचि नित्यम् (पा० ६।१।१२५)
”	२।५६	Cp. निपात एकाजनाङ् (पा० १।१।१४)। प्लुतप्रगृह्या अचि नित्यम् (पा० ६।१।१२५)। मय उञो वो वा (पा० ८।३।३३)
”	२।५७–५९,७४	ईषाअद्यादिषु च्छन्दसि प्रकृति-भावमात्रम् (वा० ६।१।१२७)
”	२।६१,६७	आङोऽनुनासिकश्छन्दसि (पा० ६।१।१२६)
”	२।६८–६९	सोऽचि लोपे चेत्पादपूरणम् (पा० ६।१।१३४)
”	२।७०—७३	Cp. ऋचि तुनुघमक्षुतङ्कुत्रोरुष्या-णाम् । द्व्यचोऽतस्तिङ: । निपा-तस्य च । अन्येषामपि दृश्यते । (पा० ६।३।१३३,१३५–१३७); शकन्ध्वादिषु पररूपं वाच्यम् । एवे चानियोगे । एमन्नादिषु च्छन्दसि पररूपं वक्तव्यम् । (वा० ६।१।९४); cp. also प्रादूहोढोढ्येषैष्येषु वृद्धिर्वक्तव्या (वा० ६।१।८९)
”	२।७५–७७	Cp. छन्दस्यपि दृश्यते (पा० ६।४।७३)

ऋ० प्रा०	३।१–२	उच्चैरुदात्तः। नीचैरनुदात्तः। समाहारः स्वरितः। (पा० १।२।२९–३१)
”	३।३	Cp. समाहारः स्वरितः (पा० १।२।३१)
”	३।४–६	तस्यादित उदात्तमर्धह्रस्वम् (पा० १।२।३२). cp. also सि० on this Sūtra.
”	३।७	उदात्तादनुदात्तस्य स्वरितः (पा० ८।४।६६)
”	३।९–१०	स्वरितात्संहितायामनुदात्तानाम्। उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतरः। (पा० १।२।३९-४०)
”	३।११,१६	एकादेश उदात्तेनोदात्तः (पा० ८।२।५)
”	३।१२	Cp. पद० (on पा० ८।२।६):— कन्यानूप इति कन्याशब्दः कन्या-राजन्यमनुष्याणामन्त इत्यन्तस्व-रितः। ततः स्वरितानुदात्तयोरेका-देश आन्तर्यतः स्वरितः।
”	३।१३–१४	उदात्तस्वरितयोर्यणः स्वरितोऽनु-दात्तस्य। स्वरितो वानुदात्ते पदादौ। (पा० ८।२।४,६); cp. also सि० on the latter Sūtra.
”	३।१७	उदात्तादनुदात्तस्य स्वरितः। नोदात्तस्वरितोदयमगार्ग्यकाश्यप-गालवानाम्। (पा० ८।४।६६-६७), स्वरविधौ व्यञ्जनमविद्यमानवत् (प० ७९)

ऋ० प्रा०	३।१६–२३	स्वरितात्संहितायामनुदात्तानाम् । उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतरः । (पा० १।२।३६–४०)
”	४।२	Cp. झलां जश् झशि (पा०८।४।५३)
”	४।३	यरोऽनुनासिकेऽनुनासिको वा (पा० ८।४।४५)
”	४।४,१२–१३	शश्छोऽटि (पा० ८।४।६३)। छत्वममीति वक्तव्यम् (वा० ८।४।६३)
”	४।५	झयो होऽन्यतरस्याम् (पा० ८।४।६२)
”	४।६–७	मोऽनुस्वारः (पा० ८।३।२३)। वा पदान्तस्य (पा० ८।४।५६)
”	४।८,१०	तोर्लि (पा० ८।४।६०)
”	४।६–११	स्तोः श्चुना श्चुः (पा० ८।४।४०)
”	४।१५	मोऽनुस्वारः (पा० ८।३।२३)
”	४।१६	ङ्णोः कुक्टुक् शरि (पा०८।३।२८)
”	४।१७	डः सि धुट् । नश्च । (पा० ८।३।२६–३०), खरि च (पा० ८।४।५५)
”	४।१८	शि तुक् (पा० ८।३।३१)। स्तोः श्चुना श्चुः (पा० ८।४।४०)
”	४।२२	Cp. सि० (on वा० ८।४।४५):— कथं तर्हि मदोदग्राः कक्कुद्मन्त इति । यवादिगणे (cp. पा० ८।२।६) दकारनिपातनात् ।
”	४।२३	मो राजि समः क्वौ (पा० ८।३।२५)
”	४।२४	ससजुषो रुः (पा० ८।२।६६), भोभगोअघोअपूर्वस्य योऽशि । हलि सर्वेषाम् (पा०८।३।१७,२२)

ऋ० प्रा०	४।२५	ससजुषो रुः (पा० ८।२।६६), हशि च । आद् गुणः । (पा० ६।१।११४, ८७)
”	४।२७	For cases like अग्निरस्मि cp. ससजुषो रुः (पा०८।२।६६). In cases like प्रातरिन्द्रम्, Pāṇini takes प्रातः as प्रातर् ; cp. खरवसानयोर्विसर्जनीयः (पा० ८।३।१५)
”	४।२८–२९	रो रि (पा० ८।३।१४) । ढ्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः (पा० ६।३।१११)
”	४।३१	विसर्जनीयस्य सः (पा० ८।३।३४) स्तोः श्चुना श्चुः । ष्टुना ष्टुः । (पा० ८।४।४०–४१)
”	४।३२,३४	वा शरि (पा० ८।३।३६), स्तोः श्चुना श्चुः । ष्टुना ष्टुः । (पा० ८।४।४०–४१)
”	४।३३–३८	कुप्वोः ⌢ क ⌣ पौ च (पा० ८।३।३७)
”	४।३६	खर्परे शरि वा लोपो वक्तव्यः (वा० ८।३।३६)
”	४।३९	अहरादीनां पत्यादिषूपसंख्यानं कर्तव्यम् (वा० ८।२।७०)
”	४।४०	On अहोभिः cp. अहन् (पा० ८।२।६८); on अहोरात्रम् cp. अह्नो रुविधौ रूपरात्रिरथन्तरेषूपसख्यानं कर्तव्यम् (वा०-२।८।६८), हशि च । आद् गुणः (पा० ६।१।११४,८७); and on प्रचेता राजन् cp. छन्दसि भाषायां च विभाषा प्रचेतसो राज-

		न्युपसंख्यानं कर्तव्यम् (वा० ८।२।७०) । रो रि (पा०८।३।१४)। ढ्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः (पा० ६।३।१११)
ऋ० प्रा०	४।४१	Cp. सोऽपदादौ । इणः षः । (पा० ८।३।३८–३९); cp. also नित्यं समासेऽनुत्तरपदस्थस्य । अतः कृकमिकंसकुम्भपात्रकुशाकर्णीष्वनव्ययस्य । अधःशिरसी पदे । कस्कादिषु च । (पा० ८।३।४५–४८)
”	४।४२,४५,४६,४९,५५, ५९,६१	Cp. षष्ठ्याः पतिपुत्रपृष्ठपारपदपयस्पोषेषु[1] (पा० ८।३।५३)
”	४।४३,४५,६२	कःकरत्करतिकृधिकृतेष्वनदितेः (पा० ८।३।५०)
”	४।४४	Cp. छन्दसि वाप्राम्रेडितयोः (पा० ८।३।४९) । पञ्चम्याः परावध्यर्थे (पा० ८।३।५१)
”	४।४५,५६,६४	Cp. पञ्चम्याः परावध्यर्थे[1] (पा० ८।३।५१)
”	४।४७,४८	इदुदुपधस्य चाप्रत्ययस्य । इसुसोः सामर्थ्ये । (पा० ८।३।४१,४४)
”	४।४९,५९	इडाया वा । छन्दसि वाप्राम्रेडितयोः[1] । (पा० ८।३।५४,४९)

1. The commentators (cp. सि० and काशिका) generally explain these and other Sūtras (i.e., पा० ८।३।४९–५३), in this section, as prescribing only *s*. But a reference to Sūtras like IV. 46.49 (cp. वास्तोष्पतिम् and मातुष्पदे) of the R. Prāt. as well as to the exception अनदितेः (in पा० ८।३।५०) shows that they should be explained as prescribing both *s* and *ṣ*; cp. Laghuśabdendu-śekhara (on पा० ८।३।५०):—सः स्यादिति । षत्वस्याप्युपलक्षणम् । अत एवादितिप्रतिषेधः ।.

ऋ० प्रा०	४।५०,५१	Cp. छन्दसि वाप्राम्रेडितयोः (पा० ८।३।४६)। इसुसुसोः सामर्थ्ये (पा०८।३।४४)
”	४।५२–५५,५७,५८, ६१–६४	Cp. छन्दसि वाप्राम्रेडितयोः (पा० ८।३।४६)
”	४।५६,६१,६२	पातौ च बहुलम् (पा० ८।३।५२)
”	४।६०	छन्दसि वाप्राम्रेडितयोः। इदुदुपधस्य चाप्रत्ययस्य। (पा० ८।३।४६,४१)
”	४।६३	On त्रिष्पूत्वी cp. द्विस्त्रिश्चतुरिति कृत्वोऽर्थे (पा०८।३।४३)
”	४।६५,६८,७३	दीर्घादटि समानपादे (पा० ८।३।६), भोभगोअघोअपूर्वस्य योऽशि। लोपः शाकल्यस्य। (पा० ८।३।१७,१६)
”	४।६६-७०,७३	दीर्घादटि समानपादे (पा०८।३।६)
”	४।७४–७६	नश्छव्यप्रशान्। उभयथर्क्षु। (पा० ८।३।७-८), खरवसानयोर्विसर्जनीयः। विसर्जनीयस्य सः। (पा०८।३।१५,३४), स्तोः श्चुना श्चुः पा०८।४।४०)
”	४।७८–७६	नृन्पे। स्वतवान्पायौ। (पा० ८।३।१०–११), खरवसानयोर्विसर्जनीयः। (पा० ८।३।१५)
”	४।८०	अत्रानुनासिकः पूर्वस्य तु वा। आतोऽटि नित्यम्। (पा०८।३।२-३)
”	४।८४	ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तरपदे मन्त्रे (पा० ६।१।१५१)। स्तोः श्चुना श्चुः (पा० ८।४।४०)

ऋ० प्रा०	४।८५,८७	Cp. संपर्युपेभ्यः करोतौ भूषणे (पा० ६।१।१३७)। परिनिविभ्यः सेवसितसयसिवुसह-सुट्स्तुस्वञ्जाम् (पा० ८।३।७०)
,,	४।९०—९३,९५	सुपां सुलुक्पूर्वसवर्णाच्छेयाडाड्या-यालाः (पा० ७।१।३९)
,,	५।१	Cp. इण्कोः। नुम्विसर्जनीयशर्व्यवा-येऽपि। (पा० ८।३।५७–५८)
,,	५।२	Cp.-शर्व्यवायेऽपि (in पा०८।३।५८)
,,	५।३-४,६–७,९-१०, १२—१९	पूर्वपदात्[1] (पा० ८।३।१०६)
,,	५।५,८,१८	सुञः (पा० ८।३।१०७)
,,	५।११	ष्टुना ष्टुः (पा० ८।४।४१)
,,	५।२०	आदेशप्रत्यययोः (पा० ८।३।५९)। सुपामादिषु च (पा० ८।३।९८)। उपसर्गात्सुनोतिसुवतिस्यतिस्तौ-तिस्तोभतिस्थासेनयसेधसिचसञ्ज-स्वञ्जाम् (पा० ८।३।६५)
,,	५।२१	पूर्वपदात् (पा० ८।३।१०६)
,,	५।२२	पूर्वपदात्। सहेः पृतनर्ताभ्यां च। (पा० ८।३।१०६,१०९)
,,	५।२३–२९	न रपरसृपिसृजिस्पृशिस्पृहिसव-नादीनाम्। पूर्वपदात्[1]। (पा० ८।३।११०,१०६)
,,	५।३०	अग्वाम्बगोभूमिसव्यापद्वित्रिकुशे-कुशङ्कवङ्गमञ्जिपुञ्जिपरमेवर्हिर्दिव्य-ग्निभ्यः स्थः। सनोतेरनः। पूर्वपदात्। उपसर्गात् सुनोति-

[1] ऋग्वेदप्रातिशाख्यीयेषु ५।९-१०, १९, २५ सदृशसत्वनिषेधस्थलेषु 'पूर्वपदात्' इत्यस्य व्यवस्थितविकल्पत्वाश्रयणेन निर्वाहः कार्यः।

सुवतिस्यतिस्तौतिस्तोमतिस्थासेन-
यसेधसिचसञ्जस्वञ्जाम् । स्था-
दिष्वभ्यासेन चाभ्यासस्य ।
(पा०८।३।९७,१०८,१०६,६५,६४)

ऋ० प्रा० ५।३१ ह्रस्वात्तादौ तद्धिते
(पा० ८।३।१०१)

" ५।३२—३४,३६—३८ युष्मत्तत्ततक्षुःष्वन्तःपादम्
(पा० ८।३।१०२)

" ५।४० Cp. रषाभ्यां नो णः समानपदे
(पा० ८।४।१) ।
ऋवर्णाच्चेति वक्तव्यम्
(वा० ८।४।१ .

But as the commentators (cp. Tattvabodhinī) generally do not take समानपदे here in the sense in which it is taken in R. Prāt. V.40 (cp. अवग्रह्य), most of the Pāṇinian Sūtras prescribing ṇ in the उत्तरपद shoud be really paralleled here. But cp. especially :—

पूर्वपदात्संज्ञायामगः । प्रातिपदिकान्तनुम्विभक्तिषु च । एकाजुत्तरपदे णः । कुमति च । उपसर्गादसमासेऽपि णोपदेशस्य । हन्तेरत्पूर्वस्य । वमोर्वा । छन्दस्यृदवग्रहात् । कृत्यचः । णेर्विभाषा । हलश्चेजुपधात् । इजादेः सनुमः । (पा० ८।४।३, ११—१४, २२—२३, २६, २९ ३२).

ऋ० प्रा०	५।४१	अट्कुप्वाङ् नुम्व्यवायेऽपि (पा० ८।४।२)
”	५।४२,४४	Cp. अट्कुप्वाङ् नुम्व्यवायेऽपि (पा० ८।४।२)
”	५।४३	Cp. वा भावकरणयोः (पा० ८।४।५०)
”	५।४५	Cp. पदान्तस्य (पा० ८।४।३७)
”	५।५०	But cp. हिनुमीना (पा० ८।४।१५)
”	५।५३	For दुर् cp. दुरः षत्वणत्वयोरुपसर्गत्वप्रतिषेधो वक्तव्यः (सि० on भूधातु), and सुदुरोः प्रतिषेधो नुम्विधितत्वषत्वणत्वेषु (म० १।४।६०
”	५।५४	Cp. प्रातिपदिकान्तनुम्विभक्तिषु च । अट् कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि । उपसर्गादसमासेऽपि णोपदेशस्य । (पा० ८।४।११, २,१४)
”	५।५५	(पृषोदरादीनि यथोपदिष्टम्) दुरो दाशनाशदभध्येषूत्त्वमुत्तरपदादेः ष्टुत्वं च (वा० ६।३।१०६)
”	५।५७	अनितेः । उपसर्गादसमासेऽपि णोपदेशस्य । (पा० ८।४।१६, १४)
”	५।५८-५६	नश्च धातुस्थोरुषुभ्यः । उपसर्गाद् बहुलम् । (पा० ८।४।२७-२८)
”	५।६०	आनि लोट् । उपसर्गादसमासेऽपि णोपदेशस्य । (पा० ८।४।१६, १४)

ऋ० प्रा०	६।१	अनचि च (पा० ८।४।४७)
”	६।२	झलां जश् झशि । खरि च । (पा० ८।४।५३, ५५)
”	६।३	छे च (पा० ६।१।७३) । झलां जशोऽन्ते (पा० ८।२।३९) । स्तोः श्चुना श्चुः (पा०८।४।४०) । खरि च (पा० ८।४।५५)
”	६।४	अचो रहाभ्यां द्वे (पा०८।४।४६)
”	६।५	यणो मयो द्वे भवत इति वक्तव्यम् (वा० ८।४।४७)
”	६।६	शरः खयो द्वे भवत इति वक्तव्यम् (वा० ८।४।४७)
”	६।१०	शरोऽचि (पा० ८।४।४६)
”	६।१२,१३	Cp. विश्वजनादीनां छन्दसि वा तुगागमो भवतीति वक्तव्यम् । (वा० ६।१।७६)
”	६।१३	Cp. आङ्माङोश्च । पदान्ताद्वा । (पा० ६।१।७४,७६)
”	६।१४	Cp. सर्वत्र शाकल्यस्य । दीर्घादाचार्याणाम् । (पा० ८।४।५१—५२)
”	६।१५	ङमो ह्रस्वादचि ङमुण्नित्यम् (पा० ८।३।३२)
”	६।५४	चयो द्वितीयाः शरि पौष्करसादेः (वा० ८।४।४८)

”	७।५,१४,१६,१८,१९,२६, २८,३३,३६,३८, ४५,४७, ४९,५३–५५	ऋचि तुनुघमक्षुतङकुत्रोरुष्याणाम् (पा० ६।३।१३३)

ऋ० प्रा०	७।६,१०,१५,१७,३०,३१, ३३,४३-४४, ५२,५५,५६	निपातस्य च[1] (पा० ६।३।१३६)
”	७।७—६,१०, १२—१४, १६,२१—२३, २५, ३०—३५,३७,३६,४२, ४६, ४८,५४-५६	Cp. अन्येषामपि दृश्यते (पा० ६।३।१३७)
”	७।१२-१४,१६, १८,२४, २७,२६-३३, ३६—४१, ५०-५६	द्व्यचोऽतस्तिङः(पा०६।३।१३५)
”	७।१७,४३	इकः सुञि (पा० ६।३।१३४)
”	८।१ - ३	इकः सुञि। निपातस्य च। (पा० ६।३।१३४,१३६)
”	८।४-५,८(?),१३,१५,२८, ३०—३३,३५,५०	निपातस्य च (पा०६।३।१३६)
”	८।६,६,१३-१५, २८-३२, ३४-३५	द्व्यचोऽतस्तिङः(पा०६।३।१३५)
”	८।७, १०-११, १३-१५, २८—३५,४८—५०	अन्येषामपि दृश्यते (पा० ६।३।१३७)
”	८।१४-१६, २८-३२,३४ -३५,५०	ऋचि तुनुघमक्षुतङ्कुत्रोरुष्याणाम् (पा० ६।३।१३३)

1. Here as well as in the following निपातस्य च(पा०६।३।१३६) is taken in the same general sense which is given to it in the commentaries, though I am inclined to think that the अनुवृत्ति of द्व्यचोऽतः from the previous Sūtra should continue in this Sūtra also, otherwise it would be difficult to account for the inclusion of words like तु नु which are Nipātas in पा० ६।३।१३३.

ऋ० प्रा०	६।१	विश्वस्य वसुराटोः (पा०६।३।१२८)
”	६।१–२, ४, ६–१२,१३, १६,१७,, २२–२४, ३०, ३२,३३, ३८ (?), ३६—४२,४६—५२	अन्येषामपि दृश्यते (पा० ६।३।१३७)
”	६।३,६,८,१०,१२,१७,२२	नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिषु क्वौ (पा० ६।३।११६)
”	६।८	द्वयचोऽतस्तिङः (पा०६।३।१३५)
”	६।११,२३	मन्त्रे सोमाश्वेन्द्रियविश्वदेव्यस्य मतौ (पा० ६।३।१३१)
”	६।११	वले (पा० ६।३।११८)
”	६।१३–१६,२२–२४,४६, ५०–५२	अकृतसार्वधातुकयोर्दीर्घः । (पा० ७।४।२५) । अपुत्रादीनामिति वक्तव्यम् (वा० ७।४।३५) । अश्वाघस्यात् (पा० ७।४।३७)
”	६।१५,१८,२१	न च्छन्दस्यपुत्रस्य (पा०७।४।३५)
”	६।२६, ३२,३४,३८ (?), ४६—४८, ५०—५२	तुजादीनां दीर्घोऽभ्यासस्य । (पा० ६।१।७)
”	६।२७–२६, ४६–४८	Cp. छन्दसि सहः (पा० ३।२।६३)
”	६।३६	(पृषोदरादीनि यथोपदिष्टम्) दुरो दाशनाशदभध्येषूत्वमुत्तरपदादे : ष्टुत्वं च (वा० ६।३।१०६)
”	६।३७	Cp. मन्त्रे श्वेतवहोक्थशस्पुरोडाशो खिन् (पा० ३।२।७१)
”	६।४६,४६	दाश्वान् साह्वान् मीढ्वांश्च (पा० ६।१।१२)

ऋ० प्रा०	१२।१७	Cp. चत्वारि पदजातानि नामाख्यातोपसर्गनिपाताश्च (म० पस्पशाह्निके)
”	१२।२०	(प्रादयः) उपसर्गाः क्रियायोगे (पा० १।४।५९)
”	१२।२१	प्राग्रीश्वरान्निपाताः । चादयोऽसत्त्वे । प्रादयः । etc. (पा० १।४।५६—९७)
”	१२।२०	मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः (पा० १।१।८)
”	१५।५	ओमभ्यादाने (पा० ८।२।८७)
”	१८।३७,४१	संयोगे गुरु । दीर्घं च । (पा० १।४।११–१२)
”	१८।३८–३९,४३	ह्रस्वं लघु (पा० १।४।१०)
”	१८।४०	हलोऽनन्तराः संयोगः (पा० १।१।७)

INDEX I

AUTHORITIES QUOTED IN THE ṚGVEDA-PRĀTIŚĀKHYA.

अन्ये, XVII. 43.

अपरे, VI. 45, 51; XI. 6, 14, 20, 58, 59; XIII. 18.

अस्य (=वेदमित्रस्य), I. 52.

आगस्त्य, introd. stanza 2.

आचार्य, I. 64.

आचार्याः, I. 63.

आन्यतरेय, III. 22.

एके, I. 46; III. 22, 27; IV. 16; VI. 27, 50, 52, 54, 55; XIII. 12, 14, 15, 19, 32, 38; XV. 33; XVI. 25; XVIII. 57.

केचित्, I. 40; III. 20; XVII. 43, 50.

गार्ग्य, I. 15; VI. 36; XI. 17, 26; XIII. 31.

पञ्चाल (?), II. 33, 81.

पूर्वनिमित्तमानिनः, XI. 11.

पूर्वैः, X. 17.

प्राच्य (?), II. 33, 81.

बाभ्रव्य (क्रमप्रवक्ता), XI. 65.

माण्डव्य (or माण्डव्य), introd. stanza 2.

माण्डूकेय, introd. stanza 2; III. 14.

यास्क, XVII. 42.

वेदमित्र (आचार्य), I. 51.

व्याळि, III. 23, 28; VI. 43; XIII. 31, 37.

शाकटायन, I. 16; XIII. 39.

शाकल (= teaching of शाकल्य), I. 75; VI. 14, 20, 24, 27; XI. 21.

शाकलाः, I. 64; XI. 61 ; शाकलैः, XI. 19.

शाकल्य, III. 13, 22; IV. 13; XIII. 31.

शाकल्य (स्थविर), II. 81.

शाकल्यपितुः, IV. 4.

शाब्दाः, XII. 17.

शूरवीर (and his सुतः or सुताः), introd. stanza 3.

शोनकः, introd. stanza 1

INDEX II

VEDIC WORDS OR WORD-GROUPS QUOTED IN THE ṚGVEDA-PRĀTIŚĀKHYA.

(In case a word or a word-group which is by itself enough to exemplify the Sūtra is preceded by another Vedic word in the quotation, it is also shown separately by itself in the following; e. g., आसीत् besides अधः स्विदासीत् in 1. 31.)

अंहोऽतिपिप्रति	२।४२	अग्नेऽयम्	२।४२
अकः (= अकर्)	१।१०३	अग्ने रक्षा णः	७।३२
अकृत्त	८।१५	अग्नेरवेण	५।६०
अकृषि-	६।११	अग्नेर्गायत्री	१७।६
अक्रन्	६।४१	अग्ने वाजस्य	१६।३१
अक्त-	६।१०	अघ-	६।१६
अक्षा इन्दुः	४।४०	अङ्क-	६।१६
अक्षाः (= अक्षार्)	१।७६	अङ्क	८।४४
अख्खलीकृत्य	७।३३	अच्छ	७।६
अगादारैक्	२।७५	अजनयन्त	२।४०
अग्निं वः पूर्व्यम्	१८।२२	अजागः (= अजागर्)	१।१०३
अग्निः	५।३३	अजा नष्टम्	७।३१
अग्निनेन्द्रेण	१६।७३	अजिर-	६।१६
अग्निमीळे	१८।५३	अजीगः (= अजीगर्)	१।१०३
अग्ने ७।४४, ५१; ८।५;	१६।४४	अजीजनः	१६।४८
अग्ने तम्	१६।१६	अजुघ्रन्	१४।५८
अग्ने तमद्य	१८।५५	अजैष्म	१४।४४
अग्ने तव	१६।६३	अज्मन्	१४।५८
अग्नेऽप दह	२।४७	अज्रान्	४।६६
अग्नेऽभिदासति	२।४२	अञ्जःपाः-	१३।३०

अञ्जूम: १४।५४
अति १२।२०; १५।१७
अतिहाय ६।१२
अतीतृषाम १।१००
अतृणत् १।९८
अत्के १४।४७
अत्त ७।३३
अत्र ७।३३; ८।५, १३
अत्सा: (=अत्सार्) १।९१
अथ ७।३३
अथो २।४९
अद: (=अदर्) १।८६
अददा अर्भाम् १८।२८
अददहन्त ९।४३
अदमाय: ९।५०
अददं: (=अददर्) १।१०३
अदर्धं: (=अदर्धर्) १।१०३
अदात् २।४०
अदान्मे पौरुकुत्स्य: १८।९
अदुक्षत् ४।९८
अदो पितो ४।४०; ११।८
अद्य ७।१६, २१, ३३
अद्याद्या श्व:श्व: ७।५६
अद्रिव: ७।२६
अध ७।१५
अध: स्विदासी३त् १।३१
अध जिह्वा ७।३४
अध ते विश्वम् ७।३४
अध धारया ७।३४
अध बहु ७।३४
अधमस्पदीष्ट ४।५७
अध यत् ७।३४
अध यामनि ७।३४
अध वायुम् ७।३४
अधा त्वं हि ७।५६
अधा मह: ७।३१
अधायि १४।५०; १७।३२
अधा हि १६।१९
अधि ४।८४; १२।२०; १५।१७
अधिषवण्या ५।५४
अधीत् १६।४८; १८।५७
अधीन्नु १८।५३
अध्वरम् ८।५
अध्वरि- ९।१६
अध्वानयत् ९।५०
अनज ८।१५
अननु- ९।३३
अनपावृत् ९।२२
अनयता वियन्त: ८।३०
अनशामहै २।४०
अनायुधास आसता २।७५
अनु १२।२०; १५।१७
अनु दक्षि ४।९८
अनुदृश्य ७।९
अनुसेषिधत् ५।३०
अनुस्वयाम्णे ५।५४
अन्त: (=अन्तर्) १।७८
अन्तस्पथा: ४।६२
अन्नावृधम् ९।२३
अन्नाँ रयिवृध: ४।६८
अन्य: २।४९; ४।५१
अन्यत्रा चित् ८।३२
अप १।९९; १२।२०; १५।१७
अप- ९।६

अपः १।७७
अपरीवृतः ६।२२
अपस्कः (=कर्) १।६०
अपा वृधि ७।५५
अपि १२।२०; १५।१७
अपि- ६।६
अपीजुवा ६।२२
अपुनः (=अपुनर्) १।१०३
अपूरुषघ्नः ६।४७
अपूरुषम् ६।५१
अपो सु म्यक्ष ५।१६
अप्रामि- ५।२८
अबिभः (=अबिभर्) १।८५
अभाः (=अभार्) १।१०३
अभि ५।३; ७।१०,४३; १२।२०,२४; १५।१७
अभि- ६।६
अभितोऽनवन्त २।४३
अभि दक्षत् ४।६८
अभि नः ८।४२
अभिपद्य ७।६
अभिभुवे २।४१
अभिमाति ६।२६, ३०
अभिवावृते ६।१८
अभिवृत्य ७।६; ६।१८
अभि वो वीरम् १६।५२
अभिष्लग्य यत्र ७।६
अभि षतः ५।१७; ८।४४
अभिसत्वा ५।२६
अभीवर्तः ६।७
अभीवृतेव ६।४७
अभेत् २।४०
अभैष्म १४।४४
अभ्यादेवम् २।७६
अमतये २।४०
अमति- ६।१७
अमित्रायुधः ६।२३
अमिनन्त २।६३
अमी १।७३
अमुमुक्तम् २।४०
अय ८।१५
अयं चक्रम् १८।५३
अया २।५६
अयांसम् १३।२७
अया रुचा १६।६१
अयोऽपाष्टिः २।४०
अरथाः २।४०
अरमयः ६।४३
अराति- ६।११, १४
अरुषासः १।६८
अर्च गाय ७।३४
अर्च देवाय ७।३४
अर्चा मरुद्भ्यः ७।३०
अर्चिषा १।१००
अर्य ७।१७
अर्यमा ५।५८; १४।४०
अर्वाके २।४६
अर्ष ७।३३,४४
अव ७।५०
अव १२।२०; १५।१७
अवः २।४०
अवः (=अवर्) १।६६
अव त्वचः २।४०
अवथा सः ८।३०

अवद्यानि ८।४१
अवन्तु २।४०
अवरीवः (= अवरीवर्) १।१०३
अवर्त्रः २।४०
अवर्महः १।९६; १७।४६
अवसा आ १४।६२
अवस्पर्तः (= अवस्पर्तर्) १।१०२
अवांसि २।४०
अवा पुरंध्या ८।२८
अवायती ९।२३
अवितः (= अवितर्) १।१०२
अविद्वान् ४।७३
अविषत् ५।५९
अविष्टन ७।३३
अवीरता २।४०
अवीरते २।४०
अवोऽस्तु २।४५
अव्यत्यै २।४०
अत्रि ८।४३
अश्रथयः २।५०
अश्रथायः ९।५०
अश्व- ९।११,१४,१५
अश्वयुजः ९।२१
अश्वयूपाय ९।२१
अश्वयोगाः ९।२१
अश्ववत् ९।१९
अश्ववित् ९।१८
अश्विनेव २।७३
अष्ट ७।३३
अष्ट्राम् १४।५८
असनाम ८।४७
असि ८।४५
असिक्न्याम् १७।४३
असुरा ४।९१
असुजता मातरम् ८।३१
अस्कृत १०।३; ११।९
अस्कृतोपसम् ४।८८
अस्तः (= अस्तर्) १।९२
अस्ति ८।४२
अस्त्वासतः २।७६
अस्पः (= अस्पर्) १।१०३
अस्मत् २।६१
अस्मयुः ५।३७
अस्मा ऊ षु १६।७८
अस्मान् ४।७५
अस्मानुप ४।७३
आस्मन्सु १४।५५
अस्मे १।७३
अस्मै ९।४१
अस्य ८।४३
अस्य दुच्छत ४।९८
अस्य पूर्व्यः ४।५१
अस्या यः ४।५१
अस्वाः (= अस्वार्) १।१०३
अह एव ४।४०
अहः (= अहर्) १।१०३
अहिहन्नारिणक्पथः २।७७
अहोभिः ४।४०
अहोरात्राणि ४।४०
अह्यः १४।५२
आ २।३८,६१; ७।४४; १०।१०; ११।१०,३४; १२।२०; १५।१७
आ गता सर्वतातये ८।३१
आग्निम् १६।६३

आदित्या ४।६१
आदेवः २।७६
आदेवम् २।७६
आनीत् ५।५७
आपृच्छ्यम् १४।४८; ५२
आप्रानम् १४।५३
आभिष्टे १७।३०
आ यः पप्रौ १६।७८
आ यजीयान् ४।७३
आ यन्मा वेनाः १८।२६
आयुः ८।५
आयुक्त २।७७
आयुक्षाताम् २।७७
आयुनक् २।७६
आयुषि ८।४५
आरभ्य ७।६
आरिणक् २।७७
आरुपितम् २।७५
आरैक् २।७५, ७७
आव २।७४
आवः (–आवर्) १।६६; ११।७
आवर्दँस्त्वम् ४।७६
आवर्तमः ४।४०; १०।३; ११।७
आ वां सुम्ने १७।४३
आविः ४।४७; ५।३६
आविध्यत् २।७६
आवृणक् २।७५, ७६
आवृणि २।७७
आव्य ८।४८
आष्ट्र्याम् १४।४०
आसत् २।७५
आसतः २।७६
आसता २।७५
आसीश्त् १।३१
आ सु- (or आ सूर्) १६।६२
आहार्षम् १६।५१
आहुः ५।३६
आहुति- ६।१७
इळः ४।४६
इळा १।५२
इळायाः ४।४६, ५६
इत ७।३३
इतन ११।१०
इता जयत ८।३१
इता धियम् ८।३२
इता नि ८।३२
इतो पिञ्चत ५।१७; १०।३
इन्द्र ५।५८; ८।५, ४२; १६।१६
इन्द्र- ५।४३
इन्द्र एणम् ५।६०
इन्द्र एणाः ५।६०
इन्द्रः शचीपतिर्बलेन वीळितः।
दुश्च्यवनो वृषा समत्सु सासहिः १६।१७
इन्द्र सोमान् ४।६६
इन्द्रावतः ६।२३
इन्वसि ८।४४
इमः ४।५१
इयद्वसि १७।२६
इयम् १४।५०
इयर्त ७।३३
इयान्ति ६।५२
-इव २।५५
इषण्यसि ८।४७
इषु- ६।१६

इष्कर्त ७।३३
इहा वृणीष्व ८।२६
ईङ्खयन्तीः १४।५४
ईजानमित् १६।४८
ईळिष्व ७।३३
ईं पूरुषत्वता ६।५१
ईम् ४।८३; १०।३; ११।१०
ईयुष्टे ५।३८
ईरयथा मरुतः ८।३१
ईरया वृष्टिमन्तम् ८।३०
ईवत् २।६१
ईषा २।५६
उ १।७५; २।५६; ५।१०; ७।१७; ८।१; १७।२७
उक्थ- ६।६
उक्थशासः ६।३७
उक्षत ८।१५
उग्रँ ओकः १४।५१
उग्रादेवम् ६।२२
उच्छा दुहितः ७।३१
उत् १२।२०; १५।१७
उत ८।४२
उत्सादतः २।४१
उदावता २।७७
उदू अयान् २।७१
उप ८।५,४५; १२।२०; १५।१७
उप तेऽधाम् २।४४
उपरि स्विदासीɜत् १।३१
उपष्टुत् ५।३०
उप सातये ८।१२
उपागत्य ७।३३
उपेदम् १६।५१
उभयत्रा ते ८।३५
उभये २।५०
उमे यदिन्द्र १६।७८
उरु ५।३,५८
उरु- ६।१०
ऊरु ज्योतिः ४।५१
उरुष्य ७।३३
उरू न ७।५३
उरौ देवाः १७।४३
उ वसन्तान् ८।४७
उश्मसि ८।४५
उषः- (=उषर्-) १।८०
उषर्बसूयवः ४।४०; ११।८
उषसामिवेतयः २।७३
उषसि ८।४६
उषासम् ६।४१
उषासमग्निम् ६।४८
उषासमीमहे ६।५२
उषासानक्ता ६।४६
उ षुवाणः ५।१८
उस्रयाम्णो ५।५४
ऊ अकृण्वन् २।७२
ऊ अयान् २।७१
ऊती २।५६; ५।३
ऊती इन्द्र १४।६१
ऊत्यर्वाक् २।७०
ऊधः (=ऊधर्) १।६७
ऊनयीः १४।४३
ऊर्जम् १४।४६
ऊर्णुहि ८।४१
ऊवुः १४।५०
ऋच्छन्ति ष्मा ५।१८

ऋजु- ६।१६
ऋजूयेव ६।४६
ऋण- ६।१७
ऋत- ६।११,१४,१५; १७।३३
ऋतः ४।५२
ऋतः- १३।३०
ऋतयन्त ६।२१
ऋतयुक्तिम् ६।२१
ऋतवाकेन ६।१८
ऋतायन् ६।२२
ऋतायुभिः ६।५१
ऋतायुम् ६।२२
ऋतायोः ६।२२
ऋतावः २।४१
ऋतावरीरिव ६।५१
ऋतावृधौ १७।३१
ऋताञ्ने ६।२४
ऋति- ६।३
ऋतेन ७।१६
ऋत्विय- ६।१७
ऋदु- ६।८
ऋध्यामा ते ७।५५
ऋभ्वा १४।४८,५२
ऋषि- ५।४३
ऋषीवः ६।२४
एतन २।७२; १०।३; ११।१०
एतम् १८।५३
एतशे कः (=कर्) १।८८
एतावान् ४।७३
एतु ८।५
एनमायुनक् २।७६
एना सुमतिम् ८।३४
एव २।३८; ७।३३; १६।७३
एवा चन ८।३५
एवा यथा ७।३०
एवावदस्य ६।२४
एवाँ अग्निम् २।६६
एषः २।८
ऐयेः १४।४१
ओ १०।३
औभ्नात् १४।५३
क आसतः २।७६; १४।६१
कः (=कर्) १।८४, ८८,८६,६०; ४।४३
कः २।३८
ककुभ्मान् ४।२२
कण्वासः ४।६१
कति ६।४१
कदा २।६४; ८।१७
कबन्धम् ४।६१
कम् ८।११
कम् (=क्षिप्रम्) ७।५१
कमु ष्वित् ५।१७
कम्भनेन (=स्कम्भनेन) ४।२१
करणम् ७।२२
करत् ४।४३
करति ४।४५
करते ७।२२
करन्सुषाहा ६।४६
करम् ४।४३
कर्तना श्रुष्टिम् ८।३२
कर्ता यत् ७।३०
कर्मनिष्ठाम् ५।४८
कल्पेषु ७।५०

कव-	६।८	के ष्ठ	५।१७
कवष्यः	२।४१	को वेद	१८।१६
कवि	४।५२	कोशयीः	१४।४३
कवि-	६।१४	क्रतु-	६।१६
कवीनाम्	८।८	क्रतुष्टम्	५।३८
कस्काव्या	४।६२	क्रीळन्	१६।७३
कस्त उषः	१४।६०	क्व	२।३८
काण्वायनाः	८।२०	क्षत्रम्	४।६३
काम	४।५५	क्षर	७।३३
काव्येन	८।१३	क्षाम	७।३३
किमु ष्वित्	५।१७	क्षेत्रासाम्	६।२४
कियात्या	६।५१	खेऽनसः	२।४५
किरा वसु	८।३२	गच्छान्	४।७३
किरासि	८।४५	गधि	५।५६
कुत्र	७।३३	गन्ता मा	७।३१
कुरुश्रवणमावृणि	२।७७	गर्भम्	४।८३
कृणुता सुरत्नान्	८।३०	गा अदुक्षत्	४।६८
कृणुथ	७।१०	गाः	४।४६
कृणुथा सुप्रतीकम्	८।३०	गातुया च	८।३३
कृणुहि	८।४२	गातूयन्तीव	६।४६
कृणोत	५।५६; ७।४२	गामय	६।५१
कृणोति	७।४२	गायन्ति	१८।५३
कृणोतु	७।२२	गावः	४।८३
कृतम्	४।४३	गीः	७।२६
कृतानि	४।४५	गूर्धय	८।१३
कृथः	८।८	गूहत	७।३३
कृधि	४।४३; ७।१०,३५	गृणानः	७।२६
कृपीटम्	७।४५	गृभाय	८।२
कृशन-	६।१७	गोऋजीक	२।७४
कृष्णासो दक्षि	४।६८	गोओपशा	२।७४
कृष्व	७।३३	गोः	८।८
केतम्	७।३८	गोपीथ्याय	८।४७

गोभिष्टरेम ५।३८
गोरोहेण ५।६०
गोषतमाः ५।३०
गोष्ठादिव ५।३०
ग्नाः- १३।३०
ग्नाभिरिह ८।४४
ग्मन्ता नहुषः ८।३०
ग्लापयन्ति ६।४६
घ ७।१८; ८।१५,२२; १५।१६
घा त्वद्रिक् ८।२८
घा स्याः ८।३२
घा स्यालात् ८।३४
घृणि- ६।१७
घृतम् १६।१६
घृतमिव ८।४६
घृतवान्ति ६।४६
घृतावृधा ६।२३
घोषान् ४।७३
च ४।७४; ७।२२; १५।१६
चकृम ८।१५,१६
चकृमा ब्रह्मवाहः ७।३१
चक्रतुः ८।१७
चक्रा जरसम् ८।३४
चक्रुः ७।४५,४७
चक्रे ४।७४
चक्षसा १।१००
च गिरः ७।४२
चतुः- ५।५३
चतुरः ४।७४
चतुरस्कर ४।६२
चन्द्र ४।८४
चन्द्रनिर्णिक् १४।४५
चमसान् ४।७४,७५
चमसाँइव ८।४३
चर ८।४,६
चरति ४।७४
चरन्ति ८।४४
चरसि ४।७४
चर्किराम ८।२
चर्षणि- ५।२८; ६।८,२७
चर्षणिप्राः ८।६
चर्षणिभ्यः २।६१
चर्षणीः २।६१
चा बोधाति ८।३२
चास्कम्भ चित् ११।१०
चिकित्वान् ४।७४
चिकेत ८।४५
चित् ४।७४; ७।२२,२३,२६
चित्कम्भनेन ४।२१
चित्रः २।३८
चित्रः ७।२८
चेतात ८।४५
चेतथः ४।५३
चो ४।७४
च्यावय- ६।३२
च्यौत्नः ४।७४
छायामिव ८।४७
जगृभ्म ७।३३
जग्रभा वाचम् ८।३३
जग्रसानान् ४।६६
जघन्वान् ४।६६
जङ्घ्नतः १४।५४
जनया दैव्यम् ८।२८
जनाञ्छ्रुधीयतः १४।५५

जनि-	६।१६	जुगुक्षतः	४।६८
जनितः (= जनितर्)	१।१०१	जुजुर्वाँ यः	४।६८
जनिम	८।१०	जुहोत	७।१४; ८।१५
जनिष्वा देववीतये	७।५६	जुहोता मधुमत्तमम्	७।५५
जनुषोऽया	२।४४	जोष	७।३३
जम्भयन्तोऽहिम्	२।४३	जोषम्	२।६१
जम्भया ताः	७।३१	ज्या	२।५६
जय	८।१३	ज्यैष्ठ्याय	१४।४८
जरितः (= जरितर्)	१।१०१	ज्योतिः	४।४७,५१
जरित्रे	७।३५	ज्योतिः-	५।५३
जर्हृषन्त प्रसाहम्	६।४८	तं वः	१८।१४
जहि	७।१०	तं गूर्धय	१८।२
जहि चिकित्वः	७।५४	तङ् घ्नन्ति	१४।५४
जाः-	१३।३०	तच्चक्षुः	१६।३१; १८।५७
जागृधुः	६।५२	तच्छंयोः	१८।५६
जातः	४।५१	ततक्षुः	५।३६
जातवेदसम्	७।१६	ततन्युः	५।३६
जातवेदाः	८।१०	ततारेव	२।७२
जाताः	८।२१	ततृषाणः	६।४४
जानि पूर्व्यः	६।४७	ततृषाणमोषति	६।४३
जामयः	२।५०	तत्	५।३६
जामातः	१।१०२	तत्र	२।५८; ७।३६, ४६
जामिषु	८।४५	तदादः (= तदादर्)	१।८६
जायमानोऽभवः	२।४२	तनू-	३।२६
जारयन्ती	६।४८	तनूषु	५।३५
जासु	८।४५	तने च	६।१२
जाहृषाणेन	६।५१	तन्वं रीरिषीष्ट	६।४७
जिघांसन्	१३।२४	तन्वि	८।१५
जिघांससि	८।४१	तप	७।३३
जिन्व	७।३३	तपसोऽधि	२।४७
जिन्वथः	४।५३	तपोष्पवित्रम्	४।६३
जिह्वया	८।१६	तम्	५।३६; ८।२७

तमः ११।७
तमसि ८।४६
तमिन्द्रम् १६।६१; १८।६
तमू अकृण्वन् २।७२
तर्पया कामम् ८।३३
तव त्यत् १८।५४
तवसेऽवाचि २।४४
तव स्वादिष्ठा १६।४४; १८।५६
ता आपः १४।६२
तातान ६।४६
तातृषाणाः ६।५२
तातृषिम् ६।५२
तातृष् ६।३२
तानश्विना ४।७३
ता मे अश्व्यानाम् १६।२८
ता विद्वांसा १६।४०
ता वृधन्तौ १८।२७
ताँस्ते ४।७६
ताँस्त्रायस्व ४।७६
तितउना २।१३
तिर ८।४
तिरसि ८।४६
तिरा शचीभिः ८।३०
तिल्विले १४।५८
तिष्ठा नः ७।३०
तिष्ठा हिरण्ययम् ७।३२
तिस्तिराणा ५।२६
तिस्तिरे ५।२६
तिस्रो मातॄस्त्रीन्पितॄन् १४।३८
तु ७।१३; ८।१, १६, १८
तुम्र्य- ६।११
तुच्छ्यान् १४।५२
तुभ्यम् ६।४१
तुवि- ६।२
तूतुजानः ७।२७
तूनोत् ७।४२
तू षिञ्च ५।१७
तृंहत् ८।२७
तृपन्मरुतः १७।३५
तृष्णुत १४।५३
तृम्प ७।१६
तृषाणान् ४।६६
ते ५।३२; ७।२६,४२,४५; ८।४
ते अस्ति ८।३
ते दंसः ८।१८
तेऽधाम् २।४४
तेन ७।३७
ते नस्त्राध्वम् १८।२१
तेन नोऽद्य २।४६
ते नृषह्ये ६।४३
तेभ्योऽकरम् २।४८
ते म आहुर्य आययुः १८।२०
ते महिमनः ८।३
तेऽरदत् २।४६
ते रय्या १४।४२
तेऽरुणेभिः २।४६
तेऽवर्धन्त २।४६
तेऽविन्दन् २।४७
तौग्र्यम् ५।३६
त्मने ५।५६
त्रयः २।५०
त्रयस्परः ४।६४
त्रातः (= त्रातर्) १।१०१
त्रातऋ्तः ४।५२

त्रि-	५।५२	दद्वाँ वा	४।६८
त्रिः	५।३६	दधन्वाँ यः	४।६८
त्रिः स्म	५।१६	दधात	७।३८
त्रिकद्रुकेषु	१६।६१	दधातु	८।४३
त्रिभिः	५।३७	दधिध्वम्	८।४
त्रिषूत्वी	४।६३	दधिम	८।१५
त्री	५।३	दधिरेऽग्ना	२।४४
त्री षधस्था	५।१७	दधिष्व	७।३३
त्वम्	५।३७; ७।२४, २७	दधीमहि	८।४४
त्वमग्ने यज्ञानाम्	१६।२४	दध्यङ् ह	१४।५७
त्वमङ्ग प्र	१८।२	दम-	६।१६
त्वमस्य पारे रजसः	१८।३१	दर्तः(दर्त्तर्)	१।१०२
त्वमेताञ्जन-	१८।३०	दर्दः (= दर्दर्)	१।१०३
त्वष्टः	१।१०१	दशग्वम्	७।४६
त्वा	५।३२; १४।३६	दशस्य	७।३३
त्वा समिधान	८।४४	दशस्यथा क्रिविम्	८।३२
त्विषि-	६।६	दशस्यन्	७।४५
त्वे	१।७३	दशोणये	२।७१
त्वेष-	५।५१	दशोणिम्	२।७१
दंसिष्ठ	७।४६	दशोण्ये	२।७१
दक्षत्	४।६८	दस्यूँरेकः	४।७१
दक्षन्न	४।६८	दाद्हृ	६।३२
दक्षि	४।६८	दाधृषिः	६।३८
दक्षिणावान्	६।२२	दाशति	४।६३
दक्षुषः	४।६८	दित्ससि स्तुतः	५।१६
दक्षोः	४।६८	दिधिषेय	८।४३
दध्याः	१४।५२	दिधृत	७।३३
ददातु	८।४३	दिवः	४।६१
ददिः	५।३७	दिवः-	१३।३०
ददी रेक्णः	१६।३३	दिवस्परि	४।५६
ददुष्पज्राय	४।६३	दिवस्पृथिव्याः	४।५७
दद्धि	७।२७	दिवि	८।४६

दिवि-	१।१००	देवान्	४।६६
दिवि षन्	५।१८	देवानयाट्	४।७३
दिवि षन्तु	५।१७	देवान्हवते	१४।५७
दिवे कः (= कर्)	१।८६	देवावान्दिषः	६।२४
दीदिहि	८।४१	देवाँस्त्वम्	४।७६
दीधः (= दीधर्)	१।१०३	देवो अग्निः	१६।६२
दीर्घनीथे	५।४८	देवोऽनयत्	२।४६
दीर्घाधियः	६।२३	दैव्यम्	७।२४
दीर्घायुः	१४।४६	दोषाम्	६।४१
दुः(= दुर्)	१२।२०; १५।१७	दोषावस्तः (= दोषावस्तर्)	१।१०२
दुः-(= दुर्-)	५।५३,५५	द्युम्न-	६।३
दुःप्र-	१३।३०	द्युम्नम्	७।२५
दुच्छत	४।६८	द्युम्नी	७।२६
दुच्छन्तृषे	४।६८	द्यौष्पितः	४।६२
दुच्छुन-	६।१६	द्यौष्पिता	४।६३
दुदुच्छन	४।६८	द्रप्सः	१४।५८
दुर्गृभीयसे	८।२७	द्रवयन्त	८।४५
दुर्योण आवृणक्	२।७५	द्रावय	६।३२
दुर्हणायतः	८।२७	द्रावया त्वम्	८।३२
दुहितः	१।१०२; ७।२४	द्रुहः	४।४६
दूळभ	५।५५; ११।४०	द्वा	७।४३
दूळ्य	५।५५; ११।४०	द्वेषोभ्योऽन्यकृतेभ्यः	२।४८
दूणशा रोचनानि	६।४४	धनर्चम्	२।७१
दूणाश	५।५५; ११।४०	धन्व	८।७, १४
दूणाशः	६।३६	धन्व-	६।३, २७
दृतेरिव	१८।५३,५७	धन्वनोऽभिमातीः	२।४७
देव	८।४४	धन्वर्णसः	२।७२
देवम्	७।३८	धर्तः (= धर्तर्)	१।१०१
देवं भाः (= भार्)	१।८२	धर्मा सम्	८।५०
देवयुः	४।४६	धाः	८।१
देवहूतमान्	४।६६	धातः (= धातर्)	१।१०१
देवा	४।६१	धाता रयिम्	७।५३

धान्य-	६।८	नम	८।४
धामा ह	७।५५	नमउक्तिभिः	२।१३
धायि	८।२७	नमध्वम्	८।४
धारय	७।१३; ८।४३	नमसः	४।४६
धाव	८।४४	नमस्य	७।३३
धावता सुहस्त्यः	८।२६	नमस्युः	२।६१
धासथ	७।१४	नमोभिः	८।१
धित-	६।१७	नमोवाके	१६।७३
धियम्	७।३५	नयता वद्धम्	८।३१
धियायते	७।२३	नयन्त	८।४
धिष्ण्येमे	२।७०	नय प्रतरम्	५।५६
धिष्वा शवः	७।५६	न योऽधि	२।४७
धीजवनः	२।४१	नरः	७।४७
धीष्पीपाय	४।६३	नरम्	७।४३
धूः-	४।३६	नरा च शंसं दैव्यम्	२।७८
ध्रुवम्	१६।६२	नरा वा शंसं पूषणम्	२।७८
ध्वनयीत्	१४।४३	नवग्व	७।४६
न	२।३८; १७।३०	नवन्ते	७।४३
नः	५।८,५८; ७।२७,३५,३६,४२,४३, ४५,४६,५०; ८।४,१२,३७; १०।३	न वै (?)	१६।६२
		नव्यम्	७।२५
नः सः	८।१८	नव्येभिः	५।५६
नः सुमनाः	८।३	नस्करः	४।६३
नकिः	५।३, ३४	नस्पुरः	४।६४
नकिरादेवः	२।७६	नहि	५।३; ७।१०
नकिर्देवा मिनीमसि	१८।५३	नहि ते	१८।१५
नकिष्टम्	१८।५३	नहि वाम्	१८।५३
नक्तोषासा	६।४८	नही नु वः	७।५२
न ततृषाणः	६।४४	नहुषोऽस्मत्	२।४४
न तम्	१६।४८	नानाम	६।४६
नदम्	१६।३२	-नाभि	५।४६
न नूनम्	१४।५६	नाम चित्	८।४२
नभस्पयः	४।६४	नार्षद	५।३०

नि ५।३,१३;८।४६;१२।२०;१५।१७
निः (=निर्) ५।३६; ७।४६; ११।६;
१२।२०; १५।१७
निदस्पातु ४।६२
निद्रा २।५६
नियुद्भिः ७।४५
नियूय पिष्टतमया ७।६
निराविध्यत् २।७६
निर्गमाणि ५।६०
-निर्णिज् ५।४६
निषद्य वि ७।६
निष्कम् १८।५३
निष्कृतम् ४।६३
निष्कृतीः ८।२०
निष्कृथ ४।६०
निष्कव्यादम् ४।६०
निष्टयाइव ८।१७
निष्पिपर्तन ४।६०
निष्पी १४।३६
निष्षाट् १४।३६
निष्षिध्वरीः ५।३६
नीथ- ६।१७
नु ७।१५,१७,२६,२८,३३,४३,४६,
५०; ८।१
नु त्यम् ५।५७
नु विशः ८।४६
नु ष प्र ५।१८
नू अन्यत्रा चित् २।७०
नू इत्था ते २।७०
नू इन्द्र २।७०
नूनम् ७।५०
नू ष्ठिरम् ५।१८
नृ- ६।३०
नृतोऽपः २।४२
नृभिर्नृन् १४।५६
नृमणाः १४।५६
नृम्णम् १४।५६
नृषद्ये ६।४४
नृषाहम् ६।४७
नृषूतः ७।२३
नॄः पतिभ्यः ४।७८
नॄः पात्रम् ४।७८
नॄः पाहि शृणुधि ४।७६
नॄः प्रणेत्रम् ४।७८
नॄरभि ४।७१
नेतः (=नेतर्) १।१०१
नेथा च ८।३४
नेमिम् १८।१४
नेषथा सुगम् ८।३१
नेषि ५।५८
नेष्टः १।१०१
नेष्ट्रात् १४।५८
नैष्ट १४।४४
नो अधि ७।३७
नो देव देवान् ४।६६
नोऽद्य २।४६
नोऽधिवक्ता २।४६
नोनुमः ५।५७
नोनुवुः ५।५७
नोऽहिः २।४२
न्याविध्यत् २।७६
न्यावृणक् २।७६
पचत ७।३३
पञ्च ८।४४

पति ४।४२, ४६
पतिः स्याम् ५।१६
पतीनुरोः ४।७३
पत्मन्दक्षुषः ४।६८
पथा २।६५; ४।६१
पथि ४।५३
पथ्या १।१००
पद ४।४६
पदम् ४।६१
पप्तत ८।१५
पयः २।५०; ४।६१
पयस्वन्तोऽमृताः २।४८
पयस्वान् ४।७३
परमया ६।४५
परा १२।२०; १५।१७
पराके २।४६
परा शुदस्व ५।६०
परावतः २।४६
परि ४।४४, ४५; ५।१३, ५७, ५८; १२।२०; १५।१७
परि- ४।८५; ५।४३; ६।६, १०
परिरापः ६।४८
परिवृतं न ६।१८
परिष्कृण्वन्ति वेधसः ४।८७
परीतः ११।५
परुष्ण्याम् ८।२५
पर्तृभिः ५।३७
पर्यषस्वजत् ५।३०
पर्यू षु १६।४४
पर्वत- ६।१७
पर्ष ८।१४
पर्षि ५।५८
पवमान ६।१२; ८।४७
पवस्व ७।३७
पवित्रम् ८।१
पवीतारः ६।५१
पवीतारम् ६।५२
पशुः ४।५२
पशुमान्ति ६।५२
पशून् ४।७५
पश्यत ८।१५
पश्यन्ति ४।४८
पस्त्य- ६।११
पांसुरे १३।२४
पाति ८।४५
पातु ४।५६, ६१
पाथन ७।३३
पाथा दिवः ७।५३
पादोऽस्य २।४७
पान्त ४।४८
पायया च ८।३३
पायुः ४।६१
पायुभिः ५।३७
पार ४।४५
पारया नव्यः ७।३०
पार्ये ७।५१
पावक ७।४६
पाहि ८।४७
पितः १।१०२
पितरि ८।४६
पितु- ६।१५
पितुं नु १६।३६
पितुभृतो न १६।६३
पितुष्परि ४।६५

पितुष्पिता	४।६४	पुरु विद्वान्	७।३४
पित्र्य-	६।११	पुरु विश्वा	७।३४
पिप्रत	८।१४, १५	पुरु विश्वानि	७।३४
पिब	७।१३	पुरु शस्त	७।३४
पिब-	६।८	पुरुषन्ति	५।३०
पिबता मुञ्जनेजनम्	८।३२	पुरुषन्तिम्	१४।४०
पिब मध्वः	७।३४	पुरुषीणाम्	६।४४
पिब राये	७।३४	पुरु हि	७।३४
पिब शुद्धम्	७।३४	पुरुहूतः	७।२३
पिबा इमम्	२।७१	पुरूतमः	६।७
पिबा मधूनाम्	७।३२	पुरूतमम्	१७।४८
पीतये	८।६	पुरूवसोऽसुरघ्नः	२।४६
पीवोअन्नाँ रयिवृधः	४।६८	पुरोऽभिनत्	२।४४
पीवोपवसनानाम्	२।७३	पुरोहितिः	४।६३
पुत्र	४।५६	पुष्ट-	६।१७
पुत्रः	२।४६; ४।६१	पुष्टिम्	८।६
पुत्राना धेहि	४।७३	पूः-(=पूर्-)	४।३६, ५०
पुत्रि-	६।१६	पूयमानः	८।७
पुनः	१।१०३; ४।८३	पूरुषः	६।४०
पुनः-	५।५३	पूरुषघ्नम	६।५०
पुनात	७।३३	पूरुषादः	६।५०
पुमांसम्	१३।२४	पूर्धि	४।५५
पुरः-	४।५०; ५।५३	पूर्वः-	१।१००; ४।५०
पुरएता-	२।१३	पूर्व्यः	४।५१
पुरु	४।८४; ७।२३	पूषणम्	८।२७
पुरु-	५।५१	पूषा	२।५८; ५।५६
पुरु दाशुषे	७।३४	पृच्छत	८।१५
पुरुप्रजातस्य	८।४२	पृच्छा विपश्चितम्	८।२८
पुरुप्रिया	५।५८	पृच्यते	४।८३
पुरुभुजा	७।२३	पृणत	८।१५
पुरु वा	७।३४	पृतना-	५।२२; ६।३०
पुरुवार	१४।४०	पृत्सुषु	७।५०

पृथिवि ८।४६
पृथिवी २।५६; १४।३६
पृथिवी उत द्यौः २।७४
पृथिव्याम् ७।४६
पृथी १४।३६
पृथु ४।५४,६१,८४
पृथुजाघने ६।४६
पृथुज्रयी २।५६
पृथ्वी १४।३६
पृशन- ६।१३,१६
पृश्निः १४।३६
पृष्ठम् ४।६१
पेातः १।१०१
पोष ४।५५
पौंस्यम् १३।२४
प्र २।३८; ५।५७, ५८; ८।४५; १२।२०; १४।५८; १५।१७
प्र- ५।४३;६।४
प्रउगम् २।१३
प्रचेता राजन् ४।४०
प्र णस्पुरः ४।६४
प्रण्यः ५।५४
प्रति १२।२०; १५।१७
प्रति ष्फुर ५।१७
प्रति ष्म ८।२४
प्रदिवि ८।४६
प्रधीव २।७२
प्रपा २।५६
प्रप्रा वो अस्मे ७।५५
प्रभोः ५।३६
प्रयन्तः (= प्रयन्तर्) १।१०२
प्र या १६।३५
प्र वोचत ८।३
प्र वोचम् ८।३
प्र वो यह्वम् १८।२
प्रशास्तः १।१०२
प्रसवीता ६।५२
प्रसहानः ६।१८
प्रसाहम् ६।४८
प्रातः १।८१
प्रावणेभिः ६।५०
प्रास्य ७।६
प्रुष ८।१५
प्रेदं ब्रह्म १७।३६
प्रेष्ठमु १७।४६
प्रैषयुः २।७२
प्रोषु १६।६१;१८।५३
बद्बधानान् ४।६६
बाबधे ८।१८
बाह्वोः ५।३६
बिभय ७।३३
बिभृयात् १४।४६
बुध्न्येाऽजः २।४५
बृहतः ४।५१
बृहतीइव २।७४
बृहदु गायिषे १८।२
बृहद्भिः १६।७३; १८।१४
बेाधया पुरंधिम् ८।२६
बेाधा स्तोत्रे ७।३१
ब्रह्म ५।५८; ७।४२; १४।३६
ब्रह्मणः ४।५२
ब्राह्मणेाऽस्य २।४७
ब्रुवतेऽध्वन् २।४४

भङ्गुर-	६।११	भ्रातः	१।१०१
भजा त्वम्	८।३५	मंसीमहि	२६।३२
भजा भूरि	८।३५	मक्षु	७।५
भजा राये	८।३५	मक्षुंगमाभिः	७।६
भयन्ते	७।४५	-मघ	६।१
भर	७।१४,२७; ८।१३	मघवन्	७।५१
भरत	७।१६	-मघस्य	६।२०
भरद्वाजाय	१८।५७	मघोनी	१।१००
भरन्तोऽवस्यवः	२।४५	मत्	८।२७
भव	७।२६	मतिः	७।४५
भवत	७।२२	मतिभिः	७।२७
भवतम्	७।२२	मत्सि	१६।४८
भवता मृळयन्तः	८।३४	मत्स्व	७।३३
भवन्तु	८।४२	मद	८।१४
भाः (= भार्)	१।८२	मदत	८।१५
-भानु	५।४६	मदथ	७।३३
भिषज्यथः	४।६३	मदन्ति	७।४५
भोरिव विन्दतीँ३	१।३१	मदे	१।१००
भीषा	२।६५	मधु	८।४६
भुजेमा तनूभिः	८।२८	मधु-	६।१६
भुवना	१४।५०	मध्य-	६।१६
भूतोऽभि	२।४६	मनसः	८।८
भूम	८।१५,१७,४८	मनसोऽधि	२।४७
भूमा त्रिवन्धुरः	७।३२	मनीषा	२।५६
भूम्या ददे	४।४०	मनीषा आ त्वा	२।७४
भूयामो षु	५।१८	मनीषावस्युः	२।७४
भूरि	७।२७	मनुष्पिता	४।६४
भूरि दुष्कृतम्	८।१६	मन्थत	७।३३
भूषता रथः	८।५०	मन्दया गोभिः	८।३३
भृमम्	७।४०	मन्दस्व	७।१२
भेषज-	६।११	मन्दस्वा सु	७।५२
भोजनानि	७।२७	मन्ये त्वा	१६।६३

मम	८।४६	मानुषस्य	८।४७
मयस्करन्	४।६४	मामह-	६।३२
मरुतोऽनुभर्त्री	२।४३	(मा-)मृजीत	६।२६
मरुतोऽमदन्	२।४३	(मा-)मृजुः	६।२६
मर्त	७।२६	(मा-)मृजे	६।२६
मर्तस्य (or वातस्य)	८।४१	(मा-)मृशुः	६।२६
मर्मृज्म	७।३३	मायावान्	४।७३
महः	१।७७; ४।५३,५६	मायिनोऽधमः	२।४५
महय	८।१३	मावते	८।२७
महस्करथः	४।६०	मास्व	८।४५
महस्परम्	४।६०	माहिन-	६।११
महान्हि	१४।५७	माँश्चत्वे	४।८२
महि	१६।६३	माँस्पचन्याः	४।८२
महित्वम्	७।२६	मित्रयोः	२।६१
मही	१।६८	मित्रा	४।६२
महीः	८।१	मित्राय	५।५६
मही नु वः	७।५२	मित्रायुवः	६।२४
महीयमानाम्	६।४१	मिथु-	६।८
मही षा	५।१८	मिमिक्ष्व	७।३३
महे	८।४	मुञ्च	८।४
महो आदित्यान्	२।७३	मुञ्चत	७।१६
महो यः	१६।४८	मुञ्चतम्	५।५६
मँश्चतोः	४।८२	मुञ्चा सुषुवुषः	८।२६
मा	६।१३; ८।२७	मूर्धनि	८।४५
मांश्चत्वे	१३।२७	मृजन्ति	४।८३
मांसम्	१३।२४	मृळ	७।३३
मा कस्मै	१६।४४	मृळयद्भ्याम्	७।१६
मा चित्	१८।२	मृळया नः	८।३५
मातः	१।१०१	मृधः	८।४
माता	२।६४	मे	७।२६,४०,४६; ८।२७
मातुः	४।४६	मेऽधायि	२।४२
मा ते राधांसि	१६।६३	मेऽरपत्	२।४४

मेषी (?)	१६।६२	यम्	८।२७
मोषथ	७।३३	यमयोः	६।४४
मो षु त्वा	१८।१६	यमादित्यासः	१८।६
य आयुक्त	२।७७	यमोऽदितिः	२।४४
य ऋष्वः	१६।६३	यवयन्त्विन्दवः	६।४४
य औशिजः	१४।५६	यवयसि	६।४३
यः	४।५१	यवय स्तेनम्	६।४५
यक्त्वा महे	७।५६	यवया वधम्	६।४५
यच्छ	७।३३	यवयुः	६।४३
यच्छत	७।३३; ८।१४	यवसेऽविष्यन्	२।४३
यज	७।१४,३३	यवि-	६।१६
यज्ञ-	६।३	यस्मै	८।२७
यज्ञायते	६।२३	यस्य	६।१२; ८।२७
यज्ञियानाम्	८।१८	या	२।६४; ४।६१,६३
यतिभ्यः	७।४६	या ऐच्छुः	१४।५६
यति ष्ठन	५।१८	यान्	४।६६
यत्	७।१६; ८।२७	यामय	६।३२
यत्र	७।४७	यावय	७।३३; ६।३२
यत्रा वि	८।३२	यासिसोष्ठाः	५।२६
यत्स्थो दीर्घ-	१८।२५	याहि	७।६
यथोचिषे	२।७१	युक्तव	७।१२
यथोहिषे	२।७१	युक्त्वा हि	७।३१
यदद्य वाम्	१८।२४	युयुधिरिव	६।५०
यदग्निगावो अग्निगू	१८।२३	युयोता शरुम्	७।५४
यदि	७।३३; ८।८	युवन्यून्	४।६६
यदि ते मात्रा (or माता ?)	१६।६२	युवम्	१६।४६
यदि मृत्योः	७।३४	युवाकु हि	१६।२१
यदि मे	७।३४	युष्मा-	५।५२
यदि वा	७।३४	युष्मे	१।७३
यद्वा	१६।७३	यूयुधिरिव	६।५०
यन्त	७।३३	यूयुविः	६।४८
यन्तृभिर्नृन्	१४।३८	येऽजामयः	२।४६

येन	७।४८	रथस्य	७।४५
येऽराः	२।४२	रथीतमः	६।७
येषु	८।११	रथीतरः	६।२३
योज	७।१८	रथीनाम्	६।५१
योऽति	२।४७	रथीयन्तीव	६।५०
योधया च	८।३३	रथेन	७।४५
योऽधि	२।४७	रथेाव्ह	२।७१
योऽध्वनः	२।४७	रथ्यः	१४।३६
योऽनयत्	२।४७	रद	७।३३
योनिम्	७।२७	रन्धय	८।११
योनिमारैक्	२।७५; ७।४	रमया गिरा	६।४३
योनिषु	८।६	रयि-	६।१४
योनौ	४।६६	रयिस्थानः	५।२६
यो वाचा	१६।६६	ररक्ष	६।४५
योऽद्यः	२।४७	ररते	६।४५
रक्षत	८।१५	ररप्शे	६।४४
रक्षथा न	७।५४	ररम्भ	७।३३; ६।४३
रक्ष धिया	८।४३	ररिमा ते	८।३५
रक्षा णः	७।३२	ररिमा वयम्	७।५४
रजः	४।५४	-रव	६।२
रजःसु षीदन्	५।१७	राजतः	६।४१
रजसस्पाति	४।६२	राट्	८।७
रजसस्पृष्टः	४।६३	राथ्येभिः	६।४६
रजसि	८।४६	राधः-	१३।३०
रजेषितम्	२।७१	रामय	६।३२
रण	७।३३	रायः	४।५५
रणन्ति	७।४५	रायस्काम्	४।६०
रणया इह	२।७४	राया	५।५६
रण्यसि	८।४४	रायोऽध	२।४२
रथ-	६।३	रारप्- (or रार-; cp. IX. 34)	
रथः-	१३।३०		६।३२
रथम्	४।८३; ७।४६; ८।२	राशिम्	८।२३,२७

रास्वा च	७।५३	वनस्पतीन्	६।४१
रास्वा पितः	७।५२	वनस्पते	८।२५
रिक्थमारैक्	२।७७	वनिषीष्ट	४।६६
रिणन्ति	४।८३	वनुयामा त्वोताः	८।२८
रीरिषः	६।५०	वनेमा ते	७।५२
रीरिषत्	६।५०	वनेमा रयिमा वयम्	७।५४
रीरिषत	६।४६	वन्दारुः	५।३६
रीरिषीष्ट	६।४७	वन्धुर-	६।१६
रीषतः	६।४७	वपुषेऽनु	२।४५
रीषते	६।५१	वयम्	४।६२
रीषन्तम्	६।४६	वयसु	१८।२
रुज	७।३३	वयुन-	६।१७
रुज यः	७।३४	वयुनवच्चकार	६।२१
रुद्रम्	७।२५	वयुनेऽजनिष्ट	२।४३
रुप आरुपितम्	२।७५	वयो अन्तरिक्षे	२।५०
रुशदीतेः	१४।४६	वयो अस्य	२।५०
रुहेम	८।१४	वय्यम्	१४।४२
रोदसीमे	२।७२	वरन्त	८।४५
रोमा पृथिव्याः	८।२६	-वरुण	४।६०
वंसु षीदति	५।१८	वरुण	८।४६
वंस्व	७।३६	वरुणस्य	८।१७
वः (=वर्)	१।६६	वरुणा	४।६१
वः	२।३८; ७।४५	वर्तनीरह	४।४०
वः सत्रासाहम्	६।४६	वर्ध	७।३३
वक्षणे-	५।२८	वर्धताम्	८।१६
वचोभिः	४।६६	वर्धय	७।२५
वत्सम्	४।८३	वर्ध शुभ्रे	७।३४
वदत	८।१५	वर्धस्वा सु	७।५२
वदा तना	७।३१	वल्गु-	६।१६
वदेते	७।४५	ववन्म	७।३३
वधः (=वधर्)	१।८३	ववर्जुषीणाम्	१४।४७
वन-	४।८६	ववृत्याम	८।४१

ववृधन्तः	६।४३	वातः	८।२७
वव्राज	७।३३	वातस्य (or मर्तस्य)	८।४१
वसतिष्कृता	४।६२	वामी वामस्य	१८।१४
वसवान	८।४३	वाणं	५।६०
वसिष्व	७।३३	(वा-)वनः	६।२६
वसु	७।४६	(वा-)वन्थ	६।२६
-वसु	६।१	(वा-)वन्धि	६।२६
वसु-	६।१६	वावर्त येषाम्	६।४७
वसुः	४।५२	वावस्-	६।३२
वसुवसु	६।१८	(वा-)वाता	६।२६
वसुवित्तमम्	७।१६	(वा-)वातुः	६।२६
वसुष्कुवित्	४।६४	(वा-)वान	६।२६
वसूजुवम्	६।२३	(वा-)वृजे	६।२६
वसूनि	७।४६	(वा-)वृतुः	६।२६
वस्त्राणि	८।१८	(वा-)वृते	६।२६
वह	७।२४	वावृध्	६।३२
वह कुत्सम्	७।३४	वावृधन्त	८।४१
वहतेऽयम्	२।४४	वावृधुष्टे	५।३८
वहन्ति सीम्	५।१६	(वा-)वृध्वांसम्	६।२६
वह वायो	७।३४	(वा-)वृषस्व	६।२६
वह शुष्णाय	७।३४	(वा-)वृषाणः	६।२६
वहसि	८।४६	(वा-)वृषाणाः	६।२६
वहस्वा सु	७।५२	वासया मन्मना	८।२८
वह हव्यानि	७।३४	वासोवायः	२।४१
वहान्	४।७३	वासौ	२।७०
वा	८।२२; १५।१६	वास्तोः	४।४६
वाः (=वार्)	१।१०३	वि १।६६; ५।३; ७।१६; ८।४६; १२।२०; १५।१७	
वाजयुम्	७।५१		
वाजसातौ नृषह्ये	६।४४	वि-	१।६२
वाजान्	५।५६	विचृत्ताः	१४।४६
वाजी स्तुतः	५।१६	विद	७।३३
वाजेषु	७।५०; ८।२७	विदुः	४।३२

विद्धि	७।१३	विहि	८।४६
विद्धि षु णः	८।४४	वीड्वङ्गः	१।५२
विप्र	७।१२,३३	वीळितः	४।५४
विप्र दातारम्	७।३४	वीळू उत	२।७२
विद्वांसौ	१६।२०	वीरान्वनुयामा त्वोताः	८।२८
विधर्ता	२।६४	वीरास एतन	२।७२; १०।३
विध्यत	७।३३	वीर्येण	७।१०
विन्दतीँ३	१।३१	वृक-	६।१६
विपन्या	२।६४	वृद्धाः	१८।५७
वि पृच्छामि	१६।४१	वृजिन-	६।१६
विप्रवचसः	८।१६	वृणीमहे	७।२२
विभिष्पतात्	४।६३	-वृत्	६।६
विभ्व-	६।३	वृत्रं निः	७।४६
विभ्वा	२।६४	वृत्रहत्येऽवीः	२।४३
विभ्वासहम्	६।४४	वृत्रहत्येषु	८।२७
विमदस्य	८।४३	वृधः	४।५१
विरप्शी	१४।४७	वृश्च	७।३३
विव्याच	४।८३	वृष-	६।१५,१६
विशोऽयन्त	२।४५	वृषमण्यवः	५।५४
विश्व-	६।३	वृषाय	६।४६
विश्वतः	४।५४	वृषायस्व	६।५२
विश्वदेव्य-	६।११	वृषारवाय	६।२२
विश्वस्य	७।४०	वृष्ण्य-	६।१७
विश्वान्देवान्हवामहे	१८।५३	वेः	५।३७
विश्वापुषम्	६।२३	वेत्था हि	७।५४
विश्वाभुवे	६।२३	वेद	७।४०
विश्वासाम्	१६।७८	वेदा वसुधितिम्	८।२६
विश्वेषामिरज्यन्तम्	१८।१७	वेद्यस्याम्	२।७०
वि षा	५।१८	वेनम्	७।३८
विषु-	६।१७	वैभु-	६।१२,१७
विष्टपि	८।४५	वैयश्व	१४।४१
विष्णुः	१४।३६	वो अंधसः	२।५०

वो अस्मे	२।७०	शुनश्चिच्छेपं निदितम्	२।७८
वोचा नु	८।३४	शुनश्शेपः	१४।३६,४७
वोचा सुतेषु	८।२६	शुभे	८।२५
वोचेमहि	८।४७	शुभ्र-	५।५२;६।१७
वोचेमा विदथेषु	८।३२	शुश्रूयाः	६।४६
व्यत	१४।५८	शुश्रूयातम्	६।४८
व्यथया मन्युम्	८।३४	शृङ्गे	१४।४६
व्रजनम्	८।२५	शृणुत	७।३३
व्रजस्य	८।१	शृणुधि	७।३३
-व्रत	४।६०	शोचा मरुद्वृधः	७।३२
शंसा गोषु	७।३१	शोचा यविष्ठ्य	७।३०
शक्ति-	६।१७	श्रथाय	६।४७
शक्र	८।१८	श्रद्धा	२।५६
शक्र एणम्	५।६०	श्रवय	७।३३
शग्धी नः	७।५३	श्रवयतम्	६।४४
शची-	३।२६	श्रवयन्	६।४५
शत-	७।२६	श्रवयन्तः	६।४३
शतर्चसम्	२।७१	श्रवो अधि-	२।५०
शतस्य	८।४५	श्रावय	६।३२
शतावन्	६।२२	श्रियेऽधित	२।४४
शतेना नः	७।५२	श्रुधि	७।३६;८।२;१६।४४,७३
शत्रु-	६।३,१६	श्रुधि-	६।१४
शयवे अश्विना	२।५०	श्रुधि सु	५।१६
शर्मन्स्याम	१४।५५	श्रुधी नः	८।३५
शवसः	४।५६	श्रुधी हवम्	७।५२;८।४६
शवसा	४।६३	श्रूयाः	६।४६
शासत्	८।११	श्रोत	७।३३
शास्सि	१४।३६,४७	श्रोमतेन	८।४७
शिक्षा स्तोतृभ्यः	७।३२	श्वेतोऽरुषः	२।४६
शिशीत	७।१४;८।१५	षष्टिः	५।३६
शुचिः	५।३७	स इदस्ता	१४।६०
शुचिम्	८।१	सः	२।८;५।३;७।२६;८।२२;१८।३

सः पलिक्नीः	४।६६	सद्म	८।२७, ४५
स त्वपः	१८।५३	सद्मा होता	८।५०
सद्व	७।३३	सधस्थात्	५।१२
सखायः	४।८३	सधिष्टव	५।३८
-सखायम्	५।२७	सना ज्योतिः	७।५५
सखि-	६।१६	सना स्वः	७।३०
सखे	१६।६१	सनितः (=सनितर्)	१।१०१
सख्याय	८।४७	-सनितः (=सनितर्)	५।२।०
सगर्भ्यः	२।४१	सनितः सुसनितरुग्र	
स घा राजा	१८।३०	-सनिता	
संक्रन्दनः	२।४१	सनुतः (=सनुतर्)	
संगत्य	७।६	सनेमि	
सचस्वा नः स्वस्तये	७।५६	म नो वाजे	
सचा	२।६०	त	
सचेन्द्र			
सचेात			
संज्ञातरूप			
संज्ञानि			
सत्			
सतः			
सत्र			
स			
र			

सम्राज्ञी	२।५६	सहस्येन	७।३७
सम्वारन्	१४।४८	-सहस्रम्	५।२७
-सर्-	५।२४	सहस्रसाम्	७।३५
सर	७।३३	सहस्राणि	७।२३; ८।४७
सरपसः	२।७२	स हि शर्धः १६।६१; १७।४७;१८।५३	
सरमा	८।८	साळ्हा	१।५२
सरस्वति	८।४४	सादनम्	६।३६
सर्तवाजौ	२।७२	सादनस्पृशः	६।५२
(? or सर्वम्)	१६।६२	सादना ते	६।४८
न्	४।७६	सादन्यम्	६।४६
	५।५८	सादया सप्त	७।३०
	१।१०१	साध	७।३३
	२। —	-साधनी	५।२७
	५	सान	५।२७
			२।७३
			२।७०
			६।४७
			६।४७
			४।६५
			।६८
			२७
			२७
			८
			১

साहन् ९।४८
साहाः ९।४८
साहि ५।१२
साहिषीमहि ९।५१
साह्याम ९।५२
साह्वांसः ९।४६
साह्वान् ९।४९
सिञ्चत ८।१५
सिताम् ५।१२
सिम ७।३३
सिषक्तु नः १७।४३
सिसद्वि ५।२९
सिसिचुः ५।२९
सिसिचे ५।२९
सीम् ५।१२
सु २।५७; ५।३, ५, ८, ५८; ७।१४, १५, १७,४३; ८।१, ४, १२; १०।३; १२।२०; १५।१७
-सु ६।२५
सुक्रतु- ९।१४
सुत- ९।१७
सुतस्य ८।१
सुताः ७।६
सुते- ५।२८
सुतेषु ५।५८
सुदेवः समह १६।३१
सुनीथः १८।९
सुनोत ७।३३
सुपप्तनि ७।३३
सुपर्णाः ७।४७
सुप्रतीकम् ४।९३
सुमखाय ८।४३
सुम्न- ९।११, १४, १५
सुम्नयन्ता ९।१८, २१
सुम्नायन्नित् ९।२४
सुम्नायुर्जुह्वे ९।२२
सुरथाः ८।२१
सुविताय ८।४४
सुवितोऽनु २।४४
सुशमी २।५९
सुशिल्पे १४।४५
सुश्रवसम् ७।३७
सुषंसदम् ५।३०
सुषमिधा ५।३०
सुषाम्णे ५।५४
सुषाहा ९।४९
सुषुम १६।९१, ५३
सूनृते जारयन्ती ९।४८
सूमयम् ९।२२
सूयवसः ९।७
सूयवसात् ९।४९
सू रथं हुवे ८।३१
सूरिभिष्ण्याम् ५।१८
सूरिभिष् ष्याम ५।१७
सूर्यः १४।४९
सूर्यमुषासमग्निम् ९।७८
सूर्यमुषासमीमहे ९।५२
सूर्यस्य ८।१७
-सूवरी ५।२७
सृज ८।४३
सृजता गयसाधनम् ७।५३
सृजता मधुमत्तमम् ७।५३
सृजा इयध्यै २।७३
सृजा वनस्पते ७।३१

सेति २।६८
सेदग्निः २।६६
सेदग्ने २।६६
सेदीशे २।६६
सेदु २।६८
सेदुग्रः २।६६
सेदृभवः २।६८
सेध ५।१५; ७।३३
सेध राजन् ७।३४
सेन्द्र विश्वा २।६८
सेमभि २।६८
सेमम् २।६६
सेमाम् २।६६
सेमे २।६६
सेशे २।६६
सेहान उग्र १६।७८
सैनम् २।६६
सैना २।६६
सो चित् ११।८
सो चिन्नु ४।६४; १६।७३
सोतः (= सोतर्) १।१०१
सोत नः २।६८
सोता परि ७।३२
सोता वरेण्यम् ७।३२
सोदञ्चम् २।६६
सोपमा २।६८
सोम ८।७, ६, ४५
सोमः ४।५१
सोमम् ७।१६
सोममुतिम ८।२
सोमस्य ७।४५
सोमान् ४।६६
सोमावतीम् ६।२३
सोमे- ५।२८
सोषाम् २।६६
सोऽस्माकं यः २।४८
सौषधीरनु २।६८
स्कम्भनेन (see also कम्भनेन) १०।३
स्तः (= स्तर्) १।८७
स्तः ५।१२
स्तन- ६।८
स्तनिहि ५।१२
स्तभु- ६।१६
स्तव ७।३३; ८।१५
स्तवाना ८।२
स्तवाम ५।१२; ८।२
स्तवे ५।१२
स्तुतः ५।१२
स्तुप् ५।१२
स्तुवन्ति ५।१२
स्तुहि ५।१२
स्तुहि स्तुहि ५।१६
स्तुह्यासावातिथिम् १६।२३
स्तोत ८।१५
स्तोतव अम्ब्यम् २।७३
स्तोतृभ्यः ७।२६
स्तोतॄणां विवाचि १६।२२
स्तोभ- ५।१२
स्तोम १७।३२
स्तोमम् ७।२७
स्थ ५।१२; ८।१५, २०
स्थः ५।४
स्थाः ५।१६

स्थात् ५।१६
स्थातः (=स्थातर्) १।१०१
-स्थात्राम् ५।२७
स्थुः ५।१६
-स्नुषे ५।२७
स्पः (=स्पर्) १।१०३
-स्पृधः ५।२७
-स्पृक् ५।२४
स्फुरान् ४।७३
स्म ५।५८;८।१५, २३;१०।३;१४।३६
स्म ते ८।२५
स्म पुरा ८।२६
स्मसि ८।४५
स्मा च्यावयन् ८।३०
स्मा सनेमि ८।५०
स्यः २।८
स्रिधत् १७।३३
स्वः (=स्वर्) १।६३; ५।५८; ८।१३; १०।१७; ११।३२
स्वः-(=स्वर्-) ४।३६
-स्वर्- ५।२४
स्वतवाँः पायुः ४।७८
स्वधा २।५६
स्वधामिता २।७३
स्वधावः २।४१
स्वधिति- ६।१७
स्वधितीव ४।४०; १०।२२; ११।४२
स्वनि ५।१२
स्वभिष्टि- ५।२८
स्वर्ण ५।६०; ७।४६
स्ववाँ यातु ४।६८
स्वसारम् ११।६
स्वसारमस्कृत १०।३; ११।६
स्वस्तये ७।२२; ८।१४; १४।५०
स्वादुर्घसदः ५।३०
स्वादुष्किल ४।६२
स्वाग्ना पितॄनाम् ८।२६
स्वाध्योऽजनयन् २।४७
स्वापय ५।१५
स्वापया मिथूदृशा ८।३१
-स्वृ- ५।२४
स्वेना हि ७।५४
स्वैः ५।३
हंसि ७।४६
हतम् ४।६६
हता मखम् ७।५४
हनति ८।४६
हन्त देवान् ४।६६
हन्ति ८।१०
हन्त्यासत् २।७५
हरियूपीयायाम् १४।४०
हरियोजनाय १४।४०
हरिवः ८।१७
हरी यस्य १६।३४
हर्यश्व ८।४२
हवनश्रुतः ८।२१
हविः ४।४७
हव्यानि गामय ६।५१
हा पदेव ८।३३
हा वहतः ८।२८
हि ५।३; ७।१२,१५; ८।१८,४६; १५।१६
हित- ६।१७
हिनव ८।१५

हिनोत	७।३३	हुवे तुराणाम्	१७।३४
-हिनोमि	५।५०	हृदय-	६।१७
हियानस्य दक्षोः	४।६८	हृदय्यया	१४।४२
हिरण्यचक्रान्	४।७३	हेळः	५।५६
हिरण्यशृङ्गः	२।४१	हेतयः	२।५०
-हि षस्तव	४।६७	होतः	१।१०१
हि षिञ्च	५।१७	ह्रादुनि-	६।१७
हि ष्ठो यशसा	५।१८	ह्वये	१४।५२

INDEX III

WORDS OCCURRING IN THE ṚGVEDA-PRĀTIŚĀKHYA, OTHER THAN THOSE GIVEN IN THE TWO PRECEDING INDEXES.

[When the case or gender is ambiguous, it is nom. or masc. unless otherwise specified. Words are given in their forms in *pausa* ; but the words which occur as members (other than the first) of compounds, if given at all, are given in their stem form. Common declensional forms of इदम्, एतद्, तद् and यद्, though often occurring in the text, are omitted in this Index.]

अंशः १७।५
अककारपूर्वाः ५।४०
अकण्ठ्यम् २।२१
अकम्पितान् ३।३१
अकामनियतौ ४।३०
अकारः १।३८;२।१६,३४,३७;१३।३६
अकारम् २।२७, ३२; १३।१५; १४।४१
अकारस्य १४।४३, ६५
अकारात् २।३५
अकारे २।३३, ५८, ६५
अकारपूर्वः ४।४२
अकारोदयवत् १४।६७
अकृतसंहितानाम् ४।२०
अकृत्स्ना १४।६८
अकृत्स्नसिद्धः ११।६६
अक्रान्तोष्मप्रत्ययाभावम् ६।५२
अक्षरम् २।३५; ३।६; ५।५५; ८।३६, ३६; ११।५४,५६; १७।३६; १८।३२,३७
अक्षरम् (acc.) ३।७,६,११, २०; १८।३४
अक्षरस्य ११।५२
अक्षराणाम् ३।२४; ५।२४
अक्षराणि १।१६; १६।१२,६४; १७।२१
अक्षरैः १६।३२; १७।४
अक्षरपङ्क्तयः १७।५०
अक्षरवर्णयोः (gen.) ११।५८
अक्षरसंपदा (instr.) १६।६६
अक्षराङ्गम् १।२२,३२
अक्षराश्रयाः ३।२
-अक्षर्या १८।३
अक्षैप्युक्तम् (acc. neut.) १५।६

अगण्याः १५।२७; १८।५८
अगस्त्ये ४।६४; १६।३६, ५०
अघोषाः (voiceless) १।११
अघोषाणाम् १३।४
अघोषात् (neut.) ६।४०
अघोषात् १४।३४
अघोषान् १४।३६
अघोषे (loc.) ४।११,३१; १०।२२
अघोषेषु ४।३६;११।४१
अघोषौ १।१२
अघोषनिभता १४।२८
अघोषिभिः १२।१२
अघोषोदये (loc.) ४।३६
अघोषोष्मपरे (loc.) ४।१६
-अणिष्ठ १७।३६
अणिष्ठा १७।४८
अतः २।१४; ३।८; १०।१०
अतिक्रम्य १०।७
अतिगम्य ११।२,२४
अतिच्छन्दसाम् १६।७६;१७।४४
अतिच्छन्दाः १७।६
अतिजगती १६।८०
अतिजगत्यन्तः १८।१२
अतिधृतिः १६।८६
अतिनिचृत् १६।२२
अतिनिर्हण्यात् ३।३२
अतियन्ति ११।८
अतिविवर्तयेत् ३।३३
अतिशक्वरी १६।८२; १८।५४
अतिसृष्टाः १५।२२
अतिस्पर्शः १४।२६
अतीत्य १०।३,१६; ११।२५
अतीयते ११।३,५
अत्र १।५०,५२; २।३१, ३४; ४।६२; ५।२;११।६;१४।१
अत्रिषु २।६६
अत्यष्टिः १६।८४
अथ १।४१; २।११, ३४; etc.
अथो ४।४८; ५।३५; ११।२,२४,३०, ५१; १५।१८; १८।१२
अदर्शनम् १४।५६
अदर्शने (loc.) ११।५८
अदृष्टम् ११।५६
अदृष्टवर्णे (loc. neut.) १०।१५; ११।२७
अदेशे १४।१५
अद्वियेानि ११।३
अधि (with अतः or क्रमं)११।६१
अधि (with abl.) १४।६४; १६।५
अधि (with अतः) १७।६
-अधिक १६।११,४१; १७।४४; १८।१६, ५८
अधिकम् (acc.) १३।३२; १४।३३
अधिका १७।२
अधिके (loc.) १५।१०
अधिकत्र्यक्षरेषु (neut.) ५।५३
अधिकाक्षरेषु (neut.) १५।२५; १८।५८
अधीहि १५।४
अध्ययनम् ११।७१
अध्यवसाय ११।३४
अध्यापयितुः (gen.) १५।६

अध्यायम् १५।२२
अध्याये १५।३१; १८।५८
अध्यायान्तेषु १५।१३
अध्यासान् १७।४३
अध्यासीनः १५।१
अध्येतुः (gen.) १५।६
अनते (loc,) ४।३४
अननुनासिकम् (acc.) १०।१०
अननुनासिकाः ६।२६
अनन्तः (= अनन्तर्) ६।७
अनन्तरः १३।४३
अनन्तरम् ११।११,१२
अनन्तरे (neut.) ११।१७
अनन्तरे (loc.) १४।४६
अनन्तरौ ११।४७
अनन्तस्थम् (acc.) १३।३६
अनन्यः ६।३४
अनन्यकारितः १०।७
अनन्ययोगम् ११।२५
अनर्थकः ११।६८
अनर्थकानाम् १२।२६
अनर्धचान्ते (loc. neut.) १।६७
अनाकारोपधः ७।७
अनादः १४।१६
अनादेशे ६।१६
अनानुपूर्व्ये (loc.) ११।१३
अनानुपूर्व्यसंहिताः २।७८
अनाम्युपधः १३।२३
अनार्षम् (acc.) ११।५८
अनार्षात् १।५८
अनार्षान्तात् ३।२३
अनार्ष्यविलोपः ११।५८
अनाश्रयात् ११।६६
अनिङ्गयन् १३।३०
अनिङ्गये (loc. neut.) ५।४१
अनिंङ्गयेषु (neut.) ६।२५
अनिन्द्यम् १४।६६
अनिमित्तम् ११।५६
अनियतः ११।५५
अनु (with acc.) ११।६३
-अनुग्रह ११।१८
अनुचक्षते १७।२०
अनुत्तमाः १२।१२
अनुत्तमैः १२।५,११
अनुदात्तः ३।१,५
अनुदात्तम् १।७४, ८४;११।५४; १७।२७,२८
अनुदात्तम् (acc. neut.) ३।७,६
अनुदात्तयोः (loc. neut.) ५।३२,३६
अनुदात्तानाम् (neut.) ३।१६
अनुदात्तसंगमः ११।५७
अनुदात्तोदये ३।१२
अनुनादः १४।१८, १६
-अनुनासिक ६।२६; १०।१०
अनुनासिकः १।१४,३६; ४।८०
अनुनासिकम् १४।६
अनुनासिकम् (acc.)१३।३७
अनुनासिकात् (neut.) ६।४१
अनुनासिकान् १।६३
अनुनासिकानाम् १३।१५; १४।१३
अनुनासिकाम् ४।७

अनुनासिके (loc.) ६।१०; ११।५१
अनुनासिकेषु ६।२६
अनुनासिकादेः (gen.) ५।२५
अनुनासिकोदये (loc.) ११।५०
अनुनासिकोपधाः (fem.) २।६७
अनुपधः ६।६
अनुप्रदानम् १३।१
अनुलोमाः २।८
-अनुव्रत १५।१
अनुषङ्गे १४।६
अनुष्टुप् १६।१,३७; १८।३,१७, २२,२४,२७
अनुष्टुभौ (acc.) १६।३२
अनुष्टुब्गर्भा (उष्णिक्) १६।३६
अनुसंहितम् (acc. neut.) ११। ३३, ४४
अनुसंहितम् १५।३३
अनुस्मृता ११।३२
-अनुस्वार १।४८; १३।११,४१; १८।३२,३४
अनुस्वारः १।५, २२; १३।२२, २८; १८।३६
अनुस्वारम् ४।१५; १३।१५, ३२, ३६; १४।५४
अनुस्वारस्य १३।३२
-अनुस्वारपर १।२१
अनुस्वारविसर्जनीयौ १।२४
-अनुस्वारोपहित ६।१
अनूष्मपरे (loc.) ४।३१
अनेकः १६।६७
अनेकम् १५।१६
अनेकम् (acc. neut.) ३।६,२०
अनेकशः ११।२१
अनेकाक्षरान्त्याः ६।२६
अनेकीभवताम् (neut.) ३।२४
अनोष्ठ्ये (loc.) २।३१
अन्तः ४।५६, १४।६३
अन्तम् ६।२८; १२।१
अन्ते ६।४२
अन्तौ ३।२६
अन्तः (= अन्तर्) ६।२५; १४।४६
अन्तःपदम् २।१३; ४।४१; ५।२०; १०।७
अन्तःपदस्थः ५।११
अन्तःपदस्थम् (acc.) ५।४०
अन्तःपदस्थैः ५।२०
अन्तःपाताः ४।१६
अन्तःपादम् २।३५,५०; ४।४२; ५।१;८।१
-अन्तःस्थ (-अन्तःस्था) १४।१४,५५
-अन्तःस्था ५।२०;६।१७; १२।१
अन्तःस्था १२।७
अन्तःस्थाः १।६; ६।१६
अन्तःस्थाम् २।२१; १४।५०
अन्तःस्थायाः (abl.) ६।४२
अन्तःस्थासु ४।७
-अन्तःस्थाप्रत्यय ४।६०; १४।४०
अन्तगताद्ययोः (gen. neut.) ११।४४
अन्ततः ३।२०; १६।६०
-अन्तभाज् १।७१
अन्तभाक् (neut.) ११।२५

अन्तरा २।३१; ४।१६, ८४; १३।२
अन्तर्हितम् ३।१७
-अन्तलोप १४।१४
अन्तलोपः ४।८३
-अन्तस्थ १३।३६
अन्तोदात्तः १२।२४
अन्तोदात्तम् १।७८
अन्त्यः १।१४; ७।७; १६।१८,४३
अन्त्यम् १८।३३
अन्त्यस्य ६।३४
अन्त्या ३।२७; १२।७
अन्त्याः १।११
अन्त्ये (neut.) ७।२६
अन्त्ये (loc.) १६।४६
अन्त्ये (loc. neut.) ७।३६
अन्त्यौ १६।४१
अन्यः १।६६; ४।४१
अन्यत् ११।४४;१७।२८
अन्यत् (acc.) ३।८; १०।६
अन्यम् १।१५; १४।५३
अन्यस्य (neut.) १८।४५
अन्या १।३५
अन्याः २।१४; १८।४५
अन्यान् १४।६५
अन्ये १।१८; १७।४०
अन्येषु(neut.)११।३२;१४।४२
अन्यैः ५।१; १७।४०
अन्यैः (neut.) १४।६६
-अन्यकारित १०।७
अन्यतरेण (neut.) ११।३३,४७
अन्यत्र १२।१; १४।४४; १७।४२
अन्यथा १८।४६
अन्यपूर्वैः ५।२१
-अन्ययोग ११।२५
अन्यवर्णाम् १४।५४
अन्यसाधकः ११।६६
अन्यादि २।३६
अन्योन्येन १२।३,१५; १४।१६
अन्वक्षरसंधिः ४।८३
अन्वक्षरसंधयः २।८
अन्वक्षरसंधिवक्त्रः ४।३७
-अन्वय ११।६,४५
-अपकर्ष १४।२
अपठिते (loc.) ७।३३
अपदान्तभाक् ७।५
अपदान्तभाजम् ६।५४
अपद्यः ६।३६
अपराजिताम् १५।१
-अपरिलोपहेतु १।६४
-अपवाद (defect) ११।६८; १४।६८
-अपवाद (exception) ४।२३
अपवादान् १।५३,६०
अपवाद्य १।४७; ६।१७
अपवाद्यते ११।३४
अपादादिभाजि २।६४
अपादान्तः ७।२०
अपादान्तीयेषु ४।४५
-अपाय- १४।१
-अपायकर ११।६६
अपि २।६, ३५, ३६, ६४; etc.
अपूर्वपदान्तगः १।७०
अपूर्वपदेषु १।६५
अपृक्तः १।७५; ८।१

अपृक्तम् २।६१; ११।३
अपृक्तम् (acc. neut.) १५।६
अपृथक्श्रुती (or पृथक्श्रुती) १३।४०
अपेतरागाम् ११।३६
अपेतहेतुषु (neut.) ११।२३
अपैति १०।२१
अपोद्य ४।५०
अपोद्यते ११।७,६
अप्रगृह्यान् १।६३
अप्रत्याम्नाये १।६१
-अप्रसिद्ध- ११।६६
अप्लुतम् ८।१
अप्लुते (loc.) ६।४
अबह्वक्षरेण (neut.) ५।५
अब्रवीत् १३।५०
अभावम् ६।५०
अभिकृतिः १६।८६,६२
-अभिक्रम (formation of the step-text) ११।११, १२,२६
अभिक्रमे ११।४४
अभिक्रमते १५।८
अभिक्रमेत ११।३३
अभिक्रम्य १०।२
अभिक्रान्ते (loc.) १५।१०
अभिचोदयन्ति १५।४
अभिदधाति १२।१८
-अभिधान- १३।२२
-अभिधायक १२।२५
अभिनिधानम् ६।१७
अभिनिधानात् ६।३६
अभिनिधानभावम् ६।३१
अभिनिधानलोपः ६।४३
-अभिनिहित (संधि) ३।१३
अभिनिहितः २।३४
अभिनिहितात् १३।२६
-अभिनिहित (स्वार) ३।१८
अभिनिहितः ३।३४
-अभिप्राय ४।६८
अभिप्रायान् १४।३७
अभिव्यादानम् १४।६२
अभिसमीक्ष्य १७।२४
अभिसंपन्नः १८।३
अभिसारिणी १६।६६
अभ्यनुज्ञा १५।११
अभ्यासार्थे १३।४६
-अभ्युपेय ११।६६
-अभ्युपेयिवस् ११।४६
अभ्युपेयुषाम् ११।४६
अमकारे (loc.) १३।२५
अमिताक्षरे (loc. neut.) १२।२६
अमुम् १।५६
अमृतम् १७।५
अमृतत्वम् १८।६२
अम्बु १७।५
अम्बूकृतम् १४।४
अम्भः १७।५
अयकारः १४।४७
अयथामात्रम् १४।१०
अयथोक्तम् १४।५८
अयावने (loc.) ११।२२
अयुजौ १६।५७
अरक्तसंधि ११।३४
अरिफितः १।६७; २।२४; ४।४१

अरुणम् १७।१४
अरेफस्य (neut.) ५।७
अरेफवतः (gen.) ४।४५
अरेफसंहिते (loc.) ५।३१
अरेफी ४।२४,३१
अर्णः १७।५
अर्थः ११।६६; १७।२५
अर्थे १।३१
अर्थवशात् १२।२६
अर्थवाचकाः १२।२०
अर्थवान् ११।६६
अर्धम् ३।४; १२।२; १३।३६
अर्धे (loc.) १३।३४; १६।७७
अर्धपूर्वानुदात्तः १५।५
अर्धमात्रा १।३३; ३।४
-अर्धर्च १५।२०
अर्धर्चम् १०।२
अर्धर्चयोः (gen.) १०।१८
अर्धर्चे ६।७; १५।३२
-अर्धर्चान्त १।६७
अर्धर्चान्ते ६।४०; १५।१८
अर्धर्चान्त्यम् (acc. neut.) १०।६
अर्धर्चोदकेषु १५।१३
अर्धस्वरभक्त्या १३।३२
अर्धोना १।३५
-अर्ध्य १५।२७; १८।५८
अर्वाक् २।६२
-अलोप ११।१
अलोपभावात् ११।२०
अलोपसंभवात् ११।३३
अल्पतरः १५।२६; १८।५८
अल्पशः १७।४०
-अवकाश १५।३
अवगृह्ये (loc. neut.) ५।४०
अवगृह्याणि १०।७
-अवग्रह १५।१६
अवग्रहस्य ११।३२
अवग्रहे ३।२४
अवग्रहेण १।५२
अवग्रहवत् १०।१७
अवग्रहान्तरम् १।२८
-अवम १६।६
अवरः ११।५५
अवराम् १४।५०
अवरे ६।२३; १२।२
अवरे (neut.) १३।४०
अवरैः १८।४८
-अवरार्ध्य १५।२७; १८।५८
अवशंगमम् ४।१
-अवसान १०।५; ११।६०; १८।५१
अवसानम् १८।४७,५०
अवसाने (loc.) १।१५,६३; ६।१८
अवसितम् ६।७
-अवस्था १४।६५
अवस्यन्ति १०।३।;११।२
अवस्येत् १०।१६; ११।२४; १८।४६
अविकर्षेण १७।४६,४६
अविकृष्टान् ३।३०
अविक्रमणम्(or विक्रमणम्) १४।५८
अविक्रमम् ११।४६
अविक्रमाः (or अविक्रमान्) १४।३६
अविक्रमे ६।१

अविग्रहे (loc.) ४।३६
अविलुप्ता ११।१४
-अविलोप ११।५८
अविलोपकारणः ११।२
-अविलोपविक्रम ११।५६
अविशेषः १३।४३
अवेक्ष्य ११।६
अव्यवेतम्(acc.) ५।५६
अव्यवेतेन (neut.) ११।१६
अव्यापत्तिः ४।३८
अव्यायतम् (acc.) १४।४६
अव्यूहेन १८।५४
अशीतिः १६।६०
अश्रुति ६।४०
अष्ट १६।५३
अष्टौ १।१,१०; १६।२४
अष्टौ (acc.) १।६३
अष्टकः १६।२०,७०
अष्टकाः १६।७५
अष्टकौ १६।२५, ७६
अष्टपदासु १८।५२
अष्टमम् ८।३६,४१
अष्टाक्षरः १६।२३,३८,३६,५२,६६,७०
अष्टाक्षराः १६।१६,३६,३७,४५, ५४,६८,७१
अष्टाक्षरे (loc.) ८।३६
अष्टाक्षरौ १६।२६,५७
अष्टाक्षरौ (acc.) १६।५६
अष्टाक्षरदशाक्षरौ (acc.) १७।३७
अष्टाक्षरप्रभृतीनि १६।१
अष्टादशाक्षरः १७।४४,४५
अष्टाविंशत्यक्षरा १६।२६
अष्टाशीतिः १६।६०
अष्टाषष्टिः १६।८४
अष्टिः १६।८३;१८।५४
अष्टिनः (gen.) ६।२८
अष्टिनोः (gen.) १६।४६
असंयुक्तम् ६।२४
असंयुक्तम् (acc.) १५।१२
असंयोगादिः ६।३
असंहितम् १०।१७
असंहितानाम् (neut.) १।५६
असंहितवत् ३।२५
असन्तम् १४।४०
असंदधत् ११।४५
असंदिग्धान् ३।२६
असंधिजः १३।२३
असमानकारणौ ११।४७
असमाप्ताम् १३।३२
असमाप्ते (loc. neut.)१५। ३१;१८।५८
असमासः १५।१४
असमासाङ्गयोगे १।६६
असर्वशः ११।२१
असिद्धिविपर्ययः ११।६७
असिध्यतः (gen.) ११।६७
असुराणाम् १६।६
असौ १।५६
अस्ति ६।३३;११।३२; etc.
अस्थितम् १३।६
अस्पर्शपूर्वम् ५।१०
अस्पृष्टम् १३।११
अहकारेषु (neut.) ५।५३
आ (with abl.) ३।२०

आ (with ततः) ११।१५
आकारम् २।२४; ४।२४; १०।१०
-आकारोपध ७।७
आकारोपधः ४।६५
आकृतिः १६।८६, ६२; १८।४
-आक्षेप ३।१
आख्यातम् १२।१७, १६, २५
-आगम (appearance) ११।१०
आगमः (insertion) २।३१
आगमम् ११।४३
आचक्षते ३।८, १८
आचरन्ति ११।३०, ६१
आचरितः ११।१६
आचरितम् ११।६
आचरितम् (acc. neut.) ११।६३
आचरेत् ३।१३; १०।६; ११।२२, ३२, ४४, ४५
आचारः ३।२२
आचारम् ३।२३
आचार्यः १।५१
आचार्यशास्त्रापरिलोपहेतवः १।६४
-आदि १।२५,६५,७१; etc.
आदिः ५।१२; ६।२७
आदिम् १२।२
आदौ ५।१३
आदौ ५।३३
आदितः (in the beginning) १।१; ११।६४; १६।५६; १७।३६; १८।४
आदिलोपान्तलोपौ १४।१४
आदिस्थानाम् १४।१८
आदिस्वरः ४।८१
-आदेश (statement) ६।१६
आदेशे १६।५६
-आद्य ११।४४
आद्यः १६।३६
आद्यम् २।३३
आद्यम् (acc.) १५।१८
आद्याः १।७
आद्यान् १।६३
आद्ये (neut.) ७।५१
आद्यक्षरम् ६।३२
आद्यान्त्यौ १६।२७
आद्युदात्तम् १।८३
आद्युदात्ताः १२।२३
आनयेत् ११।३६, ४२
आनुनासिक्यभयात् ११।३
-आनुपूर्व्य २।७८; ११।१३, १५
आनुपूर्व्येण २।७
आनुष्टुभः १८।३
आनुष्टुभौष्णिहम् (acc.) १८।२०
आन्यदाः ४।६७
आपः १७।५
-आपत्ति (change) ६।३०
आपद्यते १३।१
आप्नोति १३।१३
आमन्त्रितजः १।६८
-आय- १४।१
आयामविश्रम्भाक्षेपैः ३।१
-आर्ष १।५८;३।२३;११।५८
आर्षम् १४।६६
आर्षी ११।२०, ४७
आर्ष्याम् २।५२,५६; ११।५६

आर्षवत् १६।११
आर्ष्यनुग्रहः ११।१८
आर्ष्यलोपेन ११।१
-आर्ष्यविलोप ११।५८
आर्ष्यविलोपविक्रमः २१।५६
-आश्रय ३।२; ११।६६
आश्रयात् ११।१४
-आश्रयपूर्वसिद्धि ११।६६
आसुराणि १६।४
आस्तारपङ्क्तिः १६।५६
आस्थापितानाम् ४।१
आह १।५१;१०।१४; ११।१,२८,३०; १४।४,६;१५।१४, etc.
आहतुः १७।६
आहुः १।६३; ४।१५, १७; ६।५४; ११।११, १४; १२।१७; १३।१२, १५,१६, etc.; १४।७,३०, etc.; १६।८; १७।३, ४३, ५०; १८।२
इउसंधौ १४।६०
इकारः १३।३६
इकारयोः (gen.) ३।१३
इकारस्य १४।४५
इकारान्तः ६।३८
इकारैकारौ १।४२
इकारोदयः २।१६
-इङ्गयत् १३।३०
इङ्गयेत् १०।१६; ११।३१
-इङ्ग्य ५।४१; ६।२५
इङ्ग्यम् १।१०२
इतः ६।३५
इतरः १।७७; १३।२६
इतरयोः (loc.) ११।१६
इतरयोः (gen.) १७।३६
इतरस्मात् १३।३४; १४।३२
इतरा २।८२; ६।४६
इतराः (acc.) १५।२०
इतराः १८।४५
इतराणि (acc.) ११।६३
इतरे १।३४; १२।२१, २६; १६।१४
इतरेषाम् १।२१;१३।५; १४।६३
इतरेषु २।११
इतरथा ११।४६; १३।२६
इति १।४६, ५२, ५६, ६०, ६६; etc.
-इति ११।१०
-इतिकरण १०।७, १२
इतिकरणात् २।५८
इतिकरणेन १।७५
इतिकरणादौ (neut.) २।५१
-इतिकार ११।२५
इतिकारान्तम् (acc. neut.) ११।२६
इतिपूर्वेषु (neut.) १०।१७
इतिवर्जम् ६।१३
इत्यन्तैः (neut.) २।३७
इत्यादिषु (neut.) ४।६१; ८।२३
इत्युत्तरः ४।४७
इत्युपधम् २।६१
इत्युपधा ११।३२
इत्युपहितः ६।१२
इपरः १।४

इयन्तः १२।२६
इव १७।१४
इष्टम् १०।१५
इह १२।२६; १५।६; १७।२८
ईकारम् १४।४३, ४४
ईकारोकारोपहितः ४।६६
-ईहा १३।१
ईहागुणसंनिपाते १३।१३
उ ६।५५;१४।७
उकारः १।७५; २।५६; ७।५, १७; ८।१; १३।३६
उकारोदयः २।१७
उक्तः १५।३२
उक्तम् १३।७
उक्तम् (acc.) १।५६
उक्तम् (acc. neut.) १।५४
उक्ताः ४।८६
उक्त्वा ११।३४; १५।२२
उचिताम् १५।३२
उच्चाः १२।२२
उच्चस्वरितोदयाः ३।३४
उच्यते १।३०; ३।६; ६।१,२; ११।५८; १६।२६, ६१, ६२; १७।१३, ४१; १८।२६
उच्यन्ते ३।१
उत ११।३०,६१
-उत्कर्ष १७।४४
उत्कृतिः १६।८६, ६२
उत्क्रमेत् ११।६३
-उत्तम १२।५, ११, १२
उत्तमः ६।७; १६।३३
उत्तमम् १।१०२;११।७०; १७।५
उत्तमम् (acc.) ४।६
उत्तमम् (acc. neut.) १३।४२
उत्तमा १६।५०, ६०
उत्तमाः १२।१३
उत्तमान् ४।३
उत्तमेन ५।४३
उत्तमेषु ४।३; ११।११, ३३
उत्तमौ २।२५
-उत्तमवर्गीय ४।३३
उत्तरः ५।१६;१४।४७; १८।२६, ३८
उत्तरम् १।६६, ६४; २।८; १३।३६;१७।३५
उत्तरम् (acc.) १४।४३
उत्तरयोः (gen.) ३।२७
उत्तरस्य १।२३; १८।३३
उत्तरा ६।३६, ४६; १६।८३
उत्तराः १६।८८
उत्तराणि १।२; ४।१
उत्तरान् ३।२५
उत्तरे १।१०; १६।३६, ६८
उत्तरे (loc.) ४।३१,४६,५२, ८६; ५।१४; ६।१५, २५
उत्तरे (loc. neut.) ५।३७; ७।१८
उत्तरेण १८।४६
उत्तरेषाम् (neut.) ४।८१
उत्तरेषु (neut.) १।१००; ५।३६;७।३८, ४२
उत्तरौ १६।७६
उत्तरकारितम् (acc.) ११।४४
-उत्तरकृत १०।५

उत्तरपदस्य ७।७
उत्तरोत्तरिणः १६।२४
उत्थितः १८।३
उत्पन्नौ (acc.) १३।१८
उदकम् १७।५
-उदय २।१६,१७,२१, etc.
उदयः ४।५,१२
(उदययोः loc.) ४।१५
उदयस्य ४।६; ११।५४
उदयाः २।३६; ६।५, ३१
उदये २।३२, ६०; ४।६,८,११, ६१; ६।२१; ८।३६; ६।६, ११,१५
उदयेषु २।४६; ४।३, ८३
उदयादेः (gen.) ७।४
उदयापायकरः ११।६६
उदयोदयाः ८।२
-उदर्क १५।१३
उदात्तः ३।१; १५।५
उदात्तम् ३।६
उदात्तम् (acc. neut.) ३।६,११
उदात्तात् ३।४
उदात्ततरा ३।४
उदात्तपूर्वः ११।५७
उदात्तपूर्वम् (neut.) ३।१७
उदात्तपूर्वम् (acc.neut.)३।७
उदात्तपूर्वे (loc.) ११।५५
उदात्तपूर्वरूपेषु ३।१३
उदात्तवति ३।११
उदात्तश्रुतिः ३।५
उदात्तश्रुतिताम् ३।१६
उदात्तस्वरितोदयम् ३।१७
उदात्तस्वरितोदयम् (acc. neut.) ३।२१
उदात्तादेः (gen. neut.) ७।७
-उदित १६।३१
उदितम् १७।२८
उदिताः (fem.) १६।३१
उदीचीम् १५।१
उद्ग्राहाः २।२६
उद्ग्राहाणाम् २।३३
उद्ग्राहपदवृत्तयः २।३०
उद्ग्राहवत् २।३२
उद्यन्ति १७।१६
उपजगती १६।६५
उपजायते (अन्तरा) ४।८४
उपदिशन्ति १३।४६
उपदिश्यते १६।२५; १७।१; १८।२४,२६
उपदिष्टः ३।२४
उपदिष्टम् ११।६४
उपदिष्टा ७।३
उपदेशार्थे १३।४६
-उपध (-उपधा)१।६७; २।६१, ६७; ३।१२; ४।२७, ३५, ६५, ७४; ५।१, २२, २८; ६।६, ४४; ७।७, ८; ८।१६, ४२; ६।२७,३०;११।४८; १३।२३, ३२; १४।३३,५४
-उपधा २।६६, ६७; ५।२५; ६।११, ५१; ११।३२
उपधा ४।२६
उपधाभिः २।४१
उपधाम् १३।३२; १४।५४

उपधानिभोदया: (fem.) २।८१
उपधारयेत् १७।४
उपधीयमानः ४।४
-उपनत ११।३५
उपनिवृत्य ११।६०
उपमा १७।१६
उपरिष्टाद्बृहती १६।४६
उपसंगृह्य १५।४, २२
उपसंदध्यात् १०।२
-उपसर्ग (a prefixed word) १६।५६
उपसर्गः (a 'preposition') १२।१७, २५
उपसर्गाः १२।२०
उपसर्गाणाम् १२।२२
उपसर्गकारितः ११।६
उपस्थापयन्तः १५।१६
उपस्थितम् १०।१२।; ११।२६
उपस्थितम् (acc. neut.) १५।६
उपस्थिते (loc. neut.) ११।६१
-उपहित २।३६; ६।१, etc.
उपहिते (loc.) ११।५१
उपहितेन (neut.) २।३८
-उपाचरित १।६२; १०।२०; ११।३८
उपाचरितः ४।४१
उपाचारम् १३।३१
उपाधिकाः १५।३१; १८।५८
उपैति १३।४८
उपोत्तमम् १।७४; १७।३६
उपोत्तमात् २।२८
उपोत्तमे (loc.) १३।२५
उभाभ्याम् (abl. neut.) ३।६
उभे (neut.) २।१५; १०।३
उभे (acc. neut.) १०।१४
उभे (acc. fem.) ३।२८
उभौ ४।३०
उभौ (acc.) १३।२
उभयम् (acc.) १३।२
उभये १।१६
उभयेषाम् ११।५०
उभयेषु (neut.) १३।३८
उभयतः ११।३३
उभयतःस्वरस्वराः (fem.) २।८०
उभयथा १५।१३
उभयहेतुसंग्रहात् ११।४
उभयोदयम् (acc.) ५।५२
उरस्यौ (chest-sounds) १।४०
उरोबृहती १६।४६
उष्णिक् (अनुष्टुब्गर्भा) १६।३६
उष्णिक् १६।१, २६, ३४
उष्णिहौ १६।३२
उष्णिग्गर्भा १६।२८
उष्णिहापूर्वः १८।७
ऊकारादौ (neut.) २।५७
-ऊकारोपहित ४।६६
-ऊन १३।३३
-ऊना १६।७४; १७।२
ऊना १७।२
ऊने (loc.) ८।४०
ऊनेषु १७।२२
ऊर्ध्वम् १५।१६,२१

ऊर्ध्वबृहती (विराट्) १६।४७
-ऊष्मन् ४।१५; ५।५६; ११।४६; १३।६, ११; १४।१६
-ऊष्मन्- ४।१६; १४।५२
ऊष्मणः (abl.) ६।६; १४।३३
ऊष्मणः (gen.) १०।२२; ११।४१; १३।१२
ऊष्मणा १।५२; १३।१६
ऊष्मणाम् १।३६;१२।२; १४।२०
ऊष्मणि ४।३२, ३४, ३६
ऊष्मभिः १२।६,७,१३
ऊष्मसु ६।२०; १४।२६
ऊष्मा १।४१, ७६; २।११; ५।४१;६।६,१०,३७;१२।१०
ऊष्माणः १।१०; १२।१५
ऊष्माणम् ४।३१, ३२; १४।३५, ५२
ऊष्मघोषौ (acc.) १३।१८
-ऊष्मपर ४।१६,३१; ६।१०,४७
ऊष्मपरा ६।४८
ऊष्मपरैः ५।१
ऊष्मप्रकृतेः (gen.) ६।३०
-ऊष्मप्रत्यय- ६।५२
-ऊष्मभाव ४।८०; १५।१२
-ऊष्मरभाव ११।३६
ऊष्मलोपः ४।२१
ऊष्मवद्वृत्तम् १०।२०
-ऊष्मवान् ११।२५
ऊष्मवान् १२।६
ऊष्मसंधिः ४।३५
ऊष्मसंधिम् १५।१२
ऊष्मसंधिषु ११।४६
ऊष्मान्तःस्थर्सोष्मचकारवर्गाः १२।१
ऊष्मान्तःस्थाप्रत्ययम् (acc.) १४।४०
ऊष्मान्तम् १३।२२
ऊष्मान्तानाम् ४।२०
-ऊष्मोदय ६।२३
ऊष्मोदयम् (acc.) ६।५४
-ऋकार- ५।२३
ऋकारम् १४।४५
ऋकारात् ७।१
ऋकारे २।३२, ६४;१३।३४
ऋकाररेफपकाराः ५।४०
ऋकारल्कारौ १। ४१
ऋकारवर्णा ६ । ४६
ऋकारादयः १।६५
ऋक्पदेषु १२।१६
ऋक्षु १३।२८; १७।३६, ३६
ऋग्यजुषाम् ११।७१
-ऋच्- १७।१८
ऋचः १६।१६, ३१, ४४, ६३, ७३, ७८; १७।३; १८।६, १४, ४५, ५३
ऋचम् १५।३२
ऋचाम् १६।१०, १३; १७।२१, ४६
ऋचौ १७।६
ऋते १।६२; ११।७०; १८।४४
ऋपरम् (acc.) १५।१२
ऋवर्णे ६।६
ऋषीणाम् १६।१४
ऋषिच्छन्दः १६।७
ऋषिच्छन्दांसि १६।१५
ऋषिच्छन्दांसि (acc.) १६।८

-ऋ- १२।१
-ऋकारपर ५।२३
-ऋकारल्कारौ १२।२
-ऌकार १।४१; १२।२
ऌकारः १३।३५
ऌकारम् १४।४५
एक: १३।१३; १५।२; १६।१८, ३४, ३८, etc.; १७।४१,४४
एकम् २।३३; ३।१६; ४।५६; १६।७; १७।२६
एकम् (acc.) २।१५;१५।१८
एकम् (acc. neut.) ३।२०
एका १५।२६,२८;१६।५०; १७। ४२; १८।५८
एकाम् १५।१
एकेन १८।५५
एकद्व्यधिकम् १६।११
एकद्व्यूनाधिका १७।२
एकधा १६।१४
एकपदा १७।१२, ४१,४२
एकपदाः (acc.) १७।४३
एकपदानि (acc.) ११।३५
एकपातिनः (acc.) १७।४३
एकपातिनः (gen. neut.) ११।५२
एकपादे १।६६
-एकभाविन् ८।४०
एकवर्णम् १०।३
एकवर्णम् (acc. neut.) २।६
एकवर्णवत् १।६७
एकविंशिका १६।२१
एकाक्षर- २।५८; ६।२७
एकाक्षरम् ११।३
एकाक्षरयोः (loc. neut.) ८।५
एकाक्षरस्य (neut.) ५।३३
एकाक्षराः १२।२२
एकाक्षरात् (neut.) १६।५
एकाक्षरे (loc. neut.) ७।१०
एकाक्षरसमावेशे ३।३
एकाक्षरादौ ६।१५
एकाक्षरीकृतात् ३।२३
एकाक्षरीभावान् १७।२२
एकाक्षरोपधम् ८।१६
एकादश १७।४५
एकादशः १६।३३
एकादशाक्षरः १६।२८, ६७
एकादशाक्षराः १६।४२, ६६
एकादशाक्षरैः १६।६४
एकादशाक्षरौ १६।३४
एकादशिनः (gen.) ६।४२
एकादशिद्वादशिनोः (gen.) ८।३६
एकादशिद्वादशिनौ (acc.) १७। ३८
एकाधकाः १७।४४
एकाधिकौ १६।४१
एकारम् २।१६
एकारात् ५।१
एकारेण ५।८
एकारचकारवर्गौ १।४२
एकाररेफ- ५।२२
एकारान्तम् २।६१
एकारौकारपरौ २।६२
एकावमानि १६।६

एकीभवति २।३४।; ११।३६
एकीभाविनाम् (neut.) ३।१५
एकीभावे ३।११
एकोत्कर्षेण १७।४४
एकोत्तराणि १६।५
एतद्विकाराः १७।४०
एतावान् १३।२८
एति १।५२; २।२; १६।७७
एत्य १।५२
एव १।६,५२,५७,६०; etc.
एवम् ३।१३; ४।५०; ६।५,२१
एवंगताः (fem.) १७।३
एवमुपधाः ५।२८
एवंप्रवादेषु (neut.) १३।२४
-ऐकार १।४२
ऐकारम् २।१८; १४।४१,४३
ऐत्वे (loc.) १४।४४
ओ २।३३
-ओकार १०।३
ओकारः १।६८
ओकारम् २।१७; ४।२५
-ओकारपर २।६२
ओजयोः (loc.) २।१८
ओजाः १।१७
ओ३म् १५।५
ओम् १५।११,३२
ओष्ठाभ्याम् (instr.) १४।४
-ओष्ठ्य (labial) २।३१
ओष्ठ्यः १।४७
ओष्ठ्यनिभौ (acc.) १४।३८
ओष्ठ्यपूर्वाः (fem.) २।३३
ओष्ठ्ययोन्योः (gen.) २।३१
औकारम् २।१६
औष्णिहः १८।७
ककारः ४।४७;६।२१
ककारम् ४।१६
ककारे ४।४१
-ककारपूर्व ५।४०
ककुप् १६।३०,३३;१८।२३
ककुप्पूर्वः १८।१,१६
कखपफेषु ४।३८
कण्ठस्य १३।१
-कण्ठ्य (guttural) २।२१
कण्ठ्यः १।३८
कण्ठ्ययोः (gen.) १४।१२
कण्ठ्यस्य १३।१२
कण्ठ्यात् १४।३१
कण्ठ्ये (loc.) १४।६२
कण्ठ्यौ २।३२,६२
कथम् ११।१२
कपिलम् १७।१८
-कम्पित ३।३१
करणम् १३।८
करणस्थानभेदे ६।२७
-करणापकर्ष १४।२
करणावस्थया १४।६५
कर्मणा १३।१३
कर्मविशेषम् १३।४७
कल्पयतौ १३।३५
कल्पेन १५।१५
काकुभः १८।१
काकुभान् १८।२
काकुभे (loc. neut.) १८।६
काकुभबार्हतः १८।१६

काञ्चित् १७।४२
-कारण ११।२,१७,४७
कारणम् ११।४
कारणम् (acc.) ११।६
कारणात् ३।२२
कारणानि (acc.) ११।५६
कारणान्वयात् ११।४५
-कारित १०।७
कार्यान् १३।१४
कार्ये (loc. neut.) १४।४४
कालधारणा ११।३२
-कालस्थान ६।३६
कालाव्यवायेन २।२
काविराट् १६।४०
काश्चित् १७।४
काञ्चित् १४।६०
किंचित् ३।६
कीर्तयेत् ११।६३
कुर्यात् १३।३०,४६
कुर्युः १५।१८
कुर्वते ११।६,२०
कुर्वन्ति १।६०;१४।३८
कृतसंहितानाम् (fem.) ६।१७
-कृतसंहितानाम् ४।२०
कृता ११।१४
कृते (loc.) ११।२६
कृतिः (अनुष्टुप्) १६।३८
कृतिः (अतिच्छन्दाः) १६।८६,६२
कृत्वा १७।५०
कृत्स्नः १४।६४
कृत्स्नम् १४।६६
-कृत्स्ना १४।६८
-कृत्नसिद्ध ११।६६
कृपरे (loc.) ४।८५
कृष्णम् १७।१४
क्लृप्तप्रमाणानाम् (neut.) १७।१
केवलम् १०।१३
केवलम् (acc. neut.) ११।२८
कोष्ठ्यम् १३।१
कौत्सवैमदम् ८।२२
-क्रम (duplication) १।२६; १४।५५;१८।३६
-क्रम- ६।११,४४
क्रमः ६।१
क्रमे ६।४६; ११।५२
-क्रम- (the Krama text) १।६२
क्रमः १०।१;११।१,६८,६६
क्रमम् ११।६५
क्रमस्य ११।६३
क्रमात् ११।७०
क्रमे १०।१६; ११।४४,५६,६१
क्रमेण ११।५६,६६
क्रमेषु ११।२४,५८
क्रमः (order) १५।८
क्रमेण १७।१३
क्रमणम् १४।५८
क्रमप्रवक्ता ११।६५
क्रमयन्तः १४।४१
क्रमयन्ति १४।५०
क्रमशास्त्रम् ११।६४
क्रमेत ११।३५,६२
-क्रम्य १८।३६
-क्रान्त- (duplicated) ६।५२

क्रामतः ६।१५
क्रियते १४।१८,५७
क्रियावाचकम् १२।२५
क्वचित् ११।२०,६१;१६।७०;१८।४६
क्शातौ ६।५५
क्षैप्रः ३।३४
क्षैप्राः २।२३
-क्षैप्रयुक्त १५।६
क्षैप्रवर्णान् १७।२३
क्षैप्रवर्णैकभाविनाम् ८।४०
क्षैप्राभिनिहितेषु ३।१३
क्षैप्राभिनिहितौ (acc.) ३।१८
क्षैप्रीभाव्ये (loc. neut.) ७।१०
क्ष्वेळनम् १४।२०
खकारे ६।२१
खकारयकारौ (acc.) ६।५५
खे (loc., ख = aperture) १३।१
ख्याते: (gen.) ६।२१
ख्यातिसदृशेषु (neut.) ६।५६
गच्छति ११।२५,५४,६०
गच्छन्ति १६।७
गच्छेत् १५।२६;१८।५८
-गण्य १५।२७;१८।५८
गतस्य ६।२८
गताः (fem.) १७।४
गतिः १८।५६
गन्धाः १८।५६
गम्यः १४।६३
गरीयः १८।४२
गायत्रकाकुभः १८।६
गायत्रबार्हतः १८।५
गायत्रवैराजौ (acc.) १७।३७
गायत्री १६।१,१२,१६,२१,२२,२४, २७,२८
गायत्र्यः १७।४
गायत्र्यः (for acc.) १७।४
गायत्र्यौ १८।३
गायत्र्यादि १६।११
गायत्र्यादिः १८।५
गुणविशेषयोगात् १३।१३
-गुणशास्त्र १३।२१
-गुणसंनिपात १३।१३
गुणागमात् ११।१०
गुरु (heavy) १७।३६;१८।३७,४१
गुरूणि १।२०
गुरौ ८।३७
गुरुः (a teacher) १५।१,१४
गुरुणा १५।३२
गुरुम् १५।४
गुरुवृत्ति १८।६०
गुर्वक्षरम् (acc. neut.) १८।६०
गुर्वक्षराणाम् १८।६०
गोतमे २।६३
-गौर १७।१४
ग्रस्तम् १४।८
ग्रासः १४।१२,२२
-घोष १३।१८
घोषम् (acc.) १३।१५
घोषवताम् १३।१५;१४।१८
-घोषवत्पर १।६७,६७;४।२७
घोषवत्परः ४।२४
घोषवत्पराः ४।२
घोषिणः १२।६,१२
घोषिणः (abl.) ६।४७;१४।३५

घोषिणा १३।१७
घोषिणाम् १३।६,१७
ङकारः ६।१५
ङकारे ४।१६
च १।१२,२२,२६; etc.
चकारम् ४।११,१८
-चकारवर्ग १।४२;४।६;१२।१
चकारवर्गीयोदयौ ५।१३
चतस्रः १।६
चतुःक्रमः ११।१६
चतुःशतम् १६।६०
चतुरक्षरः १६।३३
चतुरक्षरात् १७।१६,४४
चतुरशीतिः १६।६०
चतुरुत्तरम् (adv.) १६।८;१७।१६
चतुरुत्तरौ १६।७६
चतुर्थान् ४।५
चतुर्थे (loc.) १४।२३,२५
चतुर्दशः १७।३६
चतुर्भूयः १६।२
चतुर्मात्रः १५।५
चतुर्विंशत्यक्षरा १६।१६
चतुश्चत्वारिंशत् १६।६४
चतुष्कः १६।१८
चतुष्पदा १६।४५,६४
चतुष्पदाः (acc.) १७।५०
चतुष्पदानाम् १८।४७
चतुष्षष्टिः १६।८३
चत्वारः १६।१६,३७,५५,७१,७४
चत्वारि १।२
चत्वारि (acc.) १२।१७
चर्चयेयुः १५।१६,२०
चाषः १३।५०
चेत् २।३५,५८;३।६,१०,१७,२३;४।४७;५।८,२५;६।४१
चोदकः १०।१५;११।२७
चोदना १५।११,१३
छकारः ६।३,१२
छकारम् ४।४,१२
छकारवत् ५।५६
छन्दः १६।१०;१७।११
-छन्दस् १६।८,१५;१७।१८
छन्दसः(gen.)१७।२४;१८।४५
छन्दसाम्१७।१,६,३६,४४;१८।६२
छन्दसि १७।४५
छन्दांसि १६।१;१७।१६,४०
छन्दस्तुरीयेण १८।४५
जकारलकारयोः (loc.) ४।१०
जगती १६।१,७४;१८।१७,२६
-जगती १८।५६
जगत्यन्तम् १६।११
जगत्युत्तरः १८।२६
जयति १८।६२
जयतेः (abl.) १४।४४
-जागत (a twelve-syllabic Pāda) १६।६६;१७।३८
-जागत (-belonging to Jagatī) १८।६२
जागतः १८।२८
जागतम् (acc. neut.)१८।६१
जागतात् १७।४४
जागतौ १६।२६;१८।३१
जात्यः ३।३४
जात्यम् (acc.) ३।८

जात्यवत् ३।२६
जिह्वान्ताभ्याम् (instr.) १४।२७
जिह्वाप्रथनम् १४।२१
जिह्वामूलम् (acc.) १।५१
जिह्वामूलनिग्रहे १४।८
जिह्वामूलीयाः १।४१
जीवम् १७।५
ज्येष्ठा १७।४६
ज्योतिः १६।७०
ज्योतिष्मती (त्रिष्टुप्) १६।७०
ञकारम् ४।६
ञकारे ४।१८
टकारनकारयोः (gen.) ४।१७
-टकारवर्ग १।४३
टकारवर्गम् ५।११
डकारः १।५२
डकारस्य १।५१
ळकारः १।५२
ढकारः १।५२
ण्हकारताम् १।५२
णत्वम् (acc.) १३।३१
तकारः ४।१०
तकारम् ४।१७
तकारात् १२।२
तकारे ५।३१
तकारवर्गः १।४४; ५।११
ततः १।२,६; २।७६; ५।२; ११।१४,१५,१६; १६।७०
तत्कालस्थानम् ६।३६
तत्पादः १६।१०
तत्प्रयत्नम् (acc.) १४।३५
तत्र २।१०; ११।१२
तत्समाहारः १६।११
तत्सस्थानम् (acc.) ४।३१; १४।५२
तत्स्थानात् ४।८०
तथा १।२१; २।१७; etc.
तथागतात् (neut.) ३।१०
तथायुक्तम् २।३६
तदनुव्रतेभ्यः (dat.) १५।१
तदन्वयात् ११।६
तदर्थजम् (acc.) ११।६
तदायापायव्यथनानि १४।१
तदूनम् (acc.) १३।३३
तद्भावम् १।५६
तद्युक्तानाम् (neut.) १।५८
तद्विपरीतम् (adv.) १४।४६
तद्विशेषः १३।८
तनुशिराः (उष्णिक्) १६।३५
तमान्ताः ६।५
ता (neut. = तानि) ४।१४
ताराट् (cp. Uvaṭa.) १७।५
तालव्ये (loc.) ४।११; १४।४६
तालव्यौ १।४२
तालु (acc.) १।५१
तालुस्थानः १४।४७
तावत् १।२८
तावता १३।३२
तावत्यः १८।४५
तिस्रः १।३०
तिस्रः (acc.) १३।४६
तु १।१६,३७,४४, ५१; etc.
तुरीयम् १८।४५
तृचः १५।२३; १८।५८
तृचे १७।३०

तृचौ १६।१६
तृतीयः १६।२६,४५,६२; १८।५४
तृतीयम् (acc.) १।१५
तृतीयान् ४।२
तृतीयताम् ११।२५
तृतीयभावम् २।१०
तृतीयभावे ११।४८
तृतीयभूतैः ४।५
तृप्तम् १७।५
-तैरोव्यञ्जन ३।१८
त्रयः १।७१; ३।१; १६।१०,१४,१६, etc.
त्रयाणाम् २।११
त्रीणि (acc.) १३।४२; १६।७
त्रयोदशाक्षरौ १६।५२
त्रिः १।३१
त्रिः (षट्) १६।१३
त्रिकद्रुकीयासु १७।४५
त्रिक्रमकारणे ११।१७
त्रिपञ्चकाः १६।१८
त्रिपदासु १८।४६
त्रिप्रकृतीनि (acc.) १६।८
त्रिप्रभृतिषु (neut.) ११।२१
त्रिमात्रः १३।५०; १५।५
त्रिमात्रयोः (gen.) ३।२७
त्रिमात्रे (loc.) १।६४
त्रिवर्णाः ६।३१
त्रिशः १८।५०,५१
त्रिष्टुप् १६।१,६४,६५,६८, ६६; १८।२३,२४,२५,२६
त्रिष्टुभः (gen.) १६।६७
त्रिष्टुबुत्तरः १८।२८
त्रिष्टुबुत्तरौ १८।३१
त्रिष्टुब्जगत्यौ (acc.) १८।५६
त्रिसंगमे ११।१८
त्रेधा १६।४६
त्रैष्टुभः १८।२६
त्रैष्टुभम् (acc. neut.) १८।६०
त्रैष्टुभजागतानि (acc.) १८।६२
त्रैष्टुभजागतौ (acc.) १७।३८
-त्र्यक्षर ५।५३
त्र्यक्षरान्ताः २।५५
-त्र्यधिक १६।११
त्र्यभिक्रमे ११।२६
दकारे ५।१४
दक्षिणाय १५।२१
दक्षिणतः १५।२
दन्तमूलीयः १।४४
-दन्तमूलीयपूर्व ५।२०
दन्त्यान् १४।३६
दन्त्यमूर्धन्यभावः ५।६१
दर्शयन्ति १।६४
दश १।६५; १२।२३; १६।५३
दशकः १६।२०, २७, ६७, ७६
दशकाः १६।५५
दशकौ १६।४६
दशमम् ८।३८
दशमे (loc. neut.) ४।६४
-दशाक्षर १७।३७
दशाक्षराः १६।४२
दशाक्षरौ १६।६८
दशिनी १७।४२
दाशतयी १७।४२
दाशतयीषु १६।८७; १७।४६

दिशम् १५।१
दीर्घः १।२६; २।७६; ५।६
दीर्घम् (acc.) २।१५; ७।१
दीर्घम् १८।४१
दीर्घाः १।१८,७१
दीर्घाः (fem.) २।७६
दीर्घाणि १।२०
दीर्घात् १३।२८; १४।३०
दीर्घे (loc.) १४।६२
दीर्घेण ६।१३
दीर्घपराः २।३०
दीर्घपूर्वः २।२४; १३।२२
दीर्घपूर्वम् (acc.) १३।३३
दीर्घवत् १।४
दीर्घोपधः ४।७४
दुःस्पृष्टम् १३।१०
दुष्टम् (adv.) १४।४
दूभावः १०।२२
दूभूतम् ५।५५
दृश्यते ११।५६, ६१; १६।२७,३४
दृष्टेषु २।५
दृष्टक्रमत्वात् १०।१६
देववान् १६।७७
देवानाम् १६।५
दैवतम् १७।६
दैवतम् (acc.) १७।६
दैवानि १६।३
दोषाः १४।१
दोषाणाम् १४।६३
दोषौ (modifications) ११।४७
द्राघयन्ति १४।५१
द्राघितः १।७५
द्राघिता ४।२६
द्राघीयसी १।३३; ६।४८
द्रुताम् १३।४६,४६
द्वयोः (gen.) १।५२
द्वात्रिंशदक्षरा १६।३७
द्वादश १६।१३
द्वादशकाः १६।४७
द्वादशकादिषु १८।५७
द्वादशाक्षरः १६।२६,४५,७१
द्वादशाक्षराः १६।७०,७४
द्वादशाक्षरे (loc.) १६।४६
द्वादशाक्षरौ १६।३८,५७,६५
-द्वादशिन् ८।३६; १७।३८
द्वादशिनः(gen.)८।४३; ६।२६
द्वादशी १६।४०
-द्वार १५।६
द्विः ६।१;१५।६
द्विःस्वरः १५।५
द्विक्रमम् ११।६,१४
द्वितीयम् (acc.) ६।५४;१५।१६
द्वितीये (loc.) १६।४६
-द्वित्र्यधिक १६।११
द्विनवतिः १६।६०
द्विपञ्चाशदक्षरा १६।८०
द्विपदा १६।२६;१७।११,४१;१८।१८
द्विपदाः (acc.) १७।५०
द्विपदे १५।२८; १८।५८
द्विपदाद्यर्धचौ (acc.) १५।२०
द्विपदाधिकः १८।१६
द्विमात्राम् १३।५०
-द्वियोनि(a diphthong) ११।३
द्विर्दशाक्षरा १६।२२

द्विवचोऽन्तभाजः १।७१
द्विवर्णाः ६।३४
द्विशः १८।४६,५०,५१
द्विषंधयः (fem.) २।८०
द्विषंधौ १५।१८
द्विसप्ततिः १६।८५
द्विस्थानता १३।३८
द्वृचः १५।२४,३०; १८।५८
द्वृचौ १८।१
द्वे (fem.) १।२६;१५।२५;१६।३२; १७।६,४३; १८।३,५८
द्वे (neut.) १।२६; २।३३; ३।१६; ४।५२; ५।५६; ६।१२; ७।३७,४२,४६; ८।१८
द्वे (acc. neut.) १५।१४
द्वौ १।३६; २।२५; १५।२; १६। १०,१८,२६,३४,३८, ५२,६५, ७६; १७।४१; १८।३०
द्वैपदयोः (gen.) १०।३
द्वैपदाः ८।३
द्वैपदे १५।१०
द्वैपदे (loc.) ८।१६
द्वैपदसंहितास्वरौ ११।७०
द्व्यक्षरस्य (neut.) ७।७
द्व्यक्षरे (loc.) ४।४२
द्व्यक्षरेण (neut.) ५।४
द्व्यक्षरताम् १४।४३
द्व्यक्षरादीनि (acc.) १७।२०
द्व्यक्षरोपधम् ८।४२
द्व्यभिक्रमम् ११।११,१२
द्व्यदात्तानाम् (neut.) ३।२५
-द्व्यूना १६।४०,७४
-द्व्यूनाधिका १७।२
द्व्यूष्मसु ११।४६
धत्ति ११।८
धत्तिधुत्तिप्रवादौ १०।७
धर्मः १४।१,६४
धर्माः ३।१५
-धर्मवत् ३।२२
धातोः (abl.) १४।४४
धातोः (gen.) ६।२१
धातौ १३।३५
धारणम् १४।१८
-धारणा ११।३२
धारयन्तः १४।५५
धुत्ति ११।८
-धुत्तिप्रवाद १०।७
धृतिः १६।८५
-ध्रुव (voice after a sonant Abhinidhāna) ६।४५
ध्रुवम् ६।३६
ध्रुवम् (adv.) ११।४८
ध्रुवशिष्टे (loc. neut.) ६।४५
न १।७४,६४,६८,१००; etc.
नःकारे ८।१२,३७
नःपरम् ५।८
नःपरे (neut.) १०।३
-नकार ४।१७
नकारः ४।८,६५;६।१५
नकारम् ५।४०
नकारस्य ४।८०;१०।२०;१५।१२
नकुलम् १७।१४
-नत ४।३४

नतम् ११।४
नते (loc.) ४।३६
नते (neut.) ५।५८;१०।३
नतेन (neut.) ११।५१
नतिः ५।२,६१;१०।२०
नतिम् ११।३७
नतिषु १।६६
नतेः (gen.) ११।४
नतोपाचरितक्रमस्वरान् १।६२
नद्धम् (adv.) १४।४
नन्ता १।६६
नन्तृ ५।५५
नपुंसकम् १३।२२
नमति ११।५
नमन्ति ५।४०
नम्यते ५।२०
नम्यम् १।६६
नयत्यर्थम् (acc.) ५।५७
नयन्ति १४।४३
नव ४।५०;१२।२२
नवकः (?) १६।५३
नवकः १६।६७,७६
नवकौ १६।४०
नवाक्षराः १६।५१
नवाक्षरपदा १६।५०
नष्टरूपा १६।४१
नाकुलः १७।४५
-नाद १३।६;१४।१८,१६
नादः ६।३६;१३।५
नादात् १३।७
नादताम् १३।१
नाम (ind.) २।२०;१३।३१
नाम (noun) १२।१७,१८,२५
नामसु ६।५६;१६।५६
नामिनः १।६५
नामिपूर्वः १।७६;४।४१;५।३१
-नाम्युपध १३।२३
नाम्युपधः ५।१
-नासिका १३।२०
नासिकयोः (gen.) १४।६
नासिकास्थानम् ६।४१
नासिक्यम् (acc.) १३।३७;१४।३२
नासिक्या ६।३६
नासिक्यान् १।४७
नासिक्यमानुस्वारान् १।४८
निःसृजन् ११।३५
-निग्रह १४।८
निचृत् (न्यङ्कुशिराः) १६।३३
निचृत् १७।२,१६
नित्यम् (adv.) १५।६
निदर्शनम् १६।६३,७३,७८; १८।६, ५३
निदर्शनानि १।५२;१४।४७;१५।१२
निदर्शनाय १४।१;१६।३१
निन्दन्ति १४।६८
-निन्दय १४।६६
निपातः १२।१७,२५
निपाताः १२।२१
निपातानाम् १२।२६
निपातनात् १२।२६
-निभ २।८१;१४।३८,३६
-निमित्त ११।५६
निमित्तम् १७।२१
-निमित्तमानिन् ११।११

-निमित्तसंशय ११।७
निमित्तसंशयात् ११।१०
नियः (abl.) १४।४४
नियच्छन्ति ३।२०
-नियत (grave) ११।५५
नियतम् ३।१७
-नियत (a kind of Sandhi) ४।३०
नियतप्रश्रितौ ४।२६
नियतस्वरोदये (loc.) ११।५३,५५
नियन्ति २।१०
-नियम (specification) ११।२१
नियमम् (depression, grave accent) ३।२२
नियुक्तम् (adv.) ३।२१;११।४७
निरस्तम् १४।२
निरस्तम् (adv.) १४।३०
निराकृतम् (acc. neut.) ११।६०
निरासः १४।११,२४,२६
निराह ११।१६,२७,६०
निरुक्ते (loc. neut.) १५।११
निर्दिष्टानाम् १४।१
निब्रुवन् ११।६२
निर्वाच्ये (loc. neut.) १५।११
निर्ह्रसेते ४।६०
निषीदेत् १५।२
निहन्यात् ११।५६
नीलम् १७।१४
नुदेत् ११।४३
न्यङ्क शिराः (निचृत्) १६।३३
न्यङ्क सारिणी १६।४६
न्यस्ततरा ३।२७
न्यायम् १०।२२
न्यायैः (न्याय = a general rule) १।५३
न्यासम् ३।२३
पकारः ६।२२
पकारे ४।४१; १३।३०
पकारवर्गोपहितात् १४।५३
पङ्क्तिः १६।१, ५४; १८।२२
पङ्क्तिषु १५।२४; १८।५८
पङ्क्तेः (abl.) १५।२५; १८।५८
पङ्क्तेः (gen.) १७ ७
पङ्क्त्याम् १८।४६
पङ्क्त्यन्तः १८।८
पङ्क्त्युत्तरा (त्रिष्टुप्) १६।६८
पञ्च १।८;१६।१८,४३,५४;१७।१६
-पञ्चक १६।१८
पञ्चकाः १६।१८, ४३
पञ्चदशाक्षरात् (neut.) १६।६
पञ्चपदा १८।५४
-पञ्चम १।३६
पञ्चमः १।७६; १७।३६
पञ्चमषष्ठयोः (loc.) २।५६
पञ्चवर्गाः (classes of consonants each consisting of five) १।८
पञ्चाक्षरः १६।३६
पञ्चाक्षरान् १७।५०
-पञ्चाल २।८१
पञ्चालानाम् २।३३
-पञ्चालपदवृत्ति २।३३
पञ्चाशत् १६।७४

पटले (loc.) ४।२०; ६।१६
पदम् १।६६; ७।१७; १०।३, १३; ११।७, ६, १०, १३; १७।२७
पदम् (acc.) २।६;१५।१०,१४
पदस्य ११।४७
पदानि (acc.) ४।५०;११।६२; १५।१६
पदाभ्याम् (instr.) १०।१६; ११।२४
पदे (loc.) २।५; ३।७, ८; ४।८१; ७।१०
पदेन १०।३, १६; ११।२४
पदेषु ७।६; ६।२५; १३।२२,२४
पदैः २।३८; ११।७१
पदजातानि (acc.) १२।१७
पदताम् ११।२५,३३
पदपङ्क्तिः १६।१८
पदप्रकृतिः २।१
पदवत् १।६१
पदवृत्तयः २।२६; ४।६७
पदव्यवेतम् ११।१३
पदसंहितम् (acc. neut.) ११।१
पदसंहिताविदः (gen.) ११।६६
पदसंधिषु २।१४
पदसंध्यदर्शनात् ११।१३
पदादयः ५।६
पदादिः ६।१२
पदादिभिः २।२
पदादिषु ४।७; ६।२३
पदादेः (gen.) ११।५४
पदानुपूर्व्येण ११।१५
पदान्तः ११।६०
पदान्तान् १।५८; २।२
पदान्तेभ्यः (abl.) १३।२३
पदान्तैः ४।५
-पदान्तभाज् ६।५४; ७।५
पदान्तादिषु २।५
पदान्तादिवत् २।६
पदान्तीयः ६।१५
पदान्तीयाः ६।२३
पदाभेदेन १७।२४
पदैकदेशाः ६।३१
-पद्य ६।३६
पद्यम् १।७४
पद्याः २।१२; ५।२७; ६।१५
पद्यान् १।६१
पद्ये (loc.) ४।८५;६।२५
पद्येषु ६।२५
पद्याक्षर्ये (acc. fem.) १८।३
पद्यादीन् ३।२५
पद्यादिभाक् ५।२१
पद्यान्तः ४।६५
पयः १७।५
परः ३।५; ६।३६; १६।३५,३८,६६
परम् २।३५; ३।६; ६।४;१६।२; १७।२६
परम् (acc. neut.) ३।६
परस्य १३।३४; १६।६५
पराः (fem.) १६।३१
पराणि ४।५६; ७।११; ८।५
परान् ५।१४; १४।६७
पराम् १४।५०
परासु ४।७
परे २।३६

परे (neut.) १३।४१
परे (loc.) २।५६; ४।३६, ८४; ६।१६
परे (loc. neut.) ७।३६
परेषाम् (neut.) ३।१६,२३
परेषु २।१८; ४।४३, ७७; ६।२६
परेषु (neut.) ५।५६;७।१५, ३५,३७; ८।२५
परैः ३।१६; १८।४८, ४६
परौ ३।२३
परक्रमम् १४।५५
परक्रमे १।२६; १८।३६
परक्रमस्वररेफोपधे ६।४४
परक्रमोपधा ६।११
परतः १८।५०
परमः १६।५३
परमेष्ठी १७।५
परस्तात् १५।८
परावरार्ध्याः १५।२७; १८।५८
परिगृह्णीयात् १०।७
-परिग्रह १३।५०
परिग्रहे ३।२३; १०।२०; ११।३२,३६,४५
परिपन्नम् (acc. neut.) ४।१५
परिपन्नम् (acc.) १५।१२
परिपन्नापवादः ४।२३
परिपन्नोपधा ५।२५
परिपादयन्ति (corrected from परिपातयन्ति) १४।३७
परिलुप्यते २।११
परीयुः १५।२१
परुच्छेपे २।६५
-पर्यन्त १७।४४
पश्चात् ११।३३; १८।४६
पाङ्क्तकाकुभः १८।८
पादः १६।३६; १७।३६
पादस्य ६।२८, ४२
पादाः १६।१६,२४,४५,५३,७१; १७।४४,४५
पादान् १७।५०
पादानाम् १७।२४
पादेन १८।४६, ५४
पादेषु १७।२२
पादैः १६।२६,३२,६४,६६;१७।४७
पादौ १६।१८,२६,२६,५७,६८; १७।४१
पादौ (acc.) १७।३७
पादज्ञानस्य १७।२५
पादतः १७।२४,४१
पादनिचृत् १६।२१
पादपूरणः १२।२५
पादवत् १।५७
पादवृत्तायोः (gen.) १।६०
पादवृत्ताद्यैः १७।२१
पादादिः २।३४;४।५६
पादादौ २।६०,७०; ४।५७; ७।३३; १७।२७,२८
-पादादिभाज् २।६४
-पादान्त ७।२०
पादान्ते ६।१६,३६; १६।७७
पादान्तौ ८।४८
पादान्तगते (loc.) ४।४४
-पादान्तीय ४।४५
पारणकर्म ११।७०

पारायणम् (acc.) १५।१
पारायणे (loc.) १५।३३
पितुस्तोमे (loc.) १६।५०
पिपीलिकमध्या (उष्णिक्) १६।३४
पिपीलिकमध्यमा(अनुष्टुप्) १६।३६
पिपीलिकमध्यमा (बृहती) १६।५२
पिशङ्गम् १७।१४
-पीळन १४।३
पीळनम् १४।११, १७,२६
पुंस्प्रवादे (loc.) ४।४२
पुनः ३।१२; ४।२७; १५।१५
पुनर्वचने (loc.) १०।१६
पुरउष्णिक् १६।३०
पुरस्तात् १३।२३; १४।१,१८
पुरस्ताद्बृहती १६।४६
पुराप्रसिद्धेः (abl.) ११।६६
पुराप्रसिद्धाश्रयपूर्वसिद्धिभिः ११।६६
-पूरण १२।२५
पूर्णम् १६।६०
पूर्वः १।६६; ४।८०; १३।२३
पूर्वम् ३।१०;४।५७;१७।२६,३४
पूर्वम् (acc.) १४।५२
पूर्वम् (acc. neut.) १५। १०; १८।३४
पूर्वयोः (gen.) ३।३,२६
पूर्वस्य १।२४
पूर्वा ५।२; १६।८५
पूर्वे २।८; ४।१
पूर्वे (loc. neut.) १३।३४
पूर्वेषु (neut.) ४।८४
पूर्वौ १।७२; २।२८; ५।५७; १६। २६,६८
पूर्वौ (acc.) ३।३३
-पूर्वपद १।६५
पूर्वपदान्ताः ६।१
-पूर्वपदान्तग १।७०
पूर्वपदान्तगम् (acc.) ५।४५
पूर्वपदोपधः ६ २७
पूर्वपद्यः १।८०
पूर्वपद्यान् ४।५०
पूर्वपद्यौ १३।३०
पूर्वपद्यान्तः ५।३१
पूर्वपद्यान्ते ४।८४
पूर्वभाक् (fem.) १।३२
पूर्वभाक् (neut.) १८।३३
पूर्ववत् ११। ४
पूर्वविधानम् (acc.) ११।२२,४४
-पूर्वरूप ३।१३
पूर्वरूपाणि २।३२
पूर्वसंस्थानम् (acc.) १४।३०
पूर्वस्वरूपम् ६।४२
पूर्वोत्तरकृतम् (acc. neut.) १०।५
पूर्वोत्तरस्वरसरूपताम् ६।५३
पूर्व्येण ६।२
पृथक् ३।१८; १३।४५
पृथक्त्वैः ११।६४
पृथक्श्रुती (or अपृथक्श्रुती)१३।४०
पृश्निवर्णाम् १७।१५
पृषत् १७।१७
पौरुषम् १७।११
प्रकम्पन्ते ३।३४
प्रकर्षणे (loc.) १४।७
प्रकृतयः (elements) १३।३
-प्रकृति १६।८

प्रकृतिः (अतिच्छन्दाः) १६।८६.६२
प्रकृतिम् (प्रकृति = original form) ११।३६
प्रकृतेः (abl.) ६।३४
प्रकृत्या २।३३,५१; ५।२३; ६।३२;१०।२०; १६।२३
प्रक्लृप्ते (fem.) ११।५८
प्रगाथः १८।२८
प्रगाथौ १८।१
प्रगृहीतपदाः (fem.) २।५४
-प्रगृह्य १।६३
प्रगृह्यः १।६८
प्रगृह्यम् ११।३६
प्रगृह्यस्य १०।२०
प्रगृह्याः १।७३; २।५१
प्रचयः ३।१६
प्रचयस्वरे ३।२२,२७
प्रचयस्वरधर्मवत् ३।२२
प्रचोदितः १५।८
प्रजापतेः (gen.) १६।१
प्रति (with acc.) १३।७
प्रतिकण्ठम् (an irregular formation) १।५४
प्रतिजानते १६।४६
प्रतिपत्तिभेदात् १४।६८
प्रतिपत्तुम् १४।६४
प्रतिमा १७।१६
प्रतिलोमाः २।६
प्रतिलोमेषु २।१०
प्रतिवृत्ति १३।४८
प्रतिष्ठा १७।५
प्रतिस्वम् ११।२०
प्रतिहारः १४।२३
प्रतीयात् १।५३; २।५; ६।३०; ६।३१
प्रत्नम् १७।५
-प्रत्यय ४।६०; ६।५२; १४।४०
प्रत्ययः २।५६; ६।३४
प्रत्यये १।८०; ४।४१; ८।१३
प्रत्ययेषु ४।४५
प्रत्ययादेः (gen.) १४।५६
प्रत्ययार्थे ६।३४
प्रत्यादानावसानयोः (loc.) १०।५
प्रत्यादाय १०।२,११
-प्रत्याम्नाय (a statement to the contrary) १।६१
प्रत्याम्नायुः १५।१५
प्रत्युच्चार्य १५।१३
-प्रथन १४।२१
प्रथमः १।४१; २।५३; १२।१०; १५।१०; १६।३३
प्रथमम् (acc.) १।१६; ६।५४; १५।२१
प्रथमस्य ११।४८
प्रथमा १२।७; १६।८०
प्रथमाः २।१०; ४।२
प्रथमे (loc.) ६।२८; १०।१५; ११।२७; १६।३०,४६
प्रथमैः ४।४
प्रथमौ १।१२
प्रथमपञ्चमौ १।३६
प्रथमभाविनः ३।१६
प्रथमोत्तमवर्गीये (loc.) ४।३३
प्रदक्षिणम् (adv.) १५।२१
प्रदर्शकः १०।१५

प्रदर्शनम् ११।२७
प्रदर्शयेत् ११।२५,३३
-प्रदेश (prescription) ११।४२
प्रदेशशास्त्रेषु ११।६८
प्रमा १७।१६
-प्रमाण १७।१
-प्रयत्न १४।३५
प्रयोक्तुः (gen.) १३।१३
प्रयोगार्थे १३।४६
-प्रवक्तृ ११।६५
प्रवचनम् १५।३३
-प्रवाद २।७४; ४।४२,४६; ५।३०, ५५; ६।५; १०।७; १३।२४
-प्रवाद- ५।४६
प्रवादाः ४।६१;६।३५
प्रवादिनः (acc.) ११।४०
प्रविग्रहेण १५।१६
प्रशस्तम् १५।३३
प्रशस्ताम् १५।१
प्रश्नः १५।२३;१८।५८
प्रश्नम् १५।१५,२१
प्रश्नशः १५।२२
-प्रश्रित (or-प्रश्लित) ४।२६
प्रश्लिष्टः ३।३४
प्रश्लिष्टम् (acc. neut.) २।६
प्रश्लिष्टम् (acc.) ३।१८
प्रश्लिष्टाः २।२०
प्रश्लिष्टात् १३।२६
प्रश्लिष्टेषु ३।१४
प्रश्लेषः १०।२०
प्रश्लेषे ३।१३
-प्रश्लेषोपदेश १।५५
-प्रसिद्ध- ११।६६
-प्रसिद्धि ११।६६
प्रसिध्यतः (gen.) ११।६७
प्रसिध्यतः (verb) ११।७०
प्रस्तारपङ्क्तिः १६।६०
प्रस्वरति १५।५
प्रस्वारः १५।५
प्राक् १।५८;१०।१०,१६;१३।१०
प्राकृतम् (acc.) १५।१२
प्राकृताः १७।४०
प्राकृतवैकृतैः २।३४
प्राकृतोदयाः २।२३
प्राकृतोपधः ४।३५
प्रागाथम् १।८७
प्राचीम् १५।१
प्राच्यपञ्चाले (loc. ?) २।८१
प्राच्यपञ्चालपदवृत्तयः २।३३
प्राजापत्या १७।६
प्राणः १३।१
प्राणम् १३।१६
प्रायः १६।६,४५; १७।२५; १८। ४-६
प्रायस्या (or प्रायस्य) १६।६५
प्राह १५।१०
प्राहुः १५।३३;१७।३६
प्रैषान् (प्रैष=ritual summons) १।५७
प्रोच्येते १७।४१
प्रोवाच (प्र is separated by one word) ११।६५
प्लवते ७।५,४१;६।३०
प्लवन्ते ६।१

-प्लुत (a lengthened vowel) ८।१;९।४
प्लुतम् ९।३२
प्लुतैः ७।३३
प्लुतः (a prolated vowel) १।४,३०
प्लुताकारान्तम् ५।५८
प्लुतादि १०।७;११।१०
प्लुतादि (acc.) ११।२५
प्लुतादीनि १०।३
प्लुतादिप्रभृतीनि (acc.) १०।४
प्लुतिः (prolation of a vowel) १।३१
प्लुतिः (lengthening of a vowel) ७।२;९।२५
प्लुतोपधा २।६६
प्लुतोपधान्ताः (fem.) २।६७
प्लुतोपाचरिते (neut.) १०।२०
प्लुतोपाचरिते (acc.) ११।३८
बभ्रु १७।१४
बर्बरता १४।२६
बर्स्व्यम् (acc.; बर्स्व्य=produced at the place lying immediately above the root of the teeth) १।४६
बलवत्तरम् १७।२१
बहुभिः ११।६९
बहुभिः (neut.) १७।४
बहून् ११।५७
बहूनि ३।१९
बहूनि (acc.) ११।५९
बह्वीः (acc.) १३।१३
बहुक्रमम् ११।२०
बहुक्रमे ११।२५,३५
बहुपादाः (fem.) १७।४
बहुपादानाम् (fem.) १७।४८
बहुमध्यगतानि (acc.) १०।८
बहुलम् १६।७४
-बह्वृच्चर ५।५
बह्वृच्चरम् (acc. neut.) १४।४३
बह्वृच्चरान्त्यैः ५।१२
बह्वभिधानजः १३।२२
बार्हतः १८।१,११
बार्हताः १८।२
बार्हते (loc. neut.) १८।५
बार्हतानुष्टुभः १८।२१
बाह्यतः १६।६२
बिभेतेः (abl.) १४।४४
बृहती १६।१,४५,५३;१८।१८,२५
बृहतीपूर्वः १८।१
बृहतीमुखः १८।११
बृहत्यादिः १८।२१
ब्रह्म १५।६
ब्रह्मणः (gen.) १६।१२
ब्रह्मचारी १५।१
ब्रह्मसामर्ग्यजुश्छन्दः १७।१८
ब्राह्मः १६।११
ब्राह्मी १७।१२
ब्रुवते ११।५८,५९
ब्रुवन् ११।३१,४४,६३
ब्रूयात् ३।२९;१०।५,११,१७;१४।६५
भक्तिः १७।१३
भक्त्या १७।६;१८।५९
भक्तितः १८।६२

भजेते १८।३४
भरद्वाजे ७।३४
भवतः १८।१
भवति २।३३; ५।२; ११।६८; १५।५; १६।७;१८।६,४५
भवन् २।३७
भवन्ति २।८,३३;१३।३;१८।४५
भवेत् २।३५;१०।१८;१५।६;१६।२७, ५२;१८।४२
भारद्वाजी १७।४८
भावम् १२।१६
भुग्नम् २।३१
भुरिक् १६।१८,२०;१७।२,१७
भूतानि १८।५६
भूतानि (acc.) १८।६२
भूयांसः १५।३
भोः१ १५।४,११,१३,३२
-मकार ६।१०;१३।२५
मकारः ४।६,१५
मकारात् ६।२३
मकारे ६।६
मकारलोपे ११।४८
मण्डले (loc.) ४।६४
मधुच्छन्दसि १७।३१
मध्यम् १।५२
मध्ये (loc.) १३।३४; १६।२२, २३,२७,३४,३६,४६,५२; १८।४७,५२
-मध्यगत १०।८
मध्यगतानि ११।२५
मध्यतः १६।६१
मध्यमः १६।२५,६१
मध्यमम् ६।३३
मध्यमम् (acc. neut.) १३।४२
मध्यमयोः (loc.) १४।२४
मध्यमाः १२।३
मध्यमाम् १३।४६,४६
मध्यमे (loc.) १६।३०,७२
मध्यमैः ५।४२
मनः १८।५६
मन्त्रः १६।६
मन्द्रम् (acc. neut.) १३।४२
मन्येत १७।२४
मर्षीका १७।२०
महतः (abl.) १४।४६
महापङ्क्तिः १६।७५
महापदपङ्क्तिः १६।४३
महाप्रदेशम् (acc. neut.) ११।४२
महाबार्हतः १८।१०
महाबृहती (त्रिष्टुप्) १६।७१
महाबृहतीमुखः १८।१०
महासतोबृहती १६।७७
महासतोबृहत्यन्तः १८।१०
महासतोमुखा १८।२७
मा १७।१६
मात्रा (a mora) १।२७; ३।२७
मात्राम् १३।५०
मात्रापरिग्रहः १३।५०
मात्राविशेषः १३।४८
मात्रासंसर्गात् १३।४०
मादीनाम् १७।२०
मिता १६।१२

मिताक्षरे (loc. neut.) १२।२६
मिश्रान् १।५३
मुखम् १५।६
मुखेन १४।५
मुखतः १७।४२
मुखनासिकाभ्याम् (instr.) १३।२०
मुख्यम् (acc. neut.) १५।१४
मुख्ये (loc.) २।५६;१४।२२
मुख्ये (loc. neut.) ७।४४
मुख्या ६।३३
मूर्धन्यौ (cerebrals) १।४३
-मूर्धन्यभाव ५।६१
मृद्भवग्रहेण १५।१६
मेधातिथौ ४।६०
-य ७।७
-यकार ६।५५
यकारः १।४२;१२।१४;१३।२३
यकारम् १४।४१,४७
यकारात् १४।५२
यकारे ७।४१;६।१३,१५,३०
यकारस्पर्शसंहितम् (acc.) ५।४७
यकारादि २।३५
-यजुस् ११।७१
-यजुस्- १७।१८
यजुषाम् १६।१०,१३
यतः २।७६;१६।७०
यत्र २।१२;३।३४;१०।१४
यथा ३।२४; etc.
यथागृहीतम् २।७४
यथादिष्टम् ४।४१; ७।१
यथान्तरम् १।५६
यथापदम् ११।२३,३३
-यथामात्र १४।१०
यथार्थम् १५।२२
यथावकाशम् १५।३
यथावत् ११।६१
यथासंहितम् १०।६;११।४५
यथासन्धि ३।१८
यथोक्तम् १।७७;२।५३;५।१,५६
यथोदयम् ६।८
यथोदयानि ८।१५
यदा २।८
यदि ४।५७
यदुच्छोपनते (loc.) ११।३५
-यम (a tone) १३।४२
यमः १३।४३
यमाः १३।४४
-यम-(a twin) १।४८
यमः ६।३२
यमम् १४।३४,५३
यमात् ६।३६
यमान् ६।२६
यमेन ६।३३
यमापत्तिम् ६।३०
-यमोदय १४।५४
यमोपदेशः १।५०
यरवोष्मोदयाः ६।२३
यवमध्या (गायत्री) १६।२७
यवमध्या (त्रिष्टुप्) १६।७२
यवमध्योत्तरः १८।१३
यान्ति ३।१६;१०।२२;१२।१
यावत् १८।४५
-यावन ११।२२
युक्तः १।७५; ११।५६

युक्तानि (acc.) १६।८
युक्तेन १४।६४
युग्मौ (even) १।१३; १६।५७
युग्मयोः (loc.) २।१६
युग्मान्तस्थादन्तमूलीयपूर्वैः ५।२०
युजोः (loc.; युज् = even) १३।३६
युज्यते ११।६०
-योग १।६६; ११।२५; १३।१३
य्वकारम् १४।४८
रक्तः ('coloured' or nasal) १।७५; १३।२०
रक्तम् (acc.) १४।५१
रक्ताः (fem.) ६।१६
रक्तात् १४।३२,५३,५७
रक्तैः १४।५६
रक्तपरात् १४।३४
रक्तसंहितम् ११।१०
रक्तसंज्ञः १।३६
-रक्तसंधि ११।३४
रप्शतेः (gen.) ६।२२
-रभाव ११।३६
रसाः १८।५६
-राग (nasalization) ११।३६
-राग- १४।१३
रागः १४।५६
रिफितानि १०।२२
रूपम् (acc.) १०।५; ११।६०
रूपाणि १८।५६
रूपाणि (acc.) १८।६२
-रेफ- १।४५; ५।२२,४०
रेफः ४।८६; ६।८; १२।४,८; १३।३४
रेफम् १।४६; ४।२७,३६,६६; ६।१७; ११।४१
रेफात् ६।४,४६
रेफे १।६८; १४।२६
रेफेण १२।८
रेफनिमित्तसंशयात् ११।७
रेफपूर्वम् (acc.) १४।४०
रेफकारर्कारपरः ५।२३
रेफवतः (abl.) १४।३१
रेफवर्जम् ४।७
-रेफसंहित ५।३१
रेफसंधयः ४।२७
रेफसंधिम् १५।१२
रेफी १।७६; ४।२७,३१
रेफोदयः ४।२८
-रेफोपध ६।४४
रेफोपधाम् ६।५१
रेफोष्मणोः (loc.) ४।१५
रेफोष्माणौ ५।५६
-रेफोष्मभाव ४।८०; १५।१२
-लकार १।४५; ४।१०
लकारः ६।२०
लकारात् ६।५
लकारे ४।८; १४।२७
लकारेण १२।४
लकारभावे १३।३५
लकारस्पर्शैः १२।१४
लक्षणतः १३।३१
लघु २।३५; १७।३६; १८।३८,४३
लघोः (abl.) २।३५
लघौ ८।३६
लघीयः १८।४४

लघुवृत्ति १८।६१
लघ्वक्षरम् (acc. neut.) १८।६१
लघ्वक्षराणाम् १८।६१
लभते ११।५७,६०
लभेत ११।५३
लुप्तवत् १०।३
लुप्तान्तम् १०।३
लुप्यते ४।२८,३६,६५;११।४७
लुम्पन्ति १४।४०,४३,४८,५०
लुशात् २।६२
लेशेन १४।१७
लोपरेफोष्मभावम् १५।१२
लोपरेफोष्मभावे ४।८०
लोमश्यम् १४।२०
लोहितम् १७।१४
-वकार १४।४८
वकारः २।३१;१२।५;१३।२३
वकारात् १४।५२
वकारे ६।११
वकारादि २।३५
-वक्त्र ४।३७
वक्त्रीहायाम् १३।१
वक्ष्यते १७।६
-वचन १४।६०
वचनः १३।२०
वचनम् १४।१०,१५,१७,२७
वचनम् (acc.) १५।१३
वचनात् २।५
वदते १३।५०
वदन्ति १३।३१
वरिष्ठम् १५।६
-वर्ग १।८, etc.
वर्गः १।४१
वर्गे १।१२
वर्गेषु १४।२१
वर्गः १६।११,६१,६२
वर्गाः १६।१४
वर्गौ १६।७६
वर्जयेत् ६।३८
वर्जयेयुः १५।१३
वर्णतः १७।१३,१८
वर्णान् १३।१४;१४।६७
वर्णानाम् १३।३
वर्णगुणाः १४।१
वर्णशिक्षाम् १४।६८
वर्णसंहिता ११।१४
-वर्णसंहिता ११।५८
वर्णात्मगुणशास्त्रम् (acc.) १३।२१
वर्णीभवन् १३।१३
वर्तते १६।६,२६
वर्तन्ते १७।४०
वर्तयेत् १५।१
वर्त्म (acc.) ११।६३
वर्त्स्यम् (? वर्त्म्यम्; acc.; वर्त्स्य = produced at the place lying immediately above the root of the teeth) १।४६
वर्धमाना १६।२४
वर्षिष्ठाग्निष्ठयोः (gen.) १७।३६
वशाम् (acc.) ११।५४
-वशंगम ४।१
वशंगमानि ४।१४
वशे (in the Vaśa-hymns) १७।२६

वा १।५, २५; २।४, ३५; ३।४, ६, १७, १६, २०, २३, २६; ४।३३; ६।६, ६, २२, २६, २७,३३ ; ११।३३,४५ ; १३।१, २, २३, ४५ ; १४।१३, १५, १७, १८, २८, २६, ३५
वा (न वा) १३।३४
वाङ्मये (loc.) १२।२६
वाचः (gen.) १३।४२, ४६
-वाचक १२।२०, २५
वामदेवे ७।५५
वायसः १३।५०
वायुः १३।१
वायुदेवता १७।१०
वारि १७।५
वासवी १७।८
वासिष्ठम् २।६६
विंशतिः १२।२०
विंशतेः (gen.) १२।२२
-विकर्ष १७।४६, ४६
विकर्षेण १७।४७
-विकार १७।४०
विकारः १०।७
विकारम् ११।४४
विकारशास्त्रम् (acc.) २।५
विकृतम् (acc. neut.) ११।२५
विकृतस्वरोपधे (loc.) ११।४८
विकृतादी १०।७
विकृतिः १६।८६, ६२
-विक्रम (unchanged Visarjanīya) ६।१; ११।४६; १४।३६
विक्रमम् १३।३०
-विक्रम (effort) ११।५६
विक्रमणम् (or अविक्रमणम्) १४।५८
विक्रान्तः ४।३५, ७८
विक्लिष्टम् (acc. neut.) १४।७
विक्लेशः १४।२५
-विग्रह ४।३६; १५।१६
विग्रहे ४।४२; ५।३२, ५६; ७।६; ८।१
विघ्नकृद्भिः ५।५६
विच्छन्दाः १७।१०
विच्छेदात् ६।४७
विज्ञेयः १३।५०
विद्यते १७।२७
विद्यमानाम् ६।५१
विद्यात् ३।६, २४; ५।२; ६।१६; १६।३२,५६; १७।२१,३८; १८।२०, ४०, ५२, ६०, ६१
-विधान ११।२२, ४४
विधानम् ४।२०
विधानम् (acc.) ६।१६
-विपरीत १४।४६
विपरीतम् १८।४६
विपरीतम् (adv.) १४।४२
विपरीता (पङ्क्तिः) १६।५८
विपरीतान्तः १८।१५
-विपर्यय ११।६७
विपर्ययः ६।४५; ११।४६ ; १४।५८, ६१
विपर्ययात् ११।६६
विपर्यये १।७६; २।६; १६।५८

विपर्ययेण १४।४४
विपर्यस्य ११।३०
विप्रतिपन्नानाम् (fem.) १७।२१
विभागः १७।२४
विरागः १४।१६
विराजः १७।३
विराजः (acc.) १७।५०
विराजौ (acc.) १८।३
विराट् १७।५,४२
विराट् (गायत्री) १६।२१
विराट् (अनुष्टुप्) १६।४२
विराट् (ऊर्ध्वबृहती) १६।४७
विराट् (पङ्क्तिः) १६।५५
विराट्कामा १७।२०
विराट्पूर्वा (त्रिष्टुप्) १६।६८
विराट्स्थाना १६।६७
विराड्रूपा (त्रिष्टुप्) १६।६६
विलम्बिताम् १३।४६,४६
विलोपः ११।५५
विलोपम् ११।५६
विवक्ष्यन् ११।४५
विवक्षेत् १४।६७
विविधैः (neut.) ११।६४
विवृते (loc. neut.) १३।१
विवृत्तयः २।१३, ६७, ७६
विवृत्तिः २।३
विवृत्तिम् १५।१२
विवृत्तिषु १४।५६
विवृत्तेः २।५६
विवृत्त्या ३।१७
विवृत्तिपूर्वे (loc.) १४।६२
विवृत्यभिप्रायेषु ४।६८
विशिष्यते १४।६६
-विशेष- १३।१३
-विशेष १३।८, ४३, ४७, ४८
विशेषम् १८।६२
विशेषकृत् १२।२५
विशेषसंनिपाते १७।२६
विषमपदा १६।५३
विषमरागता १४।१३
विषये १७।३
विष्टारपङ्क्तिः १६।६२
विष्टारबृहती १६।४६
-विसर्जनीय १।२४
विसर्जनीयः १।६७;२।२४;४।२४
विसर्जनीयम् ४।७७; १४।३०,३३
विसर्जनीयात् १२।१
विसर्जनीयवत् ४।७४
विसर्जनीयानुस्वारौ १८।३४
विस्थाने (loc.) ४।६
विहन्ति ६।३५
विहारसंहारयोः (loc.) १४।३
विहितः १५।८
विहिता: (fem.) २।६७
वृंहणम् ११।७१
वृतौ (loc.) ६।६
-वृत्त- (rhythm) १७।२१
वृत्तम् १७।२५
वृत्तम् (acc.) १७।३६
वृत्तम् (nature) १६।७४
-वृत्ति (mode of speech) १३।४८
वृत्तिम् १३।४६
वृत्तीः १३।६४

वृत्तिः (usage) ४।३८
वृत्यन्तरे (loc.) १३।४७
वृषा १७।५
वृषाकपौ ८।२६
वेद १८।६२
वेदाङ्गम् १४।६६
-वैकृत २।३४
वैकृतानाम् ६।१६
-वैमद ८।२२
वैमद्याः (abl.) १७।४२
-वैराज (a ten-syllabic Pāda) १७।३७
वैराजम् १७।१५
वैराजानि (acc.) १७।२०
वैराजजागतैः १६।६६
वैवृत्ततैरोव्यञ्जनौ (acc.) ३।१८
-व्यञ्जन १८।३२, ४२, ४३
व्यञ्जनम् १।५,२२; २।८;६।१४
व्यञ्जनस्य १४।१५
व्यञ्जनात् १४।४७ ; १८।४४
व्यञ्जनानाम् १४।१६
व्यञ्जनानि १।६,२३;४।१;१८।३३
व्यञ्जने (loc.) ७।१
व्यञ्जनेन ३।१७
व्यञ्जनेषु ८।४८
व्यञ्जनसंगमम् १८।४०
व्यञ्जनसंनिपातः १।३७
व्यञ्जनोदयम् ७।३३
व्यञ्जनोदयात् ६।४६
व्यञ्जनोपधः ७।८
व्यतिषङ्ग- १३।४१
-व्यथन १४।१
व्यपदेशानाम् १८।४
व्ययवत् ११।६१
व्यवस्यन्तः १५।२०
व्यवस्यन्ति १८।५७
व्यवायः १४।५८
व्यवायि १०।३ ; ११।१३, १५
-व्यवेत ५।४४, ५६; ११।१३, १६
व्यवेतम् १०।३; ११।१५
व्यवेतम् (acc.) ५।४२
व्यवेयात् १७।२३
व्यस्यन्ति १४।४६
व्याख्यास्यामः १४।१
-व्यापत्ति ४।३८
व्यापत्तिः ५।२
व्यापन्नः ४।३५; ५।३१
-व्यायत १४।४६
व्यासः १४।११
व्यासपीळने १४।३
-व्यूह (resolution of a semi-vowel) १८।५४
व्यूहे १६।५१
व्यूहेन १६।२३
व्यूहैः ८।४०
व्यूहयोः (gen.; व्यूह = a group or form) १६।७७
व्यूहेत् १७।२२
व्रीळने (loc.) १४।६
शकारः १।४२; ४।४,१२,८४
शकारचकारवर्गयोः (loc.) ४।६
शकारपरे (loc.) ४।१८
शकारसकारव्यवेतम् (acc.) ५।४४
शक्यः १४।६४

शक्वरी १६।८१
शतम् ७।३३; १६।६०
शब्दाः १८।५६
शशंस ११।६५
शाब्दाः १२।१७
शाश्वतिकान् १३।१४
-शास्त्र २।५; ११।६४, ६८; १३।२१
शास्त्रात् (with अधि) १४।६४
शास्त्रैः (or शास्त्रेण) १४।६६
शास्त्रसमाधिदर्शनात् ११।६६
-शास्त्रापरिलोप- १।६४
शास्त्रापवादात् १४।६८
-शास्त्रार्थ १।५४
-शिक्षा १४।६८
शिखी १३।५०
शिष्यः १५।१०, ३२
शिष्यस्य १५।१३, १४
शिष्याः १५।४
शिष्याणाम् १३।४६
शिष्येभ्यः (dat.) १५।१
शीघ्रतरम् (acc.) १३।१६
शुक्रम् १७।५
शुद्धः १८।३२
शुनःशेपे ७।४१
शूनम् १४।५
शेषः १।६,४७;३।५;१५।२६;१८।५८
शेषात् ३।२०
शेषे ७।३३
शौद्धाक्षराः ४।८६
शौद्धाक्षरसंध्यम् (acc.) ११।४३
शौद्धाक्षरागमः १०।२१
श्यामगौरे (neut.) १७।१४
श्यावम् १७।१६
श्रुतः ११।६६
श्रुतिः (sound) ६।३३
श्रुतेः (gen.) ६।१७
श्रुतीः (acc.) १३।१३
श्रुतेः (gen.; श्रुति = the sacred text) ११।६६
श्रोता १५।२
श्लोकः १६।६
श्वासः १३।४; १४।२८
श्वासताम् १३।१
श्वासनादौ १३।६
श्वेतम् १७।१४
-षकार ५।४०
षकारः ४।८५
षकारम् ४।४१; ५।१
षकारटकारवर्गौ १।४३
षकारपूर्वः ५।११
षट् ८।१३; ६।३५;१३।३०;१६।१३, १८, २४, ४३, ७५, ७८
षट्कः १६।१८,२२,२५,४३,७६
षट्कसप्तकयोः (gen.) १६।२३
षट्त्रिंशत् १६।१२
षट्त्रिंशदक्षरा १६।४५
षट्पञ्चाशत् १६।८१
षट्पदानाम् १८।५०
षट्सप्ततिः १६।८६
षळक्षरः १६।२३, २८, ३४, ३५
षळक्षराः १६।१६
षळुत्तरः १६।११
षण्णवतिः १६।६०
षण्मात्रः १५।५

षत्वम् (acc.) १३।३१
षष्टिः १५।३१; १६।८२;१८।५८
-षष्ठ २।५६; ११।१२
षष्ठः १।४१
षष्ठम् ८।३६
षष्ठादयः १।७१
षष्ठी १६।८६
षोळशात्तरः १८।५४
षोळशात्तराः १७।४५
षोळशात्तरपर्यन्ताः १७।४४
-ष्यन्त १३।२२
ष्वन्तम् २।६१
-स ५।१४, २५
-सः १३।२३
-संयुक्त ६।२४;१५।१२
संयुक्तः ६।६
संयुक्तम् ६।१४
संयुज्यन्ते १२।३
संयोगः(conjunction of consonants) १।३७; १८।३८
संयोगम् ६।३५; १८।४०
संयोगस्य ५।२६
संयोगान् १७।२३
संयोगानाम् १४।५८
संयोगे ७।३३
-संयोगादि ६।३
संयोगादिः १।२५; ६।१; १८।३५
संयोगादेः (abl.) १४।३३
संयोगानुस्वारपराणि १।२१
संवरणम् ६।१७
संवृते (loc. neut.) १३।१
संवृतेन १५।१६
-संशय ११।७, १०
-संसर्ग १३।४०
संस्तारपङ्क्तिः १६।६१
-संहार १४।३
संहिता २।१; ११।१६
संहिताम् ११।५३
संहितायाम् २।३५
संहिताकाले ८।३६
-संहिताविद् ११।६६
संहिते (acc. neut.) १०।१४
सकले (loc. neut.) १४।२५
सकारः ५।१
सकारम् ४।४१
सकाररेफलकाराः १।४५
-सकारव्यवेत ५।४४
सकारोदययोः (gen.) ४।१७
सकारोपजनः ११।६
सकारोपनिभान् १४।३६
सकृत् ६।२; ११।४५
संकृतिः १६।८६, ६२
संख्या १२।२६
-संख्या १८।४५
संख्यया १४।६३
संख्यानियमेन ११।२१
-संगम ११।१८, ५७; १८।४०
-संग्रह ११।४,४७
सतोबृहती १६।५७
सतोबृहत्यन्तौ १८।१
सत्त्वम् (acc.) १२।१८
सत्त्वाभिधायकम् १२।२५
सदृक् ६।३२
सदृशैः १७।२३

सदृशादिषु ६।२६
सधातु १२।१६
सन् १।५२;२।५६;५।२१;६।१; १५।५
सतः (abl.) २।३६
सत्सु (neut.) ११।६८
सन्तम् १४।४८
सनाम १६।७
सनामानि (acc.) १६।७
संततम् १५।१६
सन्ति १७।४४
संदंशः १४।११
संदधत् २।२; ११।२४, ३३, ५६
संदध्यात् १०।१६; १५।७
संदष्टम् १४।६
संदष्टता १४।१३
संधानम् १०।१७
संधारणम् ६।१७
संधिः २।३४; ४।४१,७८; ७।१;१०।१८
संधयः २।२०; ४।८६
संधिम् ११।२३, ३२
संधिषु ११।४५
संधी ४।२६
संधीन् २।७; १३।३१
-संधिज १३।२३
संधिजाः २।३४
संधीयमानानाम् (neut.) ३।२४
संध्यः ५।४१
संध्यम् (acc. neut.) ३।११; ११।६
संध्याः ५।४०
संध्यानि (acc.) १३।३८
संध्येषु (neut.) १३।३६
संध्यक्षराणि १।२
संध्यक्षराणि (acc.) १३।३८
संध्ययकारपूर्वः २।५६
संध्यवचनम् १४।६०
संनिगच्छतः ११।४७
संनिपतेत् १५।१६
-संनिपात १।३७; १३।१३; १७।२६
सन्मानकरः ११।६६
सपूर्वे (loc.) ११।१५
सप्त १।११; १२।२; १३।४४; १६।१, ३, ४, २४
-सप्तक १६।२३
सप्तकः १६।७६
सप्तकयोः (gen.) १६।२२
सप्तकाः १६।१४
सप्तकौ १६।२७
सप्तपदावसानम् १८।५१
सप्तमम् १७।१४
सप्तमान्ताः १।१७
सप्तमी १६।८६
सप्तयमानि (acc.) १३।४२
सप्तविंशके (loc.) १६।७७
सप्ताक्षरः १६।२८
सप्ताक्षराः १६।२१
सप्ताक्षरैः १६।३२
सप्ती १६।२०
सप्रवादः ५।३०
-सम् १३।२३
समभ्युपेयात् ११।६६
समयम् ११।२४
समयाः १५।२७; १८।५८
समयान् १०।१६

समवाये १४।५६
समस्तम् १८।५१
समस्तैः १८।४८
समस्य ११।३०
समस्यन्तः १५।२०
समस्वरे (acc. fem.), ३।२८
समाः १६।३७; १७।४०
समागम्य १६।७
समाधिम् ११।६३
-समाधिदर्शन ११।६६
समानकालम् ११।१
समानकाला ६।३३
समानकालौ ११।४७
समानपदे (loc.) ५।४०
समानवर्णासु १४।६१
समानसंख्याः (fem.) १८।४५
समानाक्षरम् २।२१
समानाक्षराणि १।१
समानाक्षरे २।१५
समानाक्षरे (loc.) २।२२
समापयेत् १०।२
समापाद्यम् (acc. neut.) १३।११
समापाद्यानि १३।३०
-समास १८।५८
-समासा १३।३२
समासाः १५।३१; १८।५८
समाप्य १५।१५
समासः १५।१४
समासम् (nom.!) ११।२५
समासम् ११।३१
समासान् १०।१६
समासाक्षरम् १।६४
-समासाक्षरयोग १।६६
-समाहार १६।११
समीक्ष्या ८।४०
समुद्दिष्टाः १४।१
समुपैति १८।५६
संपत् ८।४०;१४।६७
-संपद् १६।६६
संपदम् १।६०;१६।७;१७।२४
संपदि १६।१३
संपदे १७।२२
संपद्यते १।५२
संपन्नम् (acc. neut.) १४।६६
संपाते १६।७७
संप्रयुक्तः १।५२
-संभव (argument) ११।६३
संमा १७।१६
सम्राट् १७।५
सयम् (acc.) १४।४३, ४४
सर्- ५।२४
सरूपे (fem.) १७।४१
सरेफयोः (loc.) १४।२४
सरेफौ (acc.) १४।३८
सर्वः १।६
सर्वम् १८।५६-६१
सर्वम् (acc. neut.) १०।६
सर्वा १६।८७
सर्वाः (acc.) १७।५०
सर्वाणि ८।१५; १७।३०,४०; १८।५६
सर्वाणि (acc.) ११।६२;१८।६२
सर्वे ५।२८; १५।४,१५,१६,२२; १६।५१; १७।४०,४५; १८।५६

सर्वेषाम् ४।६
सर्वेषु (neut.) ३।१४
सर्वैः (neut.) २।३६
सर्वैः ४।४
सर्वत्र २।५४; ४।४१, ७४; ६।१६,२७, ४३, ५०; etc.
सर्वथा २।३७; १२।६
सर्वदेश्यम् ६।४१
सर्वपूर्वौ ५।५६
सर्वमात्रा १७।२०
सर्वशः १०।१६
-सर्वशः ११।२१
सर्वशास्त्रार्थम् १।५४
सर्वसोष्मोष्मपूर्वात् १४।५२
सर्वादिषु (neut.) ५।४४
सर्वानुदात्तः १७।३६
सर्वोदात्तम् (acc. neut.) १५।६
सर्वोदात्तेन १५।१६
सर्वोपधः ४।२७
सर्षीका १७।२०
सवर्णौ (acc.) १।५५
सवर्णपूर्वस्य (neut.) ६।४५
सव्यञ्जनः १८।३२
सव्यञ्जनम् १८।४२, ४३
सषकारम् ५।५८
-सस्थान ४।३१; १४।३०, ५२
सस्थानात् १४।५०
सस्थाने (neut.) २।१५
सस्थानेन १३।१६
सह ६।२;६।२७; १६।७७
सहक्रम्यः १८।३६
सहतौ ६।३
सहत्रुवस्य (neut.) ६।४५
सहप्रवादाः ६।५
सहापवादेषु (neut.) ११।६८
सहेति ११।१०
सहेतिकाराणि (acc.) ११।२५
सहेतिकरणानि १०।७
सहैकः १६।५३
सहोदयाः (fem.) २।५४
सहोपधः १।६७
-सा १३।२३
सांहितः १४।१
-साधक ११।६६
साधु (adv.) १४।६४
साधुभिः ११।६६
साधुवत् ११।६४
सानुस्वारः १८।३२
सान्तःस्थानाम् १४।१४
सान्तःस्थादौ १४।५५
सासमिकौ १।७२
-सामन्- १७।१८
साम्नाम् १६।१०,१३
सामवशः ७।१
सामवशाः १।६०
सामवशान् १३।३१
सारङ्गम् १७।१४
सार्थकाः १२।२६
सार्धम् ७।३३
सि- ५।१३
-सिद्ध ११।६६
सिद्धम् (acc.) १३।३१
-सिद्धि ११।६६
-सिद्धि- ११।६७

सिद्धिविपर्ययः ११।६७
-सिध्यत् ११।६७
सिध्यन्तेषु (neut.) १३।२२
सी- ५।१४
सुभेषजे १६।८८
सुवर्णम् १७।१४
सुषिरेण (neut.) १४।५
सूक्तम् १५।२६; १८।५८
सूक्तस्य १५।२६; १८।५८
सूक्ते (loc.) १५।३१; १७।३६; १८।५८
से- ५।१४
सेतिकरणम् १०।१२
सोदयः २।१६
सोपसर्गेषु (neut.) १६।५६
सोष्मणः (abl.) ६।३७
सोष्मणा १२।६
सोष्मणाम् १३।१६
-सोष्मन्- १२।१; १४।५२
सोष्मसु १३।१६
सोष्मा ६।२; १२।११; १४।५७
सोष्माणौ १।१३
सोष्मताम् १३।१६
सोष्मयमोदयः १४।५४
सोष्मवान् ११।२५
-सोष्मोपहित १४।५२
सोष्मोष्मणाम् १३।६; १४।१६
-सौ १३।२३
सौभरी १७।४६
स्क्- ५।६
स्कन्धोग्रीवी १६।४६
-स्तोम १६।५०
स्थविरस्य २।८१
-स्थान (duration.) ६।३६
स्थानम् (acc.) १३।७
स्थानानि (acc.; स्थान = position or quality of speech) १३।४२
स्थाने (loc.) १५।५
स्थाने (loc.; स्थान = place) १४।४३,४५
स्थानम् (acc.; स्थान = place of articulation) १।५१
स्थानानि १।४६
स्थाने (loc.) १४।२५
स्थानकरणापकर्षे १४।२
स्थानप्रश्लेषोपदेशे १।५५
-स्थानभेद ६।२७
स्थितम् (a word standing by itself) १०।१३
स्थितम् (stationary) १३।११
स्थितम् (acc. neut.) १३।१२
स्थिताः (fem.) १७।३
स्थितिः (settled practice) २।८२
स्थितिः ११।२८
स्थितौ ११।६१
स्थितिस्थितोपस्थितयोः (loc. neut.) ११।६१
-स्थितोपस्थित ११।६१
स्थितोपस्थितम् १०।१४
स्थितोपस्थितम् (acc.) १५।१८
स्थितोपस्थितम् (acc. neut.) ११।३०,६१

स्न्- ५।६
-स्पर्श (a contact consonant) १२।१४
स्पर्शः ६।५
स्पर्शम् १।१५;६।५४
स्पर्शस्य ६।३०
स्पर्शाः १।७;४।१;६।२३,२६;१२।१२
स्पर्शे १।८०;४।६,३१,३३
स्पर्शेषु ६।२६
स्पर्शैः १२।५,१०,१२
स्पर्शाः (contacts) १८।५६
-स्पर्शपूर्व ५।१०
स्पर्शरेफसंधयः ४।७२
स्पर्शरेफसंधीन् १४।३७
स्पर्शवर्गाः १२।३
स्पर्शवर्गे ६।२८
स्पर्शवर्गैः ५।४२
-स्पर्शसंहित ५।४७
स्पर्शान्तःस्थानाम् ६।१७
स्पर्शान्तःस्थाप्रत्ययौ ४।६०
स्पर्शोदयानाम् (fem.) ६।१७
स्पर्शोष्मपरात् ६।४७
स्पर्शोष्मसंधयः ४।७७
स्पर्शोष्मसंधीन् १४।३७
स्पृष्टम् १३।६
स्म्- ५।७
स्मरन्ति ११।२१,२७,६२;१५।१३
स्मरेत् ३।१४
स्मृतः १८।३,१८,१६,२१
स्मृतम् १७।१८
स्मृता १७।१२,४७
स्मृतौ १८।३०
स्मृतिसंभवौ (acc.) ११।६३
स्य्- ५।६,६
स्यात् १०।७,१५,१७;१५।११, १३,२६;१६।६७;१८।५०,५८
स्युः १०।२०
स्व- ५।१३
स्वम् (acc.) ४।६
स्वम् १८।४५
स्वान् ४।२;६।२६
स्वाम् २।२१
स्वे (loc.) ६।१६
स्वे (loc. neut.) २।२२
स्वेन ६।२
-स्वर (accent) १।६२
स्वरः ३।३,१६,२४
स्वरम् ११।५८
स्वराः ३।१
स्वरान् ३।२६
स्वरैः ११।७१
स्वरौ ३।२३
स्वरौ (acc.) ११।५७
स्वरः (vowel) १।५,३०;४।८०; १३।३५;१८।३२
स्वरम् २।१५
स्वरयोः (gen.) १।५२
स्वरस्य १८।३३
स्वराः १।३,६५;२।८
स्वराणाम् १।१७,५५;२।५६; १४।१०,५६
स्वरात् १४।३०,५०
स्वरान् १।६३;१४।६५
स्वरे २।६०;६।१५

स्वरेषु २।५२;४।७०;७।३
स्वरैः १७।२३
स्वरौ २।२५,२८
स्वरौ (acc.) १४।३८
स्वराः (notes) १३।४४
स्वरघोषवत्परः १।६७;४।२७
स्वरघोषवत्परम् १।६७
-स्वरभक्ति १३।३२
स्वरभक्तिः १।३२;६।३५,३६,४६
स्वरभक्तेः (gen.) ६।५०
स्वरभक्त्या १४।५८
स्वरभक्तिकाला २।४
-स्वररेफोपध ६।४४
स्वरवर्जम् २।११
स्वरवर्णसंहिते (fem.) ११।५८
स्वरसंयोगजानाम् १४।६३
-स्वरसरूपता ६।५३
स्वराजः १७।३
स्वराट् १७।५
स्वरादेशः १।६५
स्वरानुस्वारोपहितः ६।१
स्वरानुस्वारोष्मणाम् १३।११
स्वरान्तरम् २।३
स्वरान्तरे १।२३
स्वरावसानम् (acc.) ११।६०
स्वरितः ३।१,३
स्वरितम् १।६३; ३।६
स्वरितम् (acc. neut.) ३।७, ८, १२
स्वरितम् (acc.) ३।३२
स्वरितस्य ११।५६
स्वरितात् (neut.) ३।१६
स्वरितेन ११।५३
-स्वरितोदय ३।१७,२१,३४
स्वरितोपधे ३।१२
स्वरैकदेशम् ११।५६
स्वरोदयः २।२४; ४।६५
स्वरोदयम् २।२१,७१; ११।३६
स्वरोदये (loc.) ५।१४
स्वरोपधात् १४।३३,५४
स्वरोपहितात् ६।४६
स्वरोष्मपरः ६।१०
स्वर्गम् १८।६२
स्वर्गद्वारम् २५।६
स्वर्यते ३।१७
स्ववशिनी १७।५
स्वाध्यायस्य १५।६
स्वाध्यायगतम् (acc. neut.) १५।७
स्वारम् (acc.) ३।८
स्वाराः ३।३४
स्वारान् ३।१८
स्वृ- ५।२४
ह १६।१,४७,६७,६८,६६;१७।१६
-हकार ५।५३
हकारः ४।५;१४।५७
हकारात् १३।१०
हकारे १४।२८
हकारसोष्मोपहितात् १४।५२
हन्वोः (gen.) १४।६
हर्षीका १७।२०
हीनताम् १७।४
-हेतु १।६४; ११।२३
हेतवः १७।२५

-हेतुसंग्रह ११।४
हेत्वसंग्रहे ११।४७
ह्रसीयसी १७।४६
ह्रसीयान् १३।३४
ह्रस्वः १।२७; ७।१
ह्रस्वम् १८।३८,४३
ह्रस्वम् (acc.) १४।४०,५१
ह्रस्वस्य ४।२६
ह्रस्वाः १।१७
ह्रस्वाम् १३।३२
ह्रस्वे ४।८४
ह्रस्वदीर्घौ (acc.) १।५५
ह्रस्वपूर्वः -२।२७; ४।२५; ६।१५
ह्रस्वादेशे १।५५
ह्रस्वानुस्वारव्यतिषङ्गवत् १३।४१
ह्रस्वोदयम् (acc.) ५।५१
ह्रस्वोपधम् (acc.) १३।३२

INDEX IV

AUTHORITIES REFERRED TO IN THE COMMENTARY OF UVAṬA.

(The numbers in the following refer to page and line.)

अन्यस्यां शिक्षायाम् २१,१३

अपरे २००,११; ३१६,१; ३२३,२१; ३३३,१; ३४४,११; ३६१,१६; ३७८,८; ३८१,११; ३८६,१६; ४०२,१६; ४०५,८; ४०६,१६; ४३१,३; ४८१,६

अष्टानां ब्राह्मणपथानाम् ३६३,१६-१७

आचार्याः (एके) ३७८,७

आथर्वणप्रातिशाख्ये २३,६

आह ५१,६

आहुः (एके) ३८६, १८

उक्तम् ३३,१४;११५,१७ (?)

उपाध्यायः ४८,३

एके २००, १०; २०८, २०; ३१५, १६; ३३२, १६; ३४४, १०; ३७८, ७; ३८१, ११; ३६७, १५; ४०६,१६; ४३१,२; ४७२,८

एकेषाम् ४०६, ५-६

कल्पः ४२६,१४

केचित् ६५, ६-७; ४१८,६; ४३३, १०; ४६६,११;४७५,८;४८४,८

केषाञ्चित् शाखिनाम् ४३५,११

कौथीतकिनाम् ४६७,१६

गान्धर्ववेदे ३६६, ११

चतुःपष्ट्याम् ३६,१५

चतुःपष्ट्याम् (सप्रैषसंहितायाम्) ३६,२०

छन्दोऽनुक्रमण्याम् cp. footnote to २७०,१५

छन्दोविचितिः ४२६,१५

छन्दोविचित्यादिभिः २२,१

ज्योतिषामयनम् ४२६,१५

तन्त्रान्तरे ३१,२०

दाक्षिणात्याः ४३२,३

निरुक्तम् ४२६,१५

पठन्ति (केचित्) २७१, २

पदकारेण ३८४,१०

पाञ्चालः (ब्रह्मपुत्रो भगवान् क्रमप्रवक्ता) ३६२,१२

पाञ्चालेन (भगवता) ३६६,१६

पिङ्गल- २२,१

बह्वृचानाम् ४२,१

भवति चात्र (श्लोकः) ३६६,८

यस्तु (? = पार्षदवृत्तिकारः) २६,६

यास्क- २२,१
ये रक्तात्पूर्वमनुस्वारं कुर्वन्ति, ये (च) न कुर्वन्ति ४१८, ३–४
योगशास्त्र- ३६५,४
रहस्ये ४६६,३
वृत्तौ २३५,१
वेदाङ्गेषु (षट्सु) ४२६,१४
वैयाकरणाः २४,३
व्याकरणम् ४२६,१५
व्याकरणे २२,१०
व्याळिप्रभृतयः ११५. १४; ११६, १०-११
शाकलानाम् (अस्माकम्) १११,५
शाकलैः ३४३, ६
शाखान्तरे ३८८,१८
शाङ्खायनब्राह्मणम् १७७,१५
शास्त्रान्तरे ४०५,१५
शास्त्रान्तरेषु १६८,१
शिक्षा ४२६, १५
शिक्षाच्छन्दोव्याकरणैः २१, ८; २३, ७ and १३ and १५
शिक्षायाम् २१, ११ and १३
शौनकः २३, १८
शौनकेन (भगवता) ३७८, १७
श्लोकः (भवति चात्र or अपि च or तत्र) ३६२,१५; ३६४,३; ३६६,१८; ३६७,१०; ३८२,१८; ४२३,१५
श्लोकाः (अपि चात्र) ४२६, १७; ५०३, १०
सर्वानुक्रमण्याम् २७०, १५
सांख्य- ३६५,४
सामसु ३६६,११
सैतव-(पिङ्गलयास्कसैतवप्रभृतिभिः) २२,१

INDEX V

PASSAGES QUOTED BY UVAṬA, OTHER THAN THOSE FROM THE ṚGVEDA.

[Stanzas, quoted in full, are shown here in their Pratīka-form and are marked by an asterisk. Praiṣas are indicated by (प्रै०). Individual words like चख्नथुः (१।५०) are not included in this Index. The figures indicate the Paṭala and Sūtra.]

अग्निष्वात्तानां पीवोपवसनानाम् (प्रै०) २।७३
अग्नेष्ट्वास्येन प्राश्नामि ५।३१
*अनुप्रदानात् संसर्गात्० १३।१३
अभि त्यं देवं सवितारमोण्योः कविक्रतुम् १७।४४
* अभ्रमध्ये यथा विद्युद्० १४।६२
अर्चामि सत्यसवं रत्नधामभि प्रियं मतिं कविम् १७।४४-४५
अवकां दन्तमूलैः १।४६
आदितो मध्यतः पृ॰तः १।१(पृ०२४)
आ सुरैतु (or आ सूरेतु) परावतः १६।६२
* इन्द्र जुषस्व प्रवहा याहि० १६।१६
इन्द्राग्नी छागस्य (प्रै०) १।५७
इयादिपूरणः १।१ (पृ०२२)
* उक्त्वोदाहरणं किञ्चिद्० १४।६६
उत्सादतोऽङ्गादङ्गादवत्तानाम् (प्रै०) २।४१
उदयस्वरादिसस्थानो हकार एकेषाम् १४।३०
* उपरिष्टान्मुखादग्र उर्ध्व॰ १३।१
उपागत्या सोम्यासः ७।३३ (पृ०२३५)
* उभयार्थं परार्थं वा सूत्रं० १।६८
(?) उरसाधीयते १३।४२
ऋचि तुनुघमक्षुतङ्कुत्रोरुष्याणाम् १।१ (पृ० २२)
* एकान्तलोपं कवयो वर्णयन्ति ध्रुवस्य ६।३६
एकेऽल्पप्राणा अपरे महाप्राणाः १३।१६
एकेऽल्पप्राणा अपरे महाप्राणाः १३।१६
एवमिहेति च विभाषाप्राप्तं सामान्येन १।१ (पृ० २३)
कण्ठस्थानौ हकारविसर्जनीयौ १४।३०
कवष्योऽकोपधावनीः (प्रै०) २।४१
* क्रमाभिगमभिन्नानि दुर्गाणि० ११।६५
क्रुञ्प्रथमद्वितीयतृतीयचतुर्थमन्द्राति-स्वार्याः १३।४४

* गायत्र्यादीनि च्छन्दांसि सोमो० १८।६२
* छन्दोज्ञानं नान्यस्तस्मात्० १८।६२
तच्छंयोरा वृणीमहे ४।११,१२; १८।५६
तसिप्रकरण आद्यादिभ्य उपसंख्यानम् १।१ (पृ० २४)
तानश्विना सरस्वतीमिन्द्रं सुत्रामाणम् (प्रै० ?) ४।७३
तृतीयचतुर्था नादानुप्रदाना घोषवन्तः १३।१६
ते देवाः परिस्तृतेष्वेषु लोकेषु ५।२४
तेन नोऽद्य विश्वे देवाः २।४६
*त्रिष्टुभो या विराट्स्थानाः० १६।६६
त्वयाग्नेऽयं सुन्वन्यजमानस्य (प्रै० ?) २।४२
दन्तमूलीयः १।१ (पृ० २१)
देवानयाड्याँ अपिप्रेर्ये ते होत्रे (प्रै०) ४।७३
देवो अग्निः स्विष्टकृत् १६।६२
द्वैपदेनाङ्गिरसः प्राचुः। त्रिपदेन वालखिल्याः ११।६६
* ध्रुवकालमनिर्दश्यम्० ६।३६
ध्रुवं पूर्वा (?) १६।६२
नमो ब्रह्मणे नमोऽस्त्वग्नये १५।३२
नराशंसं नृशस्तं नॄः प्रणेत्रम् (प्रै०) ४।७८
न वै १६।६२
* नादो ह्यभिनिधानेन० ६।३६
* नाभ्युरोऽथ शिरोभागं० १३।१
(?) नामाख्यातोपसर्गनिपाताः पदम् ११।६६
नि समना भूमिः ५।१४
नॄः पतिभ्यो योनिं कृण्वाने (प्रै०) ४।७८, ८०; १४।३२
नॄः प्रणेत्रम् (प्रै०) १।२४; ४।७८; १३।२०
पञ्चम्यास्तसिल् १।१ (पृ० २४)
* परिभाषां च संज्ञां च० १।६८
पादः १।१ (पृ० २२)
पुमांसं पुत्रमा धेहि १३।२४
पूर्वान्तसस्थानो विसर्जनीयः १४।३०
पोतर्यज (प्रै०) १।१०१
* प्रगार्ये पुनरादानं० ११।७०
प्रथमद्वितीयाः श्वासानुप्रदानाअघोषाः १३।१६
प्रशास्तर्यज (प्रै०) १।१०२
प्राणभृज्जातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्योऽञ् १।६०
प्रियधाम्नः प्रियव्रतान्महः स्वसरस्य पतीनुरोः (प्रै०) ४।७३
बृहस्पतिरुक्थामदानि शंसिषत् ६।६
* ब्राह्मणेषु समेतेषु० १४।६६
भूमिरावपनं महत् ४।४०
भषजावान् ६।११
(?) मन्द्रया वाचा प्रातःसवने शंसेत् १३।४२
(?) मन्द्रेण स्वरेणाधीयते १३।४२
मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः १।१४
मृदं बर्स्वैः १।४६
मेधी (?) १६।६२
यदि ते मात्रा (?) १६।६२
* यदि विषयगतो नान्यं० ११।६६
वनस्पते रशनया नियूय पिष्टतमया वयुनानि विद्वान् (प्रै०) ७।६

विश्वान् देवान् हवामहे १८।५०
वृषायस्वायूया बाहुभ्याम् (प्रै०) ६।५२
शर्मीध्वमघ्निगा३उ ११।३
शरः खयः ६।६
* शरद्युज्ज्वलो वितिमिरो० ११।७१
शुक्राः पयस्वन्तोऽमृताः (प्रै०) २।४८
षड्जऋषभगान्धारमध्यमपञ्चमधैवत-
निषादाः स्वराः १३।४४
सगर्भ्योऽनु सखा सयूथ्यः २।४१
सञ्ज्ञानमिन्द्रश्चाग्निश्च १४।५४
सतश्च योनिमसतश्च वि वः[1] २।७६
सप्त गायत्र्यः षडुष्णिहो भवन्ति
१८।४५
* सप्तमीकालनिर्दिष्टे० ६।३६
* समान् विकीर्णांश्च तथा० १३।१
सर्वस्य (?) १६।६२
* सिद्धोऽयं श्रुतिश्च० ११।६६
* सुबहुज्ञोऽपि यो भूत्वा० १४।६६
सुसावित्रमासाविषत् (प्रै०) ५।२७
स्युर्मूर्धन्या-ऋटुरषाः १।१ (पृ० २१)
* स्वर उच्चः स्वरो नीचः० १।२२
स्वरोऽक्षरम् १।१६
* स्वर्ग्यं यशस्यमायुष्यं० १८।६२
स्विष्टमद्यान्यः करदिषा (प्रै०) ४।५१
होता यक्षदग्निं समिधा सुप्रमिधा(प्रै०)
१।५७
होता यक्षदिन्द्रं हरिवाँ इन्द्रो धानाः
(प्रै०) १।५७
होता होतुर्होतुरायजीयानग्ने यान्
(प्रै०) ४।७३
* ह्रस्वदीर्घप्लुतान् वर्णान्० १३।१

---

1. This is a Khila, not a Praiṣa as is wrongly stated on page 169 (Additional Notes).

THE PUNJAB ORIENTAL SERIES

		Rs.	as.	p.
1.	BARHASPATYA ARTHA SASTRA ... text, notes, trans. etc, by Dr. F. W. Thomas.	2	8	0
2.	JAIMINIYA GRIHYA SUTRA ... text, comm., English trans. etc., by Dr. W. Caland-	6	0	0
3.	ARYAVIDYA SUDHAKARA ... of Chimana Bhatta, 2nd ed. in press.			
4.	KAUTILYA ARTHA SASTRA ... text, notes, Nayachandrika ancient comm, Eng. Intro. of 47 pages, by Drs. Jolly & Schmidt in 2 vols.	10	0	0
5.	NILAMATAPURANA ... ... ed. by Kanjilal & Zadu Ancient History of Kashmir older than Kalhana's Rajatarangini.	5	0	0
6.	ATHARVANA JYOTISH ... ... ed. by Pt. Bhagavad Datta.	0	8	0
7.	DATHAWAMSA ... ... or a history of tooth-relic of the Buddha-Pali text, Eng. trans, notes etc., by Dr. B. C. Law.	4	0	0
8.	JAINA JATAKAS ... ... or Lord Rishabh's (the first Jina) previous births in English by Dr. Banarsi Dass Jain.	4	8	0
9.	DAMAKA PRAHASANA ... ... text, Eng. trans. by Venkataram.	0	6	0
10.	KANVIYA SATAPATHA BRAHMANA ... published for the first time, text, and English intro. of 120 pages, by Dr. Caland, Vol. I.	10	0	0

		Rs.	as	p
11.	ANCIENT TRIBES OF INDIA .. (Kasis, Kosalas, Assakas, Magadhas and Bhojas) by Dr. B. C. Law in English with 5 plates	3	8	0
12.	PRINCIPLES OF INDIAN SILPASASTRA together with the text of Mayasastra (Architecture, sculpture and painting) in English by Prof P N. Bose	3	8	0
13.	ANCIENT INDIAN COLONY OF SIAM... up to date history of Siam in English by Prof. P. N Bose with 6 plates.	3	8	0
14.	VAISNAVA PHILOSOPHY ... by Prof. G. N. Mullik in English.	8	0	0
15.	SADUKTIKARNAMRITA ... ... of Shridhara, ed. by MM. Pt. Ramavatar Sharma M. A. and intro. by Dr. Har Datt Sarma.	10	0	0
16.	ANCIENT INDIAN COLONIES IN THE FAR EAST, Vol. I, CHAMPA ... by Dr. R. C. Majumdar with 21 plates and 1 map.	15	0	0
17.	SILPASASTRA ... ... text with Eng. trans. by B. Bose.	2	8	0
18.	PRATIMA-MANA-LAKSHANA ... text & trans. by P. Bose.	4	0	0
19.	VEDANTASYAMANTAKA .. ... of R Damodar, ed. by Bhattacharya.	2	8	0
20.	LAND SYSTEM IN SOUTH INDIA ... by Dr. K. M Gupta.	10	0	0
21.	ESSENTIALS OF ADWAITISM ... or free Eng. trans. of Sureswara's Naiskarmyasiddhi by Dr. R. Dass.	5	0	0
22.	STUDIES IN PHILOSOPHY ... ... by Prof Bhattacharya.	3	8	0

		Rs.	as.	p.
23.	NAISHADHA CHARITA ... ... of Sri Harsha completely translated into English for the first time with notes etc. by Principal Handiqui.	12	0	0
24.	ṚGVEDA-PRĀTIŚĀKHYA ... ... Translated into English for the first time with additional notes, several appendices and indices by Dr. Mangal Deva Shastri together with a foreword by Dr. A. B. Keith	15	0	0

BOOKS OUT OF THE SERIES

1.	CREATIVE INDIA ... ... From Mohenjo-daro to the age of Ramakrishna Vivekananda by B. K. Sarkar.	15	0	0
2.	AN IMPERIAL HISTORY OF INDIA ... (C. 700 B.C. to 770 A.D) with a special commentary on later Gupta period by the leading Indian historian Dr K. P. Jayaswal M.A. An indispensable book for every lover of Ancient Indian History which settles many controversies. *Unique Work on Hindu History.*	8	0	0
3.	HISTORY OF INDIA (150 A.D. TO 350 A.D.) By the above Dr. K. P. Jayaswal. The so-called Dark Period is disclosed as a Bright Period of Hindu History	10	0	0
4.	WILD TRIBES IN INDIAN HISTORY ... By Dr. B.A. Saletore M.A. Hitherto unexplored chapter of Ancient Indian History.	5	0	0
5.	HARSHA ... . By Dr. Radha Kumud Mookerji, translated into Hindi, revised edition.	1	8	0
6.	RAMAYANA IN GREATER INDIA ... (In Hindi) by Dr. K. N. Sitaram M.A. Fully illustrated.	2	12	0
7.	HISTORY OF HINDU MATHEMATICS ... A source book. Part I—Numeral Notation, and Arithmetic by Drs. Datt and Singh.	6	0	0

		Rs.	as.	p.
8.	RIVER OF KINGS ... ... or English translation of Kalhana's Rajatarangini by R. S. Pandit with a Foreword by Pt. Jawahar Lal Nehru, illustrated.	18	0	0
9	R/B MM. PT. GAURISHANKAR HIRACHAND OJHA COMM. VOLUME ... containing 55 articles of historical value.	16	0	0
10.	INDIAN ANTIQUARY-Journal of Indian Research. Back Vols. available with us. Prices on application.			
11.	HEYAPAKSHA OF YOGA ... ... By Dr. Pathak.	7	8	0
12.	KAMAKALA ... ... By L. Kannoo Mall M.A. a comprehensive survey of rhetorics, erotics and music with special reference to Sex Psychology. Fully illustrated.	5	0	0
13,	BUDDHA CHARITA ... ... Of Asvaghosa critically edited with Eng. translation by Johnston in 2 Vols.	9	8	0
14.	PADYAVALI ... ... or an anthology of Vaisnava verses in Sanskrit compiled by Rupa Goswami critically edited by Dr. S. K. De.	5	0	0
15.	KICHAKA VADHA ... ... of Nitivarman critically edited for the first time by. Dr. S. K. De.	4	0	0

Besides above, we can supply to all parts of the world all kinds of books relating to Indian Antiquity :—

MOTI LAL BANARSI DASS,

Oriental Publishers, Saidmitha, Lahore.